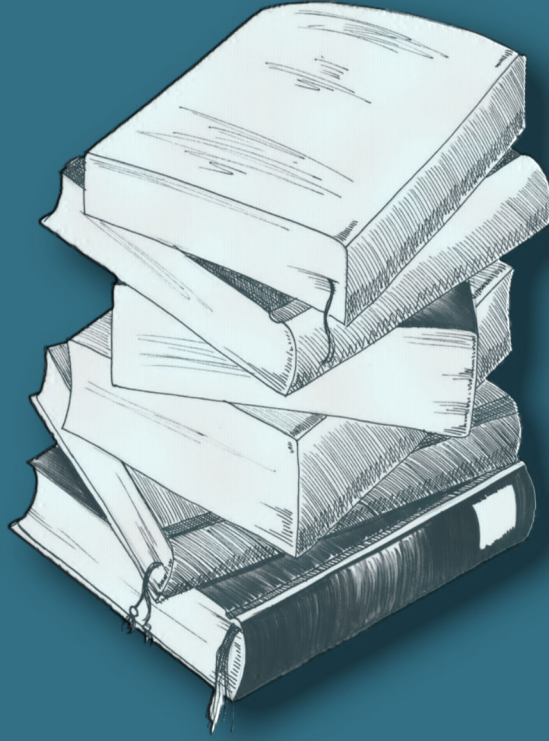

19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla KARADENİZ'DE EĞİTİM

Editörler

Doç. Dr. Ülkü KÖKSAL

Doç. Dr. Volkan AKSOY

Doç. Dr. Yüksel KÜÇÜKER

19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla KARADENİZ'DE EĞİTİM

Editörler

Doç. Dr. Ülkü KÖKSAL

Doç. Dr. Volkan AKSOY

Doç. Dr. Yüksel KÜÇÜKER

19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla KARADENİZ'DE EĞİTİM

Editörler

Doç. Dr. Ülkü KÖKSAL
Doç. Dr. Volkan AKSOY
Doç. Dr. Yüksel KÜÇÜKER

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Muzaffer UZUN
Doç. Dr. Erol KALKAN

Kapak Tasarımı / Sayfa Düzeni

Doç. Dr. Yüksel KÜÇÜKER

Baskı: KTÜ Matbaası, TRABZON
Tel: 0462 377 21 43

1. Baskı: Aralık 2024
Baskı Adedi: 30

ISBN:978-605-2271-71-1

Adres: KTÜ Yayınları Satış Bürosu
Tlf: 0462 377 22 32

Üniversiteler Yayın yönetmeliğinin 6. maddesine göre bu eserin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir.

© Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayınlanması, pdf ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yarasından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	IV
ÖN SÖZ	VI
AMERİKAN BOARD'UN OSMANLI TOPRAKLARINDA ALEYHTAR EĞİTİM MÜESSESELEŞMESİ İsmail KÖSE	1
TRABZON'DA AMERİKAN BOARD'IN EĞİTİM ÇALIŞMALARI Gülbadi ALAN Ayşegül KUŞ	31
TRABZON EĞİTİM TARİHİNE BİR KATKI: FRANSIZ MUHASEBE OKULU (FRERLER OKULU) ÇERÇEVESİNDE EMLAK TARTIŞMALARI Onur ÇAPAR	61
OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ: RİZE RÜŞDİYE MEKTEBİ Funda ÖZTÜRK	93
OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E BOLU'DA EĞİTİM-ÖĞRETİM HAYATI Fahri KILIÇ	121
CUMHURİYETİN MODERNLEŞME PRATİĞİNDE BİR ADIM: BEŞİKDÜZÜ KÖY ENSTİTÜSÜ Derya ELMALI ŞEN Emre KARADENİZ	145
CUMHURİYET DÖNEMİNDE ORMANCI YETİŞTİRMEK İÇİN AÇILAN BİR MESLEKİ EĞİTİM KURUMU: BOLU ORMAN MEKTEBİ Nuray ÖZDEMİR TİRYAKİ	171
KARADENİZ BÖLGESİNDE VE ÜLKEMİZDE OKULÖNCESİ EĞİTİMDE KARŞILAŞILAN TEMEL SORUNLAR Melek DEMİR Asiye KÖSE Pınar ÖZDENER	197

SUNUŞ

Toplumların geleceğe dair planları; buldukları coğrafyada gelişen kültürel iklime, bireylerin yetişme düzenine ve bunun sonucunda ürettiklerine bağlı olarak şekillenmektedir. Devletlerin resmî eğitim-öğretim etkinlikleri bu sürecin önemli bir parçasıdır. Nitekim nesilden nesile aktarılan bilgi, gelenek-görenek, kültür ve düşünceler zaman içinde davranışa dönüşerek toplumu etkiler ve toplumun uygarlaşarak dönüşmesini sağlar. Bu çerçevede eğitim sistemlerinin niteliği, müfredatların içeriği ve topluma uygunluğu, ülkenin eğitim felsefesinin tutarlılığı, toplum tarafından eğitime yüklenen misyon, öğrenme yöntem ve stratejileri gibi pek çok etken toplumlardaki insan kaynaklarının niteliğini belirleyen faktör görevi görür. Eğitimli bireyler devletlerin gerek dış politikasında gerekse iç gelişiminde güvenlik ve iktisat ile birlikte üçüncü halkayı oluşturarak, ulusal birlik ve kalkınmaya esaslı katkı sağlarlar.

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıldan itibaren yaşanan değişim/dönüşümün önemli alanlarından birini toplumun şekillenmesinde etkili olan eğitim faaliyetleri oluşturmaktadır. 19. yüzyıla kadar gerek merkezde gerek taşrada faaliyette olan geleneksel eğitim kurumlarının yanında Tanzimat'la başlayan modern eğitim yapının ve batılı tarzda eğitim kurumlarının faaliyete geçmesi ile eğitim-öğretim faaliyetleri yaygınlaşmış ve eğitim kalitesi de değişmiştir.

Tanzimat Dönemi modernleşme sürecinin eğitim kısmında yer alan kurumların oluşturulması ve taşrada da yaygınlaşmasına paralel olarak Karadeniz vilayetlerinde de eğitim öğretim faaliyetleri daha modern bir şekle kavuşmuştur. Bununla birlikte geçmişten gelen eğitim kurumları da varlığını sürdürmüştür. Osmanlı'dan devralınan eğitim mirası ve eğitimli insan kitlesi, Cumhuriyet Dönemi eğitim politikalarının şekillenmesinde etkili olmuş, Cumhuriyet döneminde yaşanan büyük atılım söz konusu altyapı sayesinde hayata geçirilebilmiştir.

Karadeniz'de eğitim ile ilgili araştırmalar yapan ve alanında uzman akademisyen ve araştırmacılar tarafından hazırlanan bu çalışmada, Türk toplumu açısından eğitimin öneminden hareketle

Karadeniz'deki eğitim faaliyetleri Osmanlı'nın son döneminden 21. yüzyıla uzanan bir süreçte farklı başlıklar altında ele alınmaktadır. Üniversitemiz bünyesinde faaliyet gösteren **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü** öncülüğünde hazırlanan bu esere yazılarıyla katkı sağlayan bilim insanlarına, yayım aşamasında emeği geçen akademik ve idari personelimize teşekkür eder, ilgili çalışmanın akademik dünyaya, bölge araştırmalarına ve kamuoyuna faydalı olmasını temenni ederim.

Prof. Dr. Hamdullah ÇUVALCI
Karadeniz Teknik Üniversitesi Rektörü

ÖN SÖZ

Osmanlı eğitim sistemi 19. yüzyıla kadar Anadolu Selçuklu Devleti'nden devralınan ve medrese adıyla bilinen eğitim kurumları ve kültür alt yapısı ile şekillenmiştir. Buna karşın Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında aldığı askerî başarısızlıklar sonucunda 18. yüzyılda başlayan batılılaşma hamlelerinde ilk değişim de yine askerî alandaki eğitim-öğretimde gerçekleşmiştir. Devleti koruma amaçlı gerçekleştirilen bu yeni düzende ilk defa batılı tarzda askerî okullar açılmış, modern sivil okulların açılması ise daha sonra Tanzimat Fermanı ile sağlanmıştır. Diğer yandan her ne kadar Tanzimat'ın ilk yıllarında ebe eğitimi amacıyla Mekteb-i Tıbbiyede eğitim alıp mezun olanlar varsa da 19. yüzyılın ortalarına kadar ilköğretim düzeyinin üstünde eğitim imkânı bulamayan kız çocukları için orta eğitim kurumları 1859 yılından itibaren açılabilmiştir.

Tanzimat'la birlikte diğer alanlarda olduğu gibi eğitimde de başlayan dönüşüm süreci, öncelikle İstanbul'da ardından da taşrada yeni kurumların yaygınlaşmasıyla ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin geniş kitlelere ulaşmasıyla nicelik ve nitelik açısından gelişme göstermiştir. Diğer yandan 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde geleneksel eğitim kurumları ile birlikte güvenlik sorunu ve tehdit oluşturan azınlık ve yabancı eğitim kurumları da varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı'dan ikili bir eğitim düzeni ve çok sayıda azınlık ve yabancı eğitim kurumu devralmıştır. Bu düzenin ortaya çıkardığı sorunların çözümü yönünde en keskin adım ise 1924 yılında uygulamaya konulan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur. Modern Türk Devleti böylece eğitim-öğretim faaliyetlerinin tek elden yürütüldüğü, millî esaslara ve Batı medeniyetinin yöntemlerine dayanan, akıl ve bilimi önceleyen, fırsat eşitliği sunan, çağdaş, laik bir eğitim sistemi oluşturmayı hedeflemiştir.

Diğer idari bölgelerde olduğu gibi 19. yüzyıldan 21. yüzyıla Karadeniz Bölgesi'ndeki eğitim öğretim faaliyetleri de genel eğitim sisteminin gelişmelerinden yakından etkilenmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 100. Yılında yayıma hazırlanan *19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Karadeniz'de Eğitim* başlıklı bu eser; modern tarzda yeni

okulların açılmasına paralel olarak medreselerin varlığını devam ettirmesi, eğitimde cinsiyet ve fırsat eşitliğinin sağlanması, mesleki eğitimi amaçlayan kurumların açılması, köy eğitimine yönelik çalışmalar yapılması, okul öncesi eğitim faaliyetlerinin şekillenmesi, azınlık ve yabancı okulların varlığı gibi pek çok başlıkta gerek İmparatorluk gerekse Cumhuriyet dönemine ait kesitler sunmaktadır. Eser, yukarıda bahsedilen konularla ilgili çalışmalar yapan akademisyen ve araştırmacıların emeği ile ortaya çıkmış olup yeni bilgiler sunan sekiz özgün çalışmayı okuyucuların istifadesine sunmaktadır.

Eğitim konusunda Türk topraklarında etkili olmaya çalışan yabancı devletlerden biri olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) kuruluşundan kısa süre sonra Osmanlı Devleti ile siyasi ve ticari alanlarda resmi yollarla ilişkiler kurmuş, bu ilişkilerin neticesinde birçok alanda Osmanlı ülkesinde konjonktürel imtiyazlar elde etmiştir. Osmanlı topraklarındaki Amerikan vatandaşı misyonerler tarafından başta eğitim alanı olmak üzere farklı alanlarda hizmet veren kurumlar, ABD'nin Osmanlı Devleti'ndeki çıkarlarının bel kemiğini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti ve vatandaşları açısından oldukça önemli olan misyonerlik örgütlerinin en önemlisi, diğerlerinin öncüsü olarak kabul edilen ve neredeyse Osmanlı ülkesinin tamamına yakınında Protestan Evangelist örgütlenmeler teşkil eden vep Amerikan Board olarak isimlendirilen American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) isimli kuruluştur. Nitekim, önce 1847 yılında bir sadrazam buyruktusu ardından 25 Kasım 1850 tarihinde Sultan Abdülmecit tarafından verilen ferman ile diğer mezheplerle eşit şekilde Protestanlara da millet statüsü tanınması ile sadece Protestan Ermeniler değil Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Protestanlar yasal bir konum, devlet organları karşısında eşitlik ve temsil durumu elde etmişlerdir. Bu karar Board'un eğitim müesseseseleşmesini hızlandırarak Protestan cemaatin birkaç kat süratle genişlemesini sağlamıştır. İsmail Köse, *Amerikan Board'un Osmanlı Topraklarında Aleyhtar Eğitim Müesseseseleşmesi* ismini verdiği çalışmasında örgütün Osmanlı topraklarında müesseseseleşmesini, Evangelizasyon eşliğindeki devşirme faaliyetlerini ve bütün süreçte eğitimin rolünü ele alırken Gülbadi Alan ve Ayşegül Kuş, *Trabzon'da Amerikan Board'ın Eğitim Çalışmaları* başlıklı bölümde örgütün özelde nasıl çalıştığına da bir örnek oluşturması açısından adı geçen kurumun Trabzon'daki faaliyetlerini incelemişlerdir.

Onur Çapar tarafından hazırlanan *Trabzon Eğitim Tarihine Bir Katkı: Fransız Muhasebe Okulu (Frerler Okulu) Çerçevesinde*

Emlak Tartışmaları başlıklı bölümde Trabzon'da Ermeni Katolik cemaatinin desteğiyle Fransız misyonerler tarafından kurulan Frerler Okulu'nun; açıldığı tarihten itibaren diğer Ermeni cemaati mensuplarıyla yaşadığı arazi meselelerinin Osmanlı merkezî ve yerel mülki birimlerine yansımalarını, Fransa, İtalya ve Osmanlı Devleti makamları arasında gündem oluşturmasını ele almaktadır. Okul ile ilgili gelişmeler büyük ölçüde Türk ve Fransız arşiv belgeleri üzerinden değerlendirilmiştir.

Funda Öztürk, Osmanlı *Modernleşmesinde Rüştüye Mektepleri: Rize Rüştüye Mektebi* başlıklı bölümde, Tanzimat'la başlayan dönüşüm sürecinin taşradaki bir kesitini sunan Rize Rüştüye Mektebi'ni; okulun açılışını, ders programını, okutulan dersleri, eğitimci kadrosunun ve diğer çalışanların özlük iş ve işlemlerini, öğrencilerin devam ve başarı durumları gibi hususlar çerçevesinde, Osmanlı dönemi arşiv belgelerindeki bilgiler ışığında ele alarak değerlendirmiştir.

Fahri Kılıç tarafından kaleme alınan *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bolu'da Eğitim-Öğretim Hayatı* başlıklı bölümde Osmanlı Dönemi'nde eski eğitim kurumlarının yanı sıra batı tarzı yeni okulların merkezden taşraya doğru hızla yayıldığı süreçte Bolu'daki eğitim-öğretim faaliyetleri ve Cumhuriyet Dönemi'nde açılan modern eğitim kurumlarına dair bilgiler sunulmuştur.

Derya Elmalı Şen ve Emre Karadeniz, *Cumhuriyetin Modernleşme Pratiğinde Bir Adım: Beşikdüzü Köy Enstitüsü* adlı bölümde Cumhuriyet Dönemi'nde köy kalkınmasına ve köylünün eğitime verilen önemin bir göstergesi olarak 1940'da kanunlaşan Köy Enstitüleri Kanunu çerçevesinde kurulan Beşikdüzü Köy Enstitüsü'nü ele almaktadır. Çalışmada enstitünün kuruluş ve eğitim felsefesinin yanı sıra ağırlıklı olarak mimarî biçimlenmesi üzerinde durularak modernleşme pratiğindeki yeri irdelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ormanların korunması ve düzenli gelir sağlanmasına yönelik daha sistemli çalışmaların Tanzimat dönemiyle yapılmaya başlandığı söylenebilir. Bunda Avrupalıların Osmanlı Devleti'ndeki orman ve madenlerin işletilmesine yönelik talepleri de etkili olmuştur. Ayrıca hazinenin ihtiyaç duyduğu gelire kaynaklık etmesi için ormanların işletilmesi ve ormancılık tekniğini uygulama gereği üzerinde durulmuş, bu doğrultuda yabancı uzmanlar da getirilmiştir. Söz konusu gelişmelerin doğal sonucu olarak ormanlarla ilgilenecek uzmanların yetiştirilmesi gündeme gelmiş ve ilk olarak 1857 yılında Ticaret Nezareti tarafından İstanbul'da ormancılık kursu mahiyetinde bir "orman mektebi" açılmış-

tır. Devamında gerek İstanbul'da gerek ülkenin diğer bazı şehirlerinde çeşitli seviyelerde okul ve kurslar kurulması çalışmaları devam etmiş, bu miras Cumhuriyet Dönemi'ne de intikal etmiştir. Bu bağlamda Nuray Özdemir Tiryaki, *Cumhuriyet Döneminde Ormancılık Yetiştirmek İçin Açılan Bir Mesleki Eğitim Kurumu: Bolu Orman Mektebi* isimli çalışmasında, Türkiye'nin orman yönünden en zengin şehirleri arasında olan Bolu'da yürütülen ormancılık faaliyetlerini, oluşturulan eğitim kurumlarını ve genç Cumhuriyetin bu konudaki hassasiyet ve gayretlerini ele almıştır.

Okulöncesi eğitim Türk topraklarında ilk olarak gayrimüslim okullarında başlatılmış, uzun süre bu alanda istenilen atılımlar yapılamamış, sağlıklı bir eğitim sürecinin ilk adımı olan okulöncesi eğitimde ideal okullaşma oranına son dönemde ulaşılabilmektedir. Okulöncesi öğretmenleri Melek Demir, Asiye Köse ve Pınar Özdemir *Karadeniz Bölgesinde Ve Ülkemizde Okulöncesi Eğitimde Karşılaşılan Temel Sorunlar* başlıklı çalışmalarında, Karadeniz Bölgesi coğrafi özelliklerini dikkate alarak ilk adım eğitim kurumları olan okulöncesi çocukların okul ve çevreye uyum sürecinde yaşadıkları, iç dünyalarında biriktirip aktarmakta ve anlatmakta güçlüklerle karşılaştıkları problemlerin çözümüne yönelik uygulanabilecek sıralı adımları irdeleyerek, olası çözümleri ortaya koymuşlardır. Okulöncesi eğitim kurumlarında karşılaşılan çevre ve ortam uyum sorunlarının önemli bir kısmı ebeveyn davranış ve tutumlarından, daha az bir kısmının çocukların her bireyde farklı gelişen kişisel özelliklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Mevcut sorunlara okuldaki uyum ve idareci, öğretmen tutumu da ilk dönemde etkili şekilde dahil olur. Ayrıca, çocukların okula ve çevreye uyum sürecinde gösterdikleri kazanımlar sosyal gelişimleri açısından dikkatle takip edilmesi gerekli bir faktördür. Çalışma bu konularda özgün ve yerinde tespitler yaparak iyileştirici projeksiyonlar sunmaktadır.

Kısa bir tanıtımını yaptığımız bu eserin ortaya çıkmasına katkı veren akademisyen ve araştırmacılara, basımını sağlayan üniversitemiz yayınevine ve destekleri için Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Hamdullah Çuvalcı'ya teşekkürlerimizi sunar, kamuoyuna faydalı olmasını temenni ederiz.

Doç. Dr. Ülkü KÖKSAL
Doç. Dr. Volkan AKSOY
Doç. Dr. Yüksel KÜÇÜKER

AMERİKAN BOARD'UN OSMANLI TOPRAKLARINDA ALEYHTAR EĞİTİM MÜESSESELEŞMESİ

İsmail KÖSE*

Giriş

Eğitim bütün canlıların bilinçlerinin şekillendirilip biçimlenmesindeki en etkili araçtır. Diğer bütün canlılardan farklı olarak düşünebilen, analiz yapabilen, geleceği planlayıp bilgi üretebilen mükemmel ve karmaşık bir zihin yapısına sahiptir. Söz konusu yapı özellikle çocukluk çağında eğitimle biçimlendirilerek eğilip, bükülebilir kötü niyetli eğiticiler tarafından dogmatik kurallarla sınırlandırılarak istenilen kalıplara konulabilir. Bu nedenle eğitim yetkin ve ehliyetli eğiticiler tarafından kontrol altında yürütülmesi gereken bir faaliyettir. Amerikan Board (ABCFM) eğitim yoluyla Osmanlı ekalliyetlerinin tabi oldukları devlete karşı kışkırtılıp isyan etme sürecini hızlandırmıştır. Board'un Osmanlı Devleti topraklarındaki faaliyetleri 20. yüzyıl başında başlamış, yüzyıl sona ererken eğitimden kaynaklı bütün olumsuzluklar dağılma sürecinde etkili olmuştur.

Boston'daki kuruluşundan (1810) kısa süre sonra 1826 yılından itibaren Osmanlı coğrafyasında açtıkları irili ufaklı okullarla faaliyete başlayan Board misyonerleri karşılaştıkları direncin yönlendirmesiyle zorunlu bir tercihte bulunup, hedef kitle olarak Evangelizm'e devşirme girişimlerinin hızlı sonuç verdiği en kalabalık Ermeni cemaati Gregoryen Ermenilere yönelmişlerdir. Bu tercih ve Gregoryen topluluk üyesi Ermenilerin çeşitli vaatlerle misyonerler tarafından ayartılıp ait oldukları topluluklardan kopularak Protestanlığa devşirilmesi 1461 senesinde millet statüsü elde eden Gregoryen Ermeniler ve İstanbul'daki Ermeni Patrikha-

---

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, ismailkosetr@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8489-5088.

nesi tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Doğal olarak ilk dönemde Gregoryenlik'ten Protestanlığa devşirilen Ermeniler arasında ciddi çatışmalara sebebiyet verebilecek anlaşmazlıklar ve karşılıklı hasımlıklar ortaya çıkmıştır. Ermeni Patrikhanesi söz konusu anlaşmazlıkların derinleşmesinde başat rol oynamış, aynı ırka mensup iki mezhep mensuplarının anlaşmazlığında ilk ciddi ve kapsamlı çatışma Patrikhane'nin mensuplarını koruma refleksiyle biçimlenmiştir.

Board faaliyetleri Osmanlı halklarında çokça huzursuzluğa, düşmanlığa ve çatışmaya sebebiyet verince İngiltere ve ABD'nin araya girmesiyle Gregoryen ve Protestan Ermenilerin kızgınlığının Osmanlı Devleti'ne yöneltilerek her iki mezhep mensuplarının birbirine tolerans göstermesi sağlanmıştır. Bu çalışmaların gönüllü ve etkili icracısı sahadaki Board misyonerleri olmuş, Osmanlı Devleti ile benzer şekilde ilk on yılda Batılı devletler de Board'un neden olduğu cemaatler arası kavgada pasif kalmayı tercih etmiştir. Gregoryen Ermeniler ile Board tarafından devşirilen Protestan Ermeniler arasında uzun süre düşük düzeyli sürtüşme ve şikâyetlerle şekillenen anlaşmazlıklar, Board'un Memalik-i Şahane'de faaliyete başlamasından on beş yıl sonra Patrik Çamurcuyan'ın tebliği ile derin bir krize dönüşmüştür.

Cemaatinin Board tarafından hedef seçilmesinden ve sayıları hızla artan Board eğitim müesseseleri marifetiyle Gregoryen Ermenilerin mezhep değiştirmeye yönlendirilmesinden uzun süredir rahatsız olan Ermeni Patriği Mateos Çamurcuyan (1802-1865), 21 Haziran 1846 tarihinde yayınladığı tebliğle Protestanlığa devşirilen Gregoryen Ermenilere karşı boykota varabilecek baskı uygulanmasını tavsiye etmiştir. Patrik, "doğru yola" dönmeleri için Ermeni Protestanların uyarılmalarını, uyarıyı dinlemeyenlerin cemaatten dışlanmasını istemiştir. Tebliğle, Protestanlığa geçen Ermeniler Kiliseden aforoz edilmiş, mesleki faaliyetlerin menedilmesine ek olarak Gregoryen Ermenilerin mezhep değiştiren Ermenilerle ticaret ya da herhangi bir alışveriş yapması yasaklanmıştır. Uygulama Orta Çağ'da hahamlar tarafından Yahudi Cemaatinden kovulup 26 Temmuz 1656 tarihinde sinagogda okunan bir bedduayla lanetlenen ünlü düşünür Baruch Spinoza'ya yapılan muamele ile hemen hemen aynıdır. Bu tarihte Board tarafından devşirilen Protestanlar, millet statüsüne sahip olmadıklarından Devlet nezdinde temsil edilemediklerinden cemaatten kovulmaları gündelik hayatta çokça sorunla karşılaşmalarına neden olmuştur. Patriğin zorbalığa varan

ayrıştırmacı tutumu üzerine Londra tarafından İstanbul Sefiri Stratford Canning'e ivedilikle Bâbîâli tarafından Protestanlara diğer Hıristiyan mezheplerle eşit statü verilerek millet statüsü tanınması için girişimde bulunması talimatının verildiğini döneme ait İngiliz arşiv vesikasından saptamaktayız.¹

Her ne kadar Bâbîâli nezdinde teşebbüs başlatılsa da Londra, ilk günlerde hesapta olmayan sorunlara sebebiyet verebileceği endişesiyle Ermeni mezhepleri arasındaki anlaşmazlıklara müdahil olmaya isteksiz bir tutum takip etmiş, ilk talimattan birkaç hafta sonra Protestan oldukları için Patrikhane tarafından aforoz edilen Ermenilerle ilgili olarak Elçi S. Canning'e Ermeni Kilisesi iç işlerine müdahil olmayarak tarafsız kalması talimatı gönderilmiştir. Londra'nın tereddüdü ve misyonerlerin Patrikhanenin uyarılarına kulak asmaması üzerine Anadolu başta olmak üzere Ermeni Patrikhanesi yetki alanına giren her vilayet, kasaba, nahiye ve köyde Gregoryenlik'ten ayrılıp Protestanlığa geçen Ermeniler üzerinde yoğun bir baskı oluşturulmuştur.² Anlaşmazlığın çözülememesi üzerine temmuz ayında bir beyanname yayınlayan Evangelik Protestan Ermeniler, Patriğin tutumunu protesto edip son çare Osmanlı Devleti'nden yardım istenmişlerdir. Bu talep üzerine Patriğin talimatıyla Protestanlara yönelik başlatılan sert muameleye karşı tedbirler alınarak Protestan Ermenilerin ve Board misyonerlerinin Patrikliğin uygulamalarına karşı korunması için gerekli tedbirlerin alınması amacıyla hazırlanan kapsamlı bir sirküler yardım talebinden kısa süre sonra vilayetlere gönderilmiştir.³

Eşitlikçi bir anlayışla atılıp ilerleyen yıllarda aynı anlayışla karşılaşmayacak olan bu adım, Protestan Ermenilere millet statüsü tanınması öncesinde Bâbîâli tarafından alınmış ilk somut karardır. İlk yıllarda pasif, tarafsız tutum tercih edilmişken, 1846 senesinde tutum değiştiren Bâbîâli'nin Evangelist Protestanları ve Board mensubu misyonerleri Devlet gücünü kullanarak koruma altına alma kararının kendi içinde mantıklı nedenleri vardır. Birincisi, insani olarak her iki tarafın da Osmanlı tebaası olması nedeniyle Pro-

---

¹ FO 404/01, Correspondence respecting the Condition of Protestants in Turkey, March 18, 1846.

² FO 404/01, Correspondence respecting the Condition of Protestants in Turkey, April 6, 1846.

³ FO 404/01, Correspondence respecting the Condition of Protestants in Turkey, July 1, 1846.

testan Ermenilere karşı uygulanan faşizan muamelenin engellenmesi gereklidir. İkincisi, Ermeniler bu şekilde Katoliklik sonrasında bir kez daha bölüneceğinden Yunan isyanı ertesinde bir de Ermeni sorunuyla uğraşılmayacağı düşünülmüştür. Son olarak, İngiltere başta olmak üzere diğer Protestan Devletlerden gelen baskı Bâbiâli'nin kararında etkili olan bir diğer nedendir.

Bu tartışmalar esnasında Board'un eğitim vasıtasıyla Evangelizm'e yeni taraftarlar devşirme faaliyetleri aksamadan sürmüş, Memalik-i Şahane'nin erişilebilen her noktasında Board okulları açılmıştır. Osmanlı Devleti'nin uygulaması baskıyı hafifletmiş fakat ücra köşelere kadar yayılmış olan sorun tam olarak çözülemediğinden yoğunlaşan şikâyetler üzerine İngiltere ilk baştaki tutumunun aksine sorunu Hristiyan azınlıklar arasında derin çatlak ve bölünmelere neden olmadan çözmeye karar vermiştir. Karar değişikliğinde Board mensubu İngiliz vatandaşı misyonerlerin Dışişleri Bakanlığı'na kadar ulaşan faaliyet ağının önemli etkisi olmuştur. Londra'dan gelen yeni talimat üzerine Büyükelçi Canning, 1846 yılı ekim ayında Londra'ya dönmeden önce Ermeni Patriği Çamurcuyan ile görüşerek Protestanlara yönelik eylemlerin ve aforozların durdurulmasını istemiş, İngiltere ve ABD ile sorun yaşamayı göze alamayan Çamurcuyan aforoz ve baskıların sonlandırılacağı taahhüdünde bulunmuştur.⁴ Board içinde Alman vatandaşı misyonerlerin de yer aldığı bilinmektedir. Bunların sayısı çok fazla olmamasına karşın ilginç şekilde İngiltere'nin Protestan topluluğunun haklarını koruma girişimlerine 15 yıl sonra Alman birliğini kuracak olan Prusya da destek vermiştir.⁵ Bu çalışmada Amerikan Board'un Osmanlı topraklarında müesseseseleşmesi, Evangelizasyon eşliğindeki devşirme faaliyetleri ve bütün süreçte eğitimin rolü ele irdelenecektir.

1. Öncü Faaliyetler: Board'un Eğitim Marifetiyle Protestan Devşirme Çalışmaları

İngiltere, ABD ve Prusya'nın desteği bir yana Osmanlı Devleti'nin "masum Protestanları" "baskıcı Gregoryen Patrik'ten" korumaya ve Patrikhane'nin gücünü azaltmaya yönelik kararı, bu dö-

⁴ FO 404/01, Correspondence respecting the Condition of Protestants in Turkey, October 10, 1846.

⁵ The Proceedings of the American Board of Commissions for Foreign Missions, For the Year 1847..., s. 5.

nemde devlet olmanın ve Türk töresinin gerektirdiği bir zorunluluktuktu. Buna karşın özellikle Board mensuplarının koruma kararı sonrasında Türk topraklarında istedikleri gibi hareket edip eğitim müesseseseleşmesi vasıtasıyla Protestanlığın yayılmasını kolaylaştıran diğer uygulamalar ilerleyen yıllarda Osmanlı Devleti'nin karşısına 1846 senesinde öngörülmesi olanaksız sorunlar çıkartacaktır. Bir sonraki adım Protestanlara millet statüsü tanınması olmuştur. Protestan Ermenilere millet statüsü tanınmadan hemen önce İngiliz arşiv kayıtlarına göre İstanbul'daki Hıristiyan nüfusu şu şekildedir:

Rumlar	: 85.000
Ermeniler (Gregoryen)	: 110.000
Ermeni Katolikler	: 16.000
Latin Katolikler	: 4.000
Toplam	:215.000 ⁶

Nüfus rakamlarının açıkça gösterdiği üzere Protestanlar hariç 1846 senesinde İstanbul'da ortalama 126.000 Ermeni vatandaş yaşıyordu. Memalik-i Şahane'nin bütün coğrafyasında olduğu gibi genel Ermeni nüfusu içinde ağırlıklı çoğunluğu Patrikhane idaresindeki Gregoryen Ermeniler oluşturmaktaydı. Roma Piskoposu Papa'ya bağlı olup, sayıları çok fazla olmayan Katolik Ermeniler, Edirne Antlaşması öncesinde 1828 senesine kadar Eutychnianlar şeklinde bilinen Monofizitlerin bir kolu olarak devlet nezdinde temsil edilmişler, 1831 senesinde II. Mahmut tarafından verilen bir ferman ile ayrı bir statü elde edip doğrudan Papa'ya bağlı olarak kendi patrikliklerini kurmuşlardı. Dini ritüellerin biçim ve şeklinde tutucu olup, yerleşik kuralların uygulanmasında esneklikten hoşlanmayan Papalık, Katolik Ermenilerin bazı sakramentlerde eski Ermeni usullerini takip etmelerine göz yumuyordu.⁷

Gerek Ermeni Patriği'nin baskıları gerekse İngiltere'nin sürekli tekrarlanan isteği üzerine 1846 yılı sonunda Protestanların Ermeni Patrikliği'nden ayrı bir cemaat şeklinde tanınıp İhtisap Nazırı'na bağlı olarak faaliyet göstermelerine karar verilmiştir. Yeni

⁶ FO 404/01, Correspondence respecting the Condition of Protestants in Turkey, October 10, 1846.

⁷ FO 404/01, Correspondence respecting the Condition of Protestants in Turkey, October 10, 1846.

statü tam olarak Millet statüsü değildir. İhtisap Nezareti, II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı'nın 1826 senesinde kaldırılması sonucu ortaya çıkan kolluk gücü açığını kapatabilmek amacıyla kurulmuş bir idari kurumdu. Evangelist Protestanların varlıkları tanınmasına karşın çalışma alanı daha çok güvenlikle ilgili olan İhtisap Nezareti'ne bağlanması dikkat çekicidir. Kararın yürürlüğü 1847 yılında başlamış böylece teorik olarak Protestanlar Katolik Ermenilerle aynı hakları elde etmiştir.⁸ Londra için bu yeterli olmadığından Board'un telkin ve girişimlerinin de etkisiyle son otuz yılda ortaya çıkıp büyük çoğunluğu Ermeni olan Osmanlı Protestanlarının Ortodoks Rumlar ve Gregoryen Ermeni milletleri gibi eşit statüde olması ısrar edilerek bu yöndeki telkinler 1847 yılı başından itibaren yoğunlaştırılmıştır.⁹

Çoğunluğunu Rumların oluşturduğu Ortodokslara 1454; Gregoryen Ermenilere ise 1461 senesinde Fatih Sultan Mehmet tarafından millet statüsü tanınmıştır. Her iki kilise Osmanlı Devleti tarafından millet statüsü verilen ilk Hıristiyan mezheplerdir. İstanbul'da bulunan Ermeni Patriği, Rum Patriği ile aynı şekilde Ermeni cemaatinin evlenme, boşanma, miras gibi medeni hukuk alanına giren işlemlerini yapma yetkisine sahip olmasına karşın Gregoryen Ermenilerin ruhani merkezleri halen Van ve Ecmiyazin'di. Protestanlar için millet statüsü istendiği dönemde Osmanlı topraklarında; Rum, Rum Katolik, Ermeni, Ermeni Katolik, Ermeni Evangelist, Nasturi, Nasturi Katolik diğer adıyla Keldani, Süryani, Süryani Katolik, Latin, Koptik, Maronit ve Abyssinian mezheplerinden Hıristiyanlar yaşamaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin %90'dan fazlası Ecmiyazin'e bağlı Gregoryen Ermenilerdi. Bu nedenle Protestanlığı seçen Ermeniler üzerinde bu yıllarda yoğun bir baskı oluşmuştur. Evangelist Protestanlara, Patrikhane'den bağımsız olabilme hakkı tanınmış olsa da Yukarıda da dikkat çekildiği üzere bu statü tam anlamıyla millet statüsü olmadığından eğitim müesseseseleşmesinde daha rahat hareket etmek isteyen Board, faaliyetlerinde problemle karşılaşmamak için ısrarla eşit yetkide millet statüsü istemekteydi. Osmanlı Devleti ise her ne kadar Board'un büyük kısmı kontrol dışı

⁸ FO 404/01, Correspondence respecting the Condition of Protestants in Turkey, November 2, 1846.

⁹ FO 404/01, Correspondence respecting the Condition of Protestants in Turkey, January 2, 1847.

eğitim faaliyetlerinden bu tarihlerde ciddi tehdit algılamasa da millet statüsüne gönülsüzdü. Macar mülteciler sorununun hemen evvelinde gerçekleşen taleplerdeki ısrar ve Devlet'in çıkarları dikkate alınarak Protestan Ermenilere 1847 senesi sonunda Sadrazam tarafından verilen bir buyruktan ile Millet Statüsü tanınmıştır.¹⁰ Statünün daha önceki uygulamalarda olduğu gibi ferman ile tanınmayıp, Sadrazam tarafından verilmesinin tercih edilmesi de dikkat çekicidir. Millet statüsü ile sadece Protestan Ermeniler değil Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Protestanlar yasal bir konum, devlet organları karşısında eşitlik ve temsil durumu elde etmişlerdir. Bu karar Board'un eğitim müesseseseleşmesini hızlandırarak Protestan cemaatin birkaç kat süratle genişlemesini sağlamıştır.

Diğer mezheplere millet statüsü bizzat dönemin sultanı tarafından verilen fermanla tanındığından bu durum Board'un dikkatini çekmekte gecikmemiş, İngiliz Sefaretinin desteğini alan Board bütün kazanımların Fatih Sultan Mehmet ile başlayan bir uygulama olan ferman ile teminat altına alınmasında ısrarcı olmuştur. Gerek taleplerin yoğunluğu ve hukuki haklılığı gerekse dönemin siyasi koşulları dikkate alınarak 20 Muharrem 1267 [25 Kasım 1850] tarihinde Sultan Abdülmecit tarafından verilen ferman ile diğer mezheplerle eşit şekilde Protestanlara da millet statüsü tanınmıştır. Bilindiği gibi Osmanlı topraklarındaki Protestanların hemen tamamı Board eğitim kurumlarında eğitilmişlerdi bu nedenle ya Board'a bağlıydılar ya da Board ile yakın ilişkide olan bir teşkilata mensuplardı. Fermanla Osmanlı Devleti topraklarındaki Protestanlar diğer bir ifadeyle Board mensupları, Ortodoks, Katolik ve Gregoryenler ile eşit şekilde pasaport, evlilik, miras, boşanma gibi medeni hukuk alanına giren işlemleri yapabilmeyi, Ortodoks ve Gregoryenler ile aynı miktar vergi ödeme hakkı elde etmişlerdir.¹¹ Ferman ilk başta sadece İstanbul'da uygulamaya konulup taşrada önceki uygulama devam ettiği için 1852 senesine kadar Gregoryen Ermeniler ile Protestanlığı seçenler arasındaki anlaşmazlıklar eşliğindeki şikâyetler sürmüştür.

Protestanlara millet statüsü tanınmasının hemen sonrasında Ermeni Katolikosu'nun bulunduğu Ecmiyazin ve Katolikos'a bağlı

---

¹⁰ FO 404/01, Correspondence respecting the Condition of Protestants in Turkey, November 19, 1847.

¹¹ FO 404/09, Correspondence respecting Christian Privileges [in Turkey] 1851-1856. April 30, 1851; Elshakry, agm, s. 182.

Gregoryen Ermenilerin hoşnutsuzluğu üzerine, Protestan Ermenilerin, Patrik ve cemaatinin baskısından korunup mezheplerinin tanınması için gerekli tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir.¹² Devlet'in Patriğe karşı koruduğu Protestan Ermeniler ve misyonerler kısa süre sonra Devletin en azılı düşmanları olacaktır. Bu durum 1850'li yıllarda öngörülememiştir. Osmanlı Devleti farkında olmadan gelecekte kendisine karşı yapılacak kara propagandanın ve eğitim yoluyla aykırı fikirlerle bilinçlendirilmiş yeni bir azınlık grubun gelişmesi için olanak sağlamıştır. Yine de Devlet'in adalet ve eşitlik ilkesi doğrultusunda Protestanları koruması gereklidir. Kısa süre sonra İngiliz Sefareti de Protestan Ermenilerin himayesi için Bâbiâli'ye başvuruda bulunmuştur.¹³

2. Millet Statüsü: Board'un Artan Etkinliği ve Eğitimle Yeni Bir Azınlık Grubun Ortaya Çıkması

Ferman ile cemaatleri dindaş zorbalığından kurtulan Board mensupları eğitim müesseseseleşmesi başta olmak üzere faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. İlk uygulama Başkent İstanbul ile sınırlı tutulsa da Board ve mensuplarının fermanın elde edilmesinden esaslı memnuniyet duyduğunu Protestan cemaatlerinin ocak ayı başında fermanın çıkartılmasına verdiği destek için İngiliz Hükümeti'ne yazdığı teşekkür mektubundan saptamaktayız.¹⁴ Fermanın hemen ertesinde kendi patrikliklerini kuran Protestan Ermeniler Ecmiyazin Patrikliğinden ayrılmışlardır. Ecmiyazin sakin bir bölge olmakla birlikte dönem dönem sorunlar ortaya çıkabilmekteydi. Ecmiyazin'deki Ermeniler, Protestanlara millet statüsü verildikten yaklaşık 20 yıl sonra Devlet görevlilerinin din özgürlüğünü hiçe sayan davranışlarda buldukları iddiasıyla şikâyetçi olmuşlardır.¹⁵

Millet statüsü Board'un Memalik-i Şahane'deki eğitim müesseseseleşme ve faaliyetlerinin ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Gerek Devlet organları karşısında sahip olduğu eşit temsil statüsü gerekse vergilendirme ve diğer medeni konularda millet sisteminin sağladığı avantajlardan Gregoryenlere bağlı kalmadan bağımsız olarak faydalanılabilecek olması Board'un eğitim, sağlık ve yetimhane merkezli faaliyet alanını ve etki faktörünü kapsamlı bir şe-

¹² BOA, HR.SYS.01774.0004.0001 (M) 22/02/1847.

¹³ BOA, HR.SYS.01774.0005.0001 (M) 22/02/1847.

¹⁴ FO 404/09, Correspondence respecting Christian Privileges [in Turkey] 1851-1856. January 3, 1851.

¹⁵ BOA, HR.SYS.01774.00025.001 (M) 24/02/1875.

kilde genişletmiştir. Board'un Türk topraklarındaki eğitim müesse-seleşme ve faaliyet planlamasını durgun bir göle atılmış çakıl taşının harekete geçirdiği halkalara benzetmek mümkündür. Çakıl taşının ilk düştüğü noktada oluşan en güçlü halka dışa doğru yeni halkalar oluşturarak genişler. Belli düzen içinde farklı noktalara da aynı çakıl taşlarından atılırsa genişleyen halkalar bir süre sonra birbirinin içine geçerek şematik bir desen oluştururlar. Board da sistematik bir anlayışla erişebildiği her lokasyonlarda okullar ve stratejik yerlerde öncü istasyonlar kurmuştur. Millet statüsü sonrasında Board okullarıyla birlikte başlangıç halkaları istasyonlar süratle genişleyip, Dersaadet İstanbul başta olmak üzere kısa süre sonra stratejik noktalara konuşlu dış halkla ana istasyonlarla birleşerek geniş yayımlı bir ağ oluşturmuşlardır.

Board'un İstanbul yakınındaki halka merkezlerinden birisi Bursa İstasyonudur. Bursa'ya bağlı Timurtaş Köyü'nde 1852 senesi gibi erken bir tarihte "Apostol Derby adlı Board misyonerinin halkı kandırarak Protestan yapmaya çalıştığı" şikâyeti İstanbul'a ulaşmıştır. Aynı tarihlerde Bursa ve çevresindeki Board okullaşması hızla sürmekteydi. Yöre sakinlerinin güçlü itirazlarına rağmen Derby'ye bu tür davranışlardan kaçınması için gereken tembihatın yapılmasıyla yetinilerek herhangi bir ek işlem yapılmamış, diğer Board mensupları gibi uyarılara kulak asmayan Derby faaliyetlerini sürdürmüştür. Derby'e hiçbir şekilde tutmayacağı tembihatta bulunulup, başka tedbir alınmasına gerek görülmemesinden Board faaliyetlerinin bu yıllarda Bursa ve çevresinde tehdit olarak değerlendirilmediğini saptamaktayız.¹⁶ Bu saptamayı haklı çıkarır şekilde Board misyonerlerinin bundan sonraki rahatsız edici faaliyetlerine yeni tanınan millet statüsünün de etkisiyle uzun süre göz yumulmuştur.

Daha önce de dikkat çekildiği üzere 25 Kasım 1850 tarihinde ilan edilen millet statüsü fermanının uygulaması Başkent İstanbul ile sınırlı tutulmuştur. Bu durum uygulamada yeni sorunlara neden olmuş, Board mensubu misyoner Dwight 1852 senesinde İngiliz Temsilcisi Albay Rose'a yazdığı şikâyet mektubunda Merzifon'da misyonerler ve Ermenilere yönelik muameleden şikâyette bulun-

---

¹⁶ BOA, A.}DVN.00082.00027.001 (H) 14 Muharrem 1269 [28/10/1852].

muştur. Mektupta kasım fermanı taşrada uygulanmadığı için Protestanların Gregoryen ve Ortodokslardan hemen hemen beş ya da altı kat fazla vergi ödemek mecburiyetinde kaldığı belirtilmiştir.¹⁷

Millet statüsü sonrasında Board misyonerlerinin Osmanlı Devleti'nde açtıkları okullar başta olmak üzere sayıları tam olarak bilinmeyen müesseselerin vergi ödememek için haklı veya haksız, hukuki ya da hukuki temelden yoksun olmasını dikkate almaksızın her yöntemi denemelerine, her fırsatı, koşulu kullanmalarına şahit olunmuştur. Buna karşın Dwight'ın Merzifon'da dile getirdiği, diğer bölgelerde de benzer şikâyetlere konu birkaç kat vergilendirme sorunu haklı gerekçelere dayanıyordu. Millet sistemi uygulamasında millet statüsü vergilendirme ile de doğrudan ilgili olduğundan ve bu statüde olmayan cemaatlerin birkaç kat daha fazla vergi ödemek zorunda olması nedeniyle taşradaki farklı uygulama uzun süre sorun olmaya devam etmiştir. Örneğin 1857 senesinde yoğun eğitim yönlendirmesi sonrası Maraş'ta Protestan mezhebine giren Ermeniler diğer Hıristiyan mezheplerinden birkaç kat fazla vergi ödememek için ivedi olarak vergi durumlarının değiştirilmesi talebinde bulunmuşlardır.¹⁸

Millet statüsü tartışmaları sürerken Board mensupları Türk topraklarındaki teşkilatlanmalarını ve eğitime dayalı devşirme faaliyetlerini titizlikle sürdürmüşler, Board okullarına Türk öğrenci nadiren kabul edilmiştir. Bu saptamayı desteler şekilde Amerikan Sefareti yazışmalarına göre 1864 yılına kadar İstanbul'da dört ya da beş Türk Protestanlığa devşirilebilmiştir.¹⁹ Bunlardan birisi Selim Edward Williams adlı kişidir. Protestan vaiz olarak görevlendirilen Selim Edward İstanbul'daki hanlarda Board mensubu Curtis başta olmak üzere diğer misyonerlerle birlikte propaganda yaparak halka İncil dağıtmaktaydı. Kısa süre sonra hanlarda odalar tutularak propaganda anlık eğitimle sistemli hale getirilmiş, İslam Peygamberinin öğretisinin doğru olmadığını kanıtlamaya çalışan misyonerler ve Selim'in faaliyetleri şikâyetlere neden olmuştur. Tespitlere göre handa kiralanan odalara Türkler (tahminen 10 kişi) Ermeniler ve Rumlar devam etmekte, misyonerler ziyaretçileri yoğun

¹⁷ FO 404/09, Correspondence respecting Christian Privileges [in Turkey] 1851-1856. October 12, 1852.

¹⁸ BOA, HR.MKT.000194.00040.001 (H) 24 Şevval 1273 [17/06/1857].

¹⁹ Tanzimat dönemi din değiştirmeler için bkz. M. Fatih Çalışır, "Conversion And Apostasy in the "Tanzimat State": Case of Selim Ağa", *Tarih Okulu Dergisi*, S. V, (Sonbahar 2009). s. 111-121.

bir yönlendirmeye tabi tutmaktaydı. Şikâyetlerin artması üzerine han faaliyetleri yasaklanarak Selim ile misyonerler gözaltına alınmıştır. Yasak ve gözaltı kararını protesto etmek için Evangelik Alliance dahil Board teşvikinde geniş çaplı girişimler başlatılmış, sorgu sonrasında misyonerler bir daha Müslüman ahaliyi rahatsız edecek davranışlarda bulunmayacakları sözünü vermişler ve serbest bırakılmışlardır.²⁰ Kısa süre sonra din değiştirme nedeniyle herhangi bir ceza uygulanmayan Türk Protestan Selim de serbest kalmıştır.

Board mensuplarıyla hanlarda propaganda yapan, kitap dağıtan aslen Türk olan Selim'in serbest kalabilmesi Islahat Fermanı sonrası oluşan uygulama sayesinde. Kırım Savaşı sona ermek üzereyken 18 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı ile Müslümanların farklı din seçmesi serbest bırakılmış, bu tarihe kadar teoride var olup fiilen uygulanmayan ölüm cezası kaldırılmıştır. Board yapılanmasının ve eğitim faaliyetlerinin bu dönemde Marmara ve Ege denizlerindeki adalara kadar uzandığını Ortodokslar ile Protestanlar arasında yaşanan anlaşmazlıktan saptamaktayız. Kınalıada'da Protestan milletinden Avakim büyük olasılıkla Board okul ya da okulları açmak üzere arsa satın almış, arsanın bulunduğu yerde eski bir Rum kilisesi bulunduğundan Fener Patrikhanesi 1864 senesinde arsa içinde ve bir kısmı toprak altında olan Rum Kilisesi'nin alanının Patrikhane'ye iadesi için başvuruda bulunmuştur.²¹ Bu tür itirazların Board çalışmalarını sekteye uğrattığı evvelki yıllarda yaşanan tecrübelerden bilinmektedir. Nitekim Patrikhane'nin talebi dikkate alınmadan Kınalıada'da çalışmalar duraksamadan sürmüştür. Arşiv vesikaları arasında Kınalıada anlaşmazlığıyla aynı yıl dikkat çekici bir kayıt göze çarpar. Board misyonerleri bu dönemde Koçgiri Sancağı Zara kazasında Protestan mezarlığı olarak kullanmak üzere arazi satın almışlardır.²² Bu kadar erken bir tarihte, misyonerlerin Koçgiri gibi uzak ve dağlık bir bölgede mezarlık ihtiyacının ortaya çıkması dikkat çekici olduğu kadar Board'un Memalik-i Şahane'de ve doğuya doğru Irak, hatta İran içlerine uzanan eğitim ve müesseseleşme ağını göstermesi açısından önemlidir.

²⁰ FO 424/27A, Correspondence Respecting Protestant Missionaries and Converts in Turkey, July 1864 to January 1865. August 1, 1864.

²¹ BOA, MVL.00859.0083.0001 (H) 29 Şevval 1280 [07/04/1864].

²² BOA, MVL.00674.00029.0001 (H) 05 Zilhicce 1280 [12/05/1864].

Board eğitiminin bir aracı da propaganda kitap, broşür benzeri matbu neşriyattır. İstanbul'daki han faaliyetlerine alınan tedbirden kısa süre sonra İran'da faaliyet gösteren Board mensubu misyoner Pfander tarafından İslam Dini aleyhine yazılan "*Mizan el-Hak*" adlı kitap Türkçeye çevrilerek Board'un erişebildiği hanlarda dağıtmaya başlanmıştır. "İslam Dini'nin tutarsızlıklarını ortaya koyduğunu" iddia eden kitaba daha önce gümrükte el konulmuştu. Pfander, kitabın Ulema İshak Efendi'nin Hıristiyanlık aleyhine yayınladığı el kitapçığı üzerine karşı yanıt olarak yazıldığını iddia ederek İngiliz Sefareti'nin de desteğini alarak dağıtımdan vazgeçmemiştir. Bu bahanenin tutarlı bir yanı yoktur zira Pfander'in kitabı İshak Efendi'nin el kitapçığından çok önce İran'da yayınlanmıştır.²³

Açıktan İslam karşıtı bir yayın olan "*Mizan el-Hak*" adlı kitap 1850 senesinde İngiliz müstemleke idaresinin yardımıyla Hindistan'da yine Evangelik misyonerler tarafından 60 bin adet basılıp dağıtılmıştır.²⁴ Board'un ısrarlı şikâyetleri İstanbul'daki İngiliz Sefareti'ne kadar ulaşmış, şikâyetlere konu itirazlar İngiliz yetkililer tarafından detaylı olarak incelenmiştir. Sefaret, inceleme neticesinde "*Osmanlı Devleti'nin tutumunun haklı olduğuna, Müslüman bir ülkede İslam Dini'ne ve Peygamberine hakaret etmenin serbest olamayacağına, bu tür fiilleri işleyenlerin de cezasız kalmayacağına*" hükmetmiştir. Keyfiyet Board baskısının yoğunlaştığı diğer merkez Londra'ya da bu şekilde bildirilmiş, İngiltere'de sokakta ve açık alanlarda vaaza izin verilmediğinden Osmanlı Devleti'nin hanlarda vaaz verilmesini yasaklama kararı da haklı bulunmuştur.²⁵ Bu tutarlı ve adil tutum, haklı haksız fark etmeksizin her koşulda destek görmeye alışık olan Board'u kızdırmak için yeterli olmuştur. Board misyonerlerinin, haksız da olsa kendi isteklerine göre hareket etmeyip hak gözetir tutumu üzerine İngiliz sefirini Londra'ya şikâyet ettiklerini döneme ait İngiliz arşiv kaydından saptamaktayız.²⁶

²³ FO 424/27A, Correspondence Respecting Protestant Missionaries and Converts in Turkey, July 1864 to January 1865. August 2, 1864.

²⁴ FO 424/27A, Correspondence Respecting Protestant Missionaries and Converts in Turkey, July 1864 to January 1865. August 27, 1864.

²⁵ FO 424/27A, Correspondence Respecting Protestant Missionaries and Converts in Turkey, July 1864 to January 1865. September 3, 1864.

²⁶ FO 424/27A, Correspondence Respecting Protestant Missionaries and Converts in Turkey, July 1864 to January 1865. Memorial, to the Right Honorable the Earl Russell, Her Majesty's Secretary of State for Foreign Affairs, September 7, 1864.

Board eğitim kurum ve neşriyatının kum tanesi kadar küçük bir kısmını oluşturan *Mizan el-Hak* anlaşmazlığından birkaç yıl sonra Fincancılar Yokuşu'ndaki Amerikan Kütüphanesi'nde İslam aleyhinde tertip edilip, yayına sürülmüş yeni bir risale daha tespit edilmiştir. İlk başta kolluk kullanılmayarak sorun Amerikan Sefaretine intikal ettirilmesine rağmen Sefaret kati kanıtlara karşın risalenin varlığını inkâr etmiştir. Kütüphanede arama yapmak için ecnebi ikametgâhlarına girilmek hakkındaki meri usulün icrası amacıyla Zaptiye ve Hariciye nezaretleri tarafından risalenin tespit edilip imhası amacıyla gereğinin yapılmasına karar verilmiştir.²⁷ Neşriyat dağıtımını eğitimin önemli bir bileşeni olduğundan bu olaylardan birkaç yıl önce Board mensuplarının Başkent İstanbul ve Orta Anadolu'da izinsiz, bazen cüzi miktarda göstermelik paraya bazen de bedava olmak üzere Protestan mezhebi propaganda kitapları dağıtmaları sonucunda sorunlar yaşanmış, tedbir olarak söz konusu yayınların önceden ruhsat verilmiş belli yerlerde satılması koşulu getirilmiştir.²⁸ Son gelişmeler söz konusu kuralın etkili bir şekilde uygulanamadığını, Board'un bu tür kuralları hiçbir şekilde dikkate almadığını göstermektedir.

ABD'nin Osmanlı topraklarında resmi ilişkiler başlamadan önce faaliyete geçip, *de facto* konsolosluk kurduğu öncü lokasyon İzmir limanıdır. Benzer şekilde Board'un da öncü istasyonlarından birisi de İzmir'de kurulmuş, ilk Board okulları açılan yerler arasında İzmir de yer almıştır. Osmanlı Devleti ile Board mensubu Baldomin'in İzmir'deki Amerikan Konsoloslukuna 1871 senesinde gönderdiği mektuptan Board misyonerlerinin bu tarihte İzmir'de kurumsallaşmalarını tamamladıklarını saptamaktayız.²⁹ Board teşkilatlanması sadece Batı Anadolu'da faal değildir yukarıda da görüldüğü üzere Board mensupları Memalik-i Şahane'nin hemen her köşesinde, Anadolu'nun uzak doğu ucunda faaliyet halindeydiler. Örneğin Mardin'de 1871 yılında William adlı misyonerin vefat ve defin işlemleriyle ilgili vesika bu tarihten çok önce misyonerlerin Anadolu'nun uzak ucu Mardin ve çevresinde okul ve yetimhaneler kurarak faaliyete başlamışlardır.³⁰

Mardin ve civarındaki Board faaliyetleriyle ilgili kısa bilgi verilmesinde fayda vardır. Tarihi Mezopotamya bölgesinin mümbit

²⁷ BOA, MF.MKT.00094.00046.001 (H) 20 Şevval 1304 [12/07/1887].

²⁸ BOA, MF.MKT.00084.00070.001 (H) 05 Zilkade 1301 [27/08/1884].

²⁹ BOA, HR.TO.00147.00040.001 (M) 22/09/1871.

³⁰ BOA, HR.MKT.000708.00084.0010 (H) 24 Zilhicce 1287 [17/03/1871].

hilalinde yer alan Mardin, Keldani ve Süryanilerin yoğun yaşadığı bir bölgedir. Keldaniler ile daha önceki yıllarda Fransız menşeli Katolik misyonerler çokça meşgul olmuşlardı. Bu kapsamda Moryakup Kilise bölgesiyle ilgili şikâyetler 1875 yılına ait arşiv vesikalalarında kayıtlıdır.³¹ Moryakup cemaatiyle ilgili aynı yıllarda Fransız misyonerlerinin Bağdat'ta da faaliyette buldukları bilinmektedir.³² Board misyonerleri millet statüsü sonrasında Mardin ve mücavir alanında Süryaniler üzerinde etkinlik kurmaya başlamışlardır. Bu çalışmalar bölgeyle ilgili uzun erimli planları olan İngiltere'nin aktif desteğini almıştır.

Kayseri'de de aktif olan misyonerler, Ermenilere ayni ve nakdi yardım yaparak taraftar devşiriyorlardı. Faaliyetlerin merkezi 1871 yılında öğrenci kabulüne başlayan misyoner okulu Talas Koleji yerleşkesiydi.³³ Board'un, mevcut yerleşkenin büyütülüp, Talas'ta yeni bir misyoner okulunun açılması için faaliyete geçtiği tespit edilince her iki girişimin de engellenebilmesi amacıyla 1886 senesinde vilayete talimat gönderilecek, denetimlerin sıkılaştırılıp, başına buyruk teşebbüslerin önüne geçilebilmesi için Board idaresinde olup, faaliyeti durdurulan okulların listesi çıkartılarak Maarif Nezareti'ne iletilmiştir.³⁴ Bütün bu yerinde ve gerekli tedbirlerden evvelki yıllarda olduğu gibi 1886 senesi sonrasında da istenilen etkili, sürdürülebilir netice elde edilememiştir.

Board mensuplarının eğitim başta olmak üzere çeşitlik yöntemlerle devşirme faaliyetleri 1860'lı yıllardan itibaren daha fazla görünür hale gelmiş, doğal olarak yerel ahaliyle Board misyonerleri arasında çokça anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. İstanbul, Adana, Mamuratülaziz, Bitlis, Van, Erzurum, Maraş, Ayıntap, Trabzon, İzmir, Kayseri, Merzifon gibi merkez lokasyonlara ek olarak Sivas'ta da okullar ve geniş bir örgütlenme ağı kurulmuş, Maraş ile bağlantıyı sağlayan Darende'de güçlü bir teşkilatlanma oluşturulmuştur. Darende'deki Board teşkilatlanması, Hariciye Nezareti kayıtlarında 1873 senesi gibi erken bir tarihte kriminal bir vakayla yer almaktadır. Sivas ahalisinden Parsam Cerrahyan, Board mensubu Papaz Karabet, misyoner Edward Riks ve büyük olasılıkla Board mensubu bir Ermeni olan Şamlıoğlu hakkında darp ve yaralama şikâyetiyle

³¹ BOA, HR.MKT.00880.00031.001 (H) 05 Cemaziyelevvel 1292 [09/06/1875].

³² BOA, HR.MKT.00886.00096.001 (H) 14 Cemaziyelahir 1292 [18/07/1875].

³³ BOA, DH.TMIK.M.00007.00034.001 (H) 04 Muharrem 1314 [15/06/1896].

³⁴ BOA, HR.TO.00148.00086.001 (M) 02/10/1886; BOA, İ.HUS.00140.00076.001 (H) 20 Safer 1304 [18/11/1886].

tahkikat başlatılmıştır.³⁵ İddiaya konu anlaşmazlık fazla büyümeden çözülmüş, misyoner Risk iki yıl sonra Sivas dolaylarında kitap satışı yoluyla propaganda yaparken yeniden şikâyete konu olmuş, söz konusu faaliyet yasaklanmıştır.³⁶ Riks ve arkadaşlarıyla ilgili darp şikâyetiyle aynı yıl Board misyoneri Stanford [?] Richardson ve Sefaret Baş Tercümanı Garciyolo bir misyoner hanesinin taşlandığı şikâyetiyle Bâbîâli'ye başvurmuştur.³⁷

İddiaya göre taşlama hadisesi Hüdavendigâr Vilayeti sınırları içinde İznik'te gerçekleşmiştir. Benzer hadise Pazarköy Gemlik Golos Karyesi'nde de yaşanmıştır. Bu dönemde henüz Board'un neden olabileceği esaslı yapısal güvenlik sorunları öngörülemediğinden söz konusu olayların engellenebilip, misyonerlere kolaylık sağlanması amacıyla acilen tedbir alınması için vilayete talimat gönderilmiştir.³⁸ Board'a kolaylık sağlayan tutum faaliyetlerin neden olabileceği tehdidin anlaşılmaya başladığı 1880'li yıllara kadar sürmüştür. Bilindiği üzere 11 Haziran 1880 tarihinde Düvel-i Sitte (İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan, İtalya, Almanya) Berlin Antlaşması'nın 61. maddesini dayanak göstererek Vilayet-i Sitte'de ıslahat yapılması için Osmanlı Devleti'ne ultimatome nitelikli ortak bir nota vermişlerdir.³⁹ Buna karşın İngiltere, çeteci Ermeniler kullanılarak Doğu Anadolu'dan güneye ya da Boğazlardan Akdeniz'e olası bir Rus yayılmasını engellemek için Babıali üzerinde baskıdan kaçınmıştır. Doğu'da 40 bine yakın Ermeni 93 Harbi sonrasında çekilen Rus ordularıyla Rusya Ermenistanı'na göçmüşler, ilerleyen yıllarda Taşnak teşkilatını kuran grup içinde yer almışlardır.⁴⁰

Edward Risk sonraki yıllarda da Samsun ve çevresinde sorun çıkartmayı sürdürmüştür. Dönemin arşiv kayıtlarından Riks'in birkaç yıl sonra propaganda için Bafra'ya gittiğini saptamaktayız. Bafra Rumların yoğun yaşadığı bir bölgedir, yerel halk Riks'in kent-

³⁵ BOA, HR.MKT.00812.005.001 (H) 16 Şevval 1290 [07/12/1873].

³⁶ BOA, HR.MKT.00889.00058.001 (H) 01 Şaban 1292 [02/09/1875].

³⁷ BOA, HR.MKT.00890.00065.001 (H) 11 Şaban 1292 [12/09/1875].

³⁸ BOA, HR.MKT.00892.00004.001 (H) 13 Şaban 1292 [14/09/1875]; BOA, HR.MKT.00887.00010.001 (H) 08 Recep 1292 [10/08/1875]; BOA, HR.MKT.00869.00017.001 (H) 06 Safer 1292 [14/03/1875].

³⁹ Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, (Yay. Haz. Uğurhan Demirbaş vd.), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü: Ankara, 2001. s. 30.

⁴⁰ Esad Fuad Tugay, "Rusların İstanbul ve Boğazlar Hakkındaki Gayeleri Üzerine Bazı Hâtıralar", *Belleten*, C. 33, S. 130 (1969). s. 219.

ten gönderilmesini istemiş, propaganda da ısrar eden Riks tartaklanmıştır. Riks, kendisine yapılan saldırıdan Bafra kaymakamını sorumlu olduğunu ileri sürmüştür.⁴¹ Bu dönemde Merzifon'da ika- met edip propaganda için sık sık mücavir kasabalara giden misyoner Edward Riks, Bafra'da kaymakam ve Samsun mutasarrıfı tarafından kendisine uygunsuz muamele yapıldığından da şikâyetçi olmuş, bahse konu iddialar Dahiliye Nezareti'ne ulaşmıştır. Riks, Rumlar ve Rum Ruhban arasında huzursuzluğa neden olduğundan Bafra'dan gönderilmiş, Mutasarrıf nezdinde yaptığı girişimler netice vermemiştir.⁴² Her ne kadar kaymakam ve mutasarrıf aleyhine herhangi bir işlem yapılmamış olsa da Riks uyarılara kulak asmadan faaliyetlerini sürdürmüştür.

İngiltere'nin ve bu dönemde İngiltere ile birlikte hareket eden Almanya'nın Board'a desteği bilinmektedir. Çarlık Rusyası ise özellikle Gregoryen Ermenileri kışkırtarak Doğu Anadolu'dan İskenderun Körfezine inen bir işgal alanı oluşturmayı; Avusturya Balkanlar'da alan kazanmayı; İtalya Akdeniz'de yeni fetih sahaları; Fransa ticari çıkar elde etmeyi amaçlıyordu. Görüldüğü üzere emperyal çıkarlar konjonktürel olarak örtüşmüştür. Bütün bunların içerisinde İngiliz ve Rus politikaları en uzun erimli olanlardır. Nitekim, Çarlık ertesinde Bolşevik Devrimi (1917) sonrası 1918 yılı ocak ayında Lenin ve Stalin tarafından yayınlanan 13 sayılı dekre (irade) ile Kafkas Ermenistanı adı verilen Vilayeti Sitte sahasını oluşturan Doğu Anadolu topraklarının tehcir öncesine döndürülerek yapılacak referandumla bu sahada bir Ermeni hükümeti kurulması istenecektir.⁴³ Açıkça görüldüğü üzere Rusya'da idarenin değişmesine karşın politika değişmemiştir. Benzer dekre 11 Ocak 1918 tarihinde Brest Litovsk görüşmeleri esnasında da gündeme gelerek Ermenilere self-determinasyon hakkı tanınarak Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulmasını isteyerek ilan edilecektir.⁴⁴

Bâbîâli'nin Çarlık Rusyası dahil Avrupalı büyük güçler tarafından Vilayet-i Sitte'de ıslahat isteğiyle verilen ortak notaya yanıtı bu devletleri tatmin etmemiş, İngiltere'nin liderliğinde yeni baskı

⁴¹ BOA, HR.TO.00148.00081.001 (M) 25/08/1888.

⁴² BOA, DH.MKT.01550.0090.0001 (H) 29 Muharrem 1306 [05/10/1888]; BOA, DH.MKT.01595.0024.0001 (H) 15 Cemaziyelahir 1306 [16/02/1889].

⁴³ Hikmet Bayur, "Birinci Genel Savaşın Sonra Yapılan Barış Antlaşmaları-II", *Belleten*, c. 30, S. 117, s. 115.

⁴⁴ Akdes Nimet Kurat, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917 - 3 Mart 1918)", *Belleten*, c. 31, S. 123, 1967, s. 385.

yöntemleri devreye sokulmuştur. Bu dönemde Anadolu'daki İngiliz temsilciler Board mensuplarının yönlendirmesiyle Londra'ya sürekli Ermeni halkın zor durumunu ve yardım ihtiyacını bildiren raporlar göndermişlerdir.⁴⁵ Son nota Board misyonerleri tarafından propaganda ve nota veren devletlerin müdahalesine doğrudan olarak sağlayabilecek eylemlerde ustalıklı kullanılmıştır. İngiliz Hükümeti bir süre sonra 1883 yılı başından itibaren [Ahmet] Muhtar Paşa'nın yüksek komiser olarak Vilayet-i Sitte'ye atanmasını istemiştir.⁴⁶ Avusturya Şansölyesi Bismarck'ın bu tarihlerde artık İngiltere'nin Ermenileri kışkırtma politikalarına destek vermemesi dikkat çekicidir.

3. Batılı Devletlerin Desteginde Eğitim ve Propaganda: Azınlık Milliyetçiliğinin Kışkırtılması

Board amaçlarına ulaşmak için İngiltere'nin dönemsel gücünden sonuna kadar faydalanmıştır. Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurulmasına ihtiyaç duyulduğunda ilk devreye sokulan zorlayıcı elemanlardan birisi Berlin Antlaşması'nın (1878) 61. maddesidir. Ermeni sorununda Demokles Kılıcı gibi kullanılan 61. madde Çarlık için Türk Boğazlarını bypass edebilmek için sıcak denizlere ulaşmanın B planıyken, İngiltere'nin bir tür realpolitik aracı olarak görev görmüştür. İngiltere için İstanbul'da işler istenildiği gibi gitmediğinde gündeme getirilen 61. madde vurgusuyla ilerleyen yıllarda çokça karşılaşılan, bir süre unutulmuş madde on iki yıl sonra Başbakan Lord Salisbury'nin İstanbul Sefiri Sir Clare Ford'a 61. maddenin uygulanması için girişimde bulunulması talimatını vermesiyle bir kez daha gündeme gelerek Londra istediklerini elde ettiği dönemde dondurulmuş sorun olarak gündemden düşecektir.⁴⁷ Sefir Ford'a talimat verildiği tarihlerde Erzurum ve Harput'taki Taşnak mensubu Ermenilerin Board yönlendirmesiyle İngiltere başta olmak üzere Batılı devlet temsilciliklerine şikâyet dilekçeleri vererek dış müdahale için zemin hazırlamaya çalıştıkları bilinmektedir. Terör yapılanmalarının ve Board'un propagandaya dönüştürdüğü

⁴⁵ FO 424/140, Further Correspondence Respecting Administrative Reforms in the Asiatic Provinces of Turkey, 1883.

⁴⁶ FO 424/140, Further Correspondence Respecting Administrative Reforms in the Asiatic Provinces of Turkey, 1883.

⁴⁷ FO 424/172, Further Correspondence Respecting Asiatic Turkey, 1892.

abartılı tutuklama ve katliam iddialarının bizzat İngiltere'nin Erzurum konsolosu tarafından yalanlanması nadiren karşılaşılan dikkat çekici bir gelişmedir.⁴⁸

Görüldüğü üzere Memalik-i Şahane'nin, özellikle Anadolu'nun uzak uçları dahil hemen her noktasında artan Board eğitim kurumları, sağlık evleri ve yetimhaneler vasıtasıyla artan görünürlük ve faaliyet yoğunluğuyla paralel olarak anlaşmazlık ve şikâyetler de çoğalmıştır. Anadolu'nun, devlet görevlilerinin bile yıllarca uğramadığı ücra köşelerinde gezen Board mensuplarının hareket alanlarını genişletebilip daha fazla yardım toplayabilmek için genelde uydurma saldırı tertipleri kurup, hatta düzmece saldırı hikayeleri uydurdukları döneme ait arşiv vesikalarında kayıtlıdır. Propagandaya dönüştürülen sayıların çok uzağında olmakla birlikte Board mensuplarına fiili ya da sözlü tacizde bulunan saldırıganlar genellikle yerel şakiler ya da bizzat Protestanlaştırma faaliyetlerinden hoşnut olmayan diğer Hıristiyan mezheplerine mensup kişilerdir. Hristiyan cemaatleri arasında gerçekleştirdikleri devşirme faaliyetleri nedeniyle huzursuzluk yaratan Board misyonerleriyle yerel ahali arasında zaman zaman ciddi sürtüşmeler de çıkmıştır. Örneğin, 1887 yılında İzmir'de yaşayan Rumlar Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerinden rahatsız olduklarını göstermek için misyonerlerin barındığı yerleşkeyi taşıyarak binalara zarar vermişlerdir.⁴⁹ Benzer taşlama hadiseleri daha önce de yaşanmış, failer bulunamamıştır.

İzmir'deki Board faaliyetlerinden rahatsız olan cemaatlerin başında Rumlar gelmektedir. Buna karşın Yunan *Efremis* Gazetesi 1900 senesi yazında İzmir'de İngiliz misyonerlere ait okulun Türk köylüleri tarafından yakıldığını yazmıştır.⁵⁰ Hedef saptırma amaçlı bu haberin sahada yaşananlarla ilgisi yoktur. Daha önce de dikkat çekildiği üzere bütün itirazlara karşın Board misyonerleri Anadolu'nun Avrupa'ya açılan en önemli liman kenti İzmir'de kısa sürede esaslı miktarda emlak ve iştirak edinerek geniş yayımlı müesseseler kurmuşlardır.⁵¹ Bahse konu tercih tesadüf değildir, zira İzmir kozmopolit yapısına ek olarak stratejik bir konumdadır. Bu saptamayı destekler şekilde daha önce de dikkat çekildiği üzere Türk topraklarında ilk *de facto* ABD konsolosu William Steaward

⁴⁸ FO 424/172, Further Correspondence Respecting Asiatic Turkey, 1892.

⁴⁹ BOA, Y.PRK.TKM.00010.00023.001 (H) 26 Cemaziyelahir 1304 [22/03/1887].

⁵⁰ BOA, HR.SYS.01753.00026.001 (M) 02/09/1900.

⁵¹ BOA, HR.İD.02022.00116.001 (M) 23/03/1907.

1802 senesi mayıs ayı başında İzmir'de görevlendirilmiştir.⁵² İstanbul ve Marmara Denizi kıyısındaki limanların kullanılması durumunda; Türk Boğazları'ndan geçiş belli formalite ve işlemleri gerektirdiğinden Ege kıyısındaki İzmir Anadolu'ya girişte en kolay erişim sağlanabilip, Bitlis Vilayeti dahil Anadolu'nun ücra uçlarına erişim sağlayan elverişli liman kentlerinin başında gelmekteydi.

Board'un faaliyet gösterdiği ücra köşelerden birisi olan Bitlis Vilayeti, bağlı kazaları ve kırsal yerleşimleriyle Doğu Anadolu'nun İran, Suriye, Kafkaslara erişim sağlayan kavşak geçiş noktasıdır.⁵³ Bu bölgede aktif faaliyet göstererek çok sayıda okul açan Board'un Bitlis istasyon şefi Kohl önceki sayfalarda dikkat çekildiği üzere Osmanlı Devleti'ni uzun süre uğraştıran misyonerlerin başında gelir. Diğer sorun kaynağı misyoner uzun süre Osmanlı Devleti'ni meşgul edip, türlü sorunlara neden olan Kohl'un yakın çalışma arkadaşı George Knapp'tır. Kohl 1907 senesinde Amerika'ya dönmüştür. Knapp ile arşiv kayıtlarında ilk defa 1887 senesinde Hariciye Nezareti kayıtlarında yer alan şikâyet üzerine karşılaşılır. Board mensubu Knapp ve Rinold adlı iki misyoner Kastamonu civarı Küre Kazası'nda saldırıya uğradıkları iddiasıyla şikâyetçi olmuşlardır.⁵⁴ Önceki tecrübelerden kolaylıkla anlaşılacağı gibi bu tür şikâyetler genelde düzmece olmakla birlikte bazı durumlarda gerçekten saldırı yaşanıp Board mülkleri de zarar görmüştür.

Son olayın da etkisiyle, misyonerlerin ve Board mülklerinin korunmadığı suçlamasıyla karşılaşılmaması amacıyla 1887 yılı itibarıyla maddi zarara neden olan saldırıların tazmin edilmesine başlandığını bu tarihe ait Hariciye Nezareti vesikasından saptamaktayız.⁵⁵ Paradoksal bir şekilde eğitim kurumları vasıtasıyla ekalliyetlerin milliyetçilik akımlarını kışkırtarak Devletin varlığını tehdit eden Board mensubu misyonerlerin korunduğu yetmezmiş gibi bizzat misyonerlerin sebebiyet verdiği anlaşmazlıklar sonucu ortaya çıkan zararlar da Devlet'in kısıtlı bütçesinden karşılanmıştır. Bu dönemde Board mensupları ile Fener Patrikhanesi cemaati

⁵² ABD'nin İzmir'de de facto konsolos görevlendirmesi ve bu girişime karşı Bâbiâli'nin aldığı tedbirler için bkz. İsmail Köse, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, TTK Yayınları, İstanbul, 2016, s. 5.

⁵³ Bitlis Vilayeti'nde Board okullaşması için bkz. M. Törehan Serdar, "Cumhuriyet Öncesi Bitlis'te Yabancı Okullar ve Misyonerlik Faaliyetleri", *Ermeni Araştırmaları*, S. 54, 2016, s. 163-208.

⁵⁴ BOA, HR.TO.00148.00025.001 (M) 13/12/1883.

⁵⁵ BOA, HR.TH.00078.0005.001 (M) 09/02/1888.

arasında da anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı. Son maddi zararlar bu nedenle ortaya çıkmış, Rumlar tarafından misyonerlere karşı gerçekleştirilen saldırılarla ilgili kapsamlı bir araştırma ve tahkikat yapılmıştır.⁵⁶ Misyonerler saldırıları Bâbîâli'nin teşvik ettiği iddiasını gündeme getirerek kabahati Osmanlı Devleti'ne atmayı alışkanlık haline getirdiklerinden tahkikat sonucunda istenilen netice elde edilememiştir. Benzer sorunlar Bitlis ve Diyarbakır vilayetlerinde de yaşanmıştır.

Olası olumsuz etkilerin önüne geçebilmek için önleyici bir tedbir olarak George Knapp'ın Kastamonu'daki saldırı iddiası sonrasındaki faaliyetleri takip edilmeye başlanmıştır. Buna karşın Knapp'ın aleyhtar faaliyetlerinin aksamadan sürdüğünü bahse konu yıllarda Anadolu'yu gezip Board mensupları ile yakın temas kuran İngiliz seyyah Henry Tozer'in seyahatnamesinden saptamaktayız.⁵⁷ Bütün zararlı faaliyetlerine ek olarak Knapp'ın Bitlis istasyon şefi Kohl ile birlikte yürüttüğü çalışmalar Doğu Anadolu'da önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunlardan belki de en önemlisi Bitlis'te Aşiret Reisi Hacı Musa Bey olayıdır.⁵⁸

Musa Bey, Board'un faaliyetlerinin ve Ermeni terör yapılanmalarının Devlet karşıtı örgütlenme ve saldırı planları önünde esaslı bir engeldi. Mutki Aşireti Reisi Musa Bey'in Kohl ve Knapp'ın muhalefetini üstüne çekmesinde Devlet yanlısı tutumuna ek olarak terör yapılanmalarına ve Board'un aleyhtar faaliyetlerine karşı aldığı cesur tedbirler de etkili olmuştur. Musa Bey, Board misyonerleriyle yakın ilişki içindeki Ermeni Rahip Boğos Natanyan'ı, Bitlis ve Muş'taki Ermenileri Devlete karşı kışkırttığı için yakalayarak İstanbul'a teslim etmiştir.⁵⁹ Kohl ve yoldaşlarını oldukça kızdıran bu olay öncesinde Musa Bey ile Board mensupları arasında 1883 senesinde de sürtüşme yaşanmış, iki Board mensubu Knapp ve Raynold İngiliz konsolosundan yardım istemiştir.⁶⁰ Öncü girişimler başarısız

---

⁵⁶ BOA, DH.MKT.01422.00015.001 (H) 28 Şaban 1304 (M) 22/05/1887.

⁵⁷ Henry Fanshawe Tozer, *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, Longmans, Green and Co., London, 1881.

⁵⁸ Bkz. Abdulaziz Kardaş, "XX. Yüzyılın Başında Bitlis'te Bir Aşiret Reisi: Hacı Musa Bey", *Türk-İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (TİDSAD), S. 19, 2018, s. 45-58.

⁵⁹ BOA, HR.SYS.02735.00016.001 (M) 09/12/1889.

⁶⁰ FO 424/140, Further Correspondence Respecting Administrative Reforms in the Asiatic Provinces of Turkey, 1883; FO 424/162, Further Correspondence Respecting Administrative Reforms, in the Asiatic Provinces of Turkey, 1889.

olsa da Board'un Musa Bey'den kurtulma çabaları birkaç yıl sonra sonuç vermiştir.

Son hadiseden kısa süre sonra Knapp ve beraberindeki misyonerler yolları kesilerek dövülmüştür. Musa Bey'e karşı bir tür tertip olma olasılığı yüksek bu vaka sonrasında Knapp, kendilerini dövenler arasında Musa Bey'in de olduğu iddiasında bulunmuştur. Kendisine karşı kurulan tertibe karşı suçlu duruma düşüp, tam tespit edilememekle birlikte yüksek olasılıkla suçsuz olan Musa Bey, İngiltere ve Amerika'nın baskısıyla Medine'ye sürgün edilmiştir. Böylece Kohl, Knapp ve Board tarafından kışkırtılan Ermeni örgüt mensupları Bitlis Vilayeti başta olmak üzere Doğu Anadolu'daki faaliyetlerinde önemli bir engelden kurtulmuşlardır. Musa Bey ayrıca Ermeni bir Papaz'ın kızını kaçırap tecavüz iddiasıyla da suçlanmıştır.⁶¹ Bu suçlamanın da ne derece gerçekleri yansıttığını eldeki vesikalarla tespit etmek olanaksızdır. Buna karşın söz konusu suçlamalar Board mensupları tarafından ileri sürülüp, propagandaya dönüştürüldüğünden, Kohl ile Knapp'ın evvelki yıllarda çıkarları söz konusu olduğunda pervasızca uydurma iddialarda bulunmaları dikkate alındığında yaşananların tertip olma ihtimali daha önce de dikkat çekildiği üzere yüksek olasılıktır.

Hariciye Nezareti vesikalarına göre Kohl ve Knapp Musa Bey'in geri dönmesini engellemek için Amerikan ve İngiliz matbuatının desteğinde yeni adımlar atmışlardır. Sürgünle yetinmeyen Board, Musa Bey olayını tırmandırarak alan kazanmaya kararlıdır. Nitekim 1889 senesi sonunda *Mail ve Express* gazeteleri "*Amerikan misyonerlerinin Musa Bey'e dava açacaklarını*" yazmıştır.⁶² Haberin Board yönlendirmesinde yaptırıldığına kuşku yoktur. Bu savı destekler şekilde şikâyet konusu telgraf İstanbul'dan gönderilmiştir. Musa Bey'in 1889 senesi sonunda İstanbul'a götürülerek kendisine suç isnat eden Ermenilerin şahitliğinde yargılanma süreci İngiliz Arşiv vesikalarında mahkeme tutanakları dahil olmak üzere bütün detaylarıyla kaydedilmiştir.⁶³ Mutki aşireti reisi Hacı Musa Bey, Er-

⁶¹ Bkz. Taha Niyazi Karaca, "Sultan II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Sorunu", *Sevk ve İskanın 100. Yılında Türk Ermeni İlişkileri*, ed. Fatih Dalgacı, İstanbul Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2014. s. 44.

⁶² BOA, HR.SYS.02735.00016.001 (M) 09/12/1889.

⁶³ Bkz. FO 424/162, Further Correspondence Respecting Administrative Reforms, in the Asiatic Provinces of Turkey, 1889.

zurum Kongresi sonrasında Mustafa Kemal Paşa idaresinde oluşturulan Heyeti Temsiliye'ye seçilen dokuz üye arasında yer almakla birlikte Heyeti Temsiliye'de aktif olarak görev yapmamıştır.⁶⁴

Musa Bey olayına benzer bir hadisenin 1891 senesinde de yaşandığını İngiliz arşiv vesikalarından saptamaktayız. Savuçbulak kasabasında ticaretle uğraşan bir İngiliz ailenin kızı Katy Greenfield, Mirza Aziz isminde İran vatandaşı bir Kürt tarafından kaçırılmış, Mirza ve Kız bölgedeki Osmanlı Şehbenderliğine sığınınca Osmanlı Devleti kendisiyle alakası olmayan krizin tarafı haline gelmiştir.⁶⁵ İngiliz kız Katy, adını değiştirerek Fatma adını alıp Müslüman olmuş, İngiltere kızın zorla Müslüman yapıldığı iddiasıyla krizi bir süre daha tırmandırıp Bâbîâli üzerinde baskı kurmuş, buna karşın Bâbîâli kızın koşulsuz teslimi talebini kabul etmemiştir. İlerleyen günlerde kızın gönüllü olarak din değiştirdiği anlaşılınca olay kendiliğinden kapanmıştır.

Bu döneme ait vesikalarda dikkat çeken ilginç bir durum da Board'un mezarlık talepleridir. Örneğin Başkent İstanbul'da sayıları ve yayılımları umulanın çok ötesinde artan misyonerler 1889 senesinde Feriköy'deki Protestan mezarlığının genişletilip büyütülmesini talep etmişlerdir.⁶⁶ Benzer talep 1853 senesinde İngiliz Sebareti vasıtasıyla yapılmış, Board misyonerlerine Protestan mezarlığı olarak kullanılmak üzere arazi tahsis edilmiştir.⁶⁷ Board misyonerleri bir yıl önce de Kale-i Sultaniye'de Protestan cemaati için kabristan olarak kullanılmak üzere arazi tahsis edilmesini istemişlerdir. Talep Board'un buradaki faaliyetlerinin yoğunluğunu ve etkisini göstermektedir.⁶⁸ Osmanlı coğrafyasının hemen her noktasında eğitim başta olmak üzere farklı alanlarda faaliyet gösteren Board misyonerleri, Basra dahil 1890'lı yıllardan itibaren çok sayıda yerde mezarlık olarak kullanılmak için arazi satın almalarına ya da mevcut arazi yetmediği için mevcut mezarlıkların büyütülmesine izin verilmesini talep etmeye başlamışlardır.

⁶⁴ *Nutuk*, ed. Nejat Bayramoğlu ve Kurtuluş Güran, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015. s. 73-74.

⁶⁵ Bkz. Mehmet Selim Temel, "Osmanlı-İran İlişkilerinde Diplomatik Problem: Bir İngiliz Kızının Kaçırılması", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 1, S. 1, 2019, s. 85-100.

⁶⁶ BOA, DH.MKT.01633.00131.0001 (H) 03 Zilkade 1306 [01/07/1889].

⁶⁷ FO 404/09, Correspondence respecting Christian Privileges [in Turkey] 1851-1856. March 25, 1853.

⁶⁸ BOA, İ.ŞD.00093.005515.0001 (H) 01 Muharrem 1306 [07/11/1888].

Anadolu'daki Board faaliyetlerinin ilk ciddi sonuçlarıyla 1890 yılında yaşanan organize isyan denemeleri neticesinde karşılaşılmıştır. İsyancılar esnasında eğitim kurumları ve mülkleri zarar gören Board misyonerleri hiçbir şey yapmamış gibi zararlarının Osmanlı Devleti tarafından tazminini istemişlerdir. Daha önce yaşanan asayiş sorunlarında Board mensuplarının zararları tanzim edilmesine rağmen sefer durum farklı olmakla birlikte ilk talepler olumlu karşılanarak Board'un isyancılar esnasında zarar gören müesseseler ve çalışanlarının zararları tazmin edilmiştir. Bu kapsamda Sivas'taki isyan esnasında mal ve paraları yağmalanan Board mensubu George Gatheral'a 410₺ tazminat ödenmiştir. Board mensubu misyonerlere yapılan ödemeleri örnek alan İngiliz tebaası siviller ve ayaklanmalar esnasında saldırıya uğrayan Fransa tebaası Katolik misyonerler tarafından da tazminat istenmiştir. Söz konusu talepler olumlu karşılanarak zararlar tazmin edilmiştir. Ayaklanmalar esnasında İtalyan tebaası misyoner ve siviller de zarar görmüştür. Bunların zararları da tazmin edilmiştir. Board mensuplarının sonu gelmeyen abartılı talepleri kısa sürede soruna dönüşmüştür. Board mülkleri hem çok fazladır hem de olayların kışkırtıcısı bizzat Board mensuplarıdır. Bu nedenle Fransa ve İtalya vatandaşlarından farklı olarak ilerleyen günlerde Board mensuplarının tazminat taleplerinin tahkik edildikten sonra değerlendirileceği gerekçesiyle ötelenmesine karar verilmiştir.⁶⁹

Daha önce de birkaç kez dikkat çekildiği üzere yaşanan ayaklanma ve isyan denemelerinin esas kışkırtıcısı, asıl sorumlusu Board mensuplarıdır. Kontrolden çıkan haksız tazminat taleplerinin önünün alınabilmesi için Memâlik-i Şâhâne'de ortaya çıkan ayaklanmalar esnasında zarar gören Amerikan tebaasına, diğer bir ifadeyle Board mensubu misyonerlere herhangi bir tazminat ödenmeyeceği Washington Sefareti vasıtasıyla Amerikan Hükümeti'ne iletilmiştir. Buna karşın Amerikan Sefareti ve Amerikan Devleti tazminat meselesini prestij sorunu haline getirerek zararların karşılanması için Bâbîâli nezdinde ısrarlı girişimlerini artırmıştır. Öncelikle isyan denemesi esnasında çıkan olaylarda Harput'ta Amerikan tebaasından Ermeni asıllı misyonerler Dikran Taylor ile George H. Taşçıyan'ın sahip oldukları emlakın tahribinden dolayı tazminat istenmiştir. Taylor ve Taşçıyan tarafından gerçekleştirilen kışkırtma faaliyetleri bilindiğinden iki Board mensubuna tazminat

---

⁶⁹ BOA, HR.SYS.02803.00002.001 (M) 15/07/1890.

ödenmemesine karar verilmiştir. Gerek ABD gerekse diğer Batılı devletlerle gereksiz sorun yaşanmaması için uzlaşmacı bir tutum alınarak incelemeler sonrasında isyanlar esnasında zarar görenlere verilecek tazminatlar belirlenmiştir. Asıl sorun Devlet'in kasa-sında tazminatların ödenmesine yetecek bütçe olmamasıdır. Bu nedenle örneğin İstanbul ve Anadolu'daki ayaklanmalar esnasında zarar gören Fransa tebaasına yapılacak ödemenin Yunanistan'dan alınacak savaş tazminatından karşılanması kararlaştırılmıştır.⁷⁰

Ayaklanma teşebbüsü organize bir şekilde Anadolu'nun hemen her yerinde gerçekleştirildiğinden ve Board fiili okul sayıları ruhsatlı olanların birkaç kat fazlası olduğundan tazminat talepleri de öngörülenden birkaç kat büyük boyuta ulaşmıştır. Örneğin Ermeni ayaklanması ve çıkan olaylar esnasında Trabzon ve Çoruh'ta hasara uğrayan Mardiros ve Kevork Arabian adlı şahıslar için de tazminat talep edilmiştir. Bu şahısların Board mensubu olup olmadıkları arşiv kaydında net değildir. Tazminat meselesinin uzaması ve Amerikan tebaası Board mensuplarının taleplerinin istenilen düzeyde karşılanmayıp, önemli kısmının reddedilmesi üzerine Amerikan Büyükelçisi Solomon Hirsch, bizzat Sultan II. Abdülhamit ile görüşüp sorunu çözmeye karar vermiştir. Hirsch'in üstü kapalı tehditleri ve ısrarı karşısında II. Abdülhamit geri adım atmayınca Büyükelçi Hirsch Washington'dan gelen talimatla Bâbîâli'den pasaportunu geri istemiştir.⁷¹ Dönemin diplomatik uygulamasında bir ülkenin büyükelçisinin pasaportunu nezdinde bulunduğu ülkeden geri istemesi ya savaş ilanı tehdidi ya da diplomatik kriz anlamına gelmekteydi. Çarlık elçileri bu tarihe kadar defalarca söz konusu yöntemi kullanarak Bâbîâli'yi isteklerini kabule zorlamışlardır.

Tartışmalar sürerken Board'un Boston merkezi *Missioner Magazine* vasıtasıyla Türk Sultanı Abdülhamit'in Ermeni isteklerini kabul etmek zorunda kaldığını ilan etmiştir.⁷² Yukarıda da dikkat çekildiği üzere pasaport geri istemenin diplomasideki anlamı Hirsch'in Amerika'ya geri dönecek olmasıdır. Avrupa diplomasisinde bu tür bir isteğin sonrası savaş ilanıdır. ABD'nin amacı savaş ilan etmek değildi fakat zorlayıcı diplomasinin erken uygulaması *gunboat* diplomasisi devreye sokulmuştur.

⁷⁰ BOA, HR.SYS.02803.00002.001 (M) 15/07/1890.

⁷¹ BOA, HR.SYS.02803.00002.001 (M) 15/07/1890.

⁷² The Baptist Missionary Magazine (1873-1909], December, 1890, 70 (12). s. 471.

Amerikan Hükümeti'nin ısrarı nedeniyle Tazminat tartışması 1900 yılı başına kadar sürmüştür. Amerikan Hükümeti ilk başta *gunboat* diplomasisini uygulamaya koymaya karar vermiş olmasına karşın ilerleyen günlerde bu kararı geciktirmeyi, sorunu ilişkileri çok fazla gerginleştirmeden çözmeyi tercih etmiştir. Tartışmalar sürerken Ermeni kargaşalıklarından doğan hasarlardan dolayı Amerikan tebaasına ödenmesi lâzım gelen tazminatın miktarı belirlenmiştir. Her ne kadar zorlayıcı diplomasi seçeneğini ikinci tercih olarak kullanmaya karar vermiş olsa da Amerikan Hükümeti tazminatların istisnasız ödenmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Washington Sefiri Mustafa Tahsin Bey'in Amerikan Dışişleri Bakanlığı ile yaptığı görüşme de herhangi bir netice vermemiştir.⁷³ Osmanlı Devleti'nin çözüme yönelik önerilerini reddeden Amerikan Hükümeti tazminat konusunu prestij, güç gösterisi sorunu haline getirmiş, Amerikan basını da tazminat meselesini kışkırtan bir tutum takınmıştır.⁷⁴

Washington'da, tazminat meselesinin fırsat olarak kullanılıp, Osmanlı Devleti'ne gözdağı verilmesi için Türk sularına savaş gemisi göndererek, *gunboat* diplomasisinin bir adım ileriye taşınması seçeneği ciddi olarak tartışılmaya başlanmış, tazminat talepleri bir türlü ABD arzuları doğrultusunda çözülemeyince *gunboat* diplomasisi zorlayıcılığı kapsamında Osmanlı sularına donanma gönderilmesine karar verilmiştir. Washington için en önemli sorun Boğazların izinsiz geçilmesinin olanaksız olmasıdır. Son karar doğrultusunda Board mensubu misyonerlerin uğradığı zararın karşılanması için tazminat talebinde ısrarcı olan Amerikan Devleti savaş gemilerini İstanbul'a göndermek için hazırlıklara başlamıştır.⁷⁵ Amerikan Hükümeti'nin tazminatın tahsilatı için zorlayıcı tedbirleri uygulamaya koyacağı haberi 1900 yılı başında Bâbîâli'ye ulaştığından haber Bâbîâli için sürpriz olmamıştır. Board yönlendirmesindeki Amerikan basını da gelişmeleri yakından takip ederek Washington üzerinde baskı oluşturulmuştur. Sene başında *New York Times* zararın Sultan II. Abdülhamit tarafından tazmin edileceğini

⁷³ BOA, HR.SYS.00074 (M) 04/12/1896.

⁷⁴ BOA, HR.SYS.00074 (M) 03/12/1896; *New York Times*, "Hard Times of the Sultan", May 19, 1890. s. 2; *New York Times*, "Four Iron-Clads for Turkey", February 10, 1890; *New York Times*, "Demand from Turkey", January 25, 1896; *Washington Post*, "Treaties with Turkey", October 20, 1896. s. 5.

⁷⁵ BOA, HR.SYS.02833.00062.001 (M) 19/04/1900; BOA, HR.SYS.00074 (M) 20/11/1896.

yazmış, Board'un ve Ermeni terör yapılanmalarının gönüllü propagandacısı olan gazete ayrıca bu dönemde gün aşırı Board'un Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini öven yazılar yayınlamıştır.⁷⁶

Yaklaşık 10 yıl süren tartışma, kriz, üstü kapalı tehdit sonuç vermese de Bâbîâli Ermeni ayaklanmaları esnasında Board misyonerlerinin tahrip olan eğitim kurumları ve mülkleri için tazminat ödemeyi kabul etmiştir.⁷⁷ Kabul kolay olmamış, ödeme de bildik usullerin dışında bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Amerikan Sefiri Layard 19 Aralık 1900 tarihinde Bâbîâli'ye gizli tutulması kaydıyla verdiği tezkirede, Osmanlı Devleti tarafından Filedelfiya Messrs. Cramp.'a sipariş verdiği kruvaziyer gemi için yapacağı 19.000£ ödemenin bir kısmının Amerikan misyonerlerinin 1895 olayları esnasında uğradıkları zararın tazminatına karşılık olarak Amerikan Hükümeti'ne devredilmesini istemiş, ilgili iradenin gizli tutulacağı, paranın misyonerler haricinde ne Ermenilere ne de Ermeni terör mensuplarına verilmeyeceği taahhüdünde bulunmuştur.⁷⁸ Bu teklif sonrasında Amerikan tebaasına ait olup Ermeni karışıklığı esnasında tahrip edilen müesseselerle ilgili tazminat olarak toplam 20.000£ ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁹ Böylece Board eğitim kurumları ve diğer müesseseleri Türk topraklarında 1895 olayları öncesinden çok daha güçlü ve aktif bir şekilde faaliyet gösterebilmeye başlamışlar, Board'un eğitim vasıtasıyla kışkırtma çalışmaları ve etkinliği I. Dünya Savaşı başlayıncaya kadar aksamadan devam etmiştir.

Sonuç

İnsanlık tarihinde yaşanan tecrübelerin defalarca kanıtladığı gerçek eğitimin en etkili düşünce ve davranış yönlendirme faaliyetlerinin başında geldiğidir. Bu gerçeğin bilincinde olan Amerikan Board teşkilatı eğitimi Ermeniler başta olmak üzere Osmanlı ekal-

⁷⁶ BOA, Y.A.HUS.00406.00055.001 (H) 13 Muharrem 1318 [13/05/1900]; BOA, HR.SFR.3.00489.00055.001 (M) 18/04/1900; *New York Times*, "Minister Straus Returns", February 9, 1900. s. 12; *New York Times*, "Destroying the Treaty", March 11, 1900. s. 22; *New York Times*, "American Demand on Turkey", April 15, 1900. s. 1; *New York Times*, "Turkey Must Pay Soon", April 17, 1900. s. 1; *New York Times*, "Turkey Must Settle Indemnity Claims", April 21, 1900. s. 1; *New York Times*, "The Status of Unwelcomed Missionaries", April 22, 1900. s. 24.

⁷⁷ BOA, HR.TH.00243.00001.001 (M) 14/06/1900.

⁷⁸ BOA, Y.PRK.EŞA.00037.00018.001 (H) 12 Ramazan 1318 [03/01/1901]. *New York Times*, "More Demands on Turkey", November 18, 1901. s. 1.

⁷⁹ FO 404/09, Correspondence respecting Christian Privileges [in Turkey] 1851-1856. October 12, 1852.

liyetlerini kışkırtmak için pervasızca kullanmıştır. Geniş çaplı Ermeni isyanları sonrasında Board faaliyet ve eğitim kurumlarının sistematik olarak azınlıkları kışkırtıp ulusal bütünlüğün içini boşalttığı tespit edilmiştir. Buna karşın uygulamaya çalışılan tedbirlerden istenilen netice elde edilememiş, her ne adar Board ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerde Osmanlı Devleti'nin arzu ve uygulamalarının birincil önceliğe sahip olması gerekse de süreç tam tersi bir doğrultuda ilerlemiştir. Son yüzyılda hızla güç kaybetse de bin yılların birikiminin oluşturduğu geleneğe dayalı müesses nizamla hükmeden Devleti Aliyye karşısında misyonerlerin ya da başka bir sivil inisiyatifin hiçbir şekilde meydan okuyabilecek kudret ve kuvvete sahip olmaması gerekmesine karşı Board'un yıkıcı çalışmaları ve eğitimden kaynaklı problemler gerektiği gibi gereken zamanda çözülememiştir. Esasında dönemin egemen diğer devletlerinde olduğu gibi Board mensubu Protestan misyonerler de Memalik-i Şahane'de ancak Devlet'in izin verdiği çerçeve ve olanaklar doğrultusunda faaliyet gösterebilmiş olmalıdır. Teoride tartışılmaz geçerliliğe sahip bu prensibin uygulamasının pratiği olağan gidişatın aksine gerçekleşmiştir.

Board okullarına Türkler mecbur olunmadıkça kabul edilmemiştir. Bu durumu Board mensuplarının Türk karşıtı dikotomi ile şekillenen fanatizminden kaynaklanmıştır. Öyle ki bazı fanatik Board mensuplarının elinden gelse Türkleri Afrika zencileri gibi boyunduruğa vurarak mankurtlaştırmakta tereddüt etmeyeceklerine kuşku yoktur. Belki bu yapılamamıştır fakat bundan beter bir siyasetle dünya kamuoyunun algısına boyunduruk vurulup, bir ulusun itibarı karalanmıştır. Söz konusu keyfiyet Board'un propaganda faaliyetleri başlığında detaylı olarak irdelenecektir. Teoride Osmanlı Devleti lehine görülen asimetric ilişki konjonktürel koşulların da etkisiyle pratikte misyonerlerin kolaylıkla suiistimal edebileceği lehtar bir ortam oluşturmuştur. Eğitim kurumlarının etkili kontrolü sayesinde bu tür faaliyetlerin de önüne geçebilmesi mümkündür. Eğitim kurumlarının gerektiği gibi kontrol edilememesi sorunların büyümesini engellemeye yönelik tedbirleri sonuçsuz bırakmıştır.

Dönüm noktalarından birisi de millet Protestanlara çok kolay ve erken bir şekilde millet statüsü verilmesidir. Millet statüsüyle ilgili sorunların çokça yaşanması üzerine bir süre sonra fermanın kapsamı bütün Memalik-i Şahane topraklarını kapsayacak şekilde genişletilmek zorunda kalınmış, Board böylece büyük bir kazanım

elde etmiştir. Board'un millet statüsü sonrası açtığı en nitelikli eğitim kurumu Robert Koleji'dir. Robert Koleji, nitelikli eğitimi ve Başkent'te bulunmasının avantajıyla adı en çok duyulan Board eğitim kuruluşudur. Board mensubu misyonerler tarafından icra edilen faaliyetlerin, 1890'lı yıllardan itibaren Osmanlı Devleti topraklarında meydana gelen Ermeni, hatta Bulgar ayaklanmalarında etkisi oldukça büyüktür. Bulgar ayaklanmasını örgütleyen kadronu Robert Koleji'nde eğitim görmesi elbette tesadüf değildir.

Board mensupları Ermeni isyanları esnasında görünürlüklerini azaltmayı tercih etmişler buna karşın misyonerlerin büyük çoğunluğu asileri ve isyan sürecini yardım, yataklık, matbuat, propaganda gibi yollarla desteklemişlerdir. Eğitim bütün bu sürecin etkili aracı olarak kullanılmıştır. Anadolu'ya ek olarak Board'un Balkanlar ve Arap Yarımadası'ndaki etkinliği normalin üzerinde kapsamlı ve güçlü olup, Cebeli Lübnan'a kadar uzanmış, Board okullarının sayısı anormal şekilde artmıştır. Cizvit, Suriye Katolikleri, Yunan Ortodokslar, Maronitler ve Dürziler ile Board çalışanları arasında taraftar kazanma rekabeti gün geçtikçe kızışmış, Board mali gücü, ABD ve İngiltere desteği ve eğitilmiş saha elemanlarıyla açık ara önde etkinlik sahaları oluşturmuştur. Bu yıllarda Board'un ruhsat almadan tıp okulu kurduğu Beyrut'a aktarılan kapital liman şehrinin hızla kalkınıp Avrupa modernitesine uyumlu bir hava kazanmasını sağlamıştır. Board okullarında pozitif bilimlerin öğretilip Ermeniler ile benzer şekilde Arap halklardan Amerika taraftarı, evangelizasyona yatkın, ırksal fanatizmi kışkırtılmış yeni bir sınıf oluşturulmuştur. Bütün bu çekirdek asi ulus yaratma çalışmaları, Osmanlı millet yapısını kasten sarsan aleyhtar faaliyetler Ermeni terör örgütleriyle benzer şekilde I. Dünya Savaşı başına kadar sürecek geniş çaplı isyanların temellerini atmıştır.

Kaynaklar

1. Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Divan (Beylikçi) Kalemî Defterleri (A.}DVN); Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH.MKT); Dahiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK); Hariciye İrade Belgeleri (HR.İD); Hariciye Nezâreti Belgeleri (HR.SFR); Siyasî Kısmı Belgeleri (HR.SYS); Hariciye Nezâreti Tahrirat

(HR.TH); Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO); İrade Hususi (İ.HUS.); İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD); Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT); Meclis-i Vala (MVL.); Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.); Yıldız Elçilik, Şehbenderlik, Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA); Yıldız Tahrirat-I Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM).

The National Archives of the UK (TNA)

2. Gazeteler

New York Times, “American Demand on Turkey”, April 15, 1900.

New York Times, “Demand from Turkey”, January 25, 1896.

New York Times, “Destroying the Treaty”, March 11, 1900.

New York Times, “Four Iron-Clads for Turkey”, February 10, 1890.

New York Times, “Minister Straus Returns”, February 9, 1900.

New York Times, “More Demands on Turkey”, November 18, 1901.

New York Times, “The Status of Unwelcomed Missionaries”, April 22, 1900.

New York Times, “Turkey Must Pay Soon”, April 17, 1900.

New York Times, “Turkey Must Settle Indemnity Claims”, April 21, 1900.

New York Times, “Hard Times of the Sultan”, May 19, 1890.

The Baptist Missionary Magazine (1873-1909), December, 1890, 70 (12).

The Proceedings of the American Board of Commissions for Foreign Missions, For the Year 1847.

Washington Post, “Treaties with Turkey”, October 20, 1896.

3. Araştırma ve İnceleme Eserleri

BAYUR, Hikmet, “Birinci Genel Savaşın Sonra Yapılan Barış Antlaşmaları-II”, *Bellekten*, C. 30, S. 117, s. 115-156.

ÇALIŞIR, M. Fatih, “Conversion and Apostasy in the “Tanzimat State”: Case of Selim Ağa”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. V, Sonbahar 2009, s. 111-121.

KARACA, Taha Niyazi, “Sultan II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Sorunu”, *Sevk ve İskanın 100. Yılında Türk Ermeni İlişkileri*, ed. Fatih Dalgacı, İstanbul Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 39-57.

- KARDAŞ, Abdulaziz, "XX. Yüzyılın Başında Bitlis'te Bir Aşiret Reisi: Hacı Musa Bey", *Türk-İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (TİDSAD), S. 19, 2018, s. 45-58.
- KÖSE, İsmail, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, TTK Yayınları, İstanbul, 2016.
- KURAT, Akdes Nimet, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917 - 3 Mart 1918)", *Belleten*, c. 31, S. 123, 1967, s. 375-413.
- MÜNİR Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Yay. Haz. Uğurhan Demirbaş vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2001.
- Nutuk*, (ed. Nejat Bayramoğlu, Kurtuluş Güran) Kaynak Yayınları: İstanbul, 2015.
- SERDAR, M. Törehan, "Cumhuriyet Öncesi Bitlis'te Yabancı Okullar ve Misyonerlik Faaliyetleri", *Ermeni Araştırmaları*, S. 54, 2016, s. 163-208.
- TEMEL, Mehmet Selim, "Osmanlı-İran İlişkilerinde Diplomatik Problem: Bir İngiliz Kızının Kaçırılması", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 1, S. 1, 2019, s. 85-100.
- TOZER, Henry Fanshawe, *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, Longmans, Green and Co., London, 1881.
- TUGAY, Esad Fuad, "Rusların İstanbul ve Boğazlar Hakkındaki Gayeleri Üzerine Bazı Hâtıralar", *Belleten*, c. 33, S. 130, 1969, s. 217-224.

TRABZON'DA AMERİKAN BOARD'IN EĞİTİM ÇALIŞMALARI*

Gülbadi ALAN**

Ayşegül KUŞ***

Giriş

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Osmanlı Devleti ile siyasi ve ticari alanlarda resmi yollarla ilişkiler kurmuş, bu ilişkilerin neticesinde birçok alanda Osmanlı ülkesinde bazı imtiyazlar elde etmiştir. Ancak Osmanlı topraklarındaki Amerikan vatandaşı misyonerler tarafından başta eğitim alanı olmak üzere farklı alanlarda hizmet veren kurumlar, iki ülke arasındaki gayri resmi ilişkilerde, ABD'nin Osmanlı Devletindeki çıkarlarının bel kemiğini oluşturmuştur. Açılan kurumlarla yürütülen çalışmalar önce Malta'da hemen arkasından İstanbul, İzmir, Beyrut gibi önemli merkezlerde başlatılan matbaa çalışmaları ile desteklenmiş ve buralarda başta İncil olmak üzere dini yayınlar yapılmıştır.

ABD'nin Osmanlı ile ilişkilerinin merkezinde oturan bu kurumlar, bütün faaliyetlerini Osmanlı ülkesinde kendi devletleri ve halklarının çıkarlarını korumaya adanmış ve genelde Amerikan vatandaşları tarafından kurulan misyonerlik örgütleri tarafından açılmıştır.¹ Amerikan Protestan misyoner örgütlerinin her birinin hizmet yılı ve sahip olduğu gücün derecesi birbirinden farklılık gösterir. Fakat hepsinin ortak yanı, çalışmalarını Osmanlı Devleti'nde

---

* Bu çalışma, Gülbadi Alan-Ayşegül Kuş tarafından yayın hayatına kazandırılan *Amerikan Board Kaynaklarında Trabzon (1830-1923)*, Serander Yayınları, İstanbul, 2021 isimli araştırmanın bir bölümünün gözden geçirilmiş halidir.

** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, gulbadi@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9238-4942

*** Doç. Dr., Ondokuzmayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, aysegulk@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8051-600

¹ Amerika'nın Osmanlı Devleti'ndeki çıkarları, oluşturulan misyoner örgütleri ve bu örgütlerin denetiminde faaliyet gösteren eğitim kurumları tarafından temsil edilmiştir. Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (*PABCFM*), Reel 505, no: 728.

kendi ülkelerinin çıkarlarını korumaya adanmış olmaları ve amaçlarına ulaşmak için de din, eğitim, sağlık, yardım vb. alanlarda faaliyet gösteren kurumları kullanmalarındır. Bütün dünyada faaliyetlerini yaygınlaştırmaya çalışan bu örgütlerin Osmanlı ülkesindeki çalışmaları esnasında temel politikaları, genelde faaliyetlerini bütün ülkeye yaymak olmuştur.

Osmanlı Devleti ve vatandaşları açısından oldukça önemli olan bu misyonerlik örgütlerin en önemlisi, diğerlerinin öncüsü olarak kabul edilen ve neredeyse Osmanlı ülkesinin tamamına yakınında çalışmalar yürüten, kısaca *Amerikan Board* olarak isimlendirilen *Amerikan Board of Commissioners for Foreign Missions* adıyla 1810'da Boston'da kurulan oluşumdur. Anılan örgüt, sadece Osmanlı ülkesinde değil, Amerikan misyonerlerinin dünyadaki çalışmalarının da ilk temelini oluşturması bakımından önemlidir. Bundan sonra kurulan diğer örgütler de Amerikan Board bünyesinde büyüyen, gelişen veya çalışma ilkelerini ondan esinlenerek oluşturmuş yapılardır.

Amerikan Board'a bağlı misyonerlerin ilk yurtdışı faaliyetleri 1812'de Hindistan'a yönelik olmuştur. Ancak kurulduğu andan itibaren örgütün en önemli amacı, tamamı Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alan, Hıristiyan inancına göre kutsal sayılan topraklarda misyonerlik faaliyetleri başlatmaktır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için örgüt, 1819'da Osmanlı ülkesinde çalışmalar başlatma kararı almıştır, çünkü örgüt yetkililerine göre kutsal topraklar Müslümanların elinde bırakılamayacağı gibi, kendi haline de bırakılmayacak kadar önemlidir. Bölgede yürütülecek çalışmaların öncelikle Yahudiler üzerinde yoğunlaştırılması gerektiği kararı alınmış ve Pliny Fisk ile Levy Parsons adlı misyonerler, çalışma merkezi Kudüs şehri olmak üzere Filistin topraklarında faaliyetlere başlamak için 1819'da Boston'dan yola çıkmıştır. Yolculukları esnasında faaliyet sahalarının genişletilmesi gerektiği yönünde talimatlar alan iki misyoner, Ocak 1820'de İzmir'e ulaşmıştır.² Bu değişikliğin nedeni, Osmanlı ülkesinde birçok farklı din ve ırka mensup toplulukların yaşıyor olmasının farkına varılmasıdır.

Çalışmamızın kaynaklarından birincisini Amerikan Board tarafından 1810'dan itibaren düzenli yayınlanan yıllık raporlar teşkil etmektedir. Kullanılan ikinci kaynak grubu, örgüt tarafından

---

² Joseph Leon Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East Missionary Influence on American Policy (1810-1927)*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1969, s. 5.

1805'ten itibaren ilk başlarda farklı isimlerle yayımlanmaya başlayan *The Missionary Herald* dergisidir. Üçüncü kaynak grubunu ise, *Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (PABCFM) ismiyle kullandığımız mikrofilmeler teşkil etmektedir.³ Ayrıca konuyla ilgili *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi* (BOA) belgelerine de çalışmada yer verilmiştir.

Trabzon, yıllık raporlar ve *The Missionary Herald*'da ilk olarak 1830 yılında geçmektedir. Birer Amerikan Board misyoneri olan Eli Smith⁴ ve Harrison Gray Otis Dwight⁵ tarafından 1 Mayıs 1830 - 2 Temmuz 1831 tarihleri arasında İstanbul-Urmiye güzergâhında,⁶ yaptıkları araştırma gezisinin rotası belirlenirken, Trabzon bu rota içerisinde yer almıştır. Burada bazı çalışmaların başlatılmasına ve bir istasyon kurulmasına 1833'te karar verilmiş ve bir yıl sonra buraya bir misyoner ailesinin gönderilmesi onaylanmıştır.⁷ Alınan bu karar çerçevesinde 1835 yılında Trabzon, Küçük Asya Misyonu içerisinde İzmir, Sakız, Bursa ile birlikte bir istasyon olarak tanımlanmıştır.⁸ Ancak Amerikan Board örgütünün

³ Bu kaynak grupları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülbadi Alan-Ayşegül Kuş, *Amerikan Board Kaynaklarında Trabzon (1830-1923)*, Serander Yayınları, İstanbul, 2021, s. 16-20.

⁴ 13 Eylül 1801'de Northfield'da dünyaya gelmiş, 1821'de Yale, 1826'da Andover Semineri'nden mezun olduktan sonra aynı yılın 23 Mayıs günü Boston'dan yola çıkmış ve 13 Temmuz 1826'da Malta'ya gelmiştir. Burada kaldığı süre içinde 1827-1829 yılları arasında Mısır, Suriye ve Yunanistan'ı; 1830-1831 arasında misyonerler tarafından Ermenistan olarak nitelendirilen Urmiye'ye kadar olan tüm alanı gezmiştir. 18 Ocak 1834'te Beyrut'a tekrar misyonerlik çalışmalarına başlamıştır. Burada kaldığı süre zarfında 1836-1837 arasında İzmir ve İstanbul, 1837-1838 arasında İzmir, Mısır ve Filistin bölgesini ziyaret etmiştir. Dönem dönem ülkesine ziyaretlerde bulunmuş, ancak misyoner olarak çalışma merkezi Beyrut olmuş ve nihayetinde 11 Ocak 1857'de burada hayatını kaybetmiştir. <http://www.dlir.org>.

⁵ 22 Kasım 1803'te Conway'de dünyaya gelmiş, 1825'te Hamilton Kolej, 1828'de Andover Semineri'nden mezun olmuştur. 1829'da Elizabeth Barker ile evlenmiş ve 21 Ocak 1830'da Boston'dan Osmanlı ülkesine doğru yola çıkmış ve 27 Şubat günü Malta'ya gelmiştir. Burada Eli Smith ile buluşarak 1830-1831 tarihleri arasında Urmiye'ye kadar devam edecek olan Anadolu gezisine çıkmıştır. Gezi dönüşünde İstanbul'da misyonerlik çalışmalarına devam etmiş, Burada kaldığı süre içinde birkaç kez ülkesini ziyaret etmiş, 1859-1860 yılları arasında ise Anadolu, Suriye ve Filistin bölgelerini gezmiştir. 1861'in sonbaharında ülkesine dönmüş ancak çok geçmeden 25 Ocak 1862'de Bennington yakınlarından bir tren kazasında hayatını kaybetmiştir. <http://www.dlir.org>.

⁶ Gezi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Annual Report*, 1830, s. 54-55; *The Missionary Herald*, vol. XVI, no:12, December, Boston, 1830, s.376; vol. XVII, no:1, January, Boston, 1831, s.16; vol. XVII, no:9, September, Boston, 1831, s.281.

⁷ *Annual Report*, 1834, s. 54.

⁸ *Annual Report*, 1835, s. 46.

İstanbul'un doğusunda, *Karadeniz bölgesinde* en erken çalışma başlattığı merkez Trabzon şehri olmasına rağmen,⁹ Board açısından buradaki teşkilatlanma çalışmaları, 1850'li yıllardan sonra kentin birinci sırada yer alamadığını göstermektedir. Bunun muhtemelen Amerikan Board misyonerlerinin kentte yaklaşık 15 yıl boyunca yürüttükleri çalışmalardan beklenen sonucu alamadıklarından kaynaklandığı söylenebilir.

Trabzon'da, kurulan bir istasyon çerçevesinde çalışmaların başlatıldığı dönemde, Osmanlı ülkesinde Amerikan Board adına 1820'de kurulan Suriye-Filistin misyonu, 1827'de oluşturulan ve bir dönem ismi *Türkiye* bir dönem de *Ermeni* misyonu olarak geçen Küçük Asya misyonu, 1831'de faaliyetlerin başlatıldığı İstanbul misyonu, 1833'te başlatılan Yahudi veya Türkiye Yahudileri misyonu, 1834'te faaliyet veren Kıbrıs misyonu bulunmakta idi.¹⁰ 1835'te Trabzon her ne kadar coğrafi olarak Küçük Asya misyonu içerisinde bir istasyon olarak yer alsada ticari ve idari açıdan İstanbul misyonuna bağlı idi.¹¹

1838'de Anadolu'daki misyon bölgesinin Türkiye misyonu adını almasıyla birlikte İstanbul, İzmir, Bursa ile birlikte Trabzon'da, bu bölgenin sınırları içinde bir istasyon olarak çalışmalara devam edilmiştir.¹² 1849'da Türkiye misyonunun ismi Ermeni misyonu olarak değiştirilmiş, bu misyon bölgesi içerisinde Trabzon, bir istasyon olarak konumunu korumuştur.¹³ 1856'da örgütün teşkilat yapısı tekrar değiştirilmiş ve Ermeni misyonu; Kuzey Ermeni misyonu ve Güney Ermeni misyonu olarak yeniden ikiye ayrılmıştır. Kuzey Ermeni misyonu sınırları içerisinde İstanbul, İzmir, Trabzon, Erzurum, Tokat, Sivas, Kayseri, Arapkir, Harput ve Bahçecik merkez istasyonları ve bu istasyonlara ait 30 kadar dış istasyon yer almıştır.¹⁴ Trabzon'un 1858'de statüsü değişmiş ve Kuzey Ermeni misyonu içinde İstanbul'a bağlı bir dış istasyon haline getirilerek çalışmalar bir yerli

⁹ *Annual Report*, 1884, s. 33; *The Missionary Herald*, vol. LXXXVII, no: 1891, s. 229.

¹⁰ Gülbadi Alan, "Amerikan Board Örgütünün Dünyası", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Misyonerler ve Faaliyetleri*, ed. Yunus Emre Tekinsoy, Murat Hanılçe, İstanbul, 2018, s. 63-64.

¹¹ *Annual Report*, 1835, s. 46; 1836, s. 45.

¹² *Annual Report*, 1838, s. 63; 1840, s. 85; 1841, s. 77-78; 1842, s. 102; 1843, s. 89; 1844, s. 98; 1846, s. 95; 1847, s. 90; 1848, s. 141; 1849, s.108.

¹³ *Annual Report*, 1849, s. 115, 1850, s. 88, 100; 1851, s. 67; 1852, s. 61, 63; 1853, s. 57; 1854, s. 69, 71; 1855, s. 54, 62; 1856, s. 86.

¹⁴ *PABCFM*, Reel 522, no: 27, 46; *Annual Report*, 1857, s. 58.

din adamı ve iki yerli yardımcı ile yürütülmüştür.¹⁵ Ancak 1859'da Trabzon yeniden Kuzey Ermeni misyonunun bir istasyonu haline getirilerek Mr. Alexander M. Plumber ve eşi Mrs. Elizabeth M. Plumber'in görev yaptığı bir merkez olmuştur. Bir yıl sonra şehrin statüsü tekrar değişmiş ve bu sefer yine Kuzey Ermeni misyonu içerisinde Erzurum istasyonuna bağlı ve bir papaz, bir öğretmen ve bir yardımcının görev yaptığı dış istasyon haline getirilmiştir.¹⁶

1860 yılı, Amerikan Board'ın Osmanlı ülkesindeki teşkilatlanma yapısına son şeklini verdiği yıldır. Aynı yıl cemiyetin Harput şehrinde yaptığı yıllık toplantıda alınan karar neticesinde Anadolu'da yürütülen çalışmalar, üç misyon bölgesi çerçevesinde yeniden yapılandırılmıştır.¹⁷ Trabzon'dan Mersin'e doğru çekilecek bir hattın batısında kalan bölge *Batı Türkiye Misyonu* olarak adlandırılmış ve İstanbul, İzmir, Bursa, İzmit, Merzifon, Kayseri, Sivas ve 1885 yılından sonra Trabzon bu bölgenin istasyonları haline getirilmiştir.

Trabzon'un dış istasyon konumu 1860'ta Harput'ta yapılan yıllık toplantıda alınan kararlar neticesinde de değişmemiştir. Buradaki yeni taksimatta Trabzon, Doğu Türkiye misyonunun bir istasyonu olan Erzurum'un bir dış istasyonu haline getirilmiş ve çalışmalar yerli yardımcıları tarafından yürütülmüştür.¹⁸

Bu yıllarda Trabzon'un istasyon olma durumuna bir süreliğine ara verilmesine rağmen, aslında 1840'ların henüz başlarında misyonerlik çalışmalarında yaşanan zorluklar nedeniyle bazı istasyonların kapatılıp kapatılmaması meselesi gündeme gelmiştir. Bu istasyonlardan biri de Trabzon'dur. Ancak Mr. Goodell ve kendisine bir yardımcı gönderilmesinin zorluklarından dolayı Trabzon'da çalışmaları tek başına yürüten Mr. Johnston kaleme aldıkları raporda

¹⁵ *Annual Report*, 1858, s. 39, 41.

¹⁶ Erzurum istasyonunun bu yıl Trabzon ve Hınıs olmak üzere iki dış istasyonu vardır. *PABCFM*, Reel 522, no: 42; *Annual Report*, 1859, s. 47-49; 1860, s. 47-48;

¹⁷ Aslında bu tarihlere kadar geçen süre Amerikan Board'ın Osmanlı ülkesinde henüz altyapı oluşturmaya çalıştığı dönemdir ve bundan dolayı misyonlar sürekli değişim ve yenilenme içerisindedir. Aynı şekilde bu yıllarda, Board'ın hedeflerinde de zaman zaman değişiklikler olmuştur. 1860 yılından sonra ise teşkilatlanmanın ana iskeletinde büyük değişiklik olmamıştır, ancak cemiyetin hedeflerinde bazı değişimler devam etmiştir.

¹⁸ *PABCFM*, Reel 676, no: 11, 17, 62, 79, 93, 113, 115; Reel 680, no: 7, 8, 73; Reel 685, no: 100; Reel 694, no: 60, 205, 264; *Annual Report*, 1861, s. 57; 1862, s. 93; 1863, s. 75; 1864, s. 82; 1865, s. 81; 1866, s. 87; 1867, s. 76; 1868, s. 36; 1869, s. 26, 27; 1870, s. 28; 1871, s. 31; 1872, s. 30; 1873, s. 27; 1874, s. 24; 1875, s. 29; 1876, s. 41; 1877, s. 32; 1878, s. 48; 1879, s. 36; 1880, s. 52; 1881, s. 47.

Trabzon hakkında verilecek kararda örgütün menfaatlerinin dikkate alınması gerektiğinin altını çizmiştir. Her ikisi de kararlı bir şekilde bu istasyonun sahip olduğu bazı avantajlardan dolayı devam ettirilmesi yönünde görüş beyan etmiştir. Nitekim onlara göre, burasının bir istasyon olarak kalmasının bazı nedenleri vardır. İlk olarak kent ve civarında Ermenilerin sayısının yaklaşık olarak 5.000 civarında olması ve ayrıca 10.000 kişiden oluşan daha büyük bir Rum nüfus bulunmaktadır. İkinci olarak, kentin misyonerlik faaliyetleri için elverişli olan özel konumu dikkate alınmalıdır. Haritaya göz atıldığında Trabzon'un yoğun bir Ermeni nüfusu bulunan Anadolu için özel bir konumu vardır. Zira Trabzon üzerinden Artvin ve güneybatıya, Bayburt ve Gümüşhane'ye, Karahisar, Sivas, Kayseri, Tokat, Amasya ve Merzifon'a kadar ulaşılmaktadır. Ayrıca buralarda iç kesimlerle birlikte her birinde 500 ile 2000 arasında değişen Ermeni hanesi mevcuttur ve bu yerlerin her birisinin Trabzon ile ticari bağlantısı bulunmaktadır. Ticari bağlantısı olmayan yerlere de Trabzon güzergâhı üzerinden çok rahatlıkla ulaşılmaktadır. Bu nedenle, İncil ve diğer dini kitapların dağıtılması için Trabzon diğer istasyonlardan daha fazla avantajlara sahiptir.

Trabzon'daki Amerikan Board Okulları

Amerikan Board misyonerlerinin Trabzon'daki eğitim çalışmaları, misyonerlerin şehre yerleşmesinin hemen ardından gerçekleşmiştir. Mr. Johnston, ailesini şehre getirdikten sonra kendi evinde bir okul açmıştır.¹⁹ İlerleyen yıllarda eğitim alanındaki çalışmalar olumlu neticeler vermeye başlamış ve özellikle okulda görevli öğretmenlerin girişimleriyle çok azı okuyabilen Ermeni halkının eğitime olan talebi artmıştır.²⁰

Mr. Johnston eğitimin önemi ve okul açma çalışmalarını şöyle ifade etmektedir:

Kendi evimde ilk olarak bir okul hizmeti versin diye düzenlediğim bir odam var ve Board'un finanse edeceği ve benim denetimim altında olacak bir öğretmeni istihdam etmeyi umuyordum. Halk arasında temel eğitime şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır, çünkü bilginin artması misyonerliğin amacına daha iyi hizmet edebilir. Fakat okullar insanlara ulaşmak ve onları vaaz verecek bir cemaat haline getirmek için daha önemli bir vasıta. Trabzon'da hem kâfir hem de insanları dinlerinden döndüren kişiler olarak bizlere kıskançlıkla

¹⁹ Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston 1836 (*Annual Report*, 1836), s. 48.

²⁰ *Annual Report*, 1842, s. 114.

bakılmaktadır. Bu nedenle, bu tür önyargıları ortadan kaldırmanın en iyi yolunun bir okul açmaktan geçtiğini düşünüyorum. Örneğin, iyi bir okul öğrenmeyi seven Rumlar için cezbedici olabilir. Diğer taraftan, bu insanlar bilgiden daha fazla paraya düşkün olduklarından, okul ücretsiz olursa bu onlar için daha teşvik edici olacaktır.²¹

Şehirdeki Amerikan Board misyonerleri kendi evlerinde başlattıkları eğitim çalışmaları, misyonerlerin yerli halkla özellikle de Ermenilerle olan temaslarının her geçen gün artması sonucunda, 1837 yılının Aralık ayının başlarında beş erkek çocuğun devam ettiği küçük bir okul açılarak desteklenmiştir.²²

Misyonerlerin her alanda -özellikle dini konularda- yürüttükleri çalışmalar açısından eğitim çok önemlidir. Bu durum Trabzon ve civarındaki köyler için de geçerlidir ve eğitime yani okullara oldukça büyük bir ihtiyaç vardır. Bunun nedeni hitap edilecek kitlelerin dini kitapları ve risaleleri okuyabilecek durumda olmalarının istenmesidir.

Misyoner kayıtlarında 1840'lı yılların başında Trabzon'da 450'nin üstünde Ermeni hanesi vardır. Civar köylerde ise bu sayı 600'ün üstündedir. 100 hanedan oluşan bu köylerin bazılarında tek bir kişi bile okuma yazma bilmemektedir. Tüm 600 hane içinde ise bu sayı 10 kişiyi geçmemektedir. Şehirde yaşayan erkek yetişkinlerin yarısı okuma ve yazma bilmemektedir. Diğer yarıyı oluşturan büyük bir kısım ise kitaplardan yok denecek kadar az fayda sağlayacak şekilde farklı şekillerde okuyabilmektedir. Ermeni Katoliklerin 10'da 7'sinin okur-yazar olduğu söylenmesine rağmen, ancak yarından fazlası akıcı bir şekilde okuyamamaktadır. Bu nedenle, misyonerlere göre, bu istasyonun en büyük amacı, genel okullar açmayı teşvik etmek ve böylece insanlar arasında İncil'i rahatlıkla okuyabilecek yeteneği geliştirmektir. Bu ihtiyaca binaen bu dönemde iki-üç köyde hâlihazırda okul açılmış²³, yani misyonerler tarafından şehir merkezi haricinde civar köylerde de eğitime destek vermeye, yardım etmeye büyük önem verilmiştir.²⁴

Misyonerler açısından Trabzon'daki en önemli topluluklardan biri de Ermeni Katoliklerdir. 1840'lı yılların başında şehirde bu topluluk arasından düzenli olarak dini eğitim almak için 4 veya 5 kişi misyonerlerle düzenli olarak iletişim halindedir. Yine aynı cemaat

²¹ *The Missionary Herald*, vol.XXXII, no:1836, s.298.

²² *The Missionary Herald*, vol.XXXIV, no:1838, s.236.

²³ *The Missionary Herald*, vol.XXXVII, no:1841, s.483.

²⁴ *Annual Report*, 1843, s.93; 1844, s.108. *The Missionary Herald*, vol.XXXVIX, no:1843, s.208.

içinden iki genç de ara sıra onları ziyaret etmektedir. Bu gençlerden özellikle birisi misyonerlere daha fazla ikna olmuş durumdadır, ancak bunu açık bir şekilde herkesle paylaşmamaktadırlar. Şehirde görev yapan misyonerler, dini alanda verilen etkili eğitime rağmen kitlesel olarak Ermeniler üzerinde İncil'in çok fazla bir etki yaratmış olduğunu pek düşünmemektedirler. Buna rağmen Trabzon'da yaşayan bir papazın onlarla iyi ilişkiler içinde olmasını oldukça fazla önemli görmektedirler. Bu papaz aynı zamanda daha ilk günlerden itibaren hem Ermenice hem de Rumca olarak basılan dergilere düzenli abonedir ve ayrıca misyonerler tarafından basılan her kitabı satın almaktadır. Buna ilave olarak kendi cemaatini misyonerlerin etkisine karşı koruma gibi bir eylem içine de girmemektedir.²⁵

Ancak Trabzon halkının eğitim noktasında Amerikan Board misyonerleriyle teması sadece şehirle sınırlı kalmamıştır. 1840 yılı sonbaharında Cyrus Hamlin, Ermeni gençleri için İstanbul Bebek'te bir yatılı okul açmıştır. Bu okul o dönem itibariyle bütün Ermeni halkı için açılan tek yüksekokuldur. Bu okulda Hamlin'in yardımcıları arasında İstanbul dışından gelen Ermeniler de vardır. Mesela Sarkis ve Mıgırdiç İzmir'den, Arestages Trabzon'dan, Takoon ise Erzurum'dandır.²⁶

Eğitim alanında başlatılan çalışmalarda ilk başlarda şehrin erkek çocukları bu hizmetten yararlanmıştır. Şehir halkının kız çocuklarını bu okula göndermemelerinin en önemli nedeni misyonerler tarafından kendilerine karşı besledikleri güçlü ön yargılar olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Misyonerlerin evlerine anneleri ile birlikte iki veya üç kez kız çocuğu ancak gelmiştir. Bu çocuklar, anneleri misyonerleri bir şekilde tanıdığı için onlarla irtibatlı haldedirler ve kendilerine misyonerlerin bir şeyler öğretmesine karşı büyük korku duymaktadırlar. Misyonerler bu korkularının kaynağını, zorbalığa dayanan gelenekler olarak göstermektedirler. Şehirde geleneksel olarak kız çocuklarına on yaşına geldiklerinde iğne işleri, evle ilgili el sanatları (evle ilgili eşyalar yapma, elbise dikme vs.) öğretilmekte ve böylece eğitimleri tamamlanarak hayata hazır hale gelmektedirler. Dolayısıyla kız çocukları eğitim merkezli olarak özel ilgileri çerçevesinde misyonerlerle bağlantı kurmuşlardır. Mesela misyonerlerin okulunda eğitim gören bir öğrencinin kız kardeşi İngilizce öğrenmek için misyonerlerin evine gitmeye başlamıştır.²⁷

---

²⁵ *The Missionary Herald*, vol.XXXVIX, no:1843, s.208.

²⁶ *Annual Report*, 1841, s.101.

²⁷ *The Missionary Herald*, vol. XXXIV, no:1838, s.83.

Amerikan Board misyonerlerinin Trabzon'da başlattıkları eğitim çalışmalarına, kendi çalışmalarının yanı sıra şehirde faaliyet gösteren Ermeni okulunda yürütülen eğitim çalışmaları da büyük katkı sağlamıştır. Misyonerler şehirde eğitim açısından işin henüz başlarında olduğu bir dönemde, buradaki Ermeni okuluna *Ep-rem* isimli bir öğretmen gönderilmiştir. Bu gelişmeyi misyoner Mr. Johnston, *bu istasyonun hayata geçirilmesinden bu yana İncil'in yaratacağı etki açısından vuku bulan en güzel şey olduğu yönünde vurgu yapmaktadır. Çünkü sayıları fazla olmayan kültürlü kişiler dışında, yaygın bir cahillik, eğitime karşı duyarsızlık ve onları aydınlatmak amacı ile yapılan tüm teşebbüslere karşı ortaya çıkan kıskançlık şehirdeki misyonerlik çalışmalarının en önemli engeldir. İstanbul'daki imkânları kullanarak eğitim alanında kendisini iyi yetiştiren, birinci sınıf bir âlim ve öğretmen olan yeni atanan bu genç öğretmen, eğitimin önemi konusunda şehir halkına ilham verecek ve aynı zamanda bu engelleri ortadan kaldıracak iyi bir araçtır. Daha da önemlisi kendi halkının ruhani zenginliklerine sahip biri olduğu için onları çok iyi tanımaktadır ve onları İncil'e bağlama, tüm batıl inançlarını bertaraf etme hususunda hiçbir fırsatı kaçırmamaktadır. Göreve çok hoş olmayan şartlar altında başlamış olmasına rağmen, zamanla tüm düğünlere, kutlamalara ve davetlere katılarak insanların güvenini kazanmayı başarmıştır. Girdiği bütün topluluklarda İncil dışında başka hiçbir konudan bahsetmemesi ve ikna kabiliyetinin oldukça yüksek olması şehirdeki misyonerler tarafından *Tanrı'nın Trabzon'a bir lütfu* olarak değerlendirilmesine sebep olacaktır. Aslında bu öğretmen daha önce İzmir istasyonu için çalışmaktadır ve oradayken çok sayıda eseri Ermeniceye çevirmiştir. Trabzon'a da Mr. Jackson ile birlikte gelmiştir.²⁸*

Misyonerlerin faaliyetleri açısından oldukça iyi çalışmalara imza atan bu genç öğretmen 18 ay sonra, bahar aylarında yakalandığı bir akciğer hastalığı nedeniyle takatsiz düşmeye başlamış ve

²⁸ *Annual Report*, 1840, s. 95-96. 1841 Yıllık Raporu'nda bu öğretmenin öldüğü belirtiliyor. Ancak ayrıntılar belirtilmiyor. *Annual Report*, 1841, s. 103. *The Missionary Herald*, vol. XXXVI, no:1840, s. 313. Modern Ermenice Yeni Ahit: Zorab isimli bir Ermeni vartabed tarafından tercüme edilmiş ve Paris'te nüshaları yayınlanmıştır. Mr. Adger'in idaresinde yapılan kapsamlı bir çevirisi, İzmir'de B. ve F.B.S. tarafından yayınlanmıştır. İlerleyen dönemde Trabzon'daki Ermeni okulunda öğretmen olarak çalışacak olan bir Ermeni aydını olan Arisdages, *Acts and Epistles*'i ilk çeviren kişidir. Aynı zamanda İzmir'de öğretmen olan Hohannes tarafından yapılan dört İncil'den yaptığı çeviriyi revize etmiştir. Baron Sarkiz daha sonra çevirisi yapılan tüm Yeni Ahit'i Arisdages ile birlikte revize etmiştir. *Annual Report*, 1844, s. 246.

şehirden ayrılmıştır. Daha sonra şehre İstanbul'dan ölüm haberi gelmiştir. Bu ölüm misyonerler açısından Ermeniler arasındaki misyonerlik çalışmaları bakımından Trabzon istasyonu adına bir kayıp olarak görülmektedir. Önemli niteliklere sahip bir Ermeni âlimdir. Zira hem çevirmen hem iyi bir öğretmen hem de kendisini İncil'in gerçekliğine adanmış birisidir. Bu vasıflarıyla kentte yaşayan insanların beyhude geleneklerine olan inançlarını derinden sarsma konusunda önemli katkılar sağlamıştır.²⁹

Bu gelişmeler yaşanırken şehirdeki Ermeni papazı Amerikan misyoneri ile irtibata geçmiş ve kendi sorumluluğunda olan 100 kadar Ermeni ailesine hizmet verecek bir okul açmak için destek istemiştir. Ona göre çok eski zamanlardan beri Trabzon ve çevresinde yaşayan Ermenilerin hiçbir şekilde eğitim görebilecekleri okulları olmamıştır. Onlara nesilden nesile bu barbar eğitimsizlik aktarılmıştır ve ne papazlar ne de piskoposlar onlara okuma öğretme zahmetine girmemiştir. Bu adam papaz olduğundan beri kendini zamanının bir kısmını insanlara öğretme işine adanmıştır. Fakat bu insanlar her yere dağılmış durumdadırlar. Dolayısıyla tüm aileler için her birinden 30 ailenin yararlanabileceği 3 ayrı okul olması gerekmektedir. Açılması durumunda bu okullarda çalışabilecek, bizzat kendinin eğittiği genç insanlar vardır ve ayrıca kendisi de öğretmenlik yapabilecektir. Ancak misyonerler bu kişiye yardım edecek ve destekleyecek imkânlarla o an için sahip olmadıklarından dolayı olumlu cevap verememişlerdir. Misyonerler 50 yahut 100 dolarlarının olması durumunda, hiç düşünmeden ona yardım eli uzatabileceklerini kaydetmektedirler.³⁰

1840'lı yılların başlarında Trabzon'da misyonerler birçok kişiye eğitim verme imkânına sahiptirler, ancak şehirde bazı merciler veya güçler bunu engellemek için birtakım faaliyetler içinde olmuşlardır.³¹ Buna rağmen misyonerler bu alandaki kararlı tutumlarını değiştirmemişler ve Trabzon'un Amerikan Board teşkilatlanmasında istasyon veya dış istasyon olarak bağlı olduğu misyon bölgelerinde yıllara göre yürütülen eğitim çalışmalarının verileri aşağıdaki gibi tespit edilmiştir:³²

²⁹ *The Missionary Herald*, vol.XXXVII, no:1841, s. 425-426, 484.

³⁰ *The Missionary Herald*, vol.XXXVII, no:1841, s. 427.

³¹ *Annual Report*, 1844, s.104.

³² *PABCFM*, Reel 522, no: 6, 8, 10, 12, 14, 17, 19, 21, 24, 25, 27, 32, 35, 41; Reel 596, no: 333, 350, 372, 388, 398, 411, 418; Reel 607, no: 183, 222, 270, 305, 379, 431,

Yıllar	İlkokul	Öğrenci Sayısı		Toplam
		Erkek	Kız	
1846	4	-	-	74
1847	1	8	6	14
1848	1	4	11	15
1849	1	4	13	17
1850	1	5	13	18
1851	1	8	10	18
1852 ³³	1	5	13	18
1853 ³⁴	1	9	10	19
1854 ³⁵	1	13	11	24
1855 ³⁶	1	14	16	30
1856 ³⁷	1	16	10	26
1857	1	-	-	27
1858	1	21	6	27
1859	1	-	-	36
1860	1	-	-	34
1861	-	-	-	-
1862	1	48	-	48

481, 485; Reel 616, no: 191, 200, 203, 226, 253, 272, 275, 298, 301, 325, 328, 355, 358, 383, 386, 434; Reel 629, no: 286-287, 292-293, 297; Reel 676, no: 11, 13, 22, 28, 34, 39, 58, 62, 79, 86, 108, 120; Reel 680, no: 16, 32, 47, 67, 82, 97, 111, 146; Reel 685, no: 100, 137, 185, 204.

³³ 1852 itibariyle *Kuzey Ermeni Misyonu* sınırları içinde yürütülen eğitim çalışmaları hakkında istatistiki veriler; İstanbul'da, 50 erkek 27 kız öğrenciye eğitim veren 2 yüksekokulun yanında toplam 451 öğrenciye eğitim veren ve 1'i Trabzon'da bulunan 19 ilkokul faaliyet göstermektedir. *Annual Report*, 1852, s. 72.

³⁴ 1853 itibariyle *Kuzey Ermeni Misyonu* sınırları içinde yürütülen eğitim çalışmaları hakkında istatistiki veriler; İstanbul'da, 44 erkek 24 kız öğrenciye eğitim veren 2 yüksekokulun yanında toplam 398 öğrenciye eğitim veren ve 1'i Trabzon'da bulunan 12 ilkokul faaliyet göstermektedir. *Annual Report*, 1853, s. 62.

³⁵ 1854 itibariyle *Kuzey Ermeni Misyonu* sınırları içinde yürütülen eğitim çalışmaları hakkında istatistiki veriler; İstanbul'da, 50 erkek 40 kız öğrenciye eğitim veren 2 yüksekokul, Antep'te 37 erkek öğrenciye eğitim veren 1 yüksekokulun (seminerin) yanında toplam 788 öğrenciye eğitim veren ve 1'i Trabzon'da bulunan 25 ilkokul faaliyet göstermektedir. *Annual Report*, 1854, s. 75.

³⁶ 1855 itibariyle *Kuzey Ermeni Misyonu* sınırları içinde yürütülen eğitim çalışmaları hakkında istatistiki veriler; İstanbul'da, 50 erkek 35 kız öğrenciye eğitim veren 2 yüksekokul, Antep'te 9 erkek öğrenciye eğitim veren 1 yüksekokul ve Tokat'ta 12 erkek öğrenciye eğitim veren bir yüksek okulun yanında toplam 960 öğrenciye eğitim veren ve 1'i Trabzon'da bulunan 38 ilkokul faaliyet göstermektedir. *Annual Report*, 1855, s. 57.

³⁷ Mr. Allen tarafından yazılan raporda bu yıl okuldaki öğrenci sayısı 32 olarak verilmektedir. *The Missionary Herald*, vol. LIII, no:1857, s. 288.

1863	1	36	18	54
1864	2	36	22	58
1865	1	-	20	20
1866	1	16	10	26
1867	1	16	10	26
1868	1	15	10	25
1869	1	10	8	18
1870	1	-	-	-
1871	Veri tespit edilememiştir			
1872				
1873				
1874				
1875				
1876				
1877				
1878	1	14	1	15
1879	1	16	-	16
1880	1	16	-	16
1881	-	-	-	-
1882	1	14	11	25
1883	1	27	9	36
1884	4	85	23	108
1885	5	100	40	140
1886	2	30	25	55
1887	2	31	27	58
1888 ³⁸	2	-	-	35
1889	2	17	12	29
1890	2	16	14	30
1891	2	28	17	45
1892	2	20	12	32
1893	1	33	20	53

³⁸ Amerikan Board tarafından yayınlanan yıllık raporlarda 1882'de tekrar istasyon haline gelen Trabzon'da, 1888'e kadar ilkokullardaki öğrenci sayısının 68'den 237'ye yükselerek üç buçuk kat arttığı belirtilmektedir. *Annual Report*, 1888, s.35. Tabloda yer alan bilgiler doğrudan Amerikan Board misyonerlerinin sahada tuttuğu çizelgelerden alınmıştır ve yıllık raporlarda verilen sayılara göre oldukça düşüktür. Bunun nedeni muhtemelen yıllık raporlarda Trabzon istasyonu genelinde yürütülen eğitim çalışmalarındaki bütün öğrenci sayısı verilmektedir. Sahadan gönderilen rakamlar ise sadece Trabzon şehir merkezindeki okul veya okulların öğrenci sayılarıdır.

1894	2	34	19	53
1895	2	57	42	99
1896 ³⁹	Veri tespit edilememiştir			
1897	3	25	60	85
1898	3	25	50	75
1899 ⁴⁰	Veri tespit edilememiştir			
1900	2	15	22	37
1901	10	220	161	381
1902	10	220	161	381
1903	1	10	14	24
1904	2	43	53	96
1905	2	44	54	98
1906	2	43	53	96
1907	3	47	51	98
1908	13	250	330	580
1909	2	35	56	91
1910 ⁴¹	2	36	58	94
1911 ⁴²	11	22	18	50
1912	Veri tespit edilememiştir			
1913 ⁴³	10	279	297	631 ⁴⁴

Amerikan Board kayıtlarında Trabzon'da Amerikan Board örgütüne ait okul kayıtlarını ilk olarak 1846'da rastlanmaktadır. Bu yıl içerisinde şehirde 4 okul mevcuttur. Ancak bu okulların bir tanesi şehir merkezinde, diğer üçü taşrada faaliyet göstermektedir.

³⁹ 1896 yılı dikkate alındığında Mr. Parmelee son 14 yılda Trabzon'da öğrencilerin 68'den 471'e yükseldiğini kaydetmektedir. *Annual Report*, 1896, s. 47.

⁴⁰ *PABCFM*, Reel 607'nin 531 ve 532 numaralı karelerinde 1899 yılına ait bütün Batı Türkiye istasyonlarının (İstanbul, Merzifon, Kayseri, İzmit, Sivas ve İzmir) verileri yer almasına rağmen, Trabzon burada gösterilmemiştir.

⁴¹ Board belgelerinde istatistiki bilgilerin özetlerinin verildiği kısımda Trabzon istasyonunun genelinde 6 ilkokul ve 246 erkek ve 239 kız toplamda 567 öğrenci kaydedilmiştir. Ayrıca Trabzon merkez için 2 ilkokul, 25 erkek, 27 kız olmak üzere toplamda 52 öğrenci verilmiştir. *PABCFM*, Reel 629, no:286-287, 295.

⁴² Board belgesinde bu yıla ait bilgiler Trabzon istasyonu geneli için verilmiştir. Ancak belge çok silik olduğu için kız öğrenci ve toplam öğrenci sayıları tam olarak okunamamış, tahmini bir rakam verilmiştir. *PABCFM*, Reel 629, no:292-293.

⁴³ Bu öğrenci sayısı Trabzon istasyonuna bağlı dış istasyonları da içine almaktadır ve bu yıl itibarıyla merkezdeki okullarda eğitim gören öğrenci sayısı 19'u anaokulu, 54'ü gramer okulu olmak üzere toplam 114'tür. *Annual Report*, 1914, s. 97.

⁴⁴ Bu yıl içinde eğitim gören öğrencilerin toplam sayısı 576 yapmasına rağmen belgede bu rakam 631 olarak verilmiştir. *PABCFM*, Reel 629, no:297.

Bunlardan şehir merkezindeki okulun 9 erkek ve 5 kız öğrencisi kaydedilirken, diğer üç okulun her birinde 20'şer öğrenci eğitim görmektedir. Ancak 1846'nın sonunda taşradaki okullar, Trabzon'da görev yapan misyonerlerin buralara herhangi bir çalışan görevlendirememelerinden dolayı kapanmıştır⁴⁵. Trabzon'daki eğitim çalışmalarında ise öğretmen olarak Hagop isimli bir yerli Ermeni görevlendirilmiştir.⁴⁶

1847 yılında şehirde Evanjelist Ermenilerin çocuklarına eğitim vermek için faaliyet gösteren okulda Bebek'teki Seminer okulundan genç bir adam, Ermenice olarak dersler vermeye başlamıştır. Misyonerlere göre okulda çocukların derslere karşı gösterdikleri ilgi oldukça memnun edici bir boyuttadır. Öğrencilere, sadece okuyup kelimeleri tekrara dayanan dersler yerine anlamaya odaklı bir eğitim verilmektedir.⁴⁷

İlerleyen yıllarda şehirde misyonerler tarafından açılan eğitim kurumlarında genelde yerli halk arasında görevlendirilen öğretmenlerden yararlanılmıştır. Ancak bunların seçimi de rastgele olmamış, daha öncesinden doğrudan kendileriyle bağlantıda olan ve iyi eğitim almış veya bizzat misyonerlerin eğitiminden geçmiş olanlar tercih edilmiştir. Mesela 1854 yılı itibariyle İstanbul Hasköy'deki Yatılı Kız Okulu mezunlarından biri Trabzon'a öğretmen olarak gelmiştir.⁴⁸ Ancak iki yıl boyunca sağlık sorunları yaşaması nedeniyle yerine birini bulmak mecburiyeti ortaya çıkmış, sonunda Bebek'teki Seminer okulunda daha önce öğrenci olan ve birkaç yıl İzmit'te öğretmenlik yapmış birini yerine öğretmen olarak atanmıştır.⁴⁹

Mecburiyetten kaynaklı bu tür öğretmen değişikliklerine rağmen Türk hükümeti Protestanlara şapel ve bazı derslikler açma konusunda ciddi destek vermektedir ve bu durum Trabzon'daki eğitim çalışmalarına olumlu yönde yansımaktadır. Çünkü misyonerlere göre 1860'lı yılların başında Trabzon'da Amerikan Board misyonerleri adına faaliyet yürüten okul, o dönem itibariyle Türkiye'nin en iyi okullarından biri olarak değerlendirilmektedir.⁵⁰

⁴⁵ *PABCFM*, Reel 522, no:7.

⁴⁶ *PABCFM*, Reel 522, no:6.

⁴⁷ *The Missionary Herald*, vol. XLIII, no:1847, s. 152-153.

⁴⁸ *Annual Report*, 1854, s.74; *The Missionary Herald*, vol. L, no:1854, s. 168-169.

⁴⁹ *The Missionary Herald*, vol. LI, no:1855, s. 276.

⁵⁰ *The Missionary Herald*, vol. LVII, no:1861, s. 305.

Yine 1883 yılı Nisan ayı itibariyle Harput'tan genç bir erkek öğretmen Trabzon'da görevlendirilmiştir.⁵¹ Bu görevlendirmeler oldukça olumlu bir şekilde yansımış olmalı ki 1886 yılı kayıtlarına göre Trabzon'da okula devam eden öğrenciler %30 artış göstererek 108 kişiden 140 kişiye çıkmıştır.⁵² Bu artış ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Dr. Parmelee, 1890 yılı itibariyle Trabzon'daki çeşitli alanlarda sevindirici bir artış olduğunu, bunun eğitime düşen kısmında öğrenci sayısının 329'dan 408 kişiye yükseldiğini⁵³ rapor etmektedir.

1900 yılının başında Trabzon'daki misyonerlere ait eğitim kurumlarında yaşanan en büyük zorluk, iyi bir öğretmen temin etmek olmuştur. Aslında Merzifon'daki kolejde eğitim gören bir öğretmenin çalışmaya başlamasıyla Trabzon'daki erkek okulu sağlam bir zemin üzerine oturtulmuş olmasına rağmen yine de öğretmen ihtiyacı giderilememiştir. Bu ihtiyaçtan dolayı 1900 yılında şehirde görev yapan Dr. Parmelee, kendilerine hem diğer alanlarda yürüttükleri çalışmalarda hem de eğitim çalışmalarında yardımcı olacak bir genç kadın misyonere ihtiyaç duyduklarını⁵⁴ merkeze bildirmiştir.

Zaman zaman şehirdeki misyoner okullarında öğretmenlere duyulan ihtiyaçlar doğrudan burada görev yapan misyonerler tarafından da desteklenmiştir. 1913 yılı itibariyle eğitim alanında Mrs. Olive T. Crawford kadınlar arasında yürüttüğü çalışmalardan arta kalan zamanlarında eğitim çalışmalarına katkıda bulunmuştur.⁵⁵

Ağırlıklı olarak eğitim okullarda karma olarak (kız-erkek karışık) verilmesine rağmen bazı dönemlerde kızlara ve erkeklere ayrı okullarda eğitim verilmiştir. Mesela 1897 yılı itibariyle şehirde misyonerlerin evinde faaliyet gösteren bir kız okulu, biri Adapazarı'nda diğeri Merzifon'da eğitim görmüş iki yerli öğretmen tarafından yürütülmüştür.⁵⁶ Aslında bu durum misyoner eğitiminde kızlara yönelik eğitime verilen önemi göstermektedir. Bu önem doğrultusunda tabloda verilen rakamlar incelendiğinde dikkat çeken bir husus Trabzon'da yürütülen eğitim çalışmalarının başladığı ilk yıllarda kız öğrenci sayısının erkek öğrenci sayısına göre fazla olmasıdır.

---

⁵¹ *Annual Report*, 1883, s.53; *The Missionary Herald*, vol. LXXVIV, no:1883, s. 262.

⁵² *The Missionary Herald*, vol. LXXXII, no:1886, s. 329.

⁵³ *The Missionary Herald*, vol. LXXXVII, no:1891, s. 292.

⁵⁴ *Annual Report*, 1900, s. 50-51.

⁵⁵ *Annual Report*, 1911, s. 68; 1912, s. 71; 1913, s. 58.

⁵⁶ *Annual Report*, 1897, s. 49.

Trabzon'da misyonerler tarafından yürütülen eğitim çalışmalarının hangi aşamalarda yürütüldüğüne dair açık/net bilgiler verilmemiştir. Ancak kesin bir şekilde bilinmektedir ki ilk başlarda eğitim, çocuklara ilkokul seviyesinde ders verme yönünde olmuştur. İlerleyen dönemlerde durumun biraz değiştiği kayıtlarda yer alan bilgilerden anlaşılmaktadır. 1898'de *Şabat hizmetlerinin yanısıra* misyoner evinde hizmet veren bir gündüz okulunun faaliyete geçirildiği -ki bu ilkokul seviyesinde bir okuldur-, ayrıca Trabzon'da Gregoryen Ermenilerin yüksekokul seviyesinde eğitim alan çocuklarını büyük ölçüde geri çektikleri ve okullardaki öğrenci sayısının önceki yıllara göre daha az olduğuna dair verilen bilgiden anlaşıldığı kadarıyla şehirdeki misyoner eğitim kurumlarında ortaokul-lise seviyesinde de eğitim verilmektedir. Buna delil olacak şekilde yine şehirdeki erkek lisesinin bir önceki yıl olduğu gibi 1898'de de Gregoryen Okulu ile birleştirildiği ve bu uygulamanın iyi olduğu bilgisi⁵⁷, Gregoryenlerle Evanjelistler arasında Trabzon'daki erkek okulunda başlatılan bu işbirliğinin bir sonraki yıl da devam ettirildiği, bunun eğitimden daha iyi sonuçlar alınması umuduyla gerçekleştirildiği, ancak bir yıl sona ermeden bazı noktalarda çıkan uyuşmazlık nedeniyle devam ettirilemediği, bunda günlük hayatın ayrılmaz bir parçasını oluşturan dini eğitimin hiçbir Hıristiyanlık deneyimi olmayan öğretmenler tarafından verilemeyeceği kanaatinin etkili olduğu⁵⁸ bilgileri kaydedilmektedir.

Şehirdeki misyoner okullarının rüştiye/ortaokul seviyesinde eğitim verdiğinin en önemli göstergesi, 1906 yılı itibariyle buradan mezun olan 4 kız öğrencinin Merzifon'daki Yüksek Kız Okulu'na gitmesidir.⁵⁹

Aslında Trabzon'da Amerikan Board misyonerleri tarafından yürütülen eğitim çalışmalarının ilkokul seviyesinden daha üst düzeyde olduğunu Osmanlı belgelerinden de anlamak mümkündür. Vilayat-ı şahane dâhilinde bulunan ruhsatlı-ruhsatsız Amerikan okullarının buldukları yerler ile derecelerinin ve devam eden öğrencilerin tabiiyet ve mezheplerinin, aralarında Müslüman öğrenci bulunup bulunmadığının araştırılması için vilayetlere gönderilen emir üzerine Trabzon vilayetinden yapılan araştırmada buradaki okulun *ibtidai* ve *rüşdi* derecede olduğu tespit edilmiştir. 7 Mart 1907 tarihli yazıda, "*nefs-i Trabzon'da İskenderpaşa mahallesinde Amerikan mektebi*

---

⁵⁷ *Annual Report*, 1898, s. 52.

⁵⁸ *Annual Report*, 1899, s. 59.

⁵⁹ *Annual Report*, 1906, s. 71.

*bulunup ibtidai ve rüşdi denilecek derecede bir şeydir. Burada üç yaşından on iki yaşına kadar erkek ve kız olarak elli çocuk mevcuttur. Bu miktarın yirmi dokuzu Ermeni, on sekizi Protestan, üçü Amerikalı çocuklardır. İçlerinde İslam şakird yoktur*⁶⁰ bilgisinden de anlaşılacağı gibi okul rüştiye seviyesinde, erkek ve kız öğrencilere eğitim veren bir kurumdur. Hükümet 24 vilayetten gönderilen bilgiler çerçevesinde Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren Amerikan kurumları ile ilgili bir liste hazırlamıştır. Trabzon, hazırlanan listede iki okul ile 14. sırada gösterilmiştir. Bu okullardan birincisi şehir merkezinde İskenderpaşa mahallesinde ibtidai ve rüşdi, Ermeni-Protestan-Amerikalı öğrencilerin eğitim aldığı; ikinci okul da Canik kazasının Kapıkaya⁶¹ karyesinde bir okul olarak gösterilmiştir.

Amerikan Board misyonerleri Trabzon'da yürüttükleri eğitim faaliyetlerini genelde yerel hükümetlerden izin almadan kendi evlerinde veya kiraladıkları evlerde yürütmüşlerdir. İlk defa 1864'te Trabzon'da bulunan Protestan milletine mensup çocuklara eğitim verecek bir okul inşa edilmesi için aynı cemaat tarafından talepte bulunulmuştur. İnşa edilmek istenen okulun şehrin merkezinde meydan-ı Şarkiye'de Halil Paşa hamamı bitişiğinde Fatih Sultan Mehmet Camii vakfı arsası üzerine uzunluğu 30, genişliği 20 zira⁶² ebadında olması istenmiştir.⁶³ Neticede meydan-ı Şarkiye'de Protestan milleti tarafından okul, kilise ve dükkânlar inşa edilmiştir. İlerleyen yıllarda vilayetlerde faaliyet gösteren Amerikan kurumlarının ruhsatı olup olmadığının tespit edilmesine yönelik hükümet tarafından verilen talimat üzerine yapılan araştırmalarda, bu binalarla ilgilenen kişinin Yazıcıyan Ovakim Efendi olduğu, aynı zamanda defter-i hakani kaleminden belirtilen emlaklarla ilgili hiçbir şekilde bir işlem yapılmadığı, hatta binalara senet dahi verilmediği, sadece Kirkiyan Estepan ve Mihran veledi Ohannes tarafından Amerikan vatandaşı Mr. Parmelee'ye satılan bir bahçenin tapu senedinin mevcut olduğu, bu bahçeye bir ev/hane inşa edildiği ve

⁶⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Y.PRK.MF, 5/20.

⁶¹ Bu okul hakkında belgede, *Çarşamba kazasına altı saat mesafesi olan Kapıkaya karyesinde Amerikalılar tarafından Merzifon Amerikan mektebinin ruhsatsız bir şubesi bulunduğu* bilgisi verilmektedir.

⁶² 1 arşın = 1 zira = 75,7738 santimetre (bina arşını).

⁶³ BOA, C.ADL, 32/1894. İlk müracaatta yapılmak istenen okul binasının ebadı uzunluğu 18, genişliği 14 ve yüksekliği 12 zira, iki kapı ve yirmi pencere olarak verilmektedir. BOA, C.MF, 84/4193. Bu okulun inşası ile ilgili sürecin takibi için belgeler: BOA, İ.HR, 200/11396; BOA, C.ADL, 32/1894.

daha sonra burasının dini ayin ve eğitim yapılabilir bir duruma getirildiği, ancak hükümet tarafından buralarının okul ve mabet olarak hizmet vermesinin onaylanmadığı, vergisinin hane olarak alındığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde Trabzon istasyonu dâhilinde bulunan Ordu kazasında faaliyet gösteren Protestan okulları da Ermeni ve Rum haneleri olarak kayıtlıdır ve bu haneleri sahipleri Protestan mezhebine geçtikten sonra haneler üzerinde bazı tamiratlar yapılarak ayin yapılabilir dini mekân ve eğitim verecek okullar haline getirilmişlerdir.⁶⁴

1907 yılının başlarında Amerikan hükümeti, Trabzon'da bulunan Amerikan kurumunun 25 Şubat 1902 tarihinde Amerikan Sefareti tarafından Babıali'ye takdim edilen cetvelde bulunduğunu, Amerikan vatandaşı Mr. Parmelee adına kayıtlı ise de Amerikan Board örgütüne adına kaydedilmesi için Osmanlı hükümeti nezdinde müracaatta bulunmuştur. Neticede etrafı yol, Güvelioğlu İlya'nın eşine ait bahçe, Demiryân İstepan, Zarik ve Nemlizadeler haneleri ile çevrili mülk Amerikan Board adına tescil edilmiş ve bu binadan vergi alınmaması kararlaştırılmıştır.⁶⁵

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Trabzon merkezinde yürütülen eğitim çalışmalarında olumlu gelişmeler yaşanmış ve bu da kendisini öğrenci sayısının artması şeklinde göstermiştir. Artan öğrenci sayısı nedeniyle şehirdeki ilkokula bir ek yapılmasına karar verilmiş ve bunun için okulun bitişiğindeki alanın satın alınması çalışmaları başlatılmıştır.⁶⁶ İlerleyen günlerde arsanın alınmasıyla birlikte inşaatına başlanan ek bina 1915'te tamamlanmış ve eğitim bu yeni binada başlamıştır. Şehirdeki misyoner okulunda bu gelişmeler yaşanırken, 1915'te savaş nedeniyle diğer tüm okullar kapanmıştır. Misyonerler ise Rusların şehri bombardıman etmesinden dolayı sadece iki gün eğitime ara vermek zorunda kalmıştır. Okul binaları da bombardımandan zarar görmemiştir. Yeni binada eğitime başlayan okulda 116'sı anaokulu, 88'i üst seviyede olmak üzere toplam 204 öğrenci bulunmaktadır.⁶⁷ Sadece bu dönemde değil savaşın ilerleyen dönemlerinde de misyonerler şehirde eğitim çalışmalarına devam etmişlerdir. Rus işgali zama-

⁶⁴ BOA, Y.PRK.UM, 67/30

⁶⁵ BOA, ŞD, 2764/39; BOA, Y.A.RES, 153/58; BOA, İ.DFE, 22/37; BOA, HR.TH, 372/12; BOA, BEO, 3483/261225.

⁶⁶ *Annual Report*, 1914, s. 97.

⁶⁷ *Annual Report*, 1915, s. 102.

nında Trabzon'daki okul yaklaşık 200 öğrencisine eğitim vermektedir.⁶⁸ Ancak bir yıl sonrasında bu durum değişmiştir. Savaşın en sıcak olduğu bu yıllarda Anadolu ve Balkanlar'daki birçok istasyonda düzenli eğitim çalışmalarının yürütülmesi mümkün olamamıştır. İstanbul ile birlikte Trabzon, Samakov, Sofya, Selanik, İzmir, Harput, Maraş, Tarsus ve Haçın'de okullar bazı sınırlamalara maruz kalmıştır.⁶⁹ Aslında bu durum savaşın devam ettiği tüm yıllar için geçerlidir.

Savaş sonrasında eğitim çalışmaları birçok istasyonda olduğu gibi Trabzon'da da tam olarak başlatılacaktır. Buna ilave olarak Adana, Antep, Talas, Sivas ve Harput ile birlikte Trabzon'da kızlar için bir misyon okulu dahi açılmıştır.⁷⁰ Aynı zamanda bu yıllarda özellikle 1920'li yılların başlarında İstanbul, İzmir, Adana, Antep ile birlikte Trabzon'da Müslümanlar arasında çalışmalar için özel fırsatlar ortaya çıkmıştır.⁷¹

1900'lü yıllarda şehirdeki misyonerlere ait okulun sınıfları Pazar günleri sabahları Rum cemaati, öğle vaktinde Ermeni cemaati tarafından dini toplantılar için kullanılmıştır. Bu toplantılara da 50 ile 150 arasında değişen sayıda katılım olmaktadır. Tabi ki katılımcıların çoğunluğunu çocuklar oluşturmuştur. Ayrıca yine bu binada ayda bir kez İngilizce ilahi hizmetleri de verilmektedir. Şehir merkezindeki bu okul, Pazar okulu ile birlikte Semen ve Beyalan'da hizmet veren misyoner okulları yaklaşık 183 m. (600 feet) yükseklikte bulunan dağ köylerindeki Protestan ve Ortodokslar için bir nimet olarak kabul edilmektedir.⁷²

Amerikan Board misyonerlerinin Trabzon'da yürüttükleri eğitim faaliyetlerinde öğrencilerden belli bir ücret aldığı da bilinmektedir. Ancak 1906 yılında şehirde faaliyet gösteren okulun öğrenim ücretinin artırılmasına rağmen, okulun hala kendi kendine yetebilecek durumda olmadığı yönünde verilen bilgi haricinde bu uygulamaya, faaliyete başladıkları ilk andan itibaren yoksa ilerleyen dönemlerde mi başladığı yönünde verilen bilgi haricinde bir şeye ulaşamamıştır.⁷³

⁶⁸ *Annual Report*, 1916, s. 118.

⁶⁹ *Annual Report*, 1917, s. 87.

⁷⁰ *Annual Report*, 1921, s. 69.

⁷¹ *Annual Report*, 1921, s. 68.

⁷² *Annual Report*, 1906, s. 71.

⁷³ *Annual Report*, 1906, s. 71.

Trabzon'a bağlı dış istasyonlardaki eğitim çalışmalarının sayısal verileri yıllara göre aşağıdaki gibi tespit edilmiştir⁷⁴:

Dış İstasyonlar Yıllar	İlkokul	Öğrenci Sayısı		Toplam
		Erkek	Kız	
1884				
Ordu	2	40	10	50
Semen	-	-	-	-
Göklü	-	-	-	-
Giresun	-	-	-	-
1885				
Ordu	2	60	20	80
Semen	1	15	7	22
Göklü	-	-	-	-
Giresun	-	-	-	-
1886				
Ordu	2	75	35	110
Semen	1	35	-	35
Giresun	-	-	-	-
Beyalan	-	-	-	-
1887				
Ordu	3	90	50	140
Semen	1	20	11	31
Beyalan	-	-	-	-
Sinanlı	-	-	-	-
1888				
Ordu	4	-	-	204
Semen	1	-	-	40
Beyalan	-	-	-	-
1889				
Ordu	4	107	113	220
Semen	1	30	15	45
Beyalan	-	-	-	-
1890				
Ordu	4	120	108	228

⁷⁴ PABCFM, Reel 596, no: 333, 343, 350, 372, 377-378, 388, 398, 411, 418; Reel 607, no: 183, 222, 270, 305, 379, 431, 481, 485; Reel 616, no: 191, 200, 203, 226, 253, 272, 275, 298, 301, 325, 328, 355, 358, 383, 386, 434; Reel 629, no: 286-287, 292-293, 297

Semen	1	25	15	40
Beyalan	1	18	12	30
Yenipazar	1	15	10	25
1891				
Ordu	4	110	94	204
Semen	1	35	15	50
Beyalan	1	25	10	35
1892				
Ordu	4	115	100	215
Semen	1	35	15	50
Beyalan	1	25	10	35
1893				
Ordu	4	112	100	212
Semen	1	25	20	45
Beyalan	1	25	10	35
1894				
Ordu	4	105	110	215
Semen	1	25	20	45
Beyalan	1	25	10	35
1895				
Ordu	4	90	115	205
Semen	1	25	25	50
Beyalan	1	34	8	42
1897				
Ordu	4	115	135	250
Semen	1	35	29	64
Beyalan	1	30	7	37
1898				
Ordu	6	160	150	310
Semen	1	35	20	55
Beyalan	1	27	9	36
1900				
Ordu	6	207	160	367
Semen	1	31	16	47
Beyalan	1	30	15	45
Gölköy	1	20	10	30
1903				
Ordu	8	150	174	324

Semen	2	30	35	65
Beyalan	1	29	15	44
1904				
Ordu	6	117	145	262
Semen	1	30	35	65
Beyalan	1	29	15	44
1905				
Ordu	6	169	139	308
Semen	1	30	35	65
Beyalan	1	29	15	44
1906				
Ordu	6	183	223	406
Semen	1	30	35	65
Beyalan	1	29	15	44
1907				
Ordu	6	143	184	327
Semen	2	35	57	92
Beyalan	2	25	38	68
1909				
Ordu	5	164	196	360
Semen	2	35	57	92
Beyalan	2	25	27	52
1910				
Ordu	6	150	179	329
Semen	2	35	57	92
Beyalan	2	25	27	52

Trabzon'a bağlı dış istasyonlardaki çalışmalar, doğrudan istasyondaki misyonerler tarafından idare edilmiş, ancak çalışmalar kendilerinin atadığı/belirlediği yerli yardımcılar tarafından yürütülmüştür. Buralardaki eğitim çalışmaları da bu mantıkla yürütülmüştür. Açık olan okullarda dersler genelde merkez istasyondaki misyonerler tarafından belirlenen Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler tarafından devam ettirilmiştir. Mesela 20 Ağustos 1905 tarihinde Andreas Yphantides, Beyalan'a 10 yıllığına vaiz ve öğretmen olarak görevlendirilmiştir. Aynı zamanda çevre köylerin denetimi de onun tarafından yürütülecektir.⁷⁵

⁷⁵ *Annual Report, 1906, s. 71.*

Trabzon merkezde bulunan Ermenilere ait ilkokuldaki eğitimde de Amerikan Board misyonerlerinin etkisi vardır. Aslında Ermeni okullarının içinde bulunduğu durum pek de iyi değildir. Şehirdeki tek Ermeni Okulu olan ve 1842 yılı itibariyle 200 öğrencisi bulunan bu okulun öğretmeni olan şahıs, öğrencilerinden birini Ermenice basılan derginin son sayılarını almak için misyonerlere göndermektedir. Ancak çok az mali destek aldığı için çok istemesine rağmen misyonerlerin kitaplarını bile alacak mali gücü yoktur. Bu nedenle şehirdeki Amerikalı misyonerler, kitapları ödünç olarak almasına izin vermektedirler. Öğretmen evli olmasına rağmen, yıllık geliri 100 dolar bile değildir. Misyonerlere dergi alması için gönderdiği öğrenci, onun en iyi öğrencilerinden biridir ve gündüzleri okula devam ederken akşamları misyonerler tarafından İngilizce olarak verilen derse devam etmektedir.⁷⁶

Mr. Johnston, 12 Ocak 1842'de Amerikan Board merkezine gönderdiği mektubunda şehirdeki Ermeni okulunun öğretmeni ile ilgili olarak, "*bizim toplantılarımıza katılmasa da, bizi sıkça gizli olarak ziyaret ediyor. Umuyorum ki, çok yakın bir süre içinde gerçekliği görecektir ve Ermeniler arasındaki mevcut olan şeylere şahit olma şansına sahip olan böyle birisi bizim için gerçekten güdüleyici bir şeydir. Öğretmenin sahip olduğu etki düşünüldüğünden daha fazladır.*"⁷⁷ Nitekim bu halk arasındaki en kararlı kişiler ile bizim en iyi yerli yardımcılarımızın pek çoğu, sizin de adını bildiğiniz İstanbul'daki bu aydın öğretmenin öğrencileridir.

Eğitim çalışmaları açısından doğrudan misyonerler tarafından açılan okulların yanı sıra, onlardan destek alan kişilerin açtığı okullar da Trabzon ve çevresinde yürütülen eğitim faaliyetleri içerisinde etkili olmuştur. 14 Mart 1843 günü Trabzon'un doğusunda yer alan Sürmene'de papazlık yapan Karabet isimli bir kişi misyonerleri ziyaret etmiş ve Galafka ve Shana'da her biri 30 öğrenciye sahip iki okul açtığını, bunların yanında kendisinin denetiminde 20 öğrencisi bulunan bir okul olduğunu, Şabat günü öğrencilerini diğer günlerde olduğu gibi toplayarak İncil'den açıklamalar yaptığını anlatmıştır.⁷⁸ Trabzon'da görev yapan misyoner Mr. Johnston bu şahıstan, *Trabzon'dan 15 saat kadar uzaklıkta olan bir Ermeni kö-*

⁷⁶ *The Missionary Herald*, vol.XXXVIX, no:1843, s. 205.

⁷⁷ *The Missionary Herald*, vol.XXXVIII, no:1842, s. 267-268.

⁷⁸ *The Missionary Herald*, vol.XXXVIX, no:1843, s. 459.

yünde bir okulda öğrencileri için canla başla çalışan aydın bir Ermeni papazı öğretmenlik yapmaktadır şeklinde bahsetmekte, onun yaptığı çalışmalardan oldukça umutlu olduğunu, hem öğretmen hem de papaz olması ve gözlerden uzak bir yerde çalışmasının ona pek çok avantaj sağladığını, Trabzon'daki arkadaşlarının parasını ödedikleri İncil'den 20 nüsha aldığını ve okulu için bir öğretmen aradığını ve yakın bir zamanda bunu temin edeceğini kaydetmektedir. Ayrıca ona yılda 22-23 dolar para yardımı yaptığını ve onun sahip olduğu nüfuz sayesinde bir iki veya daha fazla sayıda okulun açılacağını düşündüğünü vurgulamaktadır.⁷⁹ Ayrıca Karabet'in okulunda eğitim gören 20 öğrenciden iki tanesi Trabzon istasyonundaki misyonerler tarafından desteklenen yatılı öğrencilerdir. Okul öğrencilerinin hepsi iyi derecede okuyabilmektedir ve onların anlayabilecekleri dilde basılmış Yeni Ahitler okula verilmiştir. Misyonerler adına bu olumlu gelişmelerin temel nedeni Karabet'in eğitimin önemi konusunda oldukça bilinçli olmasıdır. Bunun en büyük göstergesi hâlihazırda istasyondan yardım sözü aldığı iki okulun eğitime başlaması için gerekli tüm düzenlemeleri yapmış olmasıdır. Onun çalışmaları neticesinde komşu köyler de okul için misyonerlere taleplerde bulunmaktadırlar. Dolayısıyla Karabet'in liderliğinde misyonun nüfuzu altında olacak pek çok okulun açılacağı kanaati misyonerler arasında hâkimdir ve bu kanaatin hayata geçmesi de gecikmeyecek ve farklı bir yerde onların denetiminde bir okul açılmış ve buraya misyonerler tarafından İnciller gönderilmiştir⁸⁰. Karabet'in verdiği bu çabaların etkisi ilerleyen günlerde daha fazla görülmeye başlanmış, üç farklı yerleşim yerinde daha misyonerlerden aldığı yardımla okullar açmış ve bu okulların gelişmesi yönünde elinden gelen çabayı göstermiştir. Buralarda sağlanan başarı neticesinde iki farklı yerleşim yerinden daha gelen talep üzerine okullar açılmıştır. Onun eğitim alanında yürüttüğü bu çalışmalar neticesinde faaliyet gösterdiği bölgede 300'den fazla bir hane yani Sürmene çevresindeki Ermeni nüfusun yarısı Evanjelist/Protestanlığın etkisi altına girmiştir. Kendisine bağlı olan sahanın dışında başka bir bölgede papaz olarak çalışan Yakob isimli bir kişi de onun çalışmalarından etkilenerek Protestanlığa yanasmaya başlamış, bu da misyonerlerin 150 aileye daha ulaşabilmesinin kapısını açmıştır.⁸¹

⁷⁹ *The Missionary Herald*, vol.XXXVIII, no:1842, s. 267; vol.XXXVIX, no:1843, s. 92.

⁸⁰ *The Missionary Herald*, vol.XXXVIX, no:1843, s. 208.

⁸¹ *The Missionary Herald*, vol. XL, no:1844, s. 234.

Şehirdeki Amerikan Board misyonerlerinin hem buradaki Ermenilere ait okul hem de uzak bir köyde bulunan bir okulun öğretmeni ile ilgilenmelerinin nedeni okul öğretmenlerini kendi taraflarına kazanmak istemeleridir. Öğretmenleri kazanmaları durumunda bunlardan çok iyi neticeler alacaklarını düşünmektedirler. Mr. Johnston bu durumu, *eğer öğretmenleri kazanabilirsek kazancımız daha büyük olur. Eğer Tanrı da isterse, mevcut durumda bu öğretmenden birkaç yıllığına çok iyi sonuçlar alabiliriz* ifadeleriyle dile getirmektedir.⁸²

Trabzon'da eğitim alanında yürütülen çalışmalarda anaokulu da önemli bir yer tutmaktadır. Anaokulu, Amerikan Board'ın sadece Osmanlı ülkesinde değil diğer çalışma alanlarında da önem verdiği bir birimdir. Diğer alanlara göre göreceli olarak/nispeten çalışmalar geç başlasa da önemli bir faaliyet alanı olarak görülmüştür. Osmanlı ülkesinde birçok yerde bu alanda çalışmalar başlatılmıştır. Trabzon da bu merkezlerden biri olmuştur.⁸³

Bu alanda yürütülen çalışmalarla ilgili düzenli verilere ulaşamamıştır. Ancak 1898 yılı itibariyle şehirde bir anaokulunun faaliyet gösterdiği ve öğrenci sayısı önceki yılları geçtiği bilgisine ulaşılmıştır. Söz konusu bilgiden anaokulu faaliyetlerinin bu yıldan daha önce başladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca şehirdeki Gregoryen Ermeniler arasında bu okul seviyesinde başka bir okulun bulunmadığı⁸⁴ belirtilmektedir.

Trabzon'da anaokulu merkezli yürütülen eğitim çalışmaları hakkında düzensiz olarak tespit edilen bilgilere bakıldığında, 1900'de anaokulunda işlerin pekiyi gitmediği, hatta bu yıl içinde bir öğretmen değişikliği yaşandığı anlaşılmaktadır. Ancak bu zorluğa rağmen okul varlığını devam ettirmiştir.⁸⁵ Şehirdeki tek anaokulu olan kurumun bu istikrarsız durumu takip eden yıllarda da devam etmiştir. Her ne kadar bir öğretmen değişikliği yaşanmış olsa da bu da sürekli olmamıştır. Neticede 1902'de okul şehirde görev yapan Mrs. Parmelee'nin denetimi altına girmiş ve eğitim çalışmaları onun tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bu anaokulu Trabzon istasyonu sınırları içindeki tek okul değildir. Ordu'da

---

⁸² *The Missionary Herald*, vol.XXXVIII, no:1842, s. 267.

⁸³ *Annual Report*, 1911, s. 93.

⁸⁴ *Annual Report*, 1898, s. 52.

⁸⁵ *Annual Report*, 1900, s. 50-51.

da bir Rum anaokulu vardır ve okul İzmir'de eğitim görmüş bir yerli öğretmenin denetimi altındadır.⁸⁶

Şehirdeki anaokulu bir kadın misyoner tarafından idare edilmesine rağmen faaliyetleri istikrarlı yürütülemediği. Okulun kapanıp kapanmadığına dair herhangi bir kayda rastlanmamasına rağmen, *1905 yılı itibariyle Trabzon'daki en önemli olayın Miss Halsey'in denetimi altında anaokulunu yeniden açmak* şeklinde bir bilgiye ulaşılmıştır. Bu da göstermektedir ki okul kısa bir süre de olsa çalışmalarını durdurmuştur. Bu yüzden 1906 yılı için şehirde bir anaokulu sınıfı açılması yönünde bir istek olduğu bilgisi yıllık raporlarda yer almıştır.⁸⁷ Miss Halsey, anaokulları konusunda oldukça tecrübelidir. 1903 yılı itibariyle Sivas'ta da bir anaokulu açmıştır.⁸⁸ Ancak Miss Halsey, aynı yıl içinde İzmir'e dönmüş ve örgütten anaokulu ile ilgilenen bir öğretmen talep edilmiştir.⁸⁹

Trabzon'da faaliyet yürüten anaokulunun istikrarsızlığı devam etmiş ve okul 1913 itibariyle Miss Nellie A. Cole'un denetimi altına girmiştir.⁹⁰ Bu durum okuldaki çalışmalara olumlu yansımıştır. 1914'de şehirde Amerikan Board misyonerlerinin eğitimi altında olan 144 öğrencinin 19'u anaokulundadır.⁹¹ Bir yıl sonra ise (1915) anaokulundaki öğrenci sayısı toplam 204 sayısı içinde 116'ya çıkacaktır.⁹²

Anaokulu haricinde 1913 yılına ait bilgiler verilirken Trabzon'da bir de gramer okulundan bahsedilmektedir. Tam olarak öğrencilere nasıl bir eğitim verildiği, hangi seviyede olduğu konusunda açıklayıcı bir bilgi tespit edilememiştir. Ancak bu yıl içinde şehirdeki öğrenci sayısı verilirken 54 öğrencinin gramer okulunda eğitim gördüğü, bu okulun aynı zamanda birinci sınıf öğrencilerini de içerdiği belirtilmektedir.⁹³ Misyoner kayıtlarında bu okuldan 1916 yılında da bahsedilmiştir. Savaş devam ederken Rus işgali zamanında Trabzon'daki okullarda yaklaşık 200 öğrencinin okula devam ettiği, bunların 116'sının anaokulu, 90'ının gramer okulunda

⁸⁶ *Annual Report*, 1902, s. 56.

⁸⁷ *Annual Report*, 1906, s. 71. Bu arada Ermeniler de şehirde bir anaokulu açmıştır.

⁸⁸ *Annual Report*, 1904, s. 56.

⁸⁹ *Annual Report*, 1904, s. 56; 1905, s. 49. Ayrıca Mr. ve Mrs. Charles K. Tracy ailesinin kalıcı olarak Trabzon'da görevlendirilmesi de talep edilmiştir.

⁹⁰ *Annual Report*, 1911, s. 68; 1912, s. 71; 1913, s. 58.

⁹¹ *Annual Report*, 1914, s. 97.

⁹² *Annual Report*, 1915, s. 102.

⁹³ *Annual Report*, 1914, s. 97.

olduğu belirtilmiştir.⁹⁴ Buradan anlaşıldığı kadarıyla bu eğitim derecesi, anaokulu ile ilkokul seviyesinde ve öğrencileri okula hazırlayıcı kabul edilmelidir.

Aslında Amerikan Board misyonerleri açısından Trabzon yüksek seviyede eğitim vermek için de potansiyele sahip bir istasyon olarak görülmektedir. Örgütün *yüksekokul* tanımlamasına giren kurumlar, *rüştiye* veya ortaokul seviyesinde eğitim veren kurumlar değil de *kolej* olarak nitelendiren yapılardır. Bu yöndeki düşüncelerini ilk olarak 1906'lardan sonra dile getirmeye başlamışlardır. Misyonerlere göre Trabzon'da çok ciddi eğitim olanakları, aynı zamanda da bir erkek yüksekokuluna ihtiyaç olduğunu belirtmektedirler. Özellikle Trabzon'un Rusya'ya çok yakın olması, burada bir erkek yüksekokulunun açılması durumunda Rusya'dan çok sayıda müracaat olacağı düşünülmektedir.⁹⁵ Ancak ilerleyen dönemdeki veriler takip edildiğinde bu düşüncenin hayata geçirilmediği veya şartların hayata geçmesine izin vermediği görülmektedir.

Sonuç

Çalışma, Amerikan Board'un Osmanlı vilayetlerinden Trabzon'la bağlantısı, şehirde yürüttüğü eğitim çalışmaları hakkında bizzat örgütün kendisinin yayınladığı *Yıllık Raporlar* ve *The Missionary Herald*'da nasıl ele alındığı üzerine kurgulanmıştır. Bu çerçevede 1810'dan itibaren düzenli olarak yayınlanmaya başlayan *Yıllık Raporlar*'ın, Osmanlı topraklarında faaliyete başladıkları 1820'den, Trabzon'da faaliyetlerin sona erdirildiği 1923'e kadar olan sayıları; yine aynı gerekçeyle *The Missionary Herald*'ın 1820-1922 tarihleri arasında yayınlanan ciltleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve Trabzon hakkında verilen bilgiler tespit edilmiştir. Bu kaynaklarda tespit edilen bilgiler, yine Amerikan Board örgütünün resmi belgelerinin bir araya getirildiği *Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (PABCFM)* isimli koleksiyondan elde edilen bilgilerle desteklenmiştir.

İlk Amerikan Board misyonerinin 1834'te şehre gelmesiyle birlikte burada örgütün teşkilat yapısı harekete geçirilmiş ve çalışmalar *istasyon* ve *dış-istasyonlar* şeklinde bir yapılanma çerçevesinde başlatılmıştır. Hatta bu yapılanmada çok ufak yerleşim birimlerinde bile dış-istasyon oluşturmaya önem vermişlerdir. Trabzon'u Amerikan Board misyonerlerinin çalışmaları açısından çekici

⁹⁴ *Annual Report*, 1916, s. 118.

⁹⁵ *Annual Report*, 1907, s. 58.

hale getiren en önemli unsur şehrin coğrafi konumudur. Bu çerçevede zaten şehir, azınlık nüfusun çoğunlukla yerleşik olduğu bir bölgenin tam ortasında yer almaktadır. Diğer taraftan şehir Anadolu'nun kuzey sahil şeridini iç bölgelere, Kafkaslar bölgesine ve İran'ın iç kısımlarına bağlayan yol güzergâhında yer almaktadır. Bir liman şehri olmasından dolayı da bu bölgeleri deniz yoluyla en kısa yoldan Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a bağlamaktadır. Büyük bir ihtimalle bu özelliklerin şehre sağladığı olumlu yönlerden dolayı Trabzon, Amerikan Board misyonerlerinin çalışmalarının merkezine oturmuştur.

Şehrin coğrafi konumunun yanında burasını Amerikan Board misyonerleri için önemli kılan diğer bir önemli nokta, çoğunluğu oluşturan Müslüman Türklerin yanında ciddi oranda Hıristiyan azınlık bir nüfusa da sahip olmasıdır. Bu azınlıklar içinde Ortodoks Rumlar her ne kadar oransal olarak çoğunluğu teşkil etse de misyonerlerin asıl önem verdiği topluluk şehrin Gregoryen Ermenileri olmuştur.

Amerikan Board örgütünün Trabzon'a verdiği önemi, burada görev yapan misyoner kadrosundan ve yürütülen faaliyetlerin her alana yayılmasından da anlamak mümkündür. Zaman zaman hem misyoner sayısında hem de yürütülen çalışmaların ilerleyişinde sıkıntılar yaşanmış, ancak bunlar çok kısa bir süre içerisinde çözüme kavuşturulmuştur. Her şeye rağmen misyonerler, şehirde yürüttükleri dini, eğitim ve yardım çalışmaları vasıtasıyla azınlık nüfusa ulaşmaya çalışmıştır. Şehirde tıbbi alanda bir çalışma başlatılmasına rağmen, asıl mesleği doktorluk olan misyonerlerin buraya gönderilmesiyle çevre halkına bu noktada da ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak yürütülen faaliyetler içinde en önem verilen konu dini alanda yürütülen çalışmalar olmuş ve neticede burada bir Protestan kilisesi kurulması mümkün olmuştur. Misyonerlerin bölgede yaptıkları incelemelerde, halkın eğitim konusunda da büyük bir açlık içinde olduğunun tespit edilmesine ve buna bağlı olarak bu alanda yürütülecek çalışmalardan büyük beklenti içine girmelerine rağmen, bu alandaki çalışmalar ilkokul seviyesinden ileriye taşınmamıştır.

Ancak Trabzon'da çok büyük beklentilerle başlatılan çalışmalar, alt yapının oluşturulmasından sonra faaliyet sahası haline getirilen bu istasyonda, dinî hizmetlerden eğitime, dini kitap dağıtım hizmetlerinden yardım çalışmalarına kadar misyonerlik çalışmaları

rının her biçimi uygulanmıştır. Alınan neticeler beklenildiği derecede başarılı olmamış ve dönem dönem buradaki çalışmalar askıya alınmak zorunda kalmış, buradaki Amerikalı çalışanlar başka şehirlere yönlendirilmiş, yerel halktan çalışanlarla işler yürütülmeye çalışılmıştır. Her şeye rağmen Trabzon'un Karadeniz sahilinde önemli bir liman şehri olması nedeniyle, buradan vazgeçmek, çalışmalarını askıya almak veya durdurmak istemeyen Amerikan Board örgütü 1922 yılına kadar faaliyetlerini inişli çıkışlı olsa da yürütmeye çalışmıştır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

2. Gazete ve Dergiler

The Missionary Herald,

3. Yıllık Raporlar ve Mikrofilmler

Annual Report

Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (PABCFM),

4. Araştırma ve İnceleme Eserleri

ALAN, Gülbadi, "Amerikan Board Örgütünün Dünyası", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Misyonerler ve Faaliyetleri*, ed. Yunus Emre Tekinsoy, Murat Hanilçe, İstanbul, 2018, s. 55-95.

ALAN Gülbadi ve KUŞ, Ayşegül, *Amerikan Board Kaynaklarında Trabzon (1830-1923)*, Serander Yayınları, İstanbul, 2021.

GRABILL, Joseph Leon, *Protestant Diplomacy and the Near East Missionary Influence on American Policy (1810-1927)*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1969.

5. İnternet Kaynakları

<http://www.dlir.org>.

TRABZON EĞİTİM TARİHİNE BİR KATKI: FRANSIZ MUHASEBE OKULU (FRERLER OKULU) ÇERÇEVESİNDE EMLAK TARTIŞMALARI

Onur ÇAPAR*

Giriş

Osmanlı Devleti modernleşme sürecinde en çetin mücadelelerinden birisini eğitim alanında vermiştir. Devlet, Avrupa'dan geri kalma nedenlerini irdelerken ilk etapta sadece askerî alanda birtakım yenilikler yapmıştır. İlerleyen aşamada askerî okulları kurarak bir eğitim hamlesi başlatmıştır. Yeni açılacak mekteplerde öğrencilere müspet ilimleri öğretmek için 1734'te Hendesehâne, 1773'te Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyun'u 1796 senesinde ise Mühendishâne-i Berrî Humâyun gibi modern okullar açılmıştır.¹

Daha sonra modern eğitimin kazandırdıkları tecrübe edilerek eğitimin bütün tebaanın yararlanacağı bir hizmet olmasına çalışılmıştır. Buradaki amaç devletin hem yetişmiş eleman eksikliğini kapatmak hem de toplumsal düzende devletin istediği ideolojiye göre hareket edecek bireyler yetiştirmektir. Devletin klasik dönemde eğitim faaliyetlerine çok karışmadığı yerel işbirlikçiler vasıtasıyla eğitimin teşkilatlandırıldığı bilinmektedir. Yani bir yerleşim yerinde bir eğitim kurumu açılırken bölgede faaliyette bulunan vakıflar vasıtasıyla ya da vatandaşların yardımlarıyla okullar açılmıştır. Dolayısıyla eğitim sistemi bir devlet faaliyeti olarak değil sadece belirli ihtiyaçlara cevap veren ve kendisini yenileyemeyen bir yapı olarak uzunca bir süre devam etmiştir. Klasik dönemdeki eğitim kurumlarının başında Enderun Mektebi gelmektedir. Enderun, devletin kapıkulu sınıfını yetiştirmek için kurulmuş bir ku-

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, onurcapar@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5976-8845

¹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 306.

rumdur. Enderun öğrencileri Acemi oğlanlardan seçilirdi ve devletin gerekli mülki ve idari kadroları burada yetiştirilirdi.² Bir diğer önemli kurum olan sıbyan mekteplerinde beş-altı yaşındaki çocuklara okuma yazma, bazı dinî bilgiler ve dört işlemden ibaret olan matematik dersleri verilmiştir. Osmanlı'da bu okula aynı isimle birlikte “Dâru-t Talim”, “Mektep”, “Taş mektep”, “Mahalle mektebi”, “Mektephane” gibi isimler verilmiştir. Bu mektepler hemen her mahallede bulunurlar ve giderleri genelde vakıflar tarafından karşılanırdı. Yine medreseler klasik dönemde en önemli eğitim kurumlarından birisi olmuştur. Arapçada “derase” kökünden gelen medrese kelimesi *ders görülen yer* manasına gelmektedir. Medreseler sıbyan mekteplerinin üstündeki daha ileri seviyede eğitimin görüldüğü yerlerdir.³ Medreselerde okuyan çocuklar farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Genelde bunlara suhte, talebe, danışmend, muid, müfid, müstaid gibi isimler verilmiştir.⁴

Klasik dönemde bu gibi kurumların müfredatlarının pozitif bilimlerden yoksun olmaları Osmanlı eğitim sisteminin çağın gerisinde kalmasına neden olmuştur. Eğitimi çağa uygun hale getirmek için II. Mahmud döneminde 1827 senesinde Tıbbiye ve 1834'te ise Harbiye kurulmuştur.⁵ Bu aşamada devlet özellikle Tanzimat reformlarıyla beraber eğitim meselesine özel bir önem vermeye başlamıştır. Eğitimin halkı eğitmek için devletin önemli bir görevi olduğunun anlaşılmasıyla bu doğrultuda çalışmalar yapılmıştır. Eğitimin geliştirilmesinin siyasal ve toplumsal işlevinin bulunduğu fark edilmesiyle eğitim bir bilim olarak görülmeye başlanmıştır. Ayrıca okul sınıf ortamları düzenlenmiş, genel ve özel öğretim yöntemleri denenmiştir. Örgün eğitim alanında en önemli reform ise İstanbul'da ve taşrada birçok okul kurulmasıdır.⁶

Bu amaçla ilk olarak Meclis-i Maarif Umûmiye oluşturulmuştur. Daha sonra Mekâtib-i Umûmiye Nezareti'nin kurulması eğiti-

² Ülker Akkutay, *Enderûn Mektebi*, N:4, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1984.

³ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Kayıhan, İstanbul, 2014, s. 78-80.

⁴ Murat Çelik, *Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri (1450-1600)*, Küre Yayınları, İstanbul, 2019, s. 146.

⁵ Ergin, *age*, s. 354.

⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)* 4, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1993, s. 137.

min nicelik ve nitelik olarak daha teşkilatlı bir hal almasını sağlamıştır.⁷ Bu dönemde sıbyan mektepleri, rüştiyeler ve idâdi gibi okulların açılmasıyla okullar ilk, orta ve lise düzeyinde teşkilatlandırılmıştır. Sıbyan mektepleri ilerleyen aşamada daha modern iptidai mekteplerine dönüştürülmüştür. Bunun yanında öğretmen yetiştirmek amacıyla muallim mektepleri açılmıştır. Aynı zamanda memur yetiştirmek için çeşitli Ziraat mektepleri, Maden mektebi, Ticaret Mektebi, Orman Mektebi gibi meslek okulları açılmıştır.⁸

1864 yılından itibaren ise her vilayette Maarif Meclisleri kurulmuş ve vilayet eğitim müdürlükleri oluşturulmuştur. 1869 yılında ise Saffet Paşa'nın Maârif-i Umûmiye Nazırlığı sırasında kurulan Meclis-i Kêbir Maârif, maârif teşkilatı içerisinde merkez teşkilatın en önemli kurumu olarak ortaya çıkmıştır. 20 Eylül 1869 tarihinde kurulan kurum İlmî ve İdari Daire olmak üzere iki daire şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Özellikle İlmî Daire tüm mektepler için kitap ve risaleleri tercüme ettirme, Avrupa üniversiteleri ile haberleşme halinde olma, sıbyan, rüşdiye ve idadiye, sultani gibi okulların müfredatlarını kontrol etme yetkilerine sahiptir. Meclis-i Kêbir Maârif Teşkilatı içindeki İdari Daire ise Osmanlı sınırları içerisindeki tüm mekteplere nezaret etme, öğretmenlerin tayinlerine ve özel davalarına bakma, İstanbul ve ona bağlı yerlerin maarif bütçelerini yapma ve okulların sayılarını artırma sorumluluğuna sahiptir.⁹

1869 Maarif Nizamnamesi¹⁰ yürürlüğe girince eğitim birçok konuda tekrardan teşkilatlandırılmış bu modern okulların nerede nasıl hangi vasıflarla kurulacağı sistemsel bir hale getirilmiştir. Bu nizamname ile örneğin her köy ve mahallede dört yıllık bir sıbyan mektebi olacaktır. Bir rüşdiyenin 500 hanenin olduğu bir bölgede

⁷ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 15-16, M. Emin, Yolalıcı, "Maarif Salnamelerine Göre Trabzon'da Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, c. 5, S. 5, 1994, s. 437.

⁸ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB Yay., İstanbul, 1991, s. 127-132.

⁹ Uğur Ünal, *Meclis-i Kebîr-i Maârif 1869-1922*, TTK Yay., Ankara, 2008, s. 6-11.

¹⁰ 1867 yılında Fransız Eğitim Bakanı Victor Duruy Osmanlı Eğitim Kurumlarının düzenlenmesi için çalışmalar yapmıştır. Duruy, özellikle eğitimin ilk, orta ve lise düzeyinde teşkilatlandırılması, dinî cemaatlere ve milliyetlere göre okulların kurulması, ders müfredatları, üniversitenin ve kütüphanelerin kurulması konusunda Osmanlı Devleti'ne danışmanlık yapmış, kendisinin verdiği öneriler dikkate alınarak Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hazırlanmıştır. Jean Charles Geslot, *Victor Duruy: Historien Et Ministre (1881-1894)*, C. 1160, Presses Université Septention, Lille, 2009, s. 20.

kurulması gerektiği aynı zamanda burada Darülmualimin (Öğretmen Okulu)nden mezun olanların ders verebileceği ve okullardaki müfredatın hangi derslerden oluşacağı açıkça belirtilmiştir. Orta-öğretim ise idadilerle olacaktır. İdadi üç yıllık birinci ve üç yıllık ikinci olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Hane sayısı 1000'den fazla olan sancaklarda birinci devre, ilerleyen aşamada ise iki devreli idadiler olan Sultaniler açılacaktır. Ayrıca 1869 nizamnamesine göre İstanbul'da 3 yıllık bir üniversite açılacaktır. 1870'te Darülfünun-i Osmani açıldı ve Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk ve Ulum-i Tabiye ve Riyaziye adlı üç şubesi bulunmaktaydı. Bunun dışında Mektebi Mülkiye (1859), Mektebi Tıbbiye (1867), Darülmualimin-i Rüşdi (1848) bağımsız yüksek okullar olarak öne çıkmışlardır. Darülfünun 1871'de kapatılmış ve 1874-1882 arası tekrar açılmıştır. 1882'de tekrar kapatılmış ve 1900 tarihinde Darülfünun-i Şahane ismiyle Sultan II. Abdülhamid tarafından bir kez daha açılmıştır. II. Meşrutiyetle birlikte eğitimle ilgili birçok iyileştirme yapılmıştır. Tedrisatı İptidaiye Kanunu Muvakkati (İlköğretim Geçici Yasası) ile rüştiye ve iptidaiyeyi (sıbyan mektebi) ilkokul olarak birleştirilmiş ve eğitim zorunlu hale getirilmiştir.¹¹

Bu dönemde devlet okullarının yanında onlara alternatif olabilecek birçok gayrimüslim okulunun ve yabancı okulun açılması önemli bir aşamadır. Bilindiği gibi Islahat Fermanı ile Osmanlı tebaası arasındaki ayrım kalkmış Müslümanlarla aynı haklara kavuşan Rum, Ermeni, Yahudi gibi milletler kendilerinin ihtiyaçları doğrultusunda eğitim kurumları açmaya başlamışlardır. Ferman uyarınca azınlıklara okul açmak veya inşa etmek aynı zamanda bu okulları tamir ve onarımının yapılmasında serbestlik getirilmiştir. Kapitülasyonların getirmiş olduğu haklardan yararlanan yabancı misyonlar da bu okullardan ayrı olarak faaliyete başlamışlardır. 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan misyoner faaliyetleri 19. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Bilindiği gibi Fransızlar Katoliklerin, Ruslar Ortodoksların, İngiliz ve Amerikalılar ise Protestanların koruyuculuğunu üstlenmiş bu sayede her devlet kendi nüfuz alanları oluşturarak birçok bölgede okullar açmışlardır. Başlangıçta dinî niteliği olan ve kiliseye bağlı kurumlar halinde teşkilatlandırılan bu okulların yanında elçiliklerin de okullar açtıkları bi-

---

¹¹ Ural Akbulut, *Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim*, Tübitak Yay., Ankara, 2003, s. 23-27.

linmektedir. Böylece hem gayrimüslim okulları kendi denetimlerine almışlar hem de kendi toplumları içerisinde kendi devlet okullarını açmışlardır.¹²

Bu misyoner okullarının içerisinde Fransız okullarının önemi büyüktür. Bilindiği gibi 14. Louis zamanında Osmanlı Devleti ile Fransa arasında iyi ilişkiler kurulmuştur. Bu dönemde Avrupa'da yayılcı bir siyaset izleyen Fransızlar müttefik olarak Türkleri seçmişlerdir. Bu birliktelik Napolyon'un Mısır seferi sırasında biraz akamete uğramış olsa da çok fazla bozulmadan devam etmiştir. Daha sonra Kırım Savaşı'nın ardından Fransızlar, Osmanlı dış politikasında en önemli figür haline gelmişlerdir. Özellikle deniz ticaretinde İngilizlerin egemenlikleri nedeniyle Doğu ticaretini Osmanlı Devleti üzerinden yürütmeleri ekonomik, politik ve kültürel ilişkileri daha da geliştirmiştir. 18. yüzyılın son çeyreğinde açılan deniz ve kara mühendisliği okullarının ve Harbiye'nin programlarına Fransızca konulmuştur. Yine 1827 yılında kurulan Tıbbiye'nin öğretim dili bir süre Fransızca olmuştur. Daha sonra memur yetiştirmek için açılan Tercüme Odası için de öğretilmesi düşünülen ilk dil Fransızcadır.¹³

Fransızların açtıkları okullara gelince Osmanlı ülkesinde Fransız okullarının açılması Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa'ya verdiği kapitülasyonlarla başladığı söylenebilir. Fransızlar, 1535 yılından itibaren Osmanlı topraklarında ticari ve dinî imtiyazlar kazanarak Katolik reyanın hamiliğini üstlenmiştir. Katolik mezhebinin dilinin 1600'lere kadar Latince olduğu bilinmektedir. Katolik misyonerler ve din adamları Papalığın ve İtalyan kent devletlerinin koruması altındadır. Fransızlar daha sonra 1569 yılında elde etmiş oldukları kapitülasyon ile Katolik tebaanın korunması konusunda birinci sıraya yerleşmişlerdir. 1740 yılında yapılan bir diğer kapitülasyon antlaşması ile bu haklar daha da genişletilmiş bu sayede Fransa tarafından Osmanlı topraklarına gönderilen misyonerlerin dinî faaliyetlerini serbest bir şekilde yerine getirmeleri

---

¹² İlknur Polat Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 10-11.

¹³ Ekrem Aksoy, "Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Fransız Okulları", *Synergies Turquie*, n: 8, 2015, s. 29-46.

sağlanmışır. Böylece Katolik inancı başta Ermeniler arasında yayılmaya başlamıştır.¹⁴

İlk olarak 1583 tarihinde Cizvit misyonerler tarafından Galata'da Saint Benoit Manastır ve Kilisesine yerleşmişler ve burada bir okul açmışlardır. Okulun vermiş olduğu ilk dersler Fransızca, Matematik, Eski Grekçe ve Latince gibi derslerdir. Daha sonra 1773 yılında tarikatların yasaklanmasından dolayı Cizvit misyonerler ülkeyi terk etmiş okul 1783 yılında Lazarist tarikatı tarafından kullanılmaya başlamıştır. Napolyon'un Mısır Seferi sırasında bir süre okul kapansa da daha sonra Türk, Rum ve Ermeni çocuklarının okula devam etmesi ile okula ferman verilmiş ve kolej statüsü kazandırılmıştır. Saint Benoit Okulundan daha sonra İstanbul'da Kapusen (Capusins) misyonerleri tarafından 1626 bir okul açılır. 1669 tarihinde ise Saint-Louis Dil Oğlanları Kolejine dönüştürülmüştür. Okula özellikle İstanbul'daki Fransız ailelerinin çocukları alınmış daha sonra gayrimüslim çocukların da okulda eğitim almasına izin verilmiştir. Buradan çıkan öğrenciler Fransa'da yüksek okullara özellikle de Paris Hukuk Fakültesine devam etmişlerdir.¹⁵

Türkiye'deki Fransız okullarının genel amacı gayrimüslim toplulukları Katolik cemaatine kazandırmaktır. Hedef kitleleri genelde Ortodoks Rumlar, Süryaniler, Maruniler ve Ermeniler olmuştur. Özellikle Osmanlı yönetimi bu dönemde Ermenilerin katolikeştirilmesini Ortodoks ve Gregoryen mezhebine mensup Ermenilere karşı denge oluşması açısından desteklemiştir. Fransa'nın hizmetinde bulunan Katolik misyonerler Ermenilerin yaşadıkları yerlere heyetler göndermiş ve Ermenilerin önemli bir kısmı Katolik cemaatine katılmışlardır. Kurulan okulların hepsinin yöneticilerinin bağlı buldukları tarikat ve dinî topluluğa göre tanımlanmışlardır. Genel olarak bakıldığında Fransızların Obzervan (Obzervants), Konvantüel (Conventuels), Kapusen (Capusins), Fransisken (Franciscains), dominiken (Dominicains, Cizvitler, Lazaristler, İyilik severlik Kızları (Filles de Charité), Notre Dame de Sion, Hristiyan Okulları Kardeşleri (Freres des Ecoles Chretiennes), Asamtion rahipleri gibi tarikatları Osmanlı topraklarında birçok okul açmışlardır. Açtıkları okullar 19. yüzyılın ilk yarısına kadar genelde İstanbul, İzmir, Selanik, Beyrut gibi şehirlerle sınırlı

¹⁴ Haktan Birsnel, "Peder Monier'in Gözlemleri ile Fransız Cizvit Misyonerlerinin Osmanlı Topraklarındaki Çalışmaları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 2, S. 2, 2013, s. 108.

¹⁵ Aksoy, agm, s. 31.

kalmıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra ise başka bölgelerde okul açma girişimleri hızlanmıştır.¹⁶

Özellikle devlet hizmetinde çalışmayı düşünen gayrimüslim tebaa yani Rum, Yahudi ve Ermeniler¹⁷ bunun yegâne yolunun Fransızca öğrenmekten geçtiğini bilerek büyük merkezlerde dil okullarının açılmasını sağlamışlardır. 1839'dan itibaren yabancıların açmış olduğu okul sayısında keskin bir artış yaşanmıştır. Özellikle Filles de la Charité ve Frères des Écoles Chrétiennes gibi okullar sayesinde Fransızca öncelikle İstanbul'da yayılma imkânı bulmuş daha sonra 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu okullar Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerine dağılmışlardır. Yüzyılın sonu itibariyle ise Fransızların kurmuş oldukları yabancı okullar 260'a ulaşacaktır. Bu okulların kuruldukları yerler İstanbul, İzmir, Mersin, Tarsus, Adana, Kayseri, Sivas, Malatya, Van, Elâzığ, İskenderun, Bitlis, Bursa, Tokat, Amasya, Ankara, Eskişehir, Konya, Aydın, Trabzon, Samsun, Erzurum, Diyarbakır, Mardin, Antep, Antakya, Zonguldak, Adapazarı, Maraş, Nevşehir, Giresun gibi önemli kentlerdir. Açılan yabancı okullar ve millet okullarının Osmanlı yönetimi tarafından çok denetlenmedikleri ve çoğu ruhsatsız olarak faaliyette buldukları için kendi müfredatlarını rahatça uyguladıkları söylenebilir. Özellikle 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi bu okulların ruhsat almasını zorunlu kılmıştır. Nizamnameye göre ruhsat alınmayan bir okula kesinlikle izin verilmeyecektir. Okul açmak isteyen kişi veya kurum merkezde Maarif Nezaretine, taşrada ise yerel ma-

---

¹⁶ Özgür Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Trabzon Ermenilerine Bir Bakış An Outline on the Armenians of Trabzon in the Context of Missionary Activities in the XIXth Century", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, c. 21, S. 21, 2007, s. 196-197.

¹⁷ Ermeni cemaati 18. yüzyılın sonundan itibaren dinî denetimden bağımsız laik okullar açmaya başlamıştır. İlk olarak 1790 senesinde Amira Miricanyan Kumkapı'da ilk Ermeni okulunu faaliyete geçirmiştir. 1824 yılında ise Patrik Karabet, bu mektebin yetkilerini üzerine alarak bu okulu yüksek okul haline getirmiştir. Ermeni Patrikliği 1824 yılına gelindiğinde Anadolu'nun her yerinde okul açmak için faaliyete geçmiştir. Bu tarihten itibaren Osmanlı sınırları içerisinde Ermeni cemaatine bağlı okulların sayısı 120'yi bulmuştur. Özellikle İstanbul ve İzmir'de Ermeni okulları hızla yayılmaya başlamışlardır. Ermeni Patrikliğine göre 1834 yılında Anadolu'da 120 Ermeni okulu bulunmaktadır. 1901 yılında Anadolu'daki Ermeni okulları 104.500 öğrenciyi okutabilecek kapasiteye sahiptir. Cemil Koçak, "Tanzimattan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yay, İstanbul, 1985, s. 462-464.

arif idaresine başvuracaktır. Okulun; arsa, öğretim kadrosu ve müfredatı incelenip buna göre ruhsat verilecektir. Bu aşamada devletin tam kontrol sağlayamamasından ötürü 1891 yılında bu okullara irade alma zorunluluğu getirilmiştir. Bu okullardaki müfredata baktığımızda Fransızcanın yanında felsefe, resim, müzik, Latince, Grekçe, Almanca, İtalyanca, İngilizce, tarih, coğrafya, Matematik, Kimya, Ticaret dersleri verilmektedir.¹⁸

1901 yılında Osmanlı Devleti ile Fransızlar arasında imzalanan bir anlaşmaya göre ruhsatsız olarak faaliyet gösteren Fransız okullarının ve diğer kuruluşların Osmanlı devleti tarafından tanınması amaçlanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde 260'tan fazla okul ve müessese Osmanlı makamlarınca kabul edilmiştir. Bundan sonra Fransızlar, kuruluşlarının sayısını 1913 yılına kadar iki katına çıkarmışlardır. Daha sonra tekrar bir anlaşma yapılarak Fransızların 500'ün üzerinde okulu resmen Osmanlı makamlarınca tanınmıştır. I. Dünya Savaşı başlangıcında ise kapitülasyonların kaldırılmasıyla bu anlaşmalar iptal edilmiştir.¹⁹

1. Trabzon'da Eğitim ve Yabancı Okullar

Bilindiği gibi 1204 senesinde İstanbul'da Latin idaresi kurulunca Trabzon'a kaçan Aleksios Komnenos burada Trabzon Rum İmparatorluğu'nu kurarak bu şehri bir merkez haline getirmiştir. Trabzon'un fethi, İstanbul'un fethinin ardından Fatih Sultan Mehmed'in yegâne hedeflerinden birisi haline gelmiştir. Öncelikle dönemin Trabzon İmparatoru Kalo İonnes Fatih Sultan Mehmet'e vergi vermeye başlamıştır. Bu sırada Canik bölgesindeki Türkmenleri kendi bünyesine katan Şeyh Cüneyd'in Trabzon üzerine yürümüş fakat şehri alamamıştır. Daha sonra Fatih Sultan Mehmet şehri ele geçirmeye karar verip Hızır Bey'e ait bir donanmayı keşif için şehre göndermiştir. Daha sonra Gelibolu Sancak Bey'i Kasım Bey'in desteğiyle şehir 1461 tarihinde fethedilmiştir. Trabzon fethedildikten sonra Osmanlı şehzadelerinin önemli bir kısmı burada

¹⁸ Tolga Oktay, *II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Bağlamında Yabancı Okulların Konumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 51-52.

¹⁹ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayinevi, İstanbul, 2005, s. 150-160; Zeki Tekin ve Ayşe Mine Karaca, "Cizvit Misyonerlerin Kayseri'deki Eğitim Faaliyetleri: II. Abdülhamid Dönemi", *Journal of History Culture and Art Research*, c. 8, S. 4, 2019, s. 512.

idarecilik yapmıştır. II. Bayezıd'ın oğulları Abdullah ve Selim burada sancak beyliği yapmışlardır. Yine Sultan Selim'in oğlu Süleyman da Trabzon'da doğmuştur.²⁰

Fetihten sonra ilk sancak beyi Kasım Bey olmuştur. Şehir, Yavuz Sultan Selim döneminde müstakil bir sancak haline getirilmiştir. Dönemin kaynaklarında Trabzon'dan *Ermeniyye-i Suğra Vilâyetinin* merkezi olarak söz edilmektedir. 1520 tarihinde *Vilâyet-i Rûm-ı Hadîs* adlı yeni bir idari sistem teşkil edilen Trabzon İrakeyn seferi sırasında Erzurum Beylerbeyine dahil edilmiştir. Bu dönemde sancak statüsündeki Trabzon; Giresun, Kürtün, Torul, Of, Rize, Pazar, Arhavi, Hemşin kazalarından oluşmaktadır. Trabzon kazası içinde ise Akçaabat, Maçka, Yomra ve Sürmene nahiyeleri bulunmaktadır. 1578 Osmanlı-İran seferleri sırasında Batum'la birlikte müstakil beylerbeylik haline getirilen Trabzon, 1632-1641 yılları arasında Batum ve Gönnye'nin kendi sınırlarına dahil edilmesiyle *Eyâlet-i Batum nâm-ı diğer Trabzon* adıyla anılmıştır. Bu dönemde Gümüşhane, Aşağı ve Yukarı Batum ve Gönnye sancaklarından oluşan bir eyalet haline gelmiştir. 1760 yılından itibaren eyalete Canik sancağı katılarak Doğu Karadeniz kıyılarının tamamı Trabzon'a bağlanmıştır. 19. yüzyılda Trabzon vilayeti; Rize'nin bağlı olduğu Trabzon sancağı, Giresun'un bağlı olduğu Ordu sancağı, Karahisar sancağı, Batum ve Acara'nın içinde olduğu Lazistan sancağı ve Gümüşhane sancağından oluşmaktadır. 1871 salnamesine göre Trabzon merkez sancağına Ordu, Giresun, Tirebolu ve Of kazası bağlı olmakla birlikte eyalete Lazistan, Canik ve Gümüşhane sancakları bağlıdır. Vilayetin nüfus istatistikleri incelendiğinde 1834 yılında Müslümanlara ait otuz iki mahalle ve 6.700 dolaylarında erkek nüfusa sahip olduğu belirlenmiştir. Şehirdeki gayrimüslimler Rum milleti, Ermeni milleti ve Katolik milletinden oluşmaktadır. Bu dönemde Rumlar sekiz, Ermeniler yedi, Katolikler de bir mahallede ikamet etmektedirler. 1834 nüfus sayımında Rumlar 1.586, Ermeniler 882, Katolikler 305 olmak üzere toplamda 2.773 Hristiyan nüfus Trabzon'da ikamet etmektedir.²¹ 1847 yılında Trabzon merkezde nüfus 33.000'e, 1869'da 40.000'e, 1891'de 45.000'e yükselmiştir. Sancağın nüfusu ise 1891 senesinde 1.004.690 olarak

---

²⁰ W. Health Lowry ve Feridun Emecen, "Trabzon", *TDVİA*, C. 41, TDV Yay., İstanbul, 2012, s. 298.

²¹ Lowry ve Emecen, agm, s. 299-301.

verilmiştir. Bu nüfusun 809.704'ü Müslüman, 194.986'sı gayrimüslimdir.²²

Trabzon'da ilk eğitim kurumları sayılabilecek medreseler ilk olarak şehrin fethedildiği 1461 senesinden itibaren kurulmaya başlanmıştır. 1640 yılında şehre gelen Evliya Çelebi Trabzon'da üç adet medrese olduğunu nakletmiştir. Bu medreseler Fatih Sultan Mehmed Medresesi, Hatuniye Medresesi ve İskenderpaşa Medresesi'dir. 1785 yılında şehirde medrese sayısının dörde, 1881 yılında ise dokuzaya yükseldiği görülmüştür. Bunlar; Ortahisar Fatih Sultan Mehmed, İmâret Hatuniye, İskenderpaşa, Hamzapaşa, Zeytinlik Camii, Çarşı Cami, Müftü Camii, Pazarkapı ve Saraçzade Medreseleridir. 1888 senesi vilayet salnamesine göre ise şehirde sekiz adet medrese bulunmakta ve 480 talebe öğrenim görmektedir.²³

Bunun dışında Trabzon vilayetinde birçok sıbyan mektebi açılmıştır. Zaman içinde sayıları değişmekle birlikte merkez kazada 1905-1906 öğretim yılında Trabzon genelinde 528, Canik müstakil sancağında 45 olmak üzere toplam 573 iptidai okulu bulunduğu belirtilmektedir. Bunun dışında 1898 yılı itibarıyla vilayet dahilinde 23 adet rüşdiye varken bu sayı 1903 yılında 27'e çıkmıştır. Bu rüşdiyelerin 17 tanesi Sultan II. Abdülhamid döneminde yapılmıştır. 1898 sonrasında Sürmene, Bafra Kız, Teme, Alaçam ve Kelkit rüşdiyeleri açılmıştır. Bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin sayısı yıldan yıla artarak 1903 senesinde 2.083 öğrenci rüşdiyelerde öğrenim görmektedir. Bunun dışında Trabzon merkezde ve Canik'te birer olmak üzere 2 adet idadî bulunmaktadır. Trabzon idadîsinde 1895-1896 öğretim yılında 199 talebe varken, 1900-1901 öğretim yılında bu sayı 301 çıkmıştır. Canik idadîsinde ise aynı dönemde 106 talebenin sayısı 149'a çıkmıştır.²⁴

19. yüzyılın başlarında Trabzon'da azınlık okulları olarak genelde Rum ve Ermenilere ait kız ve erkek rüştiyeleri bulunmaktadır. Bu okulların sayısı 1903 yılında 31 olarak belirtilmiştir. Vilayet dahilinde bu okulların 23 tanesi Giresun'da, 7 adedi Trabzon'da, 1 adedi de Canik'te bulunmaktadır. Bu okulların 6'sı kız rüşdiyesi, 25'i erkek rüşdiyesidir. Vilayetin genelinde gayrimüslim okulları-

²² Yolalıcı, agm, s. 442.

²³ Zeki Mustafa Terzi ve Hayrettin Öztürk, "Sâlnâmelere göre Osmanlılar Döneminde Trabzon'da Medreseler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 34, 2023, s. 407.

²⁴ Yolalıcı, agm, s. 452-455, 462.

nın 26 tanesi Rumlara, 5 tanesi Ermenilere aittir. Trabzon merkezde Ermenilere ait 3 rüştiye mektebi bulunmaktadır. Ermeni Katolik Miksayist Erkek Rüşdiye'sinde 102 öğrenci, kız mektebinde 68 öğrenci, lisan mektebinde ise 15 öğrenci okumaktadır. Yine Rum Ortodoks metropolithanesine bağlı iki erkek ve bir kız rüşdiyesi vardır. Kemer kaya Rum Koleji 1902 yılında öğrenime başlamış, toplamda 721 öğrencisi vardır.²⁵

Trabzon vilayetinde birçok vilayete göre daha az yabancı okul vardı. Genel olarak Fransızlar ve İranlılar vilayette iki yabancı okul açmışlardır. Fransız okulları dinî kurumlarca işletildiğinden dinî örgütlere göre isimler almaktaydılar. Fransızların Trabzon merkezinde Sen Grevuar adı verilen rüşdiye düzeyinde 112 öğrencisi bulunan bir okulları mevcuttur. Bunun yanında İranlılar da Mirza Muhammed Rüşdiyesi adında ticareti geliştirmek için bir okul açmışlardır.²⁶

Konumuzla ilgili olarak Trabzon vilayetinde Ermeni cemaati Rumlardan sonra en kalabalık cemaattir. Ermeniler Gregoryen, Ermeni Katolik ve 19. yüzyıldan itibaren Ermeni Protestan olarak örgütlenmişlerdir.²⁷ Ermeniler öncelikle Katolik misyonerler vasıtasıyla Katoliklermişler daha sonra Amerikan misyonerlerin çalışmaları ile Protestanlaşmaları kendi toplumlarında bir bölünmeye ve düşmanlığa sebep olmuştur. Bilindiği gibi ilk misyonerler Fransızların idaresinde genelde Katolik cemaatine mensup olarak Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde çalışmalar yapmışlardır. Özellikle 1604 yılındaki anlaşma ile Fransızlara Katolikleri himaye hakkının verilmesi Ermenilerin Katolik olmasında büyük etken olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın ilk yarısında Trabzon'daki cemaatler arasında en önemli tartışma Ermeniler arasında yaşanmaktadır. Şehirde Gregoryen ve Katolik Ermeniler arasında bazı çekişmeler yaşanmış ve asayiş problemlerine neden olmuştur. Genel olarak Trabzon Ermenileri muhasebecilik, veznedarlık, sekreterlik, dükkân işletmeciliği yapmaktadırlar. Katoliklerin misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde 1848 yılında bir grup Venedikli Mihitarist

---

²⁵ Mesut Çapa, "Tanzimattan Cumhuriyete Trabzon'da Eğitim", *Trabzon Tarihi (Kültür ve Medeniyet)*, C. 2, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yay., Trabzon, 2022, s. 155.

²⁶ Ahmet Gedikli, *İkinci Meşrutiyet (1908-1918) Döneminde Trabzon: Eğitim ve Kültür Hayatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2002, s. 35.

²⁷ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi", ed. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 396.

Trabzon'da bir okul açmışlardır. Daha sonra 1852 yılında Fransız rahibeler 60 kız öğrenci kapasiteli bir okul açmışlardır. 1881 yılında ise Frères des Écoles Chrétiennes cemaati Trabzon 'da bir okul kurmuştur.²⁸ Bu okullardaki öğrencilerin büyük bir bölümü Ermeni öğrencilerden oluşmuştur.

2. Frerler Okulunun Kuruluşu ve Emlak Tartışmaları

Yukarıda belirtildiği gibi okul ilk olarak 1881 Yılında Fransız cemaati Frères des Écoles Chrétiennes (Hristiyan Kardeşler Okulları) adı altında kurulmuştur. Okulun kuruluşu ve özellikle kendisi ile aynı bölgede yer alan Des soeurs de L'assumption Armenian (Ermeni Kızkardeşler Cemaati) ile yaşamış olduğu sorunlar dikkat çekicidir. Bu okullar ile ilgili malumatları aynı zamanda cereyan eden arazi tartışmalarını dönemin konsolosluk raporlarından öğrenebilmek mümkündür. Bilindiği gibi 11 Ekim 1803 tarihinde Pierre Jérôme Dupré'nin Trabzon'a gelmesiyle Trabzon konsolosluğu faaliyete geçmiştir. 1803 yılından 1947 yılına kadar varlığını sürdürmüş olan konsolosluk Trabzon'daki hemen hemen bütün olayları İstanbul Başkonsolosluğuna aktarmıştır.²⁹ Bu aşamada konsolosluklar arası yazışmalar sayesinde Frer cemaatine ait bilgilere ulaşmak mümkündür.

Okulun kurulması ile ilgili ilk bilgiler konsolosluk raporlarına yansımıştır. Buna göre 22 Ağustos 1905 tarihinde Trabzon Konsolosluğu İstanbul Başkonsolosluğu'nun talebi üzerine Frer Okulu ile ilgili mevcut bilgileri yollamıştır. Mektuba göre Trabzon Ermeni Katolik Piskoposluğu 1880 yılında Piskopos vekilliği görevinde bulunan Marmaryan uzun zamandır cemaatin küçük çocuklarına verilen eğitimin özellikle Fransızcanın yetersizliğini görmüştür. Bu durum üzerine Fransızcanın Fransızlar tarafından öğretilmediği sürece yararlı ve etkili bir biçimde öğretilmeyeceğini bildiği için Frer cemaatine başvurmaya karar vermiştir. Marmaryan aynı sene bu konu ile ilgili Fransa'ya bir ziyarette bulunmuştur. Bu dönemde İstanbul Patrikliğine Azaryan'ın seçilmesiyle Marmaryan önerisini yeni patriğe iletmiştir ve projesi olumlu karşılanmıştır. Yeni Patrik İstanbul'daki Frer cemaati temsilcisi ile görüşmeye başlamış Paris'teki genel müdürlük ve Roma'daki ilgili yerlere mü-

²⁸ Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetleri", s. 194-195, 200.

²⁹ Özgür Yılmaz, "19. Yüzyılda Trabzon'da Fransız Ticareti ve Yatırımları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, c. 15, S. 15, 2013, s. 41.

racaatlar yapılarak izinler alınmıştır. Böylece Ermeni Katolik Piskoposluğunun isteğiyle Fransız Frer Cemaati'nin Trabzon'da bir okul açması sağlanmıştır. Trabzon konsolosluk raporlarına göre Fransız Büyükelçiliği 3 Haziran 1881 tarihinde o dönem cemaat lideri M. Cisnot'u Trabzon'a davet etmiştir. M. Cisnot ise Hogonois adlı bir kişiyi okulun kurulması için yetkilendirmiştir. Fransızlar bu koşullarda okul kurulmasını hem kendi fikirlerinin ve dillerinin yayılması hem de Asya'da Amerikalı Metodistlerin okullarına karşı bir denge unsuru olacağı düşüncesiyle desteklemiştir. Frer Okulu açıldıktan sonra 1889 yılına kadar derme çatma binalarda eğitim vermiştir. Daha sonra orada kalıcı bir yerleşim oluşturmak için büyükelçiliğin yardımı ile Osmanlı makamlarından izin almışlardır. Bunun dışında Fransız hükûmeti kendilerine 1883 senesinde 1000 lira ödenek ayırmış ve bu ödeneği yıldan yıla artırmıştır. Başlangıçta okulda görevli dördü Fransız ve biri Ermeni olan rahiplerin sayısı 1905 senesi itibarıyla dördü Fransız ve dördü Ermeni olarak sekiz kişidir. Ayrıca okul müdürü Antuan bu sayının yetersiz olduğunu ve iki personele daha ihtiyaçları olduğunu Trabzon konsolosuna bildirmiştir. Okuldaki öğretmenlerin dışında farklı milletlerden beş deneyimli öğretmen Ermenice ve diğer dillerde dersler vermektedir.³⁰

Okuldaki öğrencilerin bazıları şunlardır. Bogos Kamberyan, Mıgırdiç Ambaryan, Apik Mısıryan, Mıgırdiç H. Marmıyan, Agop Rasıfyan, O.M. Marmıyan, Apik Karadelyan, Mıgırdiç Odabaşıyan, Mıgırdiç Rapeliyan, Ohannes Orakelyan, Bogos Ohenyan, Krikor Chabanyan, Bogos Mısıryan, Bedros Aramyanyan, Bogos B. Marimiyan, Krikor Ambaryan, Leon Ambaryan, Ohannes Kasparian, Krikor Yanıkyan, Agop Mahoryan, Onik Ohakya, Agop Karadelyan, K. Maximiyan, Simon Mamelyan, Garabet Kasparyan. Bu dönemde okuldaki öğrenci mevcudu 99 kişidir. Arşiv belgelerine göre okul bu sırada Fransız Ticaret ve Muhasebe Okuluna dönüştürülmüştür.³¹

Okul kuruluş izni aldıktan sonra uzun bir müddet yerleşmek için arazi aramıştır. Bu dönemde Trabzon Valisi Reşad Bey tarafından Şûrâ-yı Devlet'e gönderilen bir yazıda, bir arazinin satın alma

³⁰ *Archives du Ministère des Affaires Étrangères Français de Nantes (AMAEF, CADN), Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople, 22 Ağustos 1905.*

³¹ *AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre à Rome des élèves de la Congrégation de l'École des Frères des Écoles Chrétiennes.*

yoluyla 4 Teşrini Sani 1319 tarihli ve 152 numaralı mazbata ile mektep müdürü Antuan üzerine nakil olduğu bildirilmiştir.³² Buna göre “Okul arazisi Osmanlı Tebaasından Mısıryan Mıgırdıç namına kaydedilmiş olan zirağhane ve bahçe yeri üzerine Frerler mektebi namıyla bir mektep ile teşrifatının inşa olunacağı ve mektebi mezkur müdürü Antuan manıma mukayid bazı emlakın ve akid bulunduğu ve mektebi mezkur Fransa muasilatına havi cetvellerden dört numaralı cetvele dahil edildiği anlaşıldığından mektep ile akaret ve emlaki hakkındaki o vehiçle muamele ifası hususunun nezareti müşeriniylehaya ve Trabzon vilayetine itasına nezareti celilelerine havalesi hususuna Şura-i Devlet ve Meclis Mahsus Vükela kararı” verilmiştir. Yani söz konusu okul Mısıryan Mıgırdıç’in arsasını satın almış ve okul buraya kurulmuştur.³³

Bu dönemde satın alınan okulun arazisi Des soeurs de L’assumption Armenian (Ermeni Kızlardeşler) adlı cemaatin arsası ile bitişiktir. Bu aşamada Frer Okulu araziye satın aldıktan sonra birtakım problemler baş göstermiştir. Fransız konsolosluk raporlarına göre okul açıldıktan sonra var olan anlaşmazlıklar ilk olarak Ermeni Kızlardeşler Başrahıbesi Angele’nin 18 Mart 1903 tarihinde Trabzon Konsolosluğuna yapmış olduğu şikâyetle ortaya çıkmıştır. Şikâyete göre Frer ile Rahibeler Okulu arasında bulunan bir araziye duvar örülmüştür. Rahibeye göre duvar kendilerine ait olan arazinin bitişiğinde olduğu için bir hak ihlali yaşanmaktadır. Fakat yapılan araştırmalarda duvar arazinin bitişiğindeki bir çıkmaz sokağın sınırına yapıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca rahibenin kendilerine ait olduğunu iddia ettiği arazinin diğer arazi ve bina sahipleriyle paylaşıldığını belirtilmiştir. Fransız konsolosluğu söz konusu durumu araştırmak için Mösyö Misser’i görevlendirmiş, Frer Okulunun inşa ettirdiği duvarın söz konusu arazi ile ilgisi olmadığı ve bir çıkmaz sokağın sınırına inşa edildiği belirtilmiştir. Bunun üzerine Trabzon Konsolosu rahibenin yazmış olduğu kaba mektuba cevap verme gereği duymamıştır. Konsolosa göre rahibenin bu asabi durumu on yıl önceki başka bir kavgaya dayanmaktadır. Kavganın çıkış noktası okulun kanalizasyonu şehrin kanalizasyonuna bağlamak üzere rahibelere ait arazinin altından geçirilmesine izin verilmesidir. Belediye meclisinin almış olduğu bu karar üzerine rahibe buna itiraz

³² T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), ŞD., 1859-20, 18 Ramazan 1322 (26 Kasım 1904).

³³ BOA., DH.MKT., 925-95, Lef 1, 10 Zilkade 1322 (16 Ocak 1905).

etmiş ve bu durumu kabullenememiştir. O zamandan beri Rahibe Angele Frer Okulu ile sorun yaşamaktadır.³⁴

Konsolos, büyükelçiliğe gönderdiği mektuba ek olarak başrahibe Angele'nin şikâyet mektubunu da eklemiştir. Söz konusu mektupta şu ifadeler yer verilmiştir. "Dün büyük bir şaşkınlık içerisinde mülkümüze ait alışlagelmiş adaletsizliklerinizden bir yeni-sini daha keşfettim. Bu kez haber vermeden arazimizin cadde boyunca uzanan kısmına aceleyle bir taş duvar inşa etmeye başladınız. Bir rahibe olarak bu yeni olaydan utanç duydum. Güzel ülkeniz Fransa'nın bir hayranı olarak ülkenizi dünyanın lider ülkesi haline gelen adalet, hakkaniyet, cömertlik duygularından yoksun bu davranış için sizin adınıza utanç duydum. Dün yaptığınız eylemle ilgili olarak sizden önceden bana bu konuda bir teklifte bulunmanızı beklerdim. Size konu ile ilgili iki rahibemi gönderdim daha sonra iki kez bahaneler uydurarak benimle konuşmayı reddettiniz. Bunun üzerine iki adamıma emir vererek çalışmalarını durdurmalarını istedim. Adamlarımın itirazlarından dolayı duvarı yapan taş ustaları rahibelere olan saygılarından ötürü bir metre kadar dikilmiş duvarı yıkmayı teklif ettiler. Fakat siz vermiş olduğunuz bir işaretle bu ustaların derhal geri dönmeleri sağladınız. Yine geçen 25 Nisan'da rahibelerin kötü hava koşulları arazinin bir köşesine koydukları ahşap kulübeyi yakmakla tehdit ettiniz. Dolayısıyla dünkü yaptığınız bu oldubitti nedeniyle bu protesto mektubunu göndermek zorunda kaldım."³⁵

Görüldüğü gibi Frer Okulu ile Ermeni Rahibeler arasında okul açıldıktan sonra geçmişten gelen bir husumet ortaya çıkmıştır. İlk olarak okul yönetimi kanalizasyonu rahibelerin bahçesinden geçirmek istemiş bu büyük bir hadiseye sebep olmuştur. Daha sonra iki okulun bitişiğindeki bir bölgeye duvar örülmesi şikâyet konusu olmuştur.

Konsolosluk yazışmalarına konu olan bu anlaşmazlıktan sonra okul ile ilgili 19 Ekim 1905 tarihinde büyükelçiliğe gönderilen mektupta başka bir istimlâk probleminden bahsedilmektedir. Trabzon Uzun Sokak'ta bulunan Frer Okuluna bitişik olan Katolik ulusundan Başrahip Nuryan'ın mülkiyetindeki arazi, on yıldan

³⁴ AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople, 12 Nisan 1903.

³⁵ AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople, 12 Nisan 1903.

fazla bir süre önce okul tarafından kiralanmış ve buraya bir çeşme ve çok sayıda tuvalet inşa edilerek çatı yapılmıştır. Kira süresi sona erince Başrahip Nuryan arazinin eski haline döndürülmesini istemiş, okul müdürü Paul Antuan okul arazisi kendilerine yetmediği için söz konusu arazinin kendilerine satılmasını istemiştir. Bu teklifi kabul eden Başrahip Nuryan araziye gerçek değeri üzerinden okula satmaya söz vermiş, bu durum sonucunda söz konusu araziye Frer cemaati tekrardan bazı inşaatlar yapmıştır. Bu aşamadan sonra Nuryan araziye satmaktan vazgeçmiş ve düşük bir kira bedeli ile bu sefer 9 yıllık bir süre için okula kiralamaya çalışmıştır. Daha sonra bu kira süresinin dolmasıyla Nuryan satış fikrinden uzak durmaya başlamış ve vermiş olduğu sözlerde durmamıştır. Daha sonra okul yönetimi, Maarif Dairesinden bu arazinin okulun ihtiyacı olduğu için gerçek değeri üzerinden okul lehine kamulaştırılmasını istemiştir. Bu durum sonucunda Maarif Müdürü ve Maarif Meclisi'nin birkaç üyesi gerekli incelemeleri yapmış, okulun ferman ile kurulduğu belirtilmiş ve Katolik çocuklarının ihtiyacı göz önünde bulundurularak arazinin okula eklenmesi kabul edilmiştir. Arazinin sahibi Başrahip Nuryan'a araziye okula satması için çağrıda bulunulmuş fakat kendisi bunu reddetmiştir. Kendisi arazinin çok değerli olduğunu ve değerinin ödenemeyeceğini söylemiştir. Bu durumda istimlâk kanununun birinci maddesi gereğince kamu yararı için ve devlet okullarının kurulması için gerekli düzenlemelerin hükümet tarafından yapılması konusunda büyükelçiliğin yardımı talep edilmiştir.³⁶ Görüldüğü gibi Trabzon Konsolosluğu bu durumda olaya dahil olmuş ve okul lehine büyükelçiliğin diğer kurumlara baskı yapmasını istemiştir. Daha sonra istimlâk konusu için Trabzon Konsolosluğu'nun Vilayet Meclisi ile irtibata geçtiği belgelerden anlaşılmaktadır.

Aynı dönemde anlaşmazlıkla ilgili konu Osmanlı makamlarına iletilmiştir. Trabzon Vilayeti Meclis İdaresi tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen tezkirede; Trabzon Fransız Konsolosluğu tarafından söz konusu arsanın okula lazım olduğunun belirtildiği ve okul müdürü tarafından Vilayet Maarif Müdürlüğünden ilgili yazı alınarak keşif yapılması ve arazinin bedeli ile okula tahsis edilmesinin istendiği belirtilmiştir. Bu aşamada keşif çalışmaları başlamış, ayrıca Başrahip Nuryan Oseb Efendi birkaç defa davet

³⁶ AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople, 19 Ekim 1905.

edilmiş olmasına rağmen arazinin kıymetinin birkaç misli verilse dahi satmayacağını beyan etmiştir. Kendisi ikna edilmeye çalışılmış ise de kararından vazgeçirilememiştir. Bu aşamada Konsolosluk, İstimlâk-ı Emlak Kararnamesi'nin birinci maddesinde "Umumi mektepler tesisi için bedel-i misli verilerek binalı ve binasız arazi satılmasına umumi fayda için istimlâk yapılabileceği"nin belirtildiğini ve sorunun okul lehine çözümlenerek istimlâk için müsaade edilmesini istemiştir.³⁷

Bu aşamada 8 Kasım 1905 tarihinde Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Başkonsolosluğu'na gönderilen mektupta anlaşmazlık üzerine Ermeni Katolik Patriği Apikyan ile bir görüşme gerçekleştirildiği ve Trabzon'daki Frer Okulu ile Başrahip Nuryan arasındaki arazi problemi hakkında bir mutabakata vardıkları belirtilmektedir. Başrahip Apikyan konuyu çözüme kavuşturmada oldukça istekli davranmaktadır. Kendisi konuyu inceledikten sonra iki tarafın da çıkarlarını uzlaştıracak biçimde bir anlaşma taslağı hazırlamıştır. Taslağa göre frerler genişleme arzusundan vazgeçecek, buna karşılık okula maddi bir tazminat ve küçük bir arazi bedelsiz olarak verilecektir. Okul yönetimi bu teklife ikna olmasına rağmen Başrahip Nuryan bu durumu kabul etmekte de isteksiz davranmıştır. Mektuba göre Başrahip Nuryan tarafından okula kiralanana araziye okul yönetimi bir avlu ve çeşitli binalar inşa etmiştir ve kira sözleşmesi Aralık 1894 tarihinde sona ermiştir. Başrahip Nuryan 1895 yılında okul ile kendi mülkü arasında geçen bir geçidi kapatmıştır. Bu arada Ermeni Rahibeler Okulunun bahçesine inşa ettiği dükkânlara değer kazandırmak için bu geçidi caddeye bağlamak için tekrar açmak istemiştir. Yaklaşık 15 yıl önce Başrahip Nuryan bu araziyi Frer cemaatinin bilgisi dışında satın almıştır. Bu durumda Nuryan'ın okul arazinin yanında bulunan araziyi satın alması ve geçidi izinsiz kapatmasından dolayı okul yönetimi şikayetçi olmuştur. Çünkü bu küçük arazinin satın alınması cemaatin okulunu tamamen izole etmektedir. Daha sonra Nuryan o dönemki konsolosun huzurunda bu küçük araziyi cemaatine satacağını veya süresiz olarak kiralayabileceklerini bildirmiştir. Ayrıca daha sonra bu küçük arazinin bulunduğu yere okul yönetimi tarafından bir bina yapılmasına göz yummuştur. Daha sonra Başrahip Nuryan ve

---

³⁷ BOA, ŞD., 1860-9, Lef 2, 20 Şaban 1323 (19 Ekim 1905).

Ermeni Rahibeleri artık araziyi satmak istememişler ve çeşitli anlaşmazlıklar baş göstermeye başlamıştır. İlk olarak belediye tarafından inşa edilen kanalizasyon sorun yaratmıştır. Bu durum, Nuryan tarafından Roma'ya şikâyet edilmiştir. Daha sonra Başrahabin bir çalışanın açılması planlanan caddenin yolunda bulunan küçük bir arsayı Frer cemaatinden satın almak için dava açması üzerine cemaat bu kişinin arazi satın alabilecek kadar zengin birisi olmadığını ve Nuryan tarafından yönlendirildiğini iddia etmiştir. Bunun dışında Başrahip Nuryan adına hareket eden birisi arsa üzerindeki çitin yıkılması ve kapalı geçidi yeniden açmak için uğraşmıştır. Daha sonra söz konusu araziye Valilik izniyle Frer cemaati tarafından bir kapı konulmuştur. Fakat bu kapı yıktırılmış daha sonra konsolosluğun müdahalesi ile tekrar yerine konulmuştur. Bunun yanında okul idaresi Belediyeye başvurarak Nuryan'a ait olan arazinin bitişiğine bir duvar ördürmek istemiştir. Ayrıca Başrahip Nuryan'ın satın aldığı arazinin caddede bir dükkân ile takas edilmesi teklif edilmiştir. Fakat Nuryan bu teklifi reddetmiştir. Bu noktada Konsolosluk Vilayet Meclis İdaresine başvurarak Osmanlı yasalarına göre söz konusu arazinin istimlâk edilerek okula verilmesi konusunda ısrarlı davranmıştır. Bu durumda Nuryan, Vilayet Meclis İdaresinden bir karar çıkmadan konuyu Roma'ya havale etmiştir.³⁸

Aynı dönemde Fransız Sefaretinden Dâhiliye Nezaretine bir muhtıra verildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Buna göre Fransa himayesinde bulunan Trabzon'daki Frer Okulu ile Ermeni Katolik rahiplerden Nuryan Oseb Efendi arasında bir arsa meselesinden dolayı zuhur eden ihtilafın çözülmesi için Trabzon Meclis İdaresinden sevk edilen 20 Şaban 1323 ve 6 Teşrin-i evvel 1321 (19 Ekim 1905) tarihli kararnamenin icrası ve konuyla ilgili gerekli emirlerin vilayet yönetimine bildirilmesi rica edilmektedir.³⁹ Görüldüğü gibi Başkonsolosluk Dâhiliye Nezaretinden arazinin durumunun okul yönetiminin istediği gibi çözülmesini istemektedir.

Bu durum üzerine Dâhiliye Nezareti konuyu Sadarete taşımıştır. Olaya Fransız konsolosluğunun da müdahil olduğu bildirilmiş ve söz konusu arazinin İstimlâk-ı Emlak Kararnamesi'nin özel

³⁸ AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople, 27 Ekim 1905.

³⁹ BOA, ŞD., 1860-9, Lef 3, 31 Teşrin-i evvel 1321 (13 Kasım 1905).

maddesi uyarınca bir takdir belirlenerek istimplâk edilmesinin istenildiği belirtilmiştir. Ayrıca konu ile ilgili Fransa Sefaretinden de bir muhtıra alındığı ifade edilmiştir.⁴⁰

Bu dönemde Roma'daki Propaganda İdaresinin konuya müdahil olduğu konsolosluk yazışmalarına yansımaktadır. 25 Kasım 1905 tarihinde Trabzon Konsolosu M. Collomb tarafından İstanbul Başkonsolos müşaviri M. Boppe'a gönderilen mektupta konuyla ilgili olarak Propaganda İdaresi tarafından Mösyö Apikyan'a bir mektup gönderildiği ve resmî olarak ihtilaflı arazinin 40 gün içerisinde kiralandığı zamanki haliyle Başrahip Nuryan'a teslim edilmesi talimatı verildiği belirtilmiştir. Bu duruma oldukça öfkelenen Başpiskopos Apikyan, Propaganda Valisi Kardinal Gotti'den almış olduğu bu talimatın son derece adaletsiz olduğunu ifade etse de buna itaat etmek zorunda olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Propaganda Valiliğinin bu şekilde bir kararı almasına neden olan kişinin ise Latin Misyonu Şefi Eugene de Modica olduğu ifade edilmiştir. Özellikle Peder Eugene Başrahip Nuryan'ı kışkırtarak Başpiskopos Apikyan'ı şikâyet etmesi için yönlendirmiştir. Konunun Şura-yı Devlet tarafından inceleneceği ve yabancı bir dinî otorite tarafından verilen bu hükmün geçersiz olacağı vurgulanmıştır.⁴¹

Anlaşmazlık Sadarete havale edilmiş ve mütalaa edilmiştir. Buna göre İstimlâk Nizamnamesi'nin birinci maddesinde "sokak ve meydan ve pazar yerleri ve iskele tevsi ve küşadı ve memleket bağçeleri ve mesireler ve suyolları tanzimi ve nehir ve cedvellerin seyr-i sefaine kabil tuğyana hâil surete getirilmesi ve liman ve dok ve temur ve şose yolları ve çeşme ve yangın havuzları ve hastahane ve kışla ve taraf-ı devletten ve cemaat canibinden umumi mektepler tesisi ve def'-i mazarrat-ı belde için tanzim ve tathiri iktiza eden menâfi-i umuma (umumun menfaatine) şamil bi'l-cümle ameliyat ve inşaat icrası zımnında bi't-takdir bedel-i misli verilerek ashabından ebniyeli ebniyesiz arazi mubâyâasına menâfi-i umumi için istimplak-ıtlak olunur." yazılı bulunduğu fakat okulun İstimlâk Nizamnamesi'nde gösterilen mekteb-i umûmi statüsünü kazanacak surette tesis edildiğine dair kayıt ve açıklık olmadığı belirtilerek istimplâk yapılması reddedilmiştir.⁴² Yine Şûrâ-yı Devlet, mektebin

⁴⁰ BOA, ŞD., 1860-9, Lef 4, 8 Teşrîn-i Sâni 1321 (21 Kasım 1905).

⁴¹ AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople, 25 Kasım 1905.

⁴² BOA, ŞD., 1860-9, Lef 5, 26 Kânûn-ı Evvel 1321 (9 Ocak 1906).

istimlâkini istediği arazinin icap edilen mekândan olmadığına ve arazi eğer mektep için gerekli ise mektep idaresinin durumu sahibine arz ederek çözmesi gerektiği beyan edilmiş ve Vilayet Meclisi kararının Dâhiliye Nezaretine havale edilmesi kararı alınmıştır.⁴³

Bu aşamada Frer arazisinin bitişiğindeki arazinin istimlâki engellenmiş ise de okul yönetimi ile Nuryan arasındaki anlaşmazlık sona ermemiştir. Özellikle okulu izole eden geçidin yeniden açılmasının istenmesi bir kez daha ihtilafa sebep olmuştur. Buna göre geçidin açılması konusunda yeniden izin alınmasına rağmen Papaz Nuryan bunu engellemektedir.

Konu ile ilgili 29 Mayıs 1907 tarihinde Trabzon Konsolosluğundan İstanbul Başkonsolosluğuna bir mektup gönderilmiştir. Mektuba göre Okul Müdürü Paul Antuan'ın 21 Mayıs'ta kendi cemaatlerinin genel müdürlüğünden bir mektup aldıkları ve daha önce kapatılmasına onay verilen geçidin tekrardan açılması için Roma'dan kendilerine izin verildiği belirtilmektedir. Roma'daki Propaganda İdaresi tarafından verilen bu kararın uygulanması için bir temsilcinin de gönderileceği mektupta ayrıca belirtilmiştir. Bunun yanında iki yıl önce Osmanlı makamlarının Frer cemaati lehine bir karar verdikleri ancak Ermeni Katolik Başrahibi Nuryan'ın ısrarları sayesinde bu kararı uygulamadıkları ifade edilmiştir.

Mektubun devamında Konsolos, okul müdürü Paul Antuan'ın söylemlerine dayanarak Roma'daki Propaganda Cemaati lideri Peder Eugenio'yu suçlamaktadır. Konsolosa göre Peder Eugenio Frer Okulunu Başrahip Nuryan'a bir kez daha boyun eğdirmeye çalışmaktadır. Bunun sebebinin ise Frer cemaatinin onun istediği şekilde okulunda bir yönetim kadrosu oluşturmaması olduğunu düşünmektedir. Özellikle Peder Eugenio'nun Saint Joseph okulu için yapmış olduğu bazı düzenlemeleri Frer Okulu için de yapmak istemesi düşmanlığa sebep olmuştur. Bu durum Konsolosa göre Latinlerin kıskançlığını gösteren bir harekettir.

Mektubun devamında Roma'dan durumu incelemek amacıyla bir rahip görevlendirildiği ifade edilmiştir. Trabzon Konsolosluğu bu konuyla ilgili Roma'dan Mösyö Lacci'nin Trabzon'a varmak üzere olduğunu ve bu olayla ilgili kendisine karşı nasıl bir tavır takınması gerektiğini büyükelçiliğe sormaktadır. Buna göre konsolosluğun Roma'dan gelen emirleri mi uygulaması yoksa tam tersi

⁴³ BOA, BEO, 2776-208186, Lef 2, 7 Muharrem 1324 (3 Mart 1906).

Frer cemaatinin yanında mı yer alması gerektiğini sormuştur. Bununla beraber Trabzon Konsolosu Büyükelçiye “Roma'dan gelen bir emir üzerine, inşasına yardım ettiği bir eserin yok edilmesine sessiz kalması durumunda, Fransız konsoloslğunun prestijinin ne kadar zarar göreceğini” hatırlatmaktadır. Ayrıca Trabzon Konsolosu, Peder Eugenio'nun eylemleri ve izlediği amacın burada herkes tarafından bilindiğini, dinî fanatizmi olan bir İtalyan kapuçinin tecavüzlerine karşı karakterini ve vatandaşlığını savunan bir Fransız okulunu her şeye rağmen Başkonsolosluğun desteklemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴

23 Haziran 1907 tarihinde Trabzon Konsolosluğu, Mösyö Lacci adında bir din adamının Roma'dan bölgeyi incelemek üzere gönderildiğini haber vermektedir. M. Lacci Trabzon haricinde Samsun ve çevre bölgeleri de ziyaret ettiği ifade edilmiştir. Bunun yanında Konsolos Collomb, Mösyö Lacci ile bir görüşme gerçekleştirdiğini ve kendisine okul ve Nuryan arazisini bölen anlaşmazlık konusunun iletildiğini ifade etmiştir. M. Lacci ise Başrahip Nuryan'ın haklı olduğunu ve Frer cemaatinin sözleşme şartlarını yerine getirmesi gerektiğini; rahiplerin kiraladıkları bir araziye ve bitişiğindeki geçidi kiraladıkları zamanki haliyle kendilerine iade etmeleri gerektiği konsolosa söylemiştir. Ayrıca Mösyö Lacci, Vilayet Meclisi tarafından Frer Okulu lehine verilen kararın açık olmadığını ve sorunun Başrahip Nuryan'ın istediği şekilde çözüleceğini ifade etmiştir. Fakat Konsolos Collomb Mösyö Lacci'ye cevap olarak şunları söylemiştir. “Başrahip Nuryan, okulun Osmanlı Bankasına çıkış sağlayan bir geçidini kapatarak burada bulunan binaların durumunu değiştirmeye çalışmaktadır. Fakat yerel idare meclisinin kararıyla geçit açılmıştır. Bunun üzerine Nuryan bu sorunu Osmanlı makamlarına iletmiş fakat talebi hem Trabzon'da hem de İstanbul'da reddedildikten sonra Roma'ya başvurmuştur. Son olarak Nuryan'ın verdiği tüm sözlü taahhütlerden kaçındığı ve kötü niyette ısrar ettiği” Mösyö Lacci'ye söylenmiştir. Dahası, Konsolos Collomb, Büyükelçi Constants'tan tesislerin mevcut haliyle muhafaza edilmesi konusunda resmî talimat alındığını ve okul yönetiminin geçidi kapatan duvarı yıkmaya çalıştıklarını söylemiştir. Bu dönemde Cemal Bey yeni belediye başkanı olarak seçilmiştir. Kendisi, Başrahip Nuryan ve Frer cemaati arasındaki anlaşmazlık için yeni

⁴⁴ AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople, 29 Mayıs 1907.

projeler düşünmektedir. Buna göre Belediye Başkanı iki tarafın çıkarlarını koruyacak bir antlaşma için Nuryan ile pazarlık etmektedir. Bu yeni projeye göre Frer cemaati, okul binasının batısında Belediye Başkanı Cemal Bey tarafından planlanan yolun geçeceği arazilerinin tamamını 500 lira karşılığında Nuryan'a kiralayacaklardır. Nuryan ise Frer Okulunun bitişiğindeki araziyi 60 lira karşılığında okula satacaktır. Frer Okulu arazinin kirasından elde ettiği 500 liraya 200 lira daha ekleyerek ve okullarına bitişik başka bir araziyi satın alıp geniş bir avluya sahip olacaktır. Konsolos, bu antlaşma yapılırsa belediye başkanına nişan verilmesi konusunda girişimde bulunacağını belirtmiştir.⁴⁵

Aynı mektubun devamı olarak Trabzon Fransız Konsoloslüğundan İstanbul'daki Başkonsolosluğa 27 Haziran 1907 tarihinde bir mektup daha gönderilmiştir. Mektuba göre Belediye başkanı Cemal Efendi'nin Frer cemaatine vermiş olduğu destek sayesinde Nuryan'ın bu düzenlemeyi kabul ettiği belirtilmiştir. Cemal Efendi Frer Okulunun istediği okul bitişiğindeki arazinin kiracılarıyla müzakere etme görevini üstlenmiştir. Bu görüşmeler 4-5 saat sürmüş 700 lira karşılığında bu arazilerin satılacağı ve yapılacak sözleşme ile kiracıların haklarının devredileceği ifade edilmiştir.⁴⁶ Bu aşamada Trabzon Konsolosluğunun bildirdiğine göre Başrahip Nuryan yapılan anlaşmaya rağmen zorluklar çıkarmayı sürdürmüştür. Özellikle anlaşma yapılmasına rağmen Patrikliğe şikâyet etmeye devam etmiştir. Trabzon Konsolosluğu bu durumu İstanbul'a bildirmiş ve yapılan anlaşmaya rağmen Nuryan'a güvenilemeyeceğini ve ona karşı radikal önlemler alınması gerektiği bildirmiştir.⁴⁷

Arazi ile ilgili anlaşmazlığın 1909 senesinde hala çözülemediği konsolosluk belgelerine yansımıştır. Konuyla ilgili Trabzon Vilayet Meclisi 16 Ekim 1909 tarihinde toplanmış ve Frer cemaatinin haklı olduğunu bildirmiştir. Buna göre Frer Okulu, 21 Cemaziyülevvel 1296 tarihli kanuna başvurarak davalarını meclise sunmaya karar vermiştir. Bu nedenle Başrahip Nuryan'ın araziyi kendilerine bilirkişiler tarafından belirlenecek bir fiyattan satmasını sağlayacak bir karar çıkarmasını vilayet meclisinden talep etmişlerdir. 21

⁴⁵ AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople, 23 Haziran 1907.

⁴⁶ AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople, 27 Haziran 1907.

⁴⁷ AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople, 24 Ocak 1909.

Ekim 1909 tarihinde Trabzon Konsolosluğundan İstanbul Başkonsolosluğuna gönderilen mektupta okul ve Başrahip Nuryan arasındaki arazinin ihtilafı hakkında valiliğin okul lehine bir karar verdiği belirtilmektedir. Trabzon Konsolosuna göre Vali Reşad Bey yine de kararın uygulanabilir olmadığını, çünkü başrahabin Şura-yı Devlete başvurup verilen kararın sorgulanacağını belirtmiştir. Konsolos bu aşamada Reşad Bey'e Nuryan'ın temyize gitme ihtimalinin düşük olduğunu ve davaya bakan mahkemenin vilayet meclisinin kararını onaylayacağını söylemiştir. Vilayet Meclisi almış olduğu kararı Dâhiliye Nezaretine göndermiştir. Bu nedenle Trabzon Konsolosu Başkonsolos müşaviri Mösyö Bobbe'tan nezarete bu konuda baskı yapmasını istemektedir.⁴⁸

Bu dönemde Frer Okulunun öğrencileri toplu halde Roma'da bulunan Propaganda İdaresi Kardinali Gotti'ye hitaben mektup yazarak Başrahip Nuryan ile kendi aralarındaki problemleri bildirmişlerdir. Buna göre "19 yıl önce Hristiyan Kardeşler Okuluna bitişik bulunan 190 pied (57.912 m.) genişliğindeki araziyi Hristiyan Kardeşler Okulu satın alacakken Başrahip sahibi Rusya'da bulunan araziye Kızlardeşler Okulu için 55 lira karşılığında satın almıştır. Daha sonra bu durum hem Trabzon Konsolosluğu hem de İstanbul Konsolosluğu tarafından protesto edilmiş ve çeşitli dilekçeler ilgili makamlara verilmiştir. Bu aşamada her yerden baskı gören Başrahip, Kardeşlere araziye 9 yıl kiralamak istemiş ve daha sonraki bir tarihte araziye satacağına söz vermiştir. Frer cemaati burayı zaten satın alacağını düşündüğü için 1500 frank tutarında bir harcama yapmışlardır. Bu arada Başrahip Nuryan kendisine gelen yardımlarla okulun yanındaki diğer arazileri de satın almıştır. Bu arazileri birbirlerine bağlamak için de Frer arazisinden geçecek şekilde bir yol projesi tasarlamıştır. Bu proje ile Frer cemaatinin arazisi büyük zarar görünce buna karşı çıkmışlar ve Başrahip'e verdiği sözleri hatırlatarak araziye kendilerine satmalarını istemişlerdir. Nuryan verdiği sözlere uymamış ayrıca Kardinal Apikyan'ın uzlaştırıcı müdahalesini de reddetmiştir. Ve Frer cemaatine dava üstüne dava açmıştır." Frer cemaati bu ihtilaf yüzünden Osmanlı hükûmeti gözünde itibarlarının düştüğünü söylemektedir. Ayrıca cemaatin eski öğrencilerinin çoğunun şu anda parlak mevkilerinde bulunduğu bu

---

⁴⁸ AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople, 21 Ekim 1909.

güzide kurumu Başrahip Nuryan'ın önemli masraflar yapmak durumunda bıraktığı ifade edilmiştir. Okulun 1899 olaylarında 4.000 kişiye misafirlik göstererek onlara yiyecek ve güvenlik sağladıklarını, kendilerine sığınanlar arasında Ermeni Katolik Başrahibi Marmaryan, tüm kilise görevlileri, Başrahip Nuryan ve tüm akrabaları ve Assemption Rahibelerinin olduğunu da vurgulamışlardır. Başrahip Marmaryan'ın araziyi okula kazandırmak için ilk başta istekli davrandığı fakat daha sonra sözünden döndüğü ve ardından Nuryan'a taraf olduğu, ikilinin birlikte hareket ederek Osmanlı mahkemelerine başvurmasının da cemaat üyelerinin hayırseverliğine karşılık kendilerine büyük bir hakaret olduğunu savunmaktadırlar. Bu durum karşısında başrahibin tavrını protesto etmişler ve cemaatlerini rahat bırakmalarını Roma'ya iletmışlerdir.⁴⁹

Görüldüğü gibi Frer Okulu ile Başrahip Nuryan'ın arazi problemi uzunca bir süre sürmüştür. Bu dönemde konsolosluk raporlarında okul ile ilgili başka bilgilere de ulaşmak mümkündür. 11 Ağustos 1909 tarihinde Trabzon Konsolosluğundan Fransız Başkonsolosluğuna gönderilen mektupta 23 Temmuz akşamı atılan çok sayıda havai fişekten dolayı okula ait bir binanın tahrip edildiği bildirilmektedir. Bu yapı 1908 senesinde başka bir cemaatten satın alınmış ve okulun bünyesinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu kaza hakkında bilgi vermek ve binanın sigortalı olup olmadığını öğrenmek için binanın eski sahibi olan rahibin dönmesinin beklendiği ifade edilmiştir. Rahip Dominique'in ifadesine göre zarar gören bina La Foncière Sigorta Şirketi tarafından sigortalanmıştır. Fakat şirketin bilirkişisi binanın değerini orijinal değerinin yaklaşık yarısı olarak tahmin etmiştir. Aynı zamanda Osmanlı hükûmeti adına Vali Nazifi Paşa ve yardımcısı İbrahim Bey, garnizon yetkilileri ve aynı zamanda şehrin belediye başkanı Cemal Bey bu olayı yakından takip ederek desteklerini bildirmişlerdir. Bu vesile ile belediye başkanı olan Cemal Bey'in Trabzon Fransız Cemaat Okuluna geçmiş dönemlerde yapmış olduğu hizmetlerden dolayı 18 Temmuz 1907 tarihinde şövalye nişanı verilmesi için bir teklifte bulunulduğu hatırlatılmaktadır. Bu vesile ile önceki başkonsolos Bay Constants'ın

---

⁴⁹ AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre à Rome des élèves de la Congrégation de l'École des Frères des Écoles Chrétienues.

aday gösterdiği Belediye Başkanı Nemlizade Cemal Bey'e bu nişanın taltif edilmesi ivedilikle istenmektedir.⁵⁰

18 Ağustos 1910 tarihinde Trabzon Konsolosluğuna okulun mülklerine ait şu bilgiler verilmiştir.

Tablo 1. Frere Okuluna Ait Gayrimenkuller

Parsel Numarası	Ne Zaman ve Kimden Satın Alındığı
204	1324'te Fetracyan varislerinden satın alındı.
23	1324'te Fetracyan varislerinden satın alındı.
24	1324'te Fetracyan varislerinden satın alındı.
48	1319'da Mıgirdiç Mısıryan'dan satın alındı. (kapıcının kulübesi)
18	1307'de Hetchéoglon Kaşbas'tan satın aldı.
18	1306'da Mermeroğlu Stefan'dan satın alındı.
88	1308'de Echinoğlu Bédros'tan satın alındı.
143	1323'te Nemlizade Cemal Bey'den satın alındı.

Kaynak: AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople, 18 Ağustos 1910.

Bu tapu senetlerine dayanarak bunların bilgilerinin Büyükelçi ile paylaşılması ayrıca yangından dolayı çatılarının acilen onarılması konusunda büyükelçiden yardım talep edilmesi Trabzon Konsolosluğu tarafından rica edilmiştir.⁵¹

15 Nisan 1911 tarihinde Trabzon Fransa Konsolosu M. Rais, İstanbul Başkonsolosluğu elçilik müşaviri M. Boppe'a göndermiş olduğu yazısında Frer Okulunun itilafli araziyi kısmen geri aldıklarını bildirmiştir.⁵² Trabzon Fransız Konsolosluğundan Mösyö Bompard'a gönderilen 19 Nisan 1911 tarihli mektupta ise Trabzon'daki zarar gören bina ile ilgili onarım faaliyetleri ile ilgili bir mektubun konsolosluğa gönderildiği ayrıca konsolosluğun talep ettiği okulun uhdesinde olan 8 mülkiyetin tapusunun da mektupla beraber gön-

⁵⁰ AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople, 11 Ağustos 1909.

⁵¹ AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople, 18 Ağustos 1910.

⁵² AMAEF, CADN, Constantinople/Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople, 15 Nisan 1911.

derildiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda okul yönetiminin yapılmasını istediği işlerin acilen yerine getirilmesi hususu konsolosluga bildirilmiştir.⁵³

24 Mayıs 1913 tarihinde Trabzon Fransız Konsolosluğundan İstanbul Başkonsolosu Mösyö Bompard'a gönderilen bir diğer mektupta ise Frer Okulunun kuruluşundan itibaren sıralanan bir dizi değişiklikler anlatılmıştır. Bu mektuba göre Belediye Meclisinin kararıyla okul arazisinin bir kısmına yol açılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca belediyeye devredilmesi gereken, üzerine çamaşırhane ve dükkân inşa edilen arazinin yerine okul yönetimi başka arazi satın almıştır. Bu durumun üzerine belediye meclisi yeni alınan araziye yeni çamaşırhane ve dükkân yapılmasına izin vermiştir. Ayrıca söz konusu mektupta Temmuz 1909 yangın geçiren bazı binaların onarılması ya da yıkılması gerektiği belirtilmiş ayrıca okul arazisinin toplam yüzölçümünün 1866 metrekareye ulaştığı ifade edilmiştir. Bunun birlikte okulun çatısının çökme tehlikesine sahip olduğu ve çatıda büyük çatlakların oluştuğu bildirilmektedir.⁵⁴ Görüldüğü gibi okul bu dönemde tadilat aşamasındadır. Belediye ile bazı arazilerin satın alınması konusunda anlaşmaya varıldığı da anlaşılmaktadır. Bu aşamadan sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında okulun askerî hastane olarak kullanıldığı bilinmektedir. Daha sonraki dönemde okul, Ticaret Mektebi olarak faaliyetlerine devam etmiştir.⁵⁵

Sonuç

19. yüzyılda Osmanlı Devleti klasik dönemden farklı olarak eğitimi tamamen devlet kontrolüne almak için çalışmalar yapmıştır. Eğitim bu süreçte modernleşmenin yegâne anahtarı olarak görülmüştür. Tanzimat'la başlayan süreçte farklı düzeylerde okullar açılarak hem Müslüman hem de gayrimüslim tebaanın ihtiyaçlarına cevap vermek istenmiştir. Böylece eğitim modern Avrupa ülkelerindeki gibi tebaayı devletle bütünleştirecek bir süreç olarak düşünülmüştür. Devlet; 1869 Maarif Nizamnamesi ile eğitimi teşkilatlandırmış ve yurt geneline yaymaya çalışmıştır. Yüzyılın sonunda gelindiğinde devletin hem başkent İstanbul'da hem de taşrada hedeflerine ulaştığı söylenebilir. Özellikle hem okulların hem

⁵³ AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople, 19 Nisan 1911.

⁵⁴ AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635, Lettre du Vice-Consulat de Trébizonde au Consulat General de Constantinople 19 Ağustos 1913.

⁵⁵ AMAEF, CADN, Constantinople/ Série E, Dossier 635.

de okuyan öğrenci sayısının yıldan yıla artması bu durum için en önemli kanıttır. Devletin açtığı bu okulların yanında yabancı okullar da alternatif birer eğitim kurumu görünümündedirler. Literatürdeki tartışmalarda bu okulların kendi müfredatlarını uyguladıkları, devletin kontrolünde olmadıkları, misyoner faaliyetlerini yürüttükleri gibi birçok görüş bulunmaktadır.

Trabzon vilayeti geneline baktığımızda da hem gayrimüslim hem de yabancı cemaatlerin kurdukları okulların sayısı yüzyılın sonunda 30'a ulaştığı görülmektedir. Bu okulların büyük bir kısmı Rum cemaatine bazıları da Ermenilere aittir. Ermeni okulları içerisinde Katolik, Gregoryen, Protestan cemaatine ait okullar bulunmaktadır. Konumuz olan Hristiyan Kardeşler Okulu yani bilinen adıyla Frer Mektebi, Fransız misyonerler tarafından kurulmuştur. Okulun açılmasına ise Ermeni Katolik Cemaati'nin büyük etkisi olmuştur. Okul, 1881 yılında kurulmasına rağmen öncelikle yer problemi yaşamış daha sonra bir diğer cemaat okulu olan Ermeni Rahibeler Okulu ile aynı bölgede faaliyete başlamıştır. Burada şaşırtıcı olan nokta Katolik Ermeni Cemaati sayesinde bölgede faaliyete başlayan bir okulun yine Ermeni cemaati ile sorunlar yaşamasıdır. Fransız diplomatik belgeleri incelendiğinde öncelikle Ermeni Kızlardeşler Okulu ile sınır problemleri yaşayan okul daha sonra Ermeni Başrahip Nuryan ile uzun yıllar sürecek arazi ihtilafları yaşamıştır. Sonuçta okulun arazisini genişletmek isteyen Frer Cemaati ile Başrahip Nuryan arasındaki problemler hem Osmanlı makamlarını hem de İtalyan ve Fransızları uzunca bir müddet meşgul etmiştir. Dolayısıyla olay Latinler ile Frenkler arasında bir mücadeleye dönüşmüştür.

Burada üzerinde durması gereken en önemli konu Fransız Konsolosluğunun Frer Okulunun çıkarlarını savunması ve bu aşamada Osmanlı makamlarına baskı yapmasıdır. Şüphesiz bu durum aynı milliyetten oldukları için doğal sayılabilir. Fakat hem Vilayet Meclisinden istedikleri kararları çıkartmaları hem de Dahiliye Nezaretine okul arazisi meselesinin lehlerine çözülmesi konusunda baskı yapmaları dönemin siyasi koşullarını anlamamız açısından önemlidir. Burada Osmanlı makamları baskıları göz ardı etmiş ve Ermeni Başrahip lehine karar vermiştir. Ayrıca devlet hem cemaatleri küstürmemeye özen göstermiş hem de okulun kayıtlı bir mal varlığına sahip olmasına dikkat etmiştir. Durum incelendiğinde istimlâk kanununa göre arazinin kamulaştırılmayacağı ifade edil-

miştir. Fakat bu durum Fransızları tatmin etmemiş sorun ancak dönemin Belediye Başkanı Cemal Bey'in çabalarıyla çözülebilmiştir. Yine okulla ilgili olarak 1899'da bölgede çıkan karışıklıklarda Ermeni cemaatini önemli ölçüde koruma altına alması diplomatik belgelere yansımıştır. Okul yönetimi bu fedakarlığın karşılığını yer probleminin kendi lehine çözülmesi ile almak istemektedir. Okulun mezun öğrencilerinin de önemli görevlerde bulunması Frer Okulunun Trabzon ve çevresinde önemli bir popüleritesinin varlığına işarettir. Şüphesiz bu okul ve diğer cemaatlere ait okulların varlığı Trabzon ve çevresinde eğitim faaliyetlerinin geliştiğinin ve her kesimden tebaanın bölgede eğitim olanaklarına kolayca ulaşabildiğinin kanıtıdır. Fakat görüldüğü gibi Osmanlı Devleti bu gibi okulları kolayca kontrol altına alamadığından en ufak problemler bu şekilde uluslararası boyut kazanmaktadır.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Bâb-1 Âli Evrak Odası (BEO); Dahiliye Mektubî Kalemi (DH.MKT.); Şura-1 Devlet.

Fransız Dışişleri Bakanlığı Nantes Diplomatik Arşivi (Archives du Ministère des Affaires Étrangères Français de Nantes (AMAEF, CADN)

2. Kitaplar ve Makaleler

AKBULUT, Ural, *Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim*, Tübitak Yayınları, Ankara, 2003.

AKKUTAY, Ülker, *Enderûn Mektebi*, N: 4, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1984.

AKSOY, Ekrem, "Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Fransız Okulları", *Synergies Turquie*, n:8, 2015, s. 29-46.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)* 4, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1993.

BİRSEL, Haktan, "Peder Monier'in Gözlemleri ile Fransız Cizvit Misyonerlerinin Osmanlı Topraklarındaki Çalışmaları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 2, S. 2, 2013, s. 100-128.

- ÇAPA, Mesut, “Tanzimattan Cumhuriyete Trabzon’da Eğitim”, *Trabzon Tarihi (Kültür ve Medeniyet)*, C. 2, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Trabzon, 2022, s. 153-193.
- ÇELİK, Murat, *Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri (1450-1600)*, Küre Yayınları, İstanbul, 2019.
- ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- GEDİKLİ, Ahmet, *İkinci Meşrutiyet (1908-1918) Döneminde Trabzon: Eğitim ve Kültür Hayatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2002.
- GESLOT, Jean Charles, *Victor Duruy: Historien Et Ministre (1881-1894)*, C. 1160, Presses Universite Septention, Lille, 2009.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlı’da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014.
- KOÇAK, Cemil, “Tanzimattan Sonra Özel ve Yabancı Okullar”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 485-494.
- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB, İstanbul, 1991.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara, 1991.
- LOWRY, W. Health ve EMECEN, Feridun, “Trabzon”, *TDVİA*, C. 41, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 296-301.
- MUTLU, Şamil, *Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayinevi, İstanbul, 2005.
- OKTAY, Tolga, II. *Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Bağlamında Yabancı Okulların Konumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008.
- ORTAYLI, İlber, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi”, ed. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 216-220.
- POLAT HAYDAROĞLU, İlknur, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- TEKİN, Zeki ve KARACA, Ayşe Mine, “Cizvit Misyonerlerin Kayseri’deki Eğitim Faaliyetleri: II. Abdülhamid Dönemi”, *Journal of History Culture and Art Research*, c. 8, S. 4, 2019, s. 508-525.

- TERZİ, Zeki Mustafa ve ÖZTÜRK, Hayrettin, “Sâlnâmelere göre Osmanlılar Döneminde Trabzon’da Medreseler”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 34, 2023, s. 401-428.
- ÜNAL, Uğur, *Meclis-i Kebîr-i Maârif 1869-1922*, TTK, Ankara, 2008.
- YILMAZ, Özgür, “XIX. Yüzyılda Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Trabzon Ermenilerine Bir Bakış An Outline on the Armenians of Trabzon in the Context of Missionary Activities in the XIXth Century”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, c. 21, S. 21, 2007, s. 191-219.
- YILMAZ, Özgür, “19. Yüzyılda Trabzon’da Fransız Ticareti ve Yatırımları”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, c. 15, S. 15, 2013, s. 39-76.
- YOLALICI, M. Emin, “Maarif Salnamelerine Göre Trabzon’da Eğitim ve Öğretim Kurumları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, c. 5, S. 5, 1994, s. 435-73.

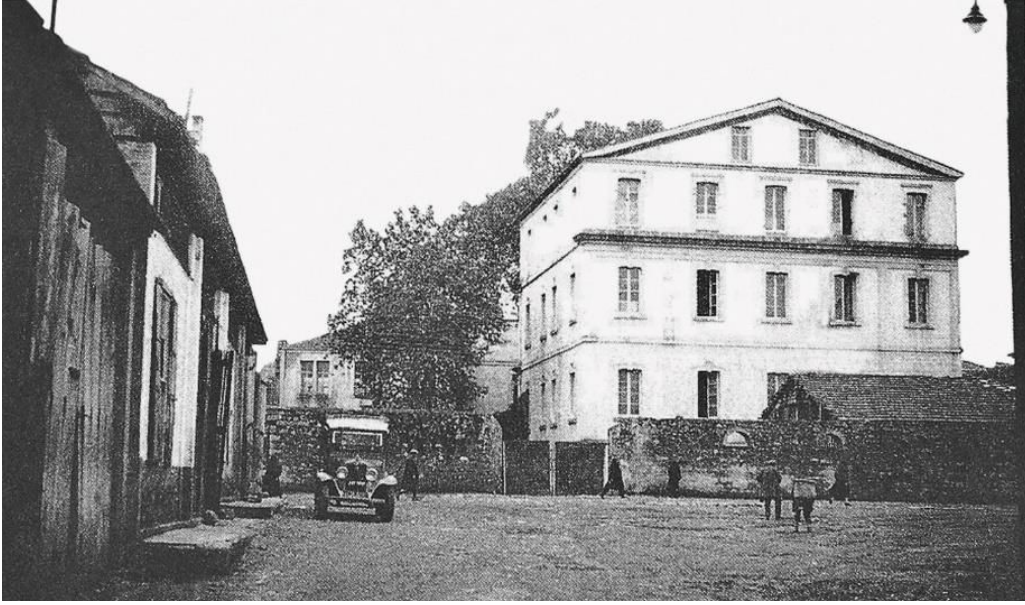
EKLER

Ek 1. Frerler Mektebi 1915 Yılında Kızılay Hastanesi Olarak Kullanılırken

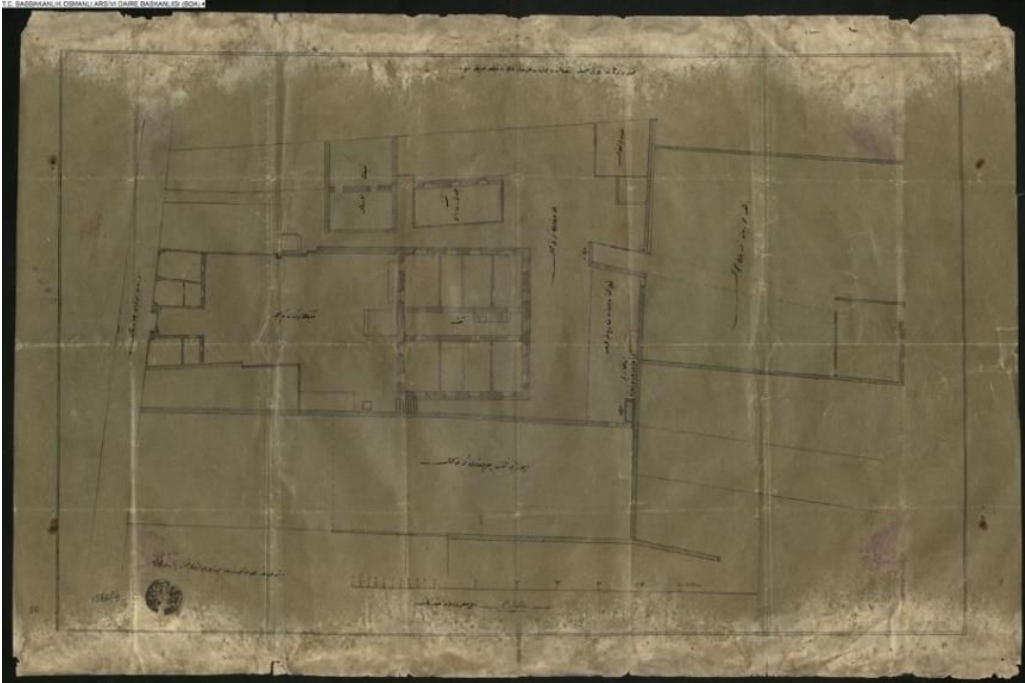
Kaynak: https://www.facebook.com/gro-up/108079095946806/posts/6839850539436261/?_rdr

Ek 2. Trabzon Frerler Okulu

Kaynak: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10161951964788265&set=p.10161951964788265&type=3>

Ek 3. Frerler Okulu ve İhtilaflı Araziyi Gösteren Harita

Kaynak: BOA, ŞD., 1860-9, Lef 1.

Ek 4. Vilayet İdaresinden Dâhiliye Nezaretine Gönderilen Tezkere

نور
۶۹

راخلم نظارت جلد سنه

زان حکومت فتح منک تحت حمایتہ بولناہ طرزونہ اونده سرقانہ نام محلہ واقع
 زرار منک شمال جہتہ و منک اتقانہ و قنوک منکہ یا یاس نور یاہ اوسب افندیک
 عرصہ تقریباً عرصہ بزمہ اوہ سن اول مذکور منک اوزہ کی طرفہ استیجار ایم اوزنہ برہنہ
 و سمد و خلدرا اتنا اولدہ و بونوک اوزنہ برہنہ یا یاس منک استعمال اولدہ ایکہ مدت
 اجارہ نک ختام بولسی جہتہ مذکور عرصہ نک کیفیت سابقہ بالاجارہ اعادہ کی صاحب اولدہ موسی الیہ
 اوسب افندی طرفہ طلب اولدہ ایسہ زرار ازانہ منکہ مدبری فریوک انظارہ اضالیہ بریلہ و بزمہ
 فرانہ قولدنی جانینہ یا تقریر ارسال قلناہ عرضا اولدہ منک عرصہ نک وسعتہ مطلوبہ کی جامعہ اولدہ
 مولدی منک نظر اولدہ مذکور عرصہ نک منک نامہ بیع و فروختی و قیام موسی الیہ اوسب افندیہ جہا اولدہ
 موسی الیہ و عیشیم بتا برقیہ یا عرقیا مذکور عرصہ اوزنہ منک لزی اولدہ جہتہ و خلدرا اشارہ کی
 عرصہ کی سا کردہ ایچہ تنفیص کی اتخا اولدہ ایکہ مؤصراً موسی الیہ اوسب افندی بیع و فروخت مسالہ نک
 بالافرو اجاری شریہ عرصہ جہتہ نک جزی اجارہ ایم استیجار ایطنی تکلیف ایکنہ بالقریبہ بر
 صورتہ طرفہ عرصہ مذکورہ طرز سنہ منک استیجار ایطنی اولدنی ملدہ مدت اجارہ نک منقض
 اولدہ منی موسی الیہ اوسب افندی و عد سابقہ نکول ایسہ عرصہ نک فروختن یا ساقہ اولدنیہ
 و زرار ازانہ عرصہ نک منک استیجار اولدنی بولدی قنوک جہتہ عرصہ مذکورہ نک بیفرض اجاب و قنوک منکہ تقریر
 اولدہ جہتہ یا ایم منک نامہ استدکامہ ساعد اولدنی استدکامہ نک و زرار ازانہ منک بازیامہ
 عالی مؤسس و منک نامہ سسی بہ مربوط و قنوک جماعتی اطفالہ مخصوص اولدنی و الف الذکر
 عرصہ نک منک لزیوم الحاق صلح و صلحہ بولدی قنوک منک تقریری اوزنہ ولایتہ ساریف
 سیرتتہ یا بیلہ و زرارہ یاہ اولدنی کی مدبر موسی الیہ ایم مجلس عاجزانہ منک اعضا سنہ بر
 فام زانہ حل مذکورہ کوندر بلکہ کشف و معاینہ ایتمیر لکہ عرصہ جہتہ نک منک لزیوم منک
 ایکنہ بونک بالرضا قیمت حقیقہ یا منک نامہ بیع و فروختی تکلیف اولدہ اوزنہ صاحب

Kaynak: BOA, ŞD., 1860-9, Lef 2, 20 Şaban 1323 (19 Ekim 1905).

OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE RÜŞDİYE MEKTEPLERİ: RİZE RÜŞDİYE MEKTEBİ

Funda ÖZTÜRK*

Giriş

II. Mahmut döneminde merkezî yönetimi güçlendirme ve bürokrasinin modernleştirilmesi sürecinde ihtiyaç duyulan nitelikli insan gücü yetiştirmek için yeni eğitim politikaları geliştirildi.¹ Bu bağlamda öncelikle yetersiz olduğu anlaşılan sıbyan mektepleri ıslah edilmeye başlandı ve ardından bu okulların üzerinde rüşdiye adı verilen okullar açıldı. Rüşdiye mektepleri başlangıçta sıbyan mekteplerinin üst sınıfı olarak düşünülmüşse de Tanzimat'la birlikte ortaöğretimin en alt düzeyindeki okullar oldu.²

Sultan Abdülmecit, 1845 yılında eğitime ilişkin gereklilikleri ifade eden bir ferman yayınladı. Fermanda, tebaa arasındaki cehalet ortadan kaldırılmalıdır, bu husus ise yalnız genel eğitimle sağlanabilir ifadeleri yer almıştır. Bu doğrultuda ortaöğretimin yaygınlaştırılması, yüksekokul ile meslek okullarının açılması gerekmektedir. Fermanda ayrıca, bu eğitimlerde hem dünyevi hem de

---

* Dr., Araştırmacı, Ankara, fndozturk87@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9176-4572.

¹ Ahmet Vurgun, "19. Yüzyıl Türkiye'sinde Eğitimde Modernleşme Atağı: II. Mahmud ve Tanzimat Döneminde Eğitime Bakış", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, c. 13, S. 37, 2024, s. 188; Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, TDV Yay., İstanbul, 2008, s. 300-301.

² Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 142; Mithat Aydın, "Denizli'de Rüşdiyelerin Kuruluşu ve Gelişimi", *Belleten*, c. 75, S. 274, 2011, s. 816. *Mekteb-i Maârif-i Adliyye ile Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye* adıyla kurulan mektepler rüşdiyelerin ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir. İlhan Tekeli-Selin İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK Yay., Ankara, 1999, 63; Ali Akyıldız, "Mekteb-i Maârif-i Adliyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-2, TDV Yay., Ankara, 2019, s. 236-238; Danyal Tekdal, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Bir Taşra Okulu: Malatya Erkek Rüşdiyesi (1870-1899)", *Şarkiyat*, c. 12, S. 3, 2020, s. 370.

dinî eğitime dikkat edilmeli ve ülkenin uygun olan her yerinde gerekli mektepler kurulmalıdır, denilmektedir. Bu ferman, çeşitli düzeydeki eğitimi ele alan ve İstanbul dışında da genel eğitimin yaygınlaşmasının önemini vurgulayan ilk resmî belgedir.³ Zira, bu ferman çerçevesinde ilk olarak *Geçici Meclis* kurulmuş ve meclis önerilerinin uygulanabilmesi için Haziran 1846'da *Meclis-i Maârif-i Umuûmiyye* adıyla eğitimin sorumlusu, merkezî ve kalıcı bir kurul oluşturularak dünyevi nitelikte bir *Meclis-i Maârif*; sonrasında ise Aralık 1846'da *Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti* kurulmuştur.⁴

1869 tarihli *Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi*'ne göre rüşdiyelerin, nüfusu 500'ün üzerinde olan kasabalarda açılması kabul edildi. Bununla birlikte nüfusu tamamen gayrimüslim olan yerlerde de rüşdiye açılabilir, kendi dil ve mezheplerinin eğitimlerini de ruhani liderlerinin aracılığıyla ve kurallara uymak şartıyla gerçekleştirebileceklerdir.⁵ Ayrıca, rüşdiyelerin masrafları vilayet maarif idaresi sandığından karşılanmakla birlikte rüşdiye binaları Meclis-i Kebîr-i Maârif tarafından gönderilecek plana göre inşa edilecek ve öğrenci sayısına göre muallim-i evvel ve muallim-i sâni ile mubassır ve hademe tayin edilecekti. Mektebin öğrenim süresi ise 4 yıl olacaktı. 1867'ye kadar bu mekteplere sadece Müslüman öğrenci alınırken bu tarihten sonra gayrimüslim öğrenciler de Türkçe imtihan vermek şartıyla kabul edilmeye başlandı.⁶ Rüşdiye mekteplerinde muallim-i evvel, idareci statüsünde olarak hem okulun bütün idari işleyişinden hem de öğrencilerin kontrol ve denetiminden sorumlu olmuştur. İstanbul'daki rüşdiye mektepleri muallim-i evvelinin ayda bir, taşradaki muallim-i evvelerin ise üç ayda bir devam

³ Selçuk Somel Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 60.

⁴ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2010, s. 142; Tahir Bilirli, "Osmanlı Devleti'nde Modern Eğitim Kurumlarından Rüşdiye Mektepleri: Çaycuma Rüşdiye Mektebi Örneği", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 10, S. 4, 2021, s. 3838-3839; İsmail Girgin, *Kütahya Rüşdiye ve Mekteb-i İdadisi (Kuruluşu, Gelişimi ve Sosyo-Kültürel Hizmetleri)*, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2019, s. 15.

⁵ Ali Rıza Gönüllü, "Alanya Rüşdiye Mektebi (1861-1913)", *Erdem*, S. 73, 2017, s. 69-70.

⁶ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yay., Ankara, 1999; Derya Kılıç, *II. Abdülhamid Devri Eğitim İslahatlarının Sivas'a Yansması (1876-1909)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2019, s. 33; Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 48.

jurnali göndermesi zorunlu olmuştur.⁷ Yine rüşdiyelerin tatil günleri ve derslerin başlama ve bitiş saatleri de belirlenmiştir.⁸ Rüşdiye mekteplerini bitirenler sınavsız olarak idadiye kabul edilebilecekken başarısız olanlar isterlerse bir yıl daha rüşdiyede okuyabilecektir.⁹

1879 yılında rüşdiyelerin idaresi için *Mekâtib-i Rüşdiye Dairesi* kurulunca merkez ve taşra rüşdiyeleri sayısı artmıştır. Fakat 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra taşrada bazı rüşdiyelerin kapanması, bazılarının ise sınır dışında kalması rüşdiye sayısında azalmaya neden olmuştur. Durum böyleyken bir de idadilerin yaygınlaşması rüşdiyelerin kapanmasını hızlandırmıştır.¹⁰ Netice itibarıyla taşrada kurulan rüşdiyeler II. Abdülhamit döneminde devlet dairelerine memur yetiştiren kurumlar haline gelmişse de 1913 yılında yürürlüğe giren *İbtidai Tedrisat Kanunu* ile öğretim süresi 6 yıla çıkarılan ibtidai mekteplerinin çatısı altına alınmıştır.¹¹

1. Rize Rüşdiye Mektebi

1869 yılında Rize kasabasında tedarik edilen bir arsa üzerinde rüşdiye mektebi yapılması ilgililerce talep edilmiştir.¹² 1871 yılına gelindiğinde, halktan toplanan yardım paralarıyla, Trabzon sancağına bağlı Rize kasabasında hükümet konağı caddesinin sahil tarafında bir arsa üzerine bir rüşdiye mektebi yapılması yeniden dile getirilmiştir. Bu husus için tutulan defterde 2.500 kuruş yardım toplandığından baharda mektebin inşasına başlanabileceği kaza kaymakamlığından bildirilince masrafları ahali tarafından yapılan yardımdan ödenmek üzere Rize'de bir rüşdiye mektebinin inşası için mutasarrıflıktan izin istenmiştir. Yapılan inceleme neticesinde kasabada 1.131 Müslüman hane olduğu anlaşılıp *1869 tarihli*

⁷ Fatma Kaya Doğanay, *Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011, s. 231.

⁸ Selma Turhan Sarıköse, "Bartın Rüştiye Mektebi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 9, S. 5, 2020, s. 3130.

⁹ Hatip Yıldız, *Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007, s. 24.

¹⁰ Esma Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 56- 58.

¹¹ Ercan Uyanık, Mehmet Melik Kaya ve Büşra Elçiçeği, "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Tartışmaları ve 1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu'nun Uygulanması", *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, c. 4, S. 1, 2021, s. 172.

¹² T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), A.} MKT. NZD., 723/64, 29 Zilhicce 1285 (12 Nisan 1869).

Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi hükümlerince rüşdiye mektebi inşası uygun bulunmuştur. Sonuç olarak gereken muallimin tayin edilmesi, kitap ve risalelerin de Maârif Nezâretinden gönderilmesi ve mektebin inşası ile masraflarının da ahali tarafından yapılan yardımdan ödenmesi karara bağlanmıştır.¹³

Tablo 1. 1891 Yılında Trabzon Vilayetindeki Rüşdiye Mektepleri

Mevcut Mekatib-i Rüşdiye Adedi	Mevcut Muallim Adedi	Öğrenci Adedi		
1	5	71	Rize Mekteb-i Rüşdiyesi	Birinci Derecede
1	5	82	Gümüşhane Mekteb-i Rüşdiyesi	
1	4	74	Ordu Mekteb-i Rüşdiyesi	
1	5	81	Giresun Mekteb-i Rüşdiyesi	
1	3	127	Görece Mekteb-i Rüşdiyesi	
1	4	85	Çarşamba Mekteb-i Rüşdiyesi	
1	4	91	Tirebolu Mekteb-i Rüşdiyesi	İkinci Derecede
1	3	31	Akçaabad Mekteb-i Rüşdiyesi	
1	2	42	Ünye Mekteb-i Rüşdiyesi	
1	5	78	Bafra Mekteb-i Rüşdiyesi	
1	3	61	Fatsa Mekteb-i Rüşdiyesi	
1	2	56	Atina Mekteb-i Rüşdiyesi	Üçüncü Derecede
1	2	35	Perşembe Mekteb-i Rüşdiyesi	
1	3	71	Habsamana Mekteb-i Rüşdiye	
1	2	42	Bulaman Mekteb-i Rüşdiyesi	
1	4	50	Akköy Mekteb-i Rüşdiyesi	
1	4	52	Arhavi Mekteb-i Rüşdiyesi	
1	2	52	Viçe Mekteb-i Rüşdiyesi	

Yukarıda, 1891 yılında Trabzon vilayetindeki rüşdiye mekteplerinin merkez, kaza ve nahiye olmalarına göre derecelendirildikleri görülmektedir. Bu bağlamda Rize Rüşdiyesi birinci derecede

¹³ BOA, ŞD., 1826/36, 23 Rebîülâhir 1288 (12 Temmuz 1871); BOA, A.} MKT. UM., 1126/19, 19 Cemâziyelevvel 1288 (6 Ağustos 1871); Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *age*, s. 144.

yer alıp 5 muallim ve 71 öğrencisi bulunmaktadır.¹⁴ Ancak arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere bu sayılarda zaman zaman değişiklik yaşanmış; kimi zaman artış kimi zaman da azalış görülmüştür.

Tablo 2. 1898, 1899, 1901 ve 1903 Maârif Salnamelerine Göre Rize Rüşdiye Mektebi

1316 (1898) Maârif Salnamesi	
Muallim-i evvel	İbrahim Ethem Efendi
Muallim-i sâni	Dursun Efendi
Fransızca muallimi ¹⁵	Mustafa Efendi
Hat muallimi	Süleyman Tevfik Efendi
Talebe 79	Hademe 1
1317 (1899) Maârif Salnamesi	
Muallim-i evvel	İbrahim Ethem Efendi
Muallim-i sâni	Dursun Efendi
Fransızca muallimi	Mustafa Efendi
Hat muallimi ¹⁶	Süleyman Tevfik Efendi
Talebe 65	
1319 (1901)¹⁷ Maârif Salnamesi	
Muallim-i evvel	İbrahim Ethem Efendi
Muallim-i sâni	Mustafa Efendi
Muallim-i sâlis	Tahir Efendi
Hat muallimi	Mustafa Efendi
Talebe 77	
1321 (1903) Maârif Salnamesi	
Muallim-i evvel	Mahmut Hilmi Efendi
Muallim-i sâni	Hacı Dursun Efendi
Resim ve ahlâk muallimi	Mustafa Efendi
Hat muallimi	Hulusi Efendi
Talebe 85	

¹⁴ BOA, TS. MA. e, 1389/41, 14 Rebülevvel 1311 (25 Eylül 1893).

¹⁵ R. 1313/M. 1897 tarihli arşiv belgesinde Mustafa Efendi'nin mart, nisan ve mayıs aylarında Fransızca muallim vekili olduğu Eylül, teşrîn-i evvel ve teşrîn-i sâni aylarında ise Mustafa Efendi'nin Fransızca muallimi, Rıza Efendi'nin de vekil olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. BOA, MF. İBT., 49/66, 26 Şaban 1313 (11 Şubat 1896).

¹⁶ 1896 tarihli belgede Rika muallimi olarak Salim Hacı Efendi ile Süleyman Tevfik Efendi'nin isimleri geçmektedir. BOA, MF. İBT., 50/101, 27 Şevval 1313 (11 Nisan 1896).

¹⁷ 1901 tarihli arşiv belgesinde Resim ve Ahlâk Muallimi Mustafa Efendi, Tarih ve Hüsn-i Hat Muallimi Mustafa Hulusi Efendi ile Coğrafya ve Kırâat Muallimi Hafız Ali Efendi'nin isimleri geçmektedir. BOA, MF. İBT., 111/126, 4 Zilkade 1319 (12 Şubat 1902).

1898-1901 ve 1903 Maârif Salnamelerine göre Lazistan sancağındaki¹⁸ rüşdiyelerde öğrenci sayısında yıllara göre değişiklik görülmektedir. Yine bahsi geçen salnamelerde Rize Rüşdiye mektebinde 306 öğrenci olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹ Ayrıca Lazistan sancağındaki rüşdiye mektebinde Fransızca ve resim derslerinin verildiği de bilinmektedir. Zira Fransızca dersine yer verilmesi, merkezî hükümetin gayrimüslimlerin elinde bulunan ticari faaliyetlere Müslümanları da katma düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir. Ancak 1900 tarihli vilâyet salnamesi incelendiğinde Fransızca dersinin 1898 yılından sonra kaldırıldığı ve yerine ahlâk, hıfzıssıhha ve ulûm-ı riyâziye derslerinin -Mustafa Efendi tarafından- okutulduğu anlaşılmaktadır.²⁰

1887 yılında pek çok yerde olduğu gibi Rize’de de rüşdiyenin kapatılması ve idadi yapılarak onun bünyesine alınması hususunda çeşitli yazışmalar gerçekleşmiştir. Buna göre, Lazistan sancağının merkezi olan Rize kasabasında bir idadi mektebinin 100.000 kuruş masrafla meydana gelebileceği liva meclis idaresine yazılmıştır. Bu sancağın maarif geliri, mahalline ait olup şimdiye kadar biriken meblağ böyle bir mektep inşası için yeterli olmakla birlikte 6.000 kuruşun mektebin devamlılığında yeterli olmayacağından buranın idadi mektebine bırakılmasının ahali için de daha uygun olacağı ve kasabada bulunan rüşdiye mektebinin yıllık 11.076 kuruş olan gelirinin idadiye ilavesi ve rüşdiyenin lağvedilmesi gerektiği ifade edilmiştir. İdadi mektebinin ders programının beş sene olarak düzenlenip bunun iki yılı rüşdiye sınıfı olacağından idadinin ayrıca rüşdiye mektebi görevini de üstleneceği ifade edilmiştir. Ayrıca idadi için yapılan planlar ve resimleri sunularak rüşdiye için ayrılmış paranın idadiye aktarılması ve idadi mektebi inşası için 200.000 kuruş harcanması için izin verilmesi istenmiştir.²¹ Ancak bu isteğin kabul edilmediği ve Rize Rüşdiyesinde eğitime devam

¹⁸ Rize, Osmanlı idaresinde Trabzon sancağına bağlı bir kaza merkeziyken 1878 Berlin Antlaşması ile Batum’un Ruslara bırakılması üzerine Lazistan sancağının merkezi olmuştur. İdris Bostan, “Rize”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, TDV Yay., İstanbul, 2008, s. 150.

¹⁹ Cevat Çakır, *Trabzon Vilayet Salnamelerine Göre Lazistan Sancağı: Eğitim-Kültür ve İdare Yapı (1869-1904)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun, 2017, s. 64-68.

²⁰ Hayrettin Arıcı, *XIX. Yüzyılda Trabzon Vilayeti’nde Eğitim (Vilayet Salnamelerine Göre)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2006, s. 52-53.

²¹ BOA, MF. MKT., 100/60, 1 Zilhicce 1305 (9 Ağustos 1888).

edildiği sonraki yıllarda rüşdiye için yapılan çalışmalardan anlaşıl-
maktadır. 1893 yılında liva rüşdiye mektebi için düzenlenip vıla-
yete gönderilen yeni programın Rize kasabasındaki rüşdiye mekte-
binde de bu yıldan itibaren uygulanacağı Trabzon Vilayeti Maarif
Müdürü tarafından Maârif-i Umûmiye Nezâretine bildirilmiştir.²²
Eğitim programında yeni düzenlemeler yapılmakla birlikte aynı yıl
içinde mektep binasının tamir edilmesi için de merkez vilayetle gö-
rüşülmüştür. Rize Rüşdiye Mektebi binasının 1892 yılında kışın ya-
ğan kara direnemeyerek bir kısmı zarar görmüş ve tamire muhtaç
hale gelmiştir. Tamirin ertelenmesi tehlikeli olduğundan gereğinin
yapılması mektep muallimi tarafından ilgililere bildirilmiştir. Bu-
nun üzerine mesele belediye meclisine havale edilmiş ve yapılan
keşif neticesinde mektebin tamiri için 4.470 kuruş gerektiği anla-
şılmıştır. Gereğinin hemen yapılması ve tamirata başlanması için
bu miktarın harcanmasına izin verilmesi Trabzon vilayetinden ta-
lep edilmiştir.²³ Tüm bu çalışmalar ve düzenlemeler, rüşdiye mek-
tebinin eğitim vermeye devam ettiğini göstermektedir.

2. Muallimlerin Maaş ve Tayini

Trabzon'a bağlı Rize kasabasındaki Rüşdiye Mektebi mual-
limliğine vilayet dahilindeki Tire Rüşdiyesi Muallim-i Evveli Hasan
Efendi 600 kuruş maaşla tayin edilmiş, onun yerine de Biga Rüşdi-
yesi Muallimi Mustafa Efendi'nin nakledilmesi Meclis-i Maarifçe
uygun görülerek gereği yapılmak üzere Maliye Nezâretine bildiril-
miştir.²⁴ Bahsi geçen tayin işlemleri ve Biga Rüşdiyesi muallim-i
evvel maaşının diğer muallim tayin edilene kadar geçici olarak ha-
zinede tutulmasına dair hususlar Meclis-i Maârifte uygun bulu-
nunca gereğinin yapılması için Aydın ve Cezayir Bahr-i Sefid vıla-
yetleri bilgilendirilmiştir. Ayrıca Rize Rüşdiyesi muallim-i evvel ve
bevvab maaşının, çeşitli masraflar için ayrılmış olan bütçeden
ödenmesi ve gerekli harcırahların verilmesi de bildirilmiştir.²⁵ Rize
Rüşdiye Mektebine bir muallimin tayin edilmesi Trabzon vilaye-
tince talep edilince; Rize Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Hasan
Efendi'nin aylık 600 kuruş maaşla Rize Mektebi muallimliğine ta-
yini ve 80 kuruş aylık ile bir de bevvab istihdamı; Rize Rüşdiyesi
muallim-i evvel maaşı ile Biga Rüşdiyesi Muallim-i Evveli Mustafa

²² BOA, MF. İBT., 35/7, 9 Şaban 1311 (15 Şubat 1894).

²³ BOA, MF. MKT., 201/32, 15 Şevval 1311 (21 Nisan 1894).

²⁴ BOA, MF. MKT., 31/190, 27 Şaban 1292 (28 Eylül 1875).

²⁵ BOA, MF. MKT., 32/8, 27 Şaban 1292 (28 Eylül 1875); A.} MKT. NZD., 1179/21, 9
Ramazan 1292 (9 Ekim 1875).

Efendi'nin nakli; bir muallim-i evvel tayin oluncaya kadar Biga Rüşdiyesi muallim-i evvel maaşının hazineye tutulması ve Rize Rüşdiyesine verilecek olan yıllık 1.000 kuruşun çeşitli masraflar için ayrılmış paradan verilmesi Meclis-i Maarifte görüşülmüştür. Neticede, maaşların 1880 yılı maarif bütçesi ve çeşitli masraflar için ayrılmış bütçeden ödenmesi ve muallime verilmesi gereken paranın ödenmesi için de gereğinin yapılması Maliye Nezâretince hazineye bildirilmiştir.²⁶ Yukarıda bahsi geçen tayin, nakil ve maaş ödenmesi gibi hususların aşama aşama gerçekleştirildiği, vilayet ve merkez ile ilgili nezaretlerin görüşmeleri sonucunda karara bağlandığı anlaşılmaktadır.

1876 yılında Rize Rüşdiye Mektebinde öğrenci miktarı 100'e ulaşınca bir muallim-i sâni tayinine ihtiyaç duyulmuştur. Yapılan imtihanla Dursun Efendi'nin yeterliliği anlaşıncaya muallim-i sâniğe seçildiğine dair bir yazı Trabzon vilayetine bildirilmiş ve bu husus Meclis-i Maârife havale edilmiştir. Bu bağlamda 1875 yılı maarif bütçesinden ve emsalleri gibi aylık 310 kuruş maaşla mektebin muallim sâniğine tayini gerektiği ifade edilerek mesele Maliye Nezâretine bildirilmiştir.²⁷ 1883 yılında da Rize Rüşdiye Mektebine muallim-i evvel tayini hakkındaki telgraf rüşdiye mektepleri idaresine gönderilmiştir. Zira, Rize Rüşdiye Mektebinde muallim-i evvel olmadığından dersler ilerleyememektedir. Bu nedenle muallim-i evvelin bir an önce gönderilmesi rica edilmiştir. Bunun üzerine mektebe Fatsa Rüşdiyesi muallim-i evveli tayin edilerek me-

²⁶ BOA, İ. DH., 708/49595, 4 Ramazan 1292 (4 Ekim 1875); Rize kazası Rüşdiye Mektebi bevvabı Cafer Efendi'nin yetersizliği nedeniyle yerine 1872 yılı Ağustos'undan itibaren İshak Efendi'nin tayin edildiği açıklanmış ve gereğinin yapılması için mesele Meclis-i Maarife havale edilmiştir. Ancak Maarif Muhasebesi kayıtlarında Rize Rüşdiyesi bevvabının Cafer Efendi olmadığı, Abdulhalim Efendi olduğu ifade edilmiş ve gereği için Trabzon vilayetine yazılmıştır. BOA, MF. MKT., 45/10, 29 Şevval 1293 (17 Kasım 1876); Zaman zaman nakil ve tayin işlemleri gerçekleştirilmekle birlikte Rize muallim-i evveli gibi yerinde kalmak için başvuruda bulunan muallimler de bulunmaktadır. BOA, MF. İBT., 141/19, 6 Ramazan 1321 (26 Kasım 1903).

²⁷ BOA, MF. MKB., 13/152, 18 Rebülevvel 1293 (13 Nisan 1876); BOA, MF. MKT., 35/72, 25 Rebülevvel 1293 (20 Nisan 1876); BOA, MF. MKT., 36/73, 17 Rebülâhir 1293 (12 Mayıs 1876). Muallim maaşları merkez ve taşrada yıllara göre değişiklik göstermektedir. Zira 1327 tarihli bir belgede Muallim-i Evvel İbrahim Efendi'nin aylık 500 kuruş; Muallim-i Sâni Dursun Sabit Efendi'nin 200 kuruş; Resim ve Ahlâk Muallimi Mustafa Efendi'nin 100 kuruş; hat mualliminin 100 kuruş; riyâziye mualliminin ise 50 kuruş maaş aldığı anlaşılmaktadır. BOA, MF. İBT., 238/39, 16 Recep 1327 (3 Ağustos 1909).

muriyet yerine gönderilmesi hususu Trabzon vilayetine açıklanmıştır.²⁸ 1888 yılında ise Maârif Nezâretine, Lazistan sancağının merkezi olan Rize kasabası ahalisi tarafından bir dilekçe yazılmıştır. Buna göre; mektebin vaktiyle kasaba ahalisinin yardımıyla inşa edildiği ve kasaba bütçesinden fedakârlık edildiği belirtilerek şu anda 145 öğrenciye ulaşmış olan mektebin bir muallim-i sâlise ihtiyacı olduğu ve hâlihazırdaki öğrenci hakkıyla eğitim öğretim yapmadığından muallim-i sâlisin bir an önce tayin edilmesine izin verilmesi talep edilmiştir. Bu dilekçe üzerine muallim-i sâlise ihtiyaç olup olmadığı Trabzon vilayetine sorulmuştur. Rize Rüşdiye Mektebinde öğrenci sayısı 120 kişiyi aştığından muallim-i evvel ve muallim-i sâni ile öğretimin pek mümkün olmadığı, bu nedenle muallim-i sâlise ihtiyaç duyulduğu muallim-i evvel tarafından da bildirilince gereği için bütçeden hazırlık yapılması Vilayet Maârif Meclisinden onaylanmış ve muallim-i sâlisin tayin edileceği ifade edilmiştir.²⁹

Rüşdiye mekteplerinde rika, resim, Arapça, Farsça, Fransızca ve sair dersler verildiğinden birinci, ikinci ve üçüncü öğretmenlerin yanı sıra alanlarında yetkin/bilgili öğretmen tayinleri de yapılmıştır. Örneğin, Erzincan sancağı vergi memurluğuna tayini nedeniyle Rize Rüşdiye Mektebi rika muallimliğinden 1 Ocak 1896 tarihinde istifa eden Hacı Salim Efendi'nin yerine tayin edilmek için müracaat edenler imtihana alınmıştır. Bu kişilerden Liva Tahrirat Kalemî Kâtibi Süleyman Tefvik Efendi'nin hat yazısı beğenilince muallimliğe tayini Maarif Komisyonunca uygun görülmüştür. Bu karar, Liva Meclisinde de uygun bulununca haftada iki kere ve asıl memuriyetine zarar gelmeyecek şekilde muallimliğe devam etmesi onaylanmış ve el yazısı Lazistan mutasarrıflığından vilayete gönderilmiştir. Netice itibarıyla el yazısı numunesi mektep için uygun bulunmuştur. Zira maaşın azlığından dolayı daha münasip birinin bulunması mümkün olmayacağından işe başlama tarihi ile tercüme-i hal varakası sunulmuş ve asaletinin onaylanması için Maârif Nezâretinden izin istenmiştir. Ancak onay alınması için gönderilen numune yazısı sadece rikadan ibaret olduğundan memuriyetinin onaylanması için sülüs yazısının da görülmesi gerektiği bildirilmiştir.³⁰ Süleyman Tefvik Efendi'nin hat muallimi olarak göreve başladığı, 1900 yılına ait arşiv belgesinden anlaşılmaktadır.

²⁸ BOA, MF. İBT., 16/117, 23 Muharrem 1301 (24 Kasım 1883); BOA, MF. İBT., 16/118, 23 Muharrem 1301 (24 Kasım 1883).

²⁹ BOA, MF. MKT., 98/34, 12 Şaban 1305 (24 Nisan 1888).

³⁰ BOA, MF. İBT., 50/74, 20 Şevval 1313 (4 Nisan 1896).

Çünkü bu belgede Rize Rüşdiye Mektebi Hat Muallimi Süleyman Tevfik Efendi'nin istifa etmesi üzerine yerine Trabzon İdadi Mektebi mezunlarından Tahir Efendi'nin seçildiği ifade edilmektedir. Tahir Efendi'nin hat numunesi ile eski muallim Süleyman Tevfik Efendi'nin istifa dilekçesi ilgili kurumlara gönderilerek Tahir Efendi'nin teşrîn-i sâni başlangıcından itibaren vazifeye başladığı bildirilmiştir. Bununla birlikte Tahir Efendi'nin asaletinin onaylanması için mesele ayrıca Meclis-i Maârifeye havale edilmiştir. Ancak Tahir Efendi'nin rika hattı uygun olsa bile rüşdiye mekteplerinde sülüs hattı dahi öğretildiğinden sülüs hattı ile tercüme-i halinin gönderilmesi talep edilmiştir.³¹

Taşra rüşdiye mekteplerini bitirdikten sonra İstanbul'da mektebe girecek öğrencinin bir dereceye kadar Fransızca okuma ve yazma bilmesi gerektiğinden 1888 yılında ahali tarafından okula bir Fransızca öğretmeninin tayin edilmesi talep edilmiştir. Bu talep doğrultusunda Arapça ve Farsça bilgisi nedeniyle mektebin imtihanları sırasında mümeyyizlik yapan ve Fransızca dersinde öğretmenlik yapma yeterliliğine sahip olan Hacı Mollazade Mehmet Efendi, mektebe Fransızca Öğretmeni olarak tayin edilmiştir. Fakat Mehmet Efendi'nin yerli olmasından dolayı emsallerine bağlanan maaştan bir miktar noksan ücret verilmek suretiyle Rize Rüşdiye Mektebi Fransızca muallimliğine tayin edilmesi uygun bulunmuştur. Ayrıca Mehmet Efendi'den tercüme-i hal, diploma sureti ve yerel hükümet tarafından yapılmış olan imtihan evrakı talep edilmiştir.³² 1893 yılında ise Rize Rüşdiye Mektebi Fransızca muallimliğine talip olan Sait ve Jan efendilerin imtihan evrakları ile imtihanlarını yapan Mazhar Bey ve Jozef Efendi tarafından verilen rapor Trabzon Maarif Müdürü'ne sunulmuştur.³³ Rize Rüşdiye Mektebi Fransızca Muallimi Mehmet Şevki Efendi vefat edince bu muallimliğe talip olan Sait Efendi ile Sefalizade Efendi; içlerinde Trabzon İdadi Mektebinde Fransızca muallimi Jozef Efendi, talim heyetinden Mazhar Bey ve Trabzon'daki mülazım Mehmet Emin Efendi ile Hasan Efendi'nin bulunduğu Mahalli Maarif Komisyonu tarafından imtihan edilerek evrakları Maarif Müdürlüğüne gönderilmiştir. İmtihan evraklarından açıkça anlaşıldığı üzere dilekçe verenler muallimlik yapabilecek derecede Fransızca lisanına vakıf değildir. Ancak bu kişilerden daha bilgelisini bulmak pek mümkün olmadığından

³¹ BOA, MF. MKT., 497/47, 3 Zilhicce 1317 (4 Nisan 1900).

³² BOA, MF. MKT., 99/139, 8 Zilkade 1305 (17 Temmuz 1888).

³³ BOA, MF. İBT., 33/117, 7 Rebülevvel 1311 (18 Eylül 1893).

nezaretten bir muallim tayin edilmediği takdirde bu kişiler arasından biri seçilerek meselenin halledilmeye çalışılacağı Trabzon Vilayeti Maarif Müdürü tarafından Maârif-i Umûmiye Nezâretine bildirilmiştir.³⁴ Bu süreç içerisinde Rize Rüşdiye Mektebi Fransızca muallimliğine vekâleten İsmail Hakkı Efendi'nin tayin edildiği de Lazistan mutasarrıflığından gelen yazıdan anlaşılmaktadır.³⁵ Bir süre sonra rüşdiye mekteplerinde Fransızca dersi kaldırılınca İstanbul'da rüşdiye mekteplerinde Fransızca dersi veren muallimlerin Fransızca yerine ahlâk ve hıfzıssıhha öğretiminden sorumlu tutulmaları gerektiği ifade edilmiştir. Taşra rüşdiyelerinden Ayıntab, İskenderun, Rize, Malatya, Basra, Trablusgarp ve sair mekteplerde Fransızca dersi verilmeye devam etmekle birlikte bu mekteplerin bazılarında Fransızca muallimleri riyâziye derslerini de öğretmektedir. Bu nedenle rüşdiye mektebi programlarına yeniden ahlâk ve hıfzıssıhha dersleri dahil edildiğinden muallimlerin hem bu dersleri hem de riyâziye derslerini öğretmek için vakit bulamayacakları ifade edilmiştir. Bununla birlikte şimdiye kadar Fransızca ve riyâziye öğretmekte olan muallimlerin sonradan riyâziye, hıfzıssıhha ve ahlâk dersi vermek üzere 150'şer kuruş olan maaşlarının eskiden olduğu gibi ödenmesi gerektiği sözlü olarak ifade edilmiş ve muhasebeleri için mekteplerin bağlı olduğu vilayet maarif müdürlükleri bilgilendirilmiştir.³⁶ Bu durum öğretmenlerin sorumluluklarının arttığını ancak maaşlarında yeni bir düzenleme yapıldığını göstermektedir.

1902 yılına gelinde ise Rize Rüşdiye Mektebi muallim-i evvelliğinden Sürmene Rüşdiyesi muallim-i evvelliğine tayin edilen İbrahim Efendi ile Rize Rüşdiyesi muallim-i evvelliğine tayin edilen Mehmet Hilmi Efendi'nin vazifeye başladıkları maarif müdürünce nezarete bildirilmiştir.³⁷

3. Muallimlerin İzinleri

Rize Rüşdiye Mektebi Fransızca Muallimi olan ve hac görevini yerine getirmek için Hicaz'a giden Mehmet Şevki Efendi'nin yerine yerel hükûmet yetkililerince seçilerek vekil tayin edilen kişiye verilecek maaşın ödenmesi için mesele muhasebeye havale edilmiştir.³⁸ Yine Hüsn-i Hat Muallimi Salim Efendi 1915 yılının

³⁴ BOA, MF. MKT., 192/41, 2 Recep 1311 (9 Ocak 1894).

³⁵ BOA, MF. İBT., 34/93, 21 Recep 1311 (28 Ocak 1894).

³⁶ BOA, MF. MKT., 468/48, 23 Cemâziyelevvel 1317 (29 Eylül 1899).

³⁷ BOA, MF. İBT., 116/49, 28 Zilhicce 1319 (7 Nisan 1902).

³⁸ BOA, MF. MKT., 175/157, 6 Muharrem 1311 (20 Temmuz 1893).

Mart ayında izin alınca onun yerine Recep Ferit Efendi'nin vekâlet ettiği muallim-i evvelin yazısından anlaşılmaktadır.³⁹

Rize Rüşdiyesi muallim-i evveli 1907 yılında izinli olarak İstanbul'a gitmiştir. Muallim-i evvelin izinli olduğu Eylül ve Kasım aylarında mektepte 130 öğrenci olduğundan muallim-i sâni tek başına idare edemeyeceğinden izinli öğretmenin yerine Trabzon idadisi mezunlarından Mesut Efendi vekâlet etmiştir. İbrahim Efendi döndüğünde vekil maaşının kendi maaşından kesilmeyip maarif sandığından verilmesini talep edince yerine vekil tayin edildiğine dair gönderilmiş resmî bir yazı olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle üç aylık maaşın usule uygun olarak kendisine verilmesi ve diğer yarısının da hazinede tutulması maarif müdür vekili tarafından Maârif Nezâretine bildirilmiştir. Bununla birlikte vekil olan muallimin kanunen yarım maaş alma hakkı olsa da resmî yazıyla haber verilmediğinden başka bir emir olmadıkça Mesut Efendi'ye vekâlet süresi için maaş verilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir.⁴⁰

4. Muallimlerin Ödüllendirilmesi

Rize Rüşdiyesi Muallim-i Evveli Hasan Hilmi Efendi'nin iyi hizmetlerinden dolayı rüûs-ı hümâyûn ile ödüllendirilmesi Lazistan mutasarrıflığından bir yazıyla bildirilince mesele Rüşdiye Mektebi idaresine havale edilmiştir. Bu talep üzerine mektebin 1880 yılı imtihan cetveli ile şimdiki durumunun araştırılması ve ona göre gereğinin yapılması Trabzon vilayetine bildirilmiştir.⁴¹ Bu durum, öğrencilerin başarı oranına göre öğretmenlerin değerlendirilip mükâfatlandırıldığını göstermektedir. Rize Rüşdiyesi Muallim-i Evveli Hasan Hilmi Efendi'nin iyi hizmetinden dolayı rüûs-ı hümâyûn ile ödüllendirilmesi Trabzon vilayetinden talep edilince⁴² Hilmi Efendi'nin Bursa müderrisliği ile ödüllendirildiği açıklanmıştır.⁴³ Yine, Rize Rüşdiyesi Hüsn-i Hat Muallimi Salim Efendi'nin de iyi hizmetlerine mükâfat olarak dördüncü rütbeden birer mecidiye nişanı verilmesi istenmiştir.⁴⁴ Başka bir örnekte ise Rize Rüşdiyesi

³⁹ BOA, MF. İBT., 38/44, 17 Muharrem 1312 (21 Temmuz 1894).

⁴⁰ BOA, MF. MKT., 1073/56, 24 Recep 1326 (22 Ağustos 1908); BOA, MF. MKT., 1102/2, 29 Muharrem 1327 (20 Şubat 1909).

⁴¹ BOA, MF. MKT., 70/15, 12 Şevval 1298 (7 Eylül 1881).

⁴² BOA, MF. MKT., 72/102, 21 Muharrem 1299 (13 Aralık 1881).

⁴³ BOA, MF. MKT., 76/6, 1 Recep 1299 (19 Mayıs 1882); BOA, MF. MKT., 77/27, 20 Zilkade 1299 (3 Ekim 1882).

⁴⁴ BOA, MF. MKT., 116/60, 25 Recep 1307 (17 Mart 1890).

Muallim-i Evveli İbrahim Efendi'nin iyi hizmet ve gayretinden dolayı ödüllendirilmesi istenince⁴⁵ İbrahim Efendi'ye rûûs-ı hümâyûn verilmesi bildirilmiştir.⁴⁶ İyi hizmet ve başarılarından dolayı muallimlerin ödüllendirilmesine dair arşiv belgelerinde pek çok örnekle karşılaşmanın mümkün olduğu söylenebilir.

5. Muallimlerin Disiplin Olayları

Rize Rüşdiyesinden kötü seviyede mezun olan Mahtaracı oğlu Sait Efendi, Mekteb-i Mülkiyeye yerleştirilmiş ancak ahlaki yönden de zayıf olduğundan birinci yıldan ileri geçemeyerek Mekteb-i Mülkiyeden uzaklaştırılmış ve Rize'ye geri dönmüştür. Sonrasında Rize Rüşdiyesi Mektebi Fahrî Coğrafya Muallimi olmak için dilekçe yazmış, ancak isteğinin Trabzon Maarif Müdürlüğüne kabul edilmediği tarafına tebliğ edilmiştir. Fakat daha sonra Lazistan mutasarrıfı ve muhasebeci efendinin vekâleti zamanında verdiği dilekçe pederi Hacı Ahmet Ağa'nın hatırına kabul edilerek fahrî coğrafya muallimliğine tayin edilmiştir. Bu tayin nedeniyle ahali, "Sait Efendi, coğrafya bilmemektedir ve ayrıca onun geçtiği yoldan çocuklarımızı geçirmeğe bile razı değilken bir de muallim tayin edilerek çocukları karşısına alıp ders vermektedir" diyerek şikâyetçi olmuştur. Yapılan araştırma neticesinde babası meclis idare azası olduğundan Sait Efendi'nin imtihan yapılmadan kabul edildiği anlaşılınca hemen görevden alınmıştır.⁴⁷

Rize Rüşdiye Mektebi Muallimi İbrahim Efendi aleyhinde gönderilen yazının hemen araştırılması ve gereğinin yapılması Trabzon vilayeti maarif müdürlüğüne bildirilmiştir.⁴⁸ Birkaç kişinin imzası bulunan ihbar dilekçesinde İbrahim Efendi'nin bazı uygunsuz halleri açıklanmış olduğundan İbrahim Efendi bahsi geçen vilayetten Sürmene muallimliğine nakledilmiştir.⁴⁹ Bu bağlamda muallimler hususunda yapılan her bir şikâyetin incelendiği ve neticelerine göre gereğinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira bir başka olayda Rize Rüşdiye Mektebi Hat Muallimi Mustafa Hulusi Efendi, Muallim-i Evvel Mahmut Kâmil Efendi'nin etkisiyle görevden elçektirildiği için Meclis-i Maarife şikâyetçi olarak başvurmuştur. Bu nedenle öncelikle Hulusi Efendi, bilgi ve görüşlerini açıklamak

⁴⁵ BOA, MF. MKT., 121/56, 14 Safer 1308 (29 Eylül 1890).

⁴⁶ BOA, MF. MKT., 144/21, 28 Zilkade 1309 (24 Haziran 1892).

⁴⁷ BOA, MF. MKT., 162/50, 18 Şaban 1310 (7 Mart 1893).

⁴⁸ BOA, MF. MKT., 169/30, 7 Zilkade 1310 (23 Mayıs 1893).

⁴⁹ BOA, MF. İBT., 116/74, 30 Zilhicce 1319 (9 Nisan 1902).

üzere Trabzon Vilayeti Maarif Müdürü Tefvik Bey tarafından çağrılmıştır.⁵⁰ Bu olayın nasıl sonuçlandığı bilinmemekle birlikte her bir şikâyetin dikkate alındığı ve araştırıldığı söylenebilir.

6. Gerekli Kitap ve Araç- Gereçler

Tanzimat Dönemi'nde öğretim yöntemlerinin yanı sıra öğretim araç-gereçlerinde de değişim/yenileşme başlamıştır. Bu bağlamda sınıflarda öğretmen kürsüsü, sıra, kara tahta, harita ve yer küresi gibi araç gereçler yerini almıştır.⁵¹ Bu düzenlemeler neticesinde Maârif Nezâreti bünyesindeki Maârif Kütüphanesi, 19. yüzyılın sonlarından itibaren geleneksel kütüphane yapısından farklı olarak rüşdiyelere lojistik hizmet veren bir statü kazanarak bu mekteplerin ders araç ve gereçlerini temin eden bir kurum olarak varlık göstermiştir. Bu bağlamda Maârif Kütüphanesinin birçok vilayet ve sancaktaki rüşdiyelerin istedikleri kitapları, Elifba cüzleri, Kur'ân-ı Kerîm, risaleler, küreler, haritalar ve benzeri ihtiyaçları gönderdiği bilinmektedir. Ayrıca mevcudunda olmayan Fransızca kitapların da dışarıdan satın alınmak suretiyle temin edildiği anlaşılmaktadır.⁵²

Arşiv belgelerinden Maârif Kütüphanesinin Rize Rüşdiyesinin ihtiyacı olan araç- gereçleri de temin ettiği görülmektedir. Örneğin, 1875 yılında Rize Rüşdiyesine kitap gelmediğine dair muallim tarafından yazı yazılınca Aziziye Kumpanyasının "Şehir" isimli vapuruyla 1875 yılında Trabzon'a gönderildiği açıklanmıştır.⁵³ 1876 yılında da muallim tarafından talep edilen kitap ve risalelerden Maarif Kütüphanesinde mevcut olanların gönderilmesi için gereğinin yapılması Trabzon vilayetinden istenmiştir.⁵⁴ Yine tür ve miktarı açıklanan pusuladaki kitap ve risalelerin gönderilmesi Meclisi Maâriften ifade edilmiş ve talep edilen kitaplardan Maârif Kütüphanesinde mevcut olan 557 adedin postaya teslimi için gereğinin yapılması istenmiştir. Ayrıca birer mecdiye olan küçük Avrupa ve

⁵⁰ BOA, MF. İBT., 144/101, 17 Zilhicce 1321 (5 Mart 1904).

⁵¹ Yahya Akyüz, "Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)* 25-27 Aralık 1989, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara, 1991, s. 392.

⁵² Bahri Ata, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 1, S. 1, 2009, s. 29-32.

⁵³ BOA, MF. MKT., 33/56, 22 Zilhicce 1292 (19 Ocak 1876); BOA, MF. MKT., 33/59, 22 Zilhicce 1292 (19 Ocak 1876).

⁵⁴ BOA, MF. MKT., 34/19, 21 Muharrem 1293 (17 Şubat 1876); BOA, MF. İBT., 8/92, 26 Cemâziyelâhir 1293 (19 Temmuz 1876).

Asya haritalarının demirbaş olarak mektebin defterine kaydedilmesi bildirilmiştir.⁵⁵ 1884 yılına gelindiğinde de Maârif Kütüphanesi'nden Rize Rüşdiyesi öğrencisi için gerekli olan on beş tür ve 356 adet kitap, risale vesaire talep edilmiştir.⁵⁶

7. Rize Rüşdiyesi Talebelerine/Öğrencilerine Dair

Rize Rüşdiye Mektebinde öğrenci sayısının yıllara göre farklılık gösterdiği arşiv belgeleri ve Maârif Salnamesi kayıtlarından anlaşılmaktadır. Ayrıca rüşdiyede öğrenci sayısındaki artış muallim-i sâni ve muallim-i sâlis atamalarından da takip edilebilmektedir. Bununla birlikte rüşdiye mekteplerine ibtidai mektebinden mezun olan öğrenciler kayıt yaptırarak eğitimlerine devam etmektedir.⁵⁷

Rize Rüşdiyesi öğrencilerine ait genel bilgiler nezaret ile yapılan yazışmalardan, imtihan ve devam cetvellerinden öğrenilmektedir. Zira rüşdiyeler düzenli olarak nezaret ve merkezi bilgilendirmekle görevlidir. Bu bağlamda Rize Rüşdiyesi öğrencilerinin 1894 yılında yapılan imtihanlarda ortaya koydukları ilerleme Maârif Nezâretine bildirilmiştir.⁵⁸ Yine, Rize Rüşdiyesi muallim-i evveli tarafından gönderilen imtihan cetveli Trabzon Maarif Müdürlüğüne Maârif-i Umûmiye Nezâretine sunulmuştur.⁵⁹ Öğrenci sayısı, devam ve devamsızlık, okula kayıt ve okulu terk gibi veriler de yine hem mektebin hem de öğrencilerin genel durumuna ilişkin bilgilerin toplanmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda Rize, Ünye, Habsamana ve Çarşamba rüşdiyeleri muallimlerinden gönderilen dört adet devam cetveli Trabzon Maarif Müdürlüğüne Maârif-i Umûmiye Nezâretine gönderilmiştir.⁶⁰ Bu cetveller sayesinde 2 Haziran 1898 tarihinde Gümüşhane 67, Mapavri 43, Giresun 92, Akçaabad 20, Görele 36, Hopa 41, Çarşamba 60, Fatsa 62, Habsaman 28, Arhavi 86, Ünye 100, Bafra 64, Viçe 30, Rize 79, Perşembe 48, Tirebolu 84, Atina 63, Akköy 68, Ordu 50, Bulaman Rüşdiyesinde 46 öğrenci Samsun İnas Rüşdiyesinde 79, merkezde 67 öğrenci mevcut olduğu belirlenmiş ve Maarif Müdürlüğüne Maârif

⁵⁵ BOA, MF. MKT., 40/121, 11 Recep 1293 (2 Ağustos 1876); BOA, MF. İBT., 9/75, 17 Zilkade 1293 (4 Aralık 1876).

⁵⁶ BOA, MF. İBT., 17/8, 20 Rebülevvel 1301 (19 Ocak 1884).

⁵⁷ Rize İbtidai Mektebi öğrencisinden Beylizade Ahmet verdiği arzuhalde rüşdiyeye kabul edilmeme sebebini sormakta ve meselenin araştırılarak gereğinin yapılmasını istemektedir. BOA, MF. İBT., 24/79, 14 Cemâziyelâhir 1307 (5 Şubat 1890).

⁵⁸ BOA, MF. İBT., 39/52, 29 Safer 1312 (1 Eylül 1894).

⁵⁹ BOA, MF. İBT., 47/35, 5 Rebülevvel 1313 (26 Ağustos 1895).

⁶⁰ BOA, MF. İBT., 50/77, 20 Şevval 1313 (4 Nisan 1896).

Nezâretine açıklanmıştır.⁶¹ Bu cetvellerin mümkün olduğunca düzenli tutulduğu ve belirli periyotlarla Maârif Nezaretinin bilgilendirildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.⁶²

Rize Rüşdiyesine ait devam cetvelleri incelendiğinde mektep muallimleri, hademesi, öğrencileri ve dersleri hakkında genel bilgilere ulaşmak mümkündür. Devam cetvellerinin açıklamalar kısmında yer alan bilgilerden muallim ile öğrencilerin bireysel hastalık ve mevsimsel salgın gibi nedenlerle devamsızlık yaptığı görülmektedir. Ayrıca kimi öğrencilerin tarla ve bahçede ailesine yardım edebilmek için devamsızlık yaptığı ya da mektepten ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda sosyo-ekonomik yapının eğitim üzerinde dolaylı da olsa etkisi olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Rize Rüşdiye Mektebi Muallim, Hademe ile Talebesinin Devam ve Devamsızlığı Aylık Cetveli.⁶³

Adet	Muallim ve öğrenci isimleri	Eyyam-ı ders		Mülâhazat
		Devam	Terk	
	Esami-i muallimin ve hademe			
1	Muallim-i evvel İbrahim Ethem Efendi	67		
2	Muallim-i sâni Dursun Efendi	67		
3	Muallim-i rika vekili Recep Efendi	22		
4	Muallim Fransızca vekili ? Efendi	22		
5	Bevvab Halim Efendi	67		
	Dördüncü sene			Sınıf-1 evvel
Dürrus	Ulûm-ı dîniyye, Arabî, Fârisî, inşa, kitabet, lûgat, hesap, usul-i defter, coğrafya, tarih, mebadi-i hendese, hat			
1	Kakvanzade Mehmet Reşit Efendi	67		
2	Emir Ahmetzade Hüsnü Efendi	67		
3	Hacı Ömerzade Osman Nuri Efendi	61		Nâ-mizâc ⁶⁴ olduğu cihetle

⁶¹ BOA, MF. MKT., 398/22, 12 Muharrem 1316 (2 Haziran 1898).

⁶² Rize Rüşdiyesinin 1908 yılı ocak ve şubat aylarına; Atina, Bolaman, Fatsa, Akköy, Habsamana, Ordu ve Gümüşhane rüşdiyelerinin 1907 yılı mart, nisan ve mayıs aylarına mahsus devam cetvelleri Maârif Nezâretine havale edilmiştir. BOA, MF. İBT., 210/24, 5 Cemâziyelâhir 1326 (5 Temmuz 1908).

⁶³ BOA, MF. İBT., 38/19, 8 Muharrem 1312 (12 Temmuz 1894).

⁶⁴ Nâ-mizâc: "keyifsiz, rahatsız, hasta", Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2006, s. 805.

4	Haşim Efendizade Mehmet Efendi	67		
5	Tuzcuzade Memiş Efendi	66		Mezun olduğu
6	Emin Efendizade Yusuf Efendi	15	21	Mart 1894 tarihiyle Erzurum Askerî İdadisine gitti
7	Haydarzade Süleyman Efendi	14		Nâ-mizâc olduğu
8	Latif Beyzade Galip Efendi	14	11	Mart 1894'te memleketine gitmiştir
	Üçüncü sene			Sınıf-1 sâni
Dürus	Ulûm-ı dîniyye, Arabî, Fârisî, kavâid-i Osmani, lügat, imlâ, hesap, coğrafya, tarih, hat, Fransızca			
1	Ahmetzade Şaban Efendi	67		
2	Kömüşzade Emin Efendi	67		
3	? Alizade Recep Efendi	61		Pederine lüzum mebni terk
4	Paşazade Mahmut Efendi	61		Nâ-mizâc olduğu
5	Bayrakdarzade Şaban Efendi	58		Nâ-mizâc olduğu
6	?zade Ziya Efendi	67		
7	? Mustafa Efendi	67		
8	Rakicizade Mesut Efendi	67		
9	Yusufzade Kemal Efendi	62		Bilâ-özü terk etmiştir
10	Rakicizade Ahmet Efendi	62		Bilâ-özü terk etmiştir
11	?zade Harun Efendi	62		Bilâ-özü terk etmiştir
12	Uzun Ömerzade Haydar Efendi	61		Bilâ-özü terk etmiştir
13	Molla Abdizade Aziz Efendi	61		Bilâ-özü terk etmiştir
14	Hacı Kerimzade Ahmet Efendi	58		Bilâ-özü terk etmiştir
	İkinci sene			
Dürus	Ulûm-ı dîniyye, Arabî, Fârisî, kavâid-i Osmani, imlâ, hesap, coğrafya, hat			
1	Nevatzade Ali Efendi	67		
2	Hacı Fakrzade Ömer Efendi	67		
3	Şehrlanzade Süleyman Efendi	67		
4	Hacı Şeyhağazade Hakkı Efendi	27		Nâ-mizâc olduğu cihetle
5	Köyzade Hüseyin Efendi	56		Nâ-mizâc olduğu cihetle
6	Serinzade Ahmet Efendi	61		Nâ-mizâc olduğu cihetle

7	Hidayetzade Mustafa Efendi	61		Bilâ-özü terk etmiştir
8	Tahirzade Hamdi Efendi	67		
9	Timur oğlu Mehmet Efendi	67		
10	Güvelizade Ahmet Efendi	62		Hasta olduğu
11	Hacı Osanzade Muhiddin Efendi	52		Pederine lüzumdan dolayı terk etmiştir
12	Halim Resizade Tahir Efendi	62		Nâ-mizâc olduğu
13	Tatzade Ali Efendi	67		
14	Mataracızade Hakkı Efendi	67		
15	Hacı Süleymanzade Mehmet Efendi	59		Pederine lüzum mebni terk etmiştir
16	Kara Osanzade Medhet Efendi	47		Bilâ-özü terk etmiştir
17	Durmuşzade Refik Efendi	59		Bilâ-özü terk etmiştir
18	Mataracızade İsmail Efendi	67		
19	Molla Alizade Ömer Efendi	55		Mayıs'ta pederine yardım edip
20	Sarı Ahmetzade Mehmet Efendi	55		Mayıs'ta pederine yardım edip
21	Hacı Ahmetzade Hasan Efendi	42		Bilâ-özü terk etmiştir
22	Sarı Ahmetzade Akif Efendi	67		
23	Muratzade Tefvik Efendi	47		Terk etmiştir
	Birinci sene			
Dürüs	Ulûm-ı dîniyye, Arabî, kırâat-ı Türkî, imlâ, hesap, hat			
1	Böbürzade Medhet Efendi	67		
2	Ahmet Reiszade Musa Efendi	57		Nâ-mizâc
3	Eyübzade Salih Efendi	43		Hasta olduğu
4	Kerim Efendizade Ömer Efendi	67		
5	Osman Efendizade Mahmut Efendi	67		
6	Müftizade Ethem Efendi	67		
7	Ayvazoğlu Memiş Efendi	67		
8	Recep Çavuşzade Recep Efendi	67		
9	? oğlu Sabri Efendi	56		Terk etmiştir
10	Kör Abdullahzade İsmail Efendi	67		
11	İsmail Efendizade Reşit Efendi	67		
12	Sekmanzade İsmail Efendi	65		Terk etmiştir
13	Kadıözade Ahmet Efendi	67		

14	Sarı Ahmetzade Hasan Efendi	67		
15	Recep Reiszade Kâmil Efendi	67		
16	Ali Efendizade Memiş Efendi	67		
17	Ayvazoğlu Şevki Efendi	63		Terk etmiştir
18	? oğlu Hasan Fehmi Efendi	46		Hasta olduğu
19	Kadızzade Mahmut Efendi	67		
20	Emir Ahmetzade Nazım Efendi	67		
21	Mustafazade Hüsnü Efendi	67		
22	Serinzade Mustafa Efendi	67		
23	Salim Efendizade Süreyya Efendi	67		
24	Memiş Efendizade Rıza Efendi	67		
25	Tuzcu Sait Efendi	67		
26	Recepoğlu Ahmet Efendi	67		
27	Ali Efendizade Asım Efendi	67		
28	Mehmet Efendizade Refik Efendi	57		Terk eylemiştir
29	Sufizade Hamza Efendi	67		
30	Turanoğlu Mehmet Efendi	67		
31	Salih Paşazade Hüsnü Bey	67		
32	Kulzade İsmail Efendi	61		Terk eylemiştir
33	Hacı İbrahimzade Şevki Efendi	67		
34	Kakvanzade Mustafa Efendi	61		
35	Mustafazade Refik Efendi	58		Terk etmiştir
36	Tuzcu Rıfat Efendi	67		
37	Turanoğlu Sadi Efendi	55		Terk
38	Tuzcuoğlu Kazım Efendi	64		Terk
39	Osman Efendizade Süleyman Efendi	59		Terk
40	Muratzade Mustafa Efendi	59		Terk
41	?zade Kemal Efendi	60		Terk
42	Musazade Kemal Efendi	67		
43	Musazade Ahmet Efendi	67		
44	Şerbetçizade Mehmet Efendi	67		
		Mevcut	Mu- kay- yed	
		5	8	Dördüncü sene
		14	14	Üçüncü sene
		21	23	İkinci sene
		42	44	Birinci sene
		82	89	Toplam

Rize Rüşdiyesine ait imtihan cetvelleri incelendiğinde gerek öğrencilerin sınıflarına/dönemlerine göre aldıkları dersler gerekse başarı durumları hakkında genel bilgiler edinilmektedir. Bu bağlamda Tablo 4’te ele alınmış olan 1906-1907 yılları imtihanları incelendiğinde öğrencilerin Kur’an dersinden yüksek, hesap dersinden daha düşük not aldıkları görülmektedir. Bu durumun Osmanlı klasik dönem eğitim sisteminde Kur’an dersinin temel derslerden biri olması hesap, hendese ve geometri gibi teorik derslerin ise Tanzimat sonrasında ağırlık kazanmasından kaynaklandığı söylenebilir. Yine bahsi geçen öğretim yılı içerisinde Fransızca dersinin kaldırıldığı bununla birlikte Arapça ve Farsça derslerinin önem kazandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Rize Rüşdiye Mektebi 1906-1907 Genel İmtihanları⁶⁵

Sıra numarası	Mekteb numarası	Esami (İsimler)	Kur’an hatim	Ulûm-ı dîniyye	Arabî	Fârisî	Hesap	Hendese	Kavâid-i Osmani	Coğrafya	Resim	Hıfzıssıhha	Ahlâk	Hüsn-i hat	Kırâat	İmlâ	Tarih	Tavir ve hareket
1	14	Ali Efendi	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
2	107	Fikri Efendi	10	10	10	10	9	9	10	10	9	10	10	7	10	10	10	10
3	18	Mehmet Efendi	10	10	10	10	9	8	10	8	10	9	10	9	9	10	8	10
4	128	İsmail Efendi	8	9	9	8	6	8	10	8	6	9	9	8	8	8	9	10
5	105	Mahmut Efendi	10	10	10	10	6	5	9	4	9	9	9	5	9	9	6	10
6	47	Kazım Efendi	9	9	9	7	7	9	7	7	9	6	6	9	8	8	8	10
7	117	Aziz Efendi	8	9	9	8	5	5	8	5	9	8	8	8	8	7	8	10
8	56	İsmail Hakkı	9	9	9	8	6	4	9	6	9	7	8	8	7	7	5	10
9	103	Mesut Efendi	7	9	9	8	4	4	8	5	9	8	9	7	8	7	7	10
10	50	Ahmet Efendi	10	9	9	7	5	5	7	6	6	8	8	6	7	7	6	9
11	132	İhsan Efendi	9	9	10	7	2	4	7	8	9	6	6	7	8	8	0	10

⁶⁵ Rize Rüşdiyesinin 1906-1907 öğretim yılına ait imtihan sonuçlarının bir kısmı örnek olarak ele alınmıştır. BOA, MF. İBT., 247/31, 5 Şevval 1327 (20 Ekim 1909).

12	56	Mehmet Efendi	8	8	8	7	4	7	8	6	9	6	7	6	7	8	2	10
13	65	Haydar Efendi	9	9	9	7	7	4	7	4	7	5	6	7	7	6	6	9
14	130	Tahsin Efendi	9	7	7	6	4	4	8	6	9	7	8	8	7	5	5	10
15	46	Mehmet Efendi	9	8	8	5	4	4	7	7	7	7	8	6	7	6	7	7
16	10	Sultan Efendi	10	6	6	7	2	3	8	4	6	7	7	5	7	9	0	7
17	32	İbrahim Efendi	10	6	6	5	4	5	5	5	9	5	5	9	6	6	0	9
18	1	Fevzi Efendi	9	6	6	5	0	2	7	7	7	7	8	8	6	7	0	6
19	49	Mehmet Efendi	9	8	7	5	0	6	4	4	7	5	6	6	7	7	2	9
20	25	Kadri Efendi	6	6	6	5	0	4	6	4	7	5	6	8	7	7	0	6
21	11	Mustafa Efendi	9	7	6	5	0	6	5	2	6	5	9	5	5	5	0	5
22	43	İshak Efendi	10	8	8	4	0	3	6	0	9	4	4	5	5	4	0	5
23	502	Hüseyin Efendi	5	0	0	4	0	1	5	0	6	4	4	5	5	5	0	4

Rüşdiyeden mezun olan öğrenciler gerek kalemlerde vazife alabilmiş gerekse daha üst kademede eğitimlerine devam edebilmiştir.⁶⁶ Örneğin, 14 yıldan beri askeriyede mülâzım-ı evvel hizmetini yerine getiren Emin Ağa, 1891 yılında Rize Rüşdiye Mektebinden aliyyü'l-a'lâ⁶⁷ derecesiyle diploma alan oğlu Hüseyin Muhtar'ın Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneye kabulü için dilekçe yazarak başvuruda bulunmuştur.⁶⁸

8. İnas Mektebi

Tanzimat'la birlikte kızların eğitimine dair birtakım adımlar atılmış ve 1847 Tâlimatı ile sıbyan mekteplerinde kız ve erkek çocukları birbirlerinden ayrı okullarda öğrenim görmeye başlamıştır. Ayrıca yine bu dönemde kızlar orta öğretim eğitimi de alabilmiştir.

⁶⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Modernleşmesinde İlk Adımlar Teknoloji, Bilim ve Eğitim*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022, s. 89.

⁶⁷ Aliyyü'l-a'lâ: "en iyi, en a'lâ", Devellioğlu, *age*, s. 29.

⁶⁸ BOA, MF. MKT., 130/17, 6 Muharrem 1309 (12 Ağustos 1891).

Bu bağlamda ilk kız rüşdiyesi 1859 yılında İstanbul Sultanahmet'te açılmıştır.⁶⁹

1869 tarihli *Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi*'nde kız rüşdiyelerine dair de bazı esaslar belirlenmiştir. Buna göre; kız rüşdiyelerinde öğretmenlerin kadın olmasına dikkat edilmesi ancak öğretmen açığı söz konusu olduğunda yaşlı ve bilgili muallimlerden faydalanılmasına karar verilmiştir.⁷⁰ Ayrıca kız sıbyan mektepleri ile kız rüşdiyelerine kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla "Darülmuallimât"ın kurulması gerekliliği belirtilmiştir.⁷¹ Kız rüşdiyelerinin öğretim süresi 4 yıl olmakla birlikte dersleri erkek rüşdiyelerine göre farklılık göstermektedir. Buna göre; temel din dersi, Osmanlıca dil bilgisi, Arapça ve Farsça gramer, imlâ ve yazı, edebiyat, ev ekonomisi, tarih ve coğrafya, hesap ve defter tutma, nakış yapabilecek derecede resim, dikiş uygulaması ve seçmeli olmak üzere müzik dersleri verilecektir.⁷²

Kız rüşdiyelerinin İstanbul haricinde faaliyet göstermesi kararlaştırılmışsa da uygulama II. Abdülhamit dönemine kadar gerçekleştirilememiştir. Zira merkezde inas mektebi açıldıktan sonra vilayetlerde de çeşitli çalışmalar yapılmış ancak kız rüşdiyeleri, erkek rüşdiyelerine göre daha yavaş ilerleme kaydetmiştir.⁷³ 1875 yılına gelindiğinde ise Bosna, Girit, Konya ve Trabzon vilayetlerinde birer adet kız rüşdiyesi açılmıştır.⁷⁴

⁶⁹ Songül Keçeci Kurt, "II. Abdülhamid Dönemi'nde Kız Rüşdiyeleri", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 29, Mart-Nisan 2012, s. 3; Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 6, S. 12, 2008, s. 26.

⁷⁰ Yıldız, *agt*, s. 27.

⁷¹ M. Emin Yolalıcı, "Maarif Salnamelerine Göre; Trabzon Vilâyeti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, c. 5, S. 5, 1994, s. 457; Altınova, *agt*, s.88-99; Eylem Bor, *Fransız Kaynakları Işığında Tanzimat Dönemi Eğitimine Fransız Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2020, s. 231; Bahsi geçen Dârülmuallimatın 1870 yılında kurulduğu bilinmektedir. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul, 2010, s. 230.

⁷² Hatip Yıldız, "II. Abdülhamid Dönemi'nde Kız Rüşdiye Mektepleri Müfredat (Öğretim) Programları ve Kızların Eğitimine Katkısı", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 8, S. 17, 2016, s. 118.

⁷³ Keçeci Kurt, *agm*, s. 4.

⁷⁴ Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, C. 15, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 55.

1911 yılında gelecek yıl bütçesinden ayrılarak yapılacak olan⁷⁵ Rize İnas Rüşdiyesine muallime tayin edilmemiş olduğundan mektebin açılmadığı ifade edilmektedir.⁷⁶ Zira 1913 yılına gelindiğinde dahi Lazistan mutasarrıfı Zekeriya Zihni tarafından bir inas rüşdiyesinin açılmasına dair talep bulunmaktadır.⁷⁷ Rize'de yapılması düşünülen inas mektebinin muallim-i evvelliğine münasip birinin tayin edilip gönderilmesi gerektiği Trabzon vilayetinden 10 Ocak 1914 tarihinde telgrafla bildirilmiştir. Bu istek üzerine mektebin muallim-i evvelliğe vilayetin gelirine göre 500 kuruş maaşla İstanbul İnas İdadisi mezunlarından İbrahim Efendi'nin kızı Nadide Hanım'ın tayini uygun görülmüştür.⁷⁸ Fakat bu dönemde Rize'de inas mektebinin açılmasına dair çeşitli çalışmalar yapıldığı açık olmakla birlikte mektebin açıldığına dair bilgiye ulaşılamamıştır.

Sonuç

Rize, Trabzon sancağına bağlı bir kaza merkeziyken 1878 Berlin Antlaşması ile Batum'un Ruslara bırakılması üzerine Lazistan sancağının merkezi haline gelmiştir. Trabzon vilayetine bağlı kazalarda birçok rüşdiye bulunmakla birlikte Rize'de rüşdiye inşa edilmesi için 1869 ve 1871 yıllarında Maârif Nezâretine başvuru yapılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde bu talep *1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi* hükümlerine uygun bulunarak kabul edilmiştir. Ancak İstanbul ve taşrada rüşdiyelerin açılış tarihleri incelendiğinde Trabzon merkez kazalarından biri olmasına rağmen Rize'de rüşdiye eğitime geçiş sürecinde geç kalınmış olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen Rize Rüşdiye Mektebinde öğrenci sayısında kısa zamanda artış olduğu 1876 yılında merkezden muallim-i sâni gönderilmesi hususunda başvuru yapılmasından anlaşılmaktadır. Çünkü her bir mektepte öncelikle bir muallim-i evvel olmakla birlikte öğrenci sayısı arttıkça muallim-i sâni ve muallim-i sâlisin tayin edildiği bilinmektedir.

Rize Rüşdiyesinin inşa edilmesi için 1871 yılında başvuru yapıldığı düşünüldüğünde mektebin kısa zaman içerisinde yüksek öğrenci sayısına ulaştığı söylenebilir. Bununla birlikte arşiv belgeleri ve Maârif Salnameleri incelendiğinde öğrenci sayısına dair bilgile-

⁷⁵ BOA, MF. İBT., 303/38, 19 Safer 1329 (19 Şubat 1911).

⁷⁶ BOA, MF. İBT., 297/33, 13 Muharrem 1329 (14 Ocak 1911).

⁷⁷ BOA, MF. İBT., 459/11, 12 Zilkade 1331 (13 Ekim 1913).

⁷⁸ BOA, MF. İBT., 483/53, 21 Rebiülevvel 1332 (17 Şubat 1914); BOA, MF. İBT., 484/11, 23 Rebiülevvel 1332 (19 Şubat 1914).

rin farklılık gösterdiği de görülmektedir. Fakat tayin edilen öğretmen sayısı, öğrenci sayısının 100'ün üzerinde olduğunu kanıtlar niteliktedir. Buna mukabil yıllara göre öğrenci sayısında farklılık olduğu da açıktır. Nitekim devam cetvelleri incelendiğinde kimi öğrencinin hastalık nedeniyle kimi öğrencinin ise sebepsiz olarak okuldan ayrıldığı ya da ailesine maddi destek olmak için okulu bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu durum öğrenci sayısında ciddi bir düşüş olmasına neden olabilecekten yeni kayıtların devam etmesi bu oranın azalmasını engellemiştir.

İmtihan cetvelleri öğrencilerin başarı oranını göstermekle birlikte rüşdiye mektebinde alınan dersler hakkında da bilgi edinilmesine olanak sağlamaktadır. Rize Rüşdiyesinde Tanzimat Dönemi eğitim sistemi ile ağırlık kazanan teorik derslerin öğretim programına dahil edildiği görülmektedir. Fakat Osmanlı klasik döneminden itibaren Kur'an dersi temel ders olduğundan öğrencilerin bu derslerde daha başarı olduğu hesap ve hendese gibi teorik derslerde ise başarı oranının daha düşük olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte eğitim programının merkezde hazırlandığı ve Rize kazasında da bu programın uygulandığı anlaşılmaktadır. Bu durum eğitimde bütünlük sağlanmaya çalışıldığının göstergesidir. Ne var ki merkezî hükûmetin politikaları nedeniyle Fransızca gibi dersler de bazı istisnalar olmuştur. Zira, merkezde Fransızca dersi kaldırıldığında dahi Rize Rüşdiyesinde bu dersin verilmeye devam ettiği bilinmektedir. Bu nedenle siyasi ve ekonomik gelişmelerin eğitim sistemi üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Siyasi ve ekonomik gelişmeler eğitim sistemini etkilerken öğretmenlerin yeterliliği/yetkinliği de öğrenci başarısını etkilemektedir. Rize Rüşdiyesine atanacak Fransızca öğretmenleri seçilirken yapılan imtihanlarda öğretmenlerin yeterli düzeyde olmadığı anlaşılmış ancak başka bir seçenek olmadığı için içlerinden biri seçilerek ataması yapılmıştır. Yine öğretmen sayısındaki yetersizlik nedeniyle bir öğretmenin birkaç derse girmesinin de eğitimin niteliğini olumsuz yönde etkilediği söylenebilir.

Son olarak Tanzimat sonrasında inas rüşdiyeleri yaygınlaşmakla birlikte Rize'de inas rüşdiyesinin açılmasına dair adımlar atıldığı görülmüş ancak sonucuna dair bilgiler edinilememiştir. Bu durum kızların eğitiminde de Rize kazasının geride kaldığını göstermektedir.

Kaynaklar

1.Arşivler

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Sadaret, Nezaret ve Devair Evrakı (A.} MKT. NZD.); Sadaret, Umum Vilayat Evrakı (A.} MKT. UM.); İrade, Dahiliye (İ. DH.); Maârif Nezâreti, Mektubi Kalemi (MF. MKT.); Maârif Nezâreti, Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT.); Maârif Nezâreti, Meclis-i Kebir-i Maârif (MF. MKB.); Şûrâ-yı Devlet, Şûrâ-yı Devlet (ŞD.); Topkapı Sarayı, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA. e).

2. Kitap, Makale ve Diğer Yayınlar

AKŞİN, Selçuk Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

AKYILDIZ, Ali, "Mekteb-i Maârif-i Adliyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-2, TDV Yayınları, Ankara, 2019, s. 236-238.

AKYÜZ, Yahya, "Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler) 25-27 Aralık 1989*, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara, 1991, s. 389-401.

ALKAN, Ö. Mehmet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 6, S. 12, 2008, s. 9-84.

ALTINOVA, Ayşegül, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

ARICI, Hayrettin, *XIX. Yüzyılda Trabzon Vilayeti'nde Eğitim (Vilayet Salnamelerine Göre)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2006.

ATA, Bahri, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 1, S. 1, 2009, s. 27-36.

AYDIN, Mithat, "Denizli'de Rüşdiyelerin Kuruluşu ve Gelişimi", *Belleten*, c. 75, S. 274, 2011, s. 815-844.

- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul, 2010.
- BİLİRLİ, Tahir, “Osmanlı Devleti’nde Modern Eğitim Kurumlarından Rüşdiye Mektepleri: Çaycuma Rüşdiye Mektebi Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 10, S. 4, 2021, s. 3834-3852.
- BOR, Eylem, *Fransız Kaynakları Işığında Tanzimat Dönemi Eğitime Fransız Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2020.
- BOSTAN, İdris, “Rize”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 147-151.
- ÇAKIR, Cevat, *Trabzon Vilayet Salnamlerine Göre Lazistan Sancağı: Eğitim-Kültür ve İdare Yapı (1869-1904)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun, 2017.
- DEMİREL, Muammer, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 44-60.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2006.
- DOĞANAY KAYA, Fatma, *Tanzimât’tan Cumhuriyet’e Rüşdiye Mektepleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011.
- FİNDLEY, V. Carter, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.
- GİRGİN, İsmail, *Kütahya Rüşdiye ve Mekteb-i İdadisi (Kuruluşu, Gelişimi ve Sosyo-Kültürel Hizmetleri)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2019.
- GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, “Alanya Rüşdiye Mektebi (1861-1913)”, *Erdem*, S. 73, 2017, s. 65-88.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Osmanlı Modernleşmesinde İlk Adımlar Teknoloji, Bilim ve Eğitim*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022.
- KILIÇ, Derya, *II. Abdülhamit Devri Eğitim Islahatlarının Sivas’a Yansıması (1876-1909)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,

- Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2019.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- KURT KEÇECİ, Songül, "II. Abdülhamid Dönemi'nde Kız Rüşdiyeleri", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 29, Mart-Nisan 2012, s. 1-19.
- ÖZTÜRK, Cemil, "Rüşdiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 300-303.
- PARMAKSIZ, Esmâ, *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- SARIKÖSE TURHAN, Selma, "Bartın Rüştiye Mektebi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 9, S. 5, 2020, s. 3126-3147.
- SHAW, J. Stanford ve SHAW Kural, Ezel, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2010.
- TEKDAL, Danyal, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Bir Taşra Okulu: Malatya Erkek Rüşdiyesi (1870-1899)", *Şarkiyat*, c. 12, S. 3, 2020, s. 369-409.
- TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- UYANIK, Ercan, KAYA, M. Melik ve ELÇİÇEĞİ, Büşra, "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Tartışmaları ve 1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu'nun Uygulanması", *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, c. 4, S. 1, 2021, s. 163-185.
- VURGUN, Ahmet, "19. Yüzyıl Türkiye'sinde Eğitimde Modernleşme Atağı: II. Mahmud ve Tanzimat Döneminde Eğitime Bakış", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, c. 13, S. 37, 2024, s. 185-208.
- YILDIZ, Hatip, *Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007.
- _____, "II. Abdülhamid Dönemi'nde Kız Rüşdiye Mektepleri Müfredat (Öğretim) Programları ve Kızların Eğitimine Katkısı",

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 8, S. 17, 2016, s. 115-135.

YOLALICI, M. Emin, “Maarif Salnamelerine Göre; Trabzon Vilâyeti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, c. 5, S. 5, 1994, s. 435-473.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E BOLU'DA EĞİTİM-ÖĞRETİM HAYATI

Fahri KILIÇ*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde modern bir eğitim sisteminin oluşturulmasına Tanzimat Dönemi'nde başlanılmıştır. Tanzimat Dönemi'nde eğitimde yeni metot uygulamaları ve buna dair kurumlar oluşturulması amaç edinilmiş ve bu süreçte Avrupa eğitim sistemi örnek alınıp yeni eğitim içerikli kurullar oluşturulmuştur.¹ Bu çerçevede 1846 yılında kurulan Meclis-i Maarif-i Umumi Komisyonu, okulların denetim altına alınmasını, derslerde taş levha ve divit kullanılmasını, eğitim süresinin dört yıl, eğitime başlama yaşının da yedi yıl olmasını kararlaştırmıştır.² İlk defa 1857 yılında da Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuştur. İlk Maarif Nazırı olarak Abdurrahman Sami Paşa göreve getirilmiştir. 1869'da Maarif Nazırı Mahmut Esat Saffet Paşa'nın hazırlamış olduğu Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile eğitim sistemi köklü bir değişiklik yaşamıştır. Nizamname ile Fransız eğitim sistemine göre bir Türk eğitim sistemi oluşturmak istenmiş, Maarif Nezaretinin illerde örgütlenmesi için her ilde bir maarif müdürlüğü kurulmuştur. Batı tarzı yeni okullar açılmaya başlanmıştır.³

Bolu'da da Tanzimat Dönemi'ne kadar bütün ülkede olduğu gibi eğitim öğretim işleri mahalli idareler tarafından yürütülmüştür. Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile Bolu'da eğitim örgütü

---

* Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, kilic_f@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0882-5811.

¹ Ali Akyıldız, "Tanzimat Döneminde Kurulan Merkezi Eğitim Kurumları (1836-1856)", *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*, ed. Prof. Dr. Cemil Öztürk ve Dr İlhami Fındıkcı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2011, s. 176.

²Zülfü Demirtaş, "Osmanlıda Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 17, S. 1, 2007, s. 180.

³ Cavit Binbaşıoğlu, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 61.

oluşturulmuş ve idari yönden Kastamonu vilayetine bağlı olduğu için eğitim teşkilatı da Kastamonu Maarif Müdürlüğüne bağlı olarak faaliyet yürütmüştür. Bolu, 1908 yılında müstakil il haline geldikten sonra ilk maarif müdürü olarak Hayri Bey atanmıştır. Sonrasında Tefvik Bey görevi devralmış, 1911 yılında maarif müdürlüklerinin lağvedilmesi üzerine mekteb-i idadi müdürleri aynı zamanda maarif işlerini de üstlenmiştir. 1914'te Maarif Müdürlükleri "müfettişlik" adı ile tekrar organize edilmiş, ilk olarak Emret Bey; sonraları Ahmet Talat, Tefvik, Mustafa Sami, Mehmet, Zülkefil ve Mehmet Beyler maarif işlerinin yürütülmesinde görev almıştır.⁴

Osmanlı Devleti'nde temel eğitim sıbyan mekteplerinde verilmiştir. Çocuklar için kullanılan "sabi" kelimesinden türetilerek bu mektebe "sıbyan mektebi" denilmiştir.⁵ İlkokul seviyesindeki sıbyan mektepleri, ahlakın, dinin, eğitim ve öğretimin öğretilmesinde rol alan okullardır. Sıbyan mekteplerine her mahallede kurulduğu için *mahalle mektebi* veya binalar taş olduğundan bunlara *taş mektep* adı da verilmiştir.⁶

Sıbyan mekteplerindeki, 4-11 yaş aralığındaki kız ve erkek çocuklar birlikte eğitim görmüşlerdir. Bu mekteplerde 1846 yılında dört yıllık eğitim sürecinde "Türkçe, Kur'an, Tecvit, Elifba, İlmihal, Lügat Sülüs ve Nesih" yazılar öğretilmiştir. Daha sonra Mekatib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu, 1864'te mekteplerde imla, malumat-ı nafia, coğrafya ve aritmetik derslerinin okutulmasını, öğretmenlerin Darülmualimin mezunu ve Osmanlı tebaasından seçilmesini kararlaştırmıştır.⁷

Bu arada 1869'da yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile tüm mahalle ve köylerde birer sıbyan mektebi açılması, yaş sınırının erkekler için 6, kızlar için 7 olması gerektiği belirtilmiştir. Osmanlı sıbyan mekteplerinde programlarında kuruluşlarından itibaren zaman zaman değişiklikler yapılmıştır. Ancak yapılan tüm düzenlemelere rağmen sıbyan mekteplerinde istenilen sonuçlara

⁴ Nermin Kılıç, Ayşe Kayapınar, Bilge Kaya, Fahri Kılıç ve Levent Kayapınar, *Bolu Livası 1921-1925 Senesi Salnamesi 1921-1925 Senesi (Giriş-Metin-Tıpkı Basım-Dizin)*, Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları -1, Bolu, 2008, s. 323- 324.

⁵ Nebi Bozkurt, "Mektep", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 5-6.

⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 201.

⁷ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 57.

ulaşılamamıştır. Bunun üzerine bu mekteplerin yerine batı tarzı yeni temel eğitim okulların açılmasına karar verilmiştir.⁸

Bu süreçte açılan iptidai mekteplerinde Usul-i Cedide yöntemi kullanılacak, “Elifba, İlm-i Hal, Tecvit, Kur’an-ı Kerim, Yazı Talimi, Ahlak, Malumatı Nafia, Fenni Hesap, Coğrafya ve Tarihi Osmanî” dersleri okutulacaktır. İptidai mekteplerinde ülke genelinde cuma günü haricinde saat sekiz-onaltı arası toplam altı saat dersler yapılacaktır. Salı ve perşembeleri ise öğleden sonra dersler yapılmayarak, müze, konferans ve gezi gibi okul dışı etkinliklere zaman ayrılacaktır. Okullarda eğitim öğretim 42 hafta sürecek ve 10 hafta tatile ayrılacaktır.⁹

İptidai mekteplerinin programında 1891 yılında değişiklik yapılmıştır.¹⁰ Yapılan bu değişiklikler bütün vilayetlere bildirilerek uygulanması istenmiştir. Buna göre iptidai mekteplerinde eğitim süresi üç yıl olarak belirlenmiştir. Temel eğitim faaliyetleri yürütecek bu okulların yeni ders programlarında, “Tecvit, Ahlak, Kur’an-ı Kerim, Kıraat, Elifba, İlmihal, Tarih-i Osmanlı, Hüsn-ü Hat, Sarf-ı Osmanlı, Muhtasar Coğrafya-yı Osmanlı, İmla ve Hesap” derslerine yer verilmiştir.¹¹

1. Bolu Sıbyan ve İptidai Mektepleri

Osmanlı Devleti’ndeki batılı tarzda temel eğitimin verildiği iptidai mekteplerinin sayısı hızlı bir artış göstermiştir. Bu okullardan birisinin de Bolu’da açıldığını söylemek mümkündür.¹² Bolu’daki ilk iptidai mektebin eğitim öğretim faaliyeti 1900 yılında başlamıştır. Yeni müfredata göre düzenlenen eğitim programı ve zengin öğretmen kadrosu ile Bolu İptidai Mektebi halktan büyük ilgi ve alaka görmüştür. Okulun uyguladığı modern eğitim öğretim usulleri öğrenci sayısında ciddi bir artışa yol açmıştır. Okulda, ülke genelinde uygulanan iptidai programı takip edilmiştir. Bunun yanı

⁸ Cahit Baltacı “Osmanlılarda Mektep”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 6.

⁹ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlıda Eğitimin Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 145.

¹⁰ Halil AYTEKİN, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Sistemi*, Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1991, s. 53.

¹¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), MF. MKT., 140/ 76.

¹² Bu dönemde geçmişten beri zengin bir eğitim birikimine sahip olan Bolu şehir merkezinde 132, Bolu sancağı genelinde ise toplam 834 Sıbyan Mektebi ve 1 Kütüphane bulunmaktadır. Bkz, *Kastamonu Vilayet Salnamesi*, s. 126.

sıra bölgenin ihtiyaçlarına yönelik çiftçilik ve çeşitli zanaat dallarına ait derslere de yer verilmiştir.¹³

Bolu sancağında 1889 yılında mevcut sıbyan mekteplerinin sayısı şöyledir: Ereğli 92, Bartın 50, Düzce 7, Gerede 187, Göynük 88, Mudurnu 6 olmak üzere toplam 430 tanedir.¹⁴ Bolu İptidai Mektebinin yanı sıra Gerede, Göynük ve Mudurnu ilçelerinde de iptidai mektepler açılmıştır.¹⁵

2. Ana Mektebi

Osmanlı Devleti'ndeki okul öncesine yönelik çalışmalar, Sıbyan Mekteplerinde yapılmıştır. Resmî olarak ana mekteplerinin açılışı Balkan Savaşları sonrasında yaygınlaşmıştır. 23 Temmuz 1908 tarihinden önce illerin bazılarında, bu tarih sonrasında ise İstanbul'da özel ana mektepleri açılmıştır.¹⁶ Bolu Ana Mektebinin muallimleri, Başmuallime Seher Hanım ile muallimler Hacer Hanım ve Sıddıka Hanım'dan oluşmaktadır.¹⁷

3. Bolu Rüştüye Mektepleri

Rüştüye, Osmanlı Devleti'nde ortaokul derecesindeki eğitim kurumlarına verilen addır. Mekteb-i Maarif-i Adlî adıyla İstanbul'da ilk rüştüye mektebi 1840 yılında açılmıştır. Sultan II. Mahmut döneminde açılan *sıbyan-ı sani* adlı okulların ismi *rüşdiye* olarak değiştirilmiştir.¹⁸ Rüştüyeler, Tanzimat Dönemi eğitiminin temelini oluşturan eğitim kurumları olmuştur. Maarif Nezaretinin 1869'da yayımladığı nizamnamede rüştüye mektepleri ile ilgili olarak çeşitli yenilikler getirilmiştir. Beş yüz haneden fazla olan her kasabada bir rüştüye açılacak, öğrenim süresi dört yıl olacaktır.

¹³ Bolu'da ilk iptidai mektebi, 1889 yılında açılmış olan Sıbyan Mektebinin iptidai mektebe dönüştürülmesi ile açılmıştır. Bkz. *Osmanlı Devri Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Bolu Sancağı*, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, C. I-II, Bolu, 2011, s. 8.

¹⁴ *Kastamonu Vilayeti Sâlnâmesi*, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1899, s. 324.

¹⁵ Fahri Kılıç ve Murat Tarhan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bolu'da Eğitim Uygulamaları", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 14, S. 3, 2014, s. 157-190.

¹⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000- M.S. 2006)*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 267-268.

¹⁷ Hamdi Birgören, *1916 Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi*, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bolu, 2008, s. 41.

¹⁸ Cemil Öztürk ve Arzu M. Nurdoğan, "II. Mahmut Döneminde Osmanlı Eğitimi: Modern Türkiye'nin Eğitimsel Temelleri", *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*, ed. Prof. Dr. Cemil Öztürk ve Dr. İlhami Fındıkçı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2011, s. 1029.

Rüştiyelerde, “Din Dersine Giriş, Osmanlıca, İmla ve İnşa, İlmi Hesap, Arapça, Farsça, Defter Tutmak Usulü, Coğrafya, Tersim-i Hudud, Mebadi-i Hendese, Tarih-i Osmani, Tarih-i Umumi ve Jimnastik” dersleri verilecektir. Fakat 1892’de bu okullar idadiler ile birleştirilmiş ve böylece ders programları da değişikliğe uğramıştır. Bu düzenleme ile rüştiyelerde eğitim süresi üç yıla indirilmiştir.¹⁹

Rüştiyelerdeki eğitimin süresi ve programa ilişkin bu değişiklikler, başta İstanbul olmak üzere taşrada da hızlı bir şekilde uygulamaya girmiştir. Bolu’da ortaokul seviyesinde eğitim verecek olan Bolu Merkez Rüştiyesi ile Gerede, Göynük ve Mudurnu Rüştiyeleri açılmıştır. Rüştiyelerde, genelde iki veya üç eğitimci ile bir bevvap (hademe) bulunmaktadır.²⁰

4. Bolu Kız Ortaokulu

Bolu’da Kız Ortaokulu 1932 yılında açılmış ve bu okula İnas İdadisi de denilmiştir. 1932-1933 öğretim yılında Bolu Kız Ortaokulunda 5 kadın 4 erkek olmak üzere toplamda 9 öğretmenin görev yaptığı ve 1933-1934 öğretim yılında ise bu sayının 2 kadın 8 erkek olmak üzere 10’a çıktığı bilinmektedir.²¹ 1935 yılında Kız ve Erkek Ortaokullarının birleştirilmesi ile Bolu Kız Ortaokulu kapatılarak eğitim öğretim faaliyetleri sona erdirilmiştir.²²

5. Bolu İdadi Mektebi

Osmanlı Devleti’nde orta öğretimin son kademesi olan ve bugünkü liselere karşılık gelen idadinin sözlük anlamı, *hazırlamaktır*. İdadiler yükseköğretim kurumlarına talebe hazırlayan ve yetiştiren okullardır. Bu amaçla 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle nüfusu 1.000 haneden fazla tüm kasaba ve vilayet merkezlerinde idadilerin açılmasına karar verilmiştir. İdadilerde Müslüm ve gayrimüslim çocukları beraber eğitim alacak, muavinlerle birlikte altı eğitimci bulunacak ve öğrenim süreleri üç yıl olacaktır.²³

¹⁹ Muammer Demirel, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 3.

²⁰ Mehmet Zekai Konrapa, “Bolu’da İlk Rüştiye Mektebi Ne zaman Açıldı? İlk Rüştiye Muallimi Kimdi?”, *Çele*, S. 8, Yıl:1, Ekim 1963, s. 4-6.

²¹ *Maarif İstatistiği (1932-1933)*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1934, s. 192-196.

²² Metin Kazan, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bolu Merkezde Eğitim Kurumları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 43.

²³ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 2, Eser Matbaası, İstanbul, 1940, s. 425

İdadilerin ders programları ise “Fransızca, Mantık, Coğrafya, Hesap ve Defter Tutma, Resim, Tarih-i Umumi, Türkçe Kitabet ve İnşa, Kimya Kavanini Osmaniye, Hikmet-i Tabiiye, Cebir, İlmi Servet-i Milel, Hendese ve İlmi Mesaha ve İlmi Mevalid” derslerinden oluşturulacaktır. Beş yıllık idadilerde ise I, II, III, IV ve V. sınıflara ait ders programına göre “Türkçe, Bulgarca, Arapça, Rumca, Fransızca, Ermenice, Ahlak, Ulum-ı Dinîye, Tarih-i Tabii, Hesap, Kur'an-ı Kerim ve Tecvit, Hendese, Hikmet-Tabiiye, Ziraat Usul-ü Defteri Evrak, Tarih, Muhaberat-ı Ticari Hat (Sülüs ve Rika), İlmi Eşya, Hıfzıssihha, Malumat-ı Kanuniye, Coğrafya, Arabî Malumat-ı Medeniye ve Malumat-ı İktisadiye” dersleri okutulacaktır. Ayrıca ihtiyaç olmasından dolayı Almanca ve İngilizce dersleri açılacaktır.²⁴

İstanbul'da açılan ilk idadilerden sonra taşrada da hızla açılmaya başlamıştır. Bolu'da da bir idadi açılmıştır.²⁵ Bolu İdadisi 4 Aralık 1888 yılında, iki yıl önce Mutasarrıf İsmail Kemal Bey tarafından Avrupa okul mimarisi örnek alınarak yaptırılan iki katlı rüştiye binasında eğitim öğretime başlamıştır. Okul binası Hisar Tepesi'nde olduğu için *Hisar Mektebi* adı ile de anılmıştır.²⁶

Büyük emekler harcanarak açılan okul binası 1911 yılında büyük bir yangınla kullanılamaz hale gelmiştir. Okulun çatı katında başlayan yangın, kısa sürede su tesisatı olmayan içi ahşap binanın tüm eşya ve kayıtlarıyla yok olmasına neden olmuştur. Bu olay sonrasında ise okul, önce maarif hanına; beş ay sonra Büyük Cami Mahallesi'ne ve bir buçuk sene sonra da Belediye binasına taşınmıştır. Bu dönemde şehrin çeşitli yerlerine nakledilerek öğretim aksatılmamaya çalışılmış, diğer taraftan okulun tamir ve onarımına devam edilmiştir. Yanan okul binasının yeniden yapılmasına ancak 1913 yılında başlanabilmiştir. Yeni okul binası bir kat daha ilave edilerek üç kata çıkartılmış ve 1914 yılının temmuz ayında bitirilerek yeniden eğitim öğretime açılmıştır.²⁷

Bolu İdadisinde verilen dersler arasında “Hendese, Fransızca, Tarihi Umumi, Coğrafya, Hey'et, Lisan-ı Osmani, Arabi ve

²⁴ Fatih Demirel, “II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Orta Öğretim: Sultaniler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXVII, S. 2, 2012, s. 339-358.

²⁵ BOA, MF. MKT., 441/45.

²⁶ Rubin Hoxna, *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, çev. Adnan İslamoğulları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 123.

²⁷ Cemal Sezer, “Bolu Mekteb-i İdâdîsi”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 6, S. XVI, Aralık, 2013, s. 510.

Farsi, Müsellesat, Kavanin-i Mülkiye, Hıfzıssıhha, Hat, Resim, Cebir-i Adi, Hesap, Malumatı Fenniye, Kimya, Kavanin-i Hususiye, Usul-i Defter, Cerr-i Eskal, İlmi Servet, Malumatı Ziraiye ve Sıhhiye” dersleri bulunmaktadır.²⁸

Tarihi Bolu İdadisi 1914-1915 döneminde kapatılarak, sultani olarak hizmete devam etmiştir. Sultaniler kapatıldıktan sonra da Bolu Orta Mektebi olarak eğitim öğretim yapılmaya devam edilmiştir. Ancak 1 Şubat 1944'te yaşanan Bolu ve çevresinin etkilendiği deprem sebebiyle yıkılmış olan okul binasının olduğu yere yeni binalar yapılmış ve günümüzde bu binalarda halen eğitim-öğretim faaliyetlerinin devam ettiğini söylemek mümkündür.²⁹

Bolu İdadisinde önemli şahsiyetler yetişmiştir. Bu şahsiyetlerden biri eğitimci, tarihçi ve arşivci kimliği ile Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk kültürüne önemli katkılarda bulunmuş Muallim Cevdet Bey'dir.³⁰ Asıl adıyla Mehmet Cevdet, 7 Mayıs 1883'te Bolu'da doğmuştur. Ailesi, Osmanlı Rus Savaşı (1877-1878) sırasında Niş'ten göç ederek Bolu'ya yerleşmiştir. Bolu İdadisinden 10 Eylül 1899'da mezun olmuştur. Daha sonra da Dârülmualimîn-i Âliyeyi bitirdikten sonra da Dârüşşafaka Lisesinde Arapça Öğretmeni olarak göreve başlamıştır. Azerbaycan'da 1907 yılında Füyûzât adlı öğretmen okulunda müdürlük ve öğretmenlik yapmış, gazetelerde yazılar yazmış, konferanslar vermiştir. 1908 yılında İstanbul'a, öğretmenlik görevine tekrar dönmüştür. Ardından da 1909 yılında Avrupa'ya giderek Cenevre'de üniversitenin pedagoji bölümünde çocuk terbiyesi dersleri ile Collège de France'ta pedagoji, tarih ve felsefe derslerine katılmıştır. Ardından 1910 yılı sonlarına doğru İstanbul'a dönmüştür. Dârülmualimînde fenn-i terbiye, sarf ve nahiv, ma'lûmat-ı medeniyye ve içtimâiyye dersleri vermiştir. Muallim Cevdet, 1931 yılında öğretmenlik mesleğinden ayrılarak İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Evrak Tasnif Heyeti Başkanlığı görevine getirilmiştir. Bu arada İstanbul Kütüphaneleri

²⁸ BOA, MF. MKT., 499/38.

²⁹ Fahri Kılıç, Mehmet Solak ve Murat Tarhan, *Altın Yaprak Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Eğitime Taşradan Bir Bakış*, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2016, s. 73. Bkz; Ek 1., Bolu İdadisi, Bolu Sultanisi, Bolu Orta Mektebi.

³⁰ Bahri Ata, "19.Yüzyılın Sonlarında Bolu'da Eğitim ve Bolulu Eğitimci Muallim Cevdet", *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, Bolu, 1998, s. 34-35.

Tasnif Heyeti Başkanlığını yürütmüştür. Ayrıca Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde görev almıştır. Mehmet Cevdet, Soyadı Kanunu ile *İnançalp* soyadına almış ve 3 Aralık 1935 yılında vefat etmiştir.³¹

6. Bolu Sultanisi

Maarif Nezareti tarafından 1910 yılı eylül ayından itibaren lise düzeyinde eğitim veren idadilerin yerine *sultani* adı verilen okulların açılmasına karar verilmiştir. İstanbul'un çeşitli semtlerinde açılan ilk sultanilerden sonra taşrada da sultaniler açılmaya başlanmıştır. Bolu, ilk sultani açılan vilayetlerden birisi olmuştur. Bolu'da 1888 yılından 1914 yılına kadar eğitim öğretimin sürdürüldüğü idadi kapatılarak yerine sultani açılmıştır. Bolu Sultanisi 1924 yılına kadar eğitim öğretim hayatını sürdürmüştür.³²

Bolu Sultanisindeki öğretim idadideki gibi ilk yıl gündüzlü şekilde devam etmiş, daha sonra bazı ilavelerle sultaniler yatılı hale getirilmiştir. Bolu Sultanisinin tam teşkilatlı kurulmadığı ve ikinci devre sınıflarını da tamamlayamadığını belirtmek gerekir. Bu sebeple de Sultaninin hiç mezun vermediği, 1919-1920 yılı başında gündüzlü bir okula çevrildiği ve yatılı eşyalarının da Trabzon Sultanisine gönderildiği bilinmektedir.³³

Bolu Sultanisinin binası 1920 yılı mayıs ayından itibaren Millî Kuvvetler tarafından karargâh olarak kullanılmıştır. Ancak okul, isyan dönemlerinde asilerin saldırısına uğramış, okulun eğitim araç gereçleri, özellikle Almanya'dan getirilen laboratuvar araçları yağmalanmıştır. İsyân sona erdirildikten sonra okul binası tekrar Millî Kuvvetler tarafından kullanılmıştır. Duvarlarında asilerin yağma ve kurşun izleri bulunan gazi okul binasında IV. Fırka Komutanı Nazım Bey millî ordunun ilk düzenli birliklerini oluşturmaya başlamıştır.³⁴

1921-1923 yıllarında Sultani Mektebinin muallimleri ve öğrencileri *Milli Gaye* adında on beş günde bir yayımlanan dokuz sayıdan oluşan dergi çıkartmışlardır. Bu arada okulun öğrencileri ve öğretmenleri arasında ünlü şairler ve edebiyatçılar da yer almıştır. Örneğin ünlü vatan şairi Mehmet Arif Nihat Asya da Bolu Sultanisinde

³¹ Ahmet Güner Sayar, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muallim-cevdet> (Erişim Tarihi: 11.11.2024)

³² Hamdi Birgören, *1916 Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi*, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bolu, 2008, s. 40-41.

³³ *Bolu İl Yıllığı 1967*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, s. 91.

³⁴ Halis Duman, *Anılarım (1908-1924)*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 1991, s. 232-233.

öğrenim görmüştür. Yine Bolu Sultanisinde Nazım Hikmet Ran ve Vala Nurettin kısa süreliğine öğretmen olarak görev yapmıştır.³⁵

7. Bolu Zükûr Darüleytamı

Balkan Savaşlarıyla Anadolu'ya ve bilhassa İstanbul'a 26.523 aileye mensup 71.505 yetim gelmiştir. Bu yetim çocuklar için hayırseverlerin girişimleriyle, dönemin iktidarı İttihat ve Terakki Partisinin desteğiyle ilk Darüleytam 25 Kasım 1914'te İstanbul Kadıköy-Moda'da açılmıştır. Darüleytamlarda öncelikle kimsesiz çocukların barınma ihtiyacının karşılanması amaçlanmıştır. Ayrıca fakir-muhtaç çocuklar ve Darüleytamlardaki şehit çocuklarının temel eğitimden geçmesi, yeteneklerine yönelik bir meslekte uzmanlaşmasının sağlanması ve topluma iş sahibi birey olarak yer alması sağlanmıştır.³⁶

Ana sınıfı, ilkokul ve sanat okulu şeklinde yapılanan Darüleytamlar, on üç yaş üstü öğrencilere yönelik sanayi mekteplerinde uygulanan müfredata yer vermiştir. Darüleytamlarda erkek çocuklara teknik eğitim, ziraat ve sanat dersleri verilirken, kız çocukları da biçki dikiş nakış, el işi gibi dersler verilmiştir.³⁷

İstanbul'da açılan ilk Darüleytamın ardından hemen her vilayet ve sancakta birer tane açılmıştır. Bolu'da 27 Nisan 1916 tarihinde bir Darüleytam şubesinin kurulmasına karar verilmiştir.³⁸ Bu karar doğrultusunda Darüleytam Kurma Komisyonu oluşturulmuştur. Darüleytam Kurma Komisyonu, öncelikle 40 yetimi kabul edebilecekleri bir bina satın almaya ve buradaki çocuklara doğramacılık mesleğini öğretme amacıyla çalışmalarına başlamıştır.³⁹

Bu arada illerde kurulacak olan darüleytamlara bina temini için Maarif Nezareti tarafından 1915 yılı bütçesinden sağlanacak olan 40.000 kuruşa başvurulmamış; bunun yerine Müdafaa-i Milliye bütçesinden 50.000 kuruş, Belediye bütçesinden 20.000 kuruş

³⁵ Vâlâ Nureddin, *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, İstanbul, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965, s. 208.

³⁶ Mustafa Kılınç, "Darüleytamlarda Yürütülen Mesleki Teknik Eğitim Uygulamaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 64, 2019, s. 211-228.

³⁷ Hidayet Yavuz Nuhoğlu, <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Daruleytam> (Erişim Tarihi: 11.11.2024)

³⁸ *Bolu Vilayet Gazetesi*, 10 Mart 1331, s. 1.

³⁹ İzzettin As, *Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020, s. 246-247.

ve bağışlardan 20.000 kuruş olmak üzere toplam 90.000 kuruş nakit temin edilmiştir.⁴⁰ Bütün hazırlıklar yapıldıktan sonra Bolu Zükûr Darüleytamı 100 erkek çocuğa hizmet vermeye başlamıştır.⁴¹ Okulun ilk müdürlüğünü Mehmet Tevfik Efendi yürütmüştür. Bolu Darüleytamında idareciler, öğretmenler ve hizmetlilerden oluşan toplam 17 kişilik bir kadronun bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bu arada Darüleytamlar; savaşının uzaması, malî sıkıntılar, yiyecek ve eşya temininde yaşanan zorlular ve kötü yönetimler nedeniyle 2 Nisan 1917 tarihinde devletin himayesi altına alınmıştır. Ancak Bolu Darüleytamı bu uygulamadan muaf tutulmuş, halkın desteği ile faaliyetlerini sürdürmüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Bolu Darüleytamı 70-80 çocuğun bakımını, eğitim öğretimini ve bir meslek edindirme işlevini yerine getirmeye devam etmiştir.⁴²

Ancak Darüleytamlar Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra kapatılarak Maarif Nezaretine bağlanmıştır.⁴³ Bu gelişme üzerine ülkedeki bütün Darüleytamların İstanbul'a nakledilmesine karar verilmiştir. Bu kapsamda Darüleytam Heyeti-i İdaresi tarafından taşradaki bütün darüleytamlar gibi 1925 yılında Bolu Darüleytamı da kapatılmıştır.⁴⁴ Darüleytamın mal varlıkları ve eşyaları da satılarak bedelleri mahalli idareye teslim edilmiş, öğrencileri de İstanbul'daki darüleytamlara nakledilmiştir.⁴⁵

8. Bolu Kız Sanayi Mektebi

Kız Sanayi Mektepleri, kız çocuklarına “tarih, okuma-yazma, coğrafya, dinî bilgiler, hesap ve Kur'an” gibi dersler ile “resim, nakış örgü, çiçek ve dikiş” gibi derslerin verildiği meslek edindiren okullardır. Ayrıca bu okullarda yetişkinlere yönelik uygulamalı dersler de verilmiştir. 1922-1923 öğretim yılında Kız Sanayi Mektebi adında Bolu'da bir meslek okulu açılmıştır. “Okulun Müdürü

⁴⁰ BOA, DH. UMVM, 70/19, H. 12-06-1336.

⁴¹ BOA, MF.MKT., 1232/93, H. 13-05-1336.

⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, “Muaveneti İçtimaiye Müdüriyeti Umumiyesi Bütçesi”, C. 24, 126, İçtima, 25.10.1338, s. 181.

⁴³ Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 54.

⁴⁴ İzzettin As, *Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2022, s. 249.

⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, “Öksüz Yurtları Müdüriyeti Umumiyesinin 1340 Senesi Bütçesi Hakkında Kanun Lâyihası ve Muvazenei Maliye Encümeni Mazbatası”, C. 8, 21, İçtima, 25.03.1340, s. 77.

Mustafa Şevket Bey, Müdür Yardımcısı Macide Hanım, Katip ve Hesap Memuru Hacı Hafız Mustafa Efendi, Muallimler Riyaziye Muallimi, Feride Hanım Tabiiyet Muallimi, Şerefnur Hanım Tarih ve Coğrafya Muallimi Ahmet Zuhuri Bey, Din Dersleri Muallimi Vasfi Efendi, Türkçe Muallimi Agah Bey, Fransızca Muallimi Mehmet Sermet Paşa, Terbiye-i Etfal ve İktisat-ı Beyti Muallimi Macide Hanım, Dikiş ve Biçki, Nakış, Çamaşır, Ütü, Kola Muallimi, Emine Nesrin Hanım, Terbiye-i Bedeniye ve Musiki Muallimi Mevhibe Hanım, Resim Muallimi Behire Faik Hanım, Tabahat Muallimi Zehra Hanım, Yazı Muallimi Vekil Hacı Hafız Mustafa Efendi, İlk Kısım Baş Muallimi Emine Edibe Hanım, İlk Kısım Baş Muallimi Münire Hanım, İlk Kısım Baş Muallimi Meliha Hanım, İlk Kısım Baş Muallimi Vekil Ayşe Hikmet Hanım, İlk Kısım Baş Muallimi Makbule Hanım, İlk Kısım Baş Muallimi Zehra Hanımdır".⁴⁶

9. Leyli Sanayi Mektebi

Bolu Sanayi Mektebi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1921-1924 yılları arasında açılmış, Vali Fahrettin Bey'in gayretleri ile yaklaşık yirmi bin liraya mal olmuştur. Okulun dersliklerinin yanı sıra imalathanesi ve sebze bahçesi de bulunmaktadır. "Sanayi Mektebinin Müdürü Lütfi Bey, Muhasibi Mustafa Efendi, Ambar Memuru Ali Rıza Efendi, Baş Muallimi Sırrı Erdoğan Efendi, İkinci Muallimi Galip Efendi, Ulum-ı Diniye Muallimi Hafız Mehmet Efendi, Doktoru Enver Bey, Mubassır Vekili Mustafa Efendi, Marangoz Muallimi Hurşit Bey, Marangoz Muallimi Rıfat Efendi, Marangoz Kalfası Tahir Çavuş, Demirhane Muallimi Emine, Aşçıbaşı, Demir Ustası Muharrem Efendi, Elektrik ve Sinema Memuru Ali Efendi, Bando Muallimi Mehmet Ali Efendi, Terzihane Muallimi Hüseyin Sinanettin Efendi, Terzihane Ustası Lütfi Efendi, Kundura hane Muallimi Nuri Efendi, Kundura Kalfası Hüseyin Efendi, Ser hademesi Mustafa Efendi, Hademesi Abdullah Ağa, Hademesi Ali Osman Ağa, Hademesi Feride Hanım, Hademesi Güllü Kadın, Çamaşırıcısı ve Dişçisi Hanife Hanım, Hademesi Ahmet Ağa, Sanayi Emine, Aşçıbaşı Hakkı Efendidir".⁴⁷

10. Bolu Medreseleri

Medrese, Arapçada "d-r-s" kökünden türetilmiş bir sözcüktür. Medrese, İslam ülkelerinde dinî ve ilmî derslerin verildiği bir

⁴⁶ Nermin Kılıç vd., *age*, s. 189-190.

⁴⁷ Nermin Kılıç vd., *age*, s. 199-201.

yerdir. Medreseler, ait oldukları toplumun ihtiyaçları doğrultusunda vatandaş yetiştiren eğitim kurumlarından⁴⁸ Medreseler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 19. yüzyıla kadar ilmî ve fikrî alanlarda etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk medrese İznik'te kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin teşkilatlanmasında ilk sıralarında yer alan medreselerin sayıları kısa sürede artmıştır. Ancak 16. Yüzyılın başlarından itibaren medreselerde bozulmalar başlamıştır. Yıkılışı önlemek için yapılmaya çalışılan yenilikler kapsamında, eğitim kurumları da tekrar düzenlenmiştir.⁴⁹

Özelikle Tanzimat Dönemi'nden sonra eğitimde köklü değişiklikler yapılmış ortaöğretim ve yükseköğretim seviyesinde ise modern tipte “rüştüyeler, idadiler, sultaniler, yüksekokullar” açılarak, vakıf kuruluşlarından olan medreselerden ise devlet desteği çekilmiştir. Ancak medreselerdeki eğitim öğretim faaliyetlerinin vakıflar aracılığıyla sürdürülmesine izin verilmiştir. Medreseler son olarak 1914'te 4'er yıllık üç devreden oluşan 12 yıllık bir eğitimi karşılayacak şekilde yeniden programlanmış ve 1924 yılına kadar eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür.

Medreseler, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında hemen her vilayette, mahallelerde, kazalarda ve bazı köylerde eğitim faaliyetleri devam etmiştir. Medreseler Bolu eğitim tarihi açısından önemli yere sahiptir. Bolu'da ilk medrese Yıldırım Beyazıt tarafından 1382'de yaptırılmıştır. Yıldırım Beyazıt Medresesi, içerisinde cami, hamam ve kütüphaneden müteşekkil bir külliye⁵⁰

Bolu merkez ve kazalarında 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında açılan diğer medreseler ise şunlardır: Bolu merkezde “Hamza Ağa Medresesi, Yıldırım Han Medresesi, İmaret Medresesi, Semerkant Medresesi, Kalaycılar Medresesi, Semerkant Medresesi, Oturak Medresesi, Şemsi Ahmet Paşa Medresesi, Hamza Ağa Medresesi, Alaybey Medresesi, Akpınar Medresesi, Bedestan Medresesi, Debbağlar Medresesi ve Mustafa Paşa Medresesi” olmak üzere 13 medrese eğitimini sürdürmektedir. Göynük'te ise “Tahir Efendi Medresesi, Hacı Mehmet Ağa Medresesi, Hüseyin Ağa Medresesi ve

⁴⁸ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul, 1976, s. 25.

⁴⁹ Yaşar Sarıkaya, “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 1999, s. 24.

⁵⁰ Mehmet Zekai Konrapa, *Bolu Tarihi*, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu, 1964, s. 577.

Hacı Terzi Mustafa Ağa Medresesi” olmak üzere dört medrese bulunmaktadır. Mudurnu’da da Bazice Medresesi, Molla Hasan Medresesi, Kazgan Medresesi, Sultan Yıldırım Han Medresesi, Güzelcik Medresesi, El-Hac İsmail Efendi Medresesi, Keskinli Medresesi, Kuyumcu Medresesi, Deveviran Medresesi ve Hakkı Efendi Medresesi” olmak üzere 10 medrese bulunmaktadır.⁵¹ Gerede’de 9 medrese bulunmaktadır. Merkez kazada yer alan medreseler Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin yaptırdığı Müezzın Ali Efendi Medresesi ile Debbağhane ve Medrese-i Cedid Medreseleridir. Bolu ve kazalarında, Bolu’da 13, Göynük’te 4, Mudurnu’da 10, Gerede’de 9 medrese olmak üzere toplamda 36 medrese bulunmaktadır.⁵²

Bu eğitim kurumları, Osmanlı eğitim sistemi içerisindeki faaliyetlerini Cumhuriyet’in ilk yıllarına değin sürdürmüşlerdir.⁵³

11. Bolu İmam ve Hatip Okulu

İmam ve hatip yetiştirmek amacıyla 1913 yılı itibarıyla Medresetü’l Eîmme ve’l-Hutebâ (İmam Hatip Okulları) adı verilen okullar açılmaya başlanmıştır. Bu okulların programlarında düzenlemeler yapılarak Türkçe, İlm-i Kelam, Ahkam-ı İbadet, Kur’an-ı Kerim Nazariyatı, Ahkâm-ı Nikâh ve Talak, Kur’an-ı Kerim Tatbikatı, Hitabet-i Arabiye Nazariyatı ve Tatbikatı, Malûmat-ı Kanuniye” derslerinin okutulmasına karar verilmiştir. İmam hatip okulları bu düzenlemelerden sonra sayıları hızla artmaya başlamıştır. Bolu’da da bir imam Hatip okulu açılmıştır.⁵⁴

Açılan Bolu İmam ve Hatip Okulunun Müdürü Ali Nazif Bey, Kâtip İbrahim Fevzi Efendi, Riyaziye Muallimi Ali Nazif Bey, Tabiiyyat Muallimi, Yusuf Bey, Edebiyat Hitabet ve İnşa Muallimi Daniş Bey, Tarih ve Coğrafya Muallimi, Ali Haydar Bey, Din Dersleri Muallimi Salih Bey, Türkçe Muallimi Daniş Bey, Arabi Muallimi Mehmet Bey, Kur’an-ı Kerim, Tecvit, Gına Muallimi, Hafız Mehmet Emin Bey, Tefsir, Hadis, İlm-i Tevhit Muallimi, Muhiddin Bey, Ruhiyat ve Ahlak Muallimi, Ahmet İzzet Bey, Terbiye-i Bedeniye Muallimi, Mehmet Can Bey’dir.⁵⁵

⁵¹ BOA, C..MF., 6/286, H. 29-12-1255.

⁵² Kılıç ve Tarhan, agm, s. 176.

⁵³ Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 128.

⁵⁴ <http://www.imamhatip-okullari.org/tarihce.html> (Erişim Tarihi: 11.11.2024)

⁵⁵ Nermin Kılıç vd, *age*, s. 188.

Bolu İmam Hatip Mektebinde 1923-1924 yıllarında iptidai dâhil ve iptidai hariç olmak üzere iki kısım bulunmaktadır. İptidai hariç kısmında 1. 2. ve 3. sınıflarda toplamda 93 öğrenci iptidai dâhil kısmının 1. 2. ve 3. sınıflarında ise toplamda 19 öğrenci eğitim görmüştür. Ancak imam-hatip okulları, 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Yasası ile yeniden yapılandırılarak 29 imam hatip okulunun eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmesine izin verilmiştir. Ancak zamanla öğrenci yetersizliğinden sayıları azalan bu okullar, Bolu İmam Hatip Okulu da dâhil olmak üzere 1929-1930 öğretim yılında kapatılmıştır.⁵⁶

12. Bolu Öğretmen Okulları

Bolu'da öğretmen yetiştirmek amacıyla Osmanlı Dönemi'nde açılmış olan bir Darülmualimin bulunmaktadır. Bolu Darülmualimini 1914-1915'te yatılı şekilde öğretime açılmıştır. Az sayıda mezun verip 1917 yılında I. Dünya Savaşı ve sonrasında takip eden Kurtuluş Savaşı nedeniyle kapatılmıştır. Okulun ilk Müdürü Darülfünûn Edebiyat Şubesi mezunlarından Hilmi Bey'dir. Şam'da, Darülmualimin müdür yardımcılığı görevindeyken Maarif Nezaretince Avrupa'ya gönderilmiştir. Ancak seferberlikten dolayı yurda dönerek Bolu'da Daru'l Muallimin Müdürü olarak görevlendirilmiştir. Sultanide bir süreliğine Almanca derslerine vekil muallim olarak girmiştir.⁵⁷

Bu dönemde Bolu'da da kız muallim mektebi açılmıştır. Hisar Tepesi olarak bilinen alanda 1928'te öğretim faaliyetlerine başlamış olan Kız Muallim Mektebi, dört yıl eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütebilmiş ve sonrasında kapatılmıştır.⁵⁸

13. Bolu Erkek Öğretmen Okulu (1948-1975)

Bolu Erkek Öğretmen Okulu 7 Aralık 1948 tarihinde eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Kentin eğitim öğretim yaşantısına oldukça önemli katkıda bulunmuştur. Okul, ilk planlamasında Hisar Tepesi olarak bilinen günümüzde Bolu Anadolu Lisesinin bulunduğu konumda açılmıştır. Açıldıktan bir yıl sonra okulun şartları

⁵⁶ Kılıç ve Tarhan, agm, s. 181.

⁵⁷ Konrapa, age, s. 577.

⁵⁸ Ahmet Talat Onay, *Millî Mücadele Yazıları*, haz. Cemal Kurnaz ve Şefika Kurnaz, MEB Yayınları, İstanbul, 1995, s. 17.

iyileştirilmiş ve öğrenci sayısı arttırılmış, imkânları geliştirilmiştir. Bolu Erkek Öğretmen Okulu da ortaokul seviyesinin üstünde 3 senelik eğitim veren lise seviyesinde meslek okuludur.⁵⁹

Okul 1948 yılında açılmış, ilk mezunlarını da 1950-1951 dönemi içerisinde vermiştir. Öğretmen okullarına olan ilgi özellikle 1965-1966 eğitim öğretim yılı içinde görülmüş ve talebe sayısı da 2 kattan fazla artarak yaklaşık 1.110 yatılı öğrenciye ulaşmıştır. Okul, Hisar Tepesi'ndeki eğitim öğretim faaliyetlerine 1961 yılına değin devam etmiştir. Okulda çıkan yangın sonrası 13 Aralık 1961 tarihinde bina eğitim öğretim faaliyetlerini yürütemez hale gelmiştir. Yeni 1.000 kişilik okul binasının yeniden inşası için bakanlıkça yapılan ihaleler ile yeni binanın inşası başlamıştır. Bolu Erkek Öğretmen Okulu 1965-1966 ders yılında günümüz Kültür Mahallesi'ndeki adresine taşınmıştır.⁶⁰ Aynı eğitim-öğretim yılında 400 gündüzlü, 800 yatılı (leyli) toplam 1.200 öğrencisi ve 26 şube, 2 iş atelyesi, fizik ve kimya laboratuvarı, 1 müzik ve 1 resim dersliği mevcuttur. Okuma salonu ve kütüphanesi de bulunmaktadır. O yıllarda okulun 1 müdürü, 6 müdür yardımcısı ve 36 öğretmeni mevcuttur. Yangın sonrası taşınan ve yeni yapılan Ankara asfaltı üzerindeki binanın çatı onarımı için 6 Eylül 1972'de hazırlanan proje, birkaç gün sonra 30 Eylül 1972'de Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı raporunda da yer verildiği üzere 91 sayılı Kanun'un 15. maddesine göre bakanlar kurulunca kabul edilmiştir. Böylece yeni sayılabilecek okul binasının eksiklerinin giderilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır.⁶¹

Bolu Erkek Öğretmen Okulu, tüm öğretmen okulları gibi 1975'te Öğretmen Lisesine, 1975-1976'da ise Bolu Eğitim Enstitüsüne dönüştürülmüştür. Bir süreliğine öğretmen lisesi ve eğitim enstitüsü bir arada faaliyet göstermiş, daha sonra lise kısmı tamamen kapatılmıştır. 1975 yılında tüm öğretmen okullarının öğretmen liselerine dönüştürülmesi üzerine kapatılmıştır. Bolu Öğretmen Okulu mezunları sadece alanlarında donanımla kalmamış,

---

⁵⁹ Fevzi Barış Kurtbasan, *Bolu Erkek Öğretmen Okulu (1948-1975)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu, 2024, s. 75.

⁶⁰ *Bolu İl Yıllığı 1967*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, s. 243.

⁶¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/288-73-19, Dosya Ek. 148-425, 23.09.1972.

biçki-dikiş, ev idaresi, ziraat, müzik, sanat ve pedagoji gibi alanlarda uzman bireyler olarak yetiştirilmişlerdir.⁶² Türkiye'nin dört bir yanında başarı ile görevlerini ifa etmişlerdir. Köy enstitüsü felsefesi ile yola çıkan öğretmen okullarında öğrencilerin akademik gelişiminin yanı sıra kurumun ders dışı gelişimleri de önemli görülmüştür. Öğretmen okullarında yaparak yaşayarak öğrenme modeli uygulanmıştır. Öğretmen okulu öğrencileri akademik eğitimleri ile müzik aletleri çalmış, yörelere ait oyunları öğrenmişlerdir.⁶³

Bolu Erkek Öğretmen Okulu da diğer öğretmen yetiştiren okulların geleneğini devam ettirerek akademik başarıların yanına sosyal, sportif ve kültürel anlamda faaliyetler yürütmüştür. Özel günlerin kutlanmasında ve millî bayramlarda aktif rol almışlardır. Okul sonu gösterilerinde dünya klasiklerini oynamışlar, sanat sergileri tertip etmişlerdir. Öğrencilerin sosyal becerilerini geliştirmek için geziler, sanatsal etkinlikler ve yarışmalar düzenlenmiştir.⁶⁴ Özellikle aynı dönemlerde faaliyet gösteren Kız Öğretmen Okulu ile tatlı bir akademik rekabete girişmişlerdir. Kız Öğretmen Okulu ile düzenlenen yarışmalar sık sık gazete haberlerine konu olmuştur.⁶⁵

Bolu Eğitim Enstitüsü, 1982 yılında Gazi Üniversitesine bağlanmış ve Ankara merkezli olarak Gazi Üniversitesi Eğitim Yüksekokulu adını almıştır. 1982'den 1992'ye değin Ankara Gazi Üniversitesi Eğitim Yüksekokulu veya Eğitim Fakültesi şeklinde hizmete devam etmiş, 3 Temmuz 1992'de Bolu merkezde İzzet Baysal ve vakfı tarafından destekle açılmış olan Abant İzzet Baysal Üniversitesine devredilmiştir. Bolu Erkek Öğretmen Okulunun günümüz eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunan Eğitim Fakültesinin çekirdeğini oluşturduğunu belirtmek gerekir.⁶⁶

14. Bolu Kız Öğretmen Okulu (1952-1975)

Türkiye'de 1938 yılında açılmaya başlanan Köy Enstitüleri önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Ancak 1952 yılında Köy Enstitüleri kapatılmış ve bu enstitüler öğretmen okulları olarak faaliyete başlamıştır. İzmir'de bulunan Kızılçullu Köy Enstitüsü de

⁶² Yıldız Lokman, *Sisler Ardından (1972-1980)*, Mert Form Matbaacılık, Trabzon, 2015, s. 15.

⁶³ İsa Özkan, "Türk Eğitiminde Öğretmen Okulları ve Öğretmen Yeterliliklerine Dair Düşünceler", *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, c. 5, S. 15, 2016, s. 19-27.

⁶⁴ *Bolu*, 27 Şubat 1958.

⁶⁵ *Bolu*, 4 Nisan 1955.

⁶⁶ Nuray Özdemir Tiryaki, *Cumhuriyetin Öncü Sanayicisi İzzet Baysal*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2022, s. 182.

1952'te kapatılmış, öğrencilerin de Beşikdüzü Kız Köy Enstitüsü ve Bolu Kız Köy Enstitüsüne devredilmesine karar verilmiştir. Bu karar gereği aynı yıl öğrencilerin bir kısmı Trabzon Beşikdüzü Köy Enstitüsüne bir kısmı da Bolu Kız Köy Enstitüsüne nakledilmiştir.⁶⁷

Bolu'ya 1952 yılında nakledilen Kızılçullu Kız Köy Enstitüsünün öğretmen ve öğrencileri Bolu Orman Mektebinin binalarına yerleştirilerek eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Köy Enstitüleri 1954 yılında ilk öğretmen okullarına dönüştürüldükten sonra okulun adı Bolu Kız Öğretmen Okulu olmuştur. Okul, 1975 yılına kadar eğitim öğretim faaliyetini başarıyla sürdürmüştür. Bu süre zarfında birçok öğretmen yetiştirmiş olan okul, bu tarihten itibaren liseye dönüştürülmüştür. Okul 1980 yılında, 12 Eylül döneminde kapatılmış; 1981 yılında okulun binaları, Bolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesine devredilmiştir.⁶⁸

Okul, Bolu'nun eğitim öğretim hayatına önemli katkılar sağlamıştır. İlk defa Bolu ve çevresinin bitki örtüsünü ihtiva eden bir Herbarium oluşturulmuştur. Döneme ait uygulamalı eğitim araçlarının en iyi örneklerinden birisi olan Bolu'nun kayaç fosil ve bitki yapısını ihtiva eden bu ilk Herbarium, günümüzde Abant İzzet Baysal Üniversitesinde muhafaza edilmektedir. Okul, spor dallarına da çok önem vermiş ve adından çokça söz ettirmiştir. En çok öne çıkan spor dallarından birisi de voleybol olmuştur. 1974 yılında ise Kız Okulları Dünya Voleybol Şampiyonası'nda Bolu Kız Öğretmen Okulu Türkiye'yi temsil etmiştir. İzmir'de yapılan şampiyonada Bolu Kız Öğretmen Okulu bütün maçları kazanarak dünya şampiyonu olmuştur. Bolu Kız İlk Öğretmen Okulu, uygulamalı eğitim ile ön plana çıkmıştır. Uygulamalı fen laboratuvarları, sıcak yastık sistemi ile fide yetiştirilmesi, kümes hayvancılığı eğitimi, biçki- dikiş ve ev idaresi derslerine özellikle önem verilmiştir. Köy ve şehir okullarında uzun süreli öğretmenlik stajları yapılmış, öğretmen adaylarının kırsal bölgelere uyumu için kuramsal bilgiler pratiğe dönüştürülmüştür.⁶⁹

Ayrıca Bolu Kız İlk Öğretmen Okulunun, Kültür Edebiyat ve Yayın Kolu ile Mezunlarla Haberleşme Kolu tarafından ayda bir *İz*

⁶⁷ Necdet Aysal, "Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, c. 9, S. 35, 2005, s. 267-282.

⁶⁸ Derya Kaya, *Bolu Kız Öğretmen Okulu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu, 2022, s. 75.

⁶⁹ Cem Atabeyoğlu, "Türk Sporuna Dünya Şampiyonluğu Kazandırdılar", *Hayat Spor*, C. 2, 1974 s. 3.

adlı okul gazetesi çıkarılmıştır. Bu gazete iki yapraktan oluşan küçük bir gazetedir. 1967 yılının Kasım ayında ilk sayısı çıkan gazetenin bir yıl boyunca yayımlanmıştır. Gazete, okulun başarılarının sesi olmuştur.⁷⁰ Okulun fiziki yapısı ise gösterilere, törenlere, spor müsabakalarına oldukça elverişlidir. 1960'lı yıllarda okul, Bolu'nun örnek okulu seçilmiş ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay okulu ziyaret etmiştir.⁷¹ Ayrıca okulda görev yapan öğretmenlerin bir kısmı Abant İzzet Baysal Üniversitesinin ilk nüvesini oluşturan Eğitim Fakültesinin de kurucu hocaları olmuşlardır.⁷²

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan itibaren Avrupa eğitim sisteminin örnek alınması ile yeni okullar açılmıştır. Eski eğitim kurumları yanında batılı tarzdaki bu yeni okullar merkezden taşraya doğru hızlı bir şekilde yayılmıştır. Anadolu'da batılı tarzda yeni okulların açıldığı ilk yerlerden biri de Bolu Livası olmuştur. Cumhuriyet döneminde de modern eğitim kurumlarının açıldığı vilayetler arasında yer alan Bolu, yeni devletin millî eğitim sisteminin oluşumu aşamasında belirlenen politikaların uygulandığı ilk şehirlerdendir. Genç Türkiye'nin yeni eğitim sistemi çerçevesinde açılan eğitim kurumlarında uygulanan ders programları, derslerin içerikleri, öğretim ve idari kadroların özellikleri, öğrencilerin niteliklerinin geliştirilmesine ilişkin uygulanacak olan cumhuriyet dönemi eğitim programlarına yön vermiştir

Bolu ilinde özellikle Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar pek çok eğitim kurumu faaliyetlerini yürütmüştür. Bolu kenti köklü bir eğitim geçmişine sahiptir. Cumhuriyet öncesinde sıbyan (iptidai-10), rüştiye (4), idadi (1), medrese (27); Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise erkek ilk mektebi (2), erkek orta mektebi (1), kız ilk mektebi (2), kız sanayi mektebi (1), imam ve hatip mektebi (1) ile kaza köylerinde de ilk mektep (33) mevcuttur. Bu mekteplerde 228 muallimin, medreselerde ise 29 müderrisin görev yaptığı bilinmektedir. Bolu ilinin merkez ilçesi haricinde ilçelerinde de eğitim öğretim kurumları faaliyet göstermiştir.

⁷⁰ Selami Özsoy, *Bolu Basın Tarihi*, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2020, s. 71.

⁷¹ Nevin Yavuzcan Ceylan, *Siyah Beyaz Anılarım*, Zinde Yayıncılık, İstanbul, 2021 s. 166.

⁷² Derya Kaya ve Fahri Kılıç, "İz Bırakan Bir Eğitim Kurumu: Bolu Kız Öğretmen Okulu (1952-1975)", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3, 2022, s. 1145.

Bolu'da eğitim hayatına iptidai, sıbyan, rüştiye, idadi, kız ve erkek meslek okullarının yanı sıra Cumhuriyet Dönemi'nde kurulan iki öğretmen okulu damga vurmuştur. Bu okullardan birisi Bolu Erkek Öğretmen Okuludur. Okul, 7 Aralık 1948 tarihinde eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Kentin eğitim öğretim yaşantısına çeyrek asırdan fazla bir süre oldukça önemli katkılar sağlamıştır. Okul, tüm öğretmen okulları gibi 1975'te Öğretmen Lisesine, 1975-1976'da ise Bolu Eğitim Enstitüsüne dönüştürülmüştür. Bolu Öğretmen Okulunda yaparak yaşayarak öğrenme modeli uygulanmıştır. Köy enstitüsü felsefesi ile eğitilen öğrenciler, Türkiye'nin dört bir yanında başarı ile görevlerini ifa etmişlerdir. Öğrenciler pedagojik eğitimlerinin yanı sıra ev idaresi dersinden ziraat dersine sanat etkinliklerinden spor yarışmalarına kadar birçok alanda faaliyetlere katılarak şehrin kültür, sanat ve spor yaşantısına da önemli katkıda bulunmuşlardır.

Cumhuriyet Dönemi'nde kurulan bir diğer öğretmen okulu Bolu Kız Öğretmen Okuludur. Okulun kuruluşunda, İzmir'de bulunan Kızılçullu Kız Köy Enstitüsünün öğretmen ve öğrencileri ile birlikte Bolu'ya nakledilmesi etkili olmuştur. Bolu Orman Mektebinin binalarına taşınan Enstitü, 1952'de eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Köy Enstitüleri 1954 yılında ilk öğretmen okullarına dönüştürülmüştür. Bu nedenle okulun adı Bolu Kız Öğretmen Okulu olmuş ve 1975'e değin birçok öğretmen yetiştirmiştir. Bolu Kız Öğretmen Okulu, tüm ülkedeki öğretmen okulları gibi 1975 yılında kapatılarak liseye çevrilmiştir. Okul, yaklaşık çeyrek asırlık eğitim öğretim hayatı boyunca çok önemli izler bırakmıştır.

Bolu'daki eğitim kurumlarından Cumhuriyet Dönemi'nde iz bırakmış sanatçı, düşünür ve devlet adamları yetişmiştir. Bu isimler arasında; Hattat Emin Barın, Tarihçi Zuhuri Danışman, Edebiyatçı Muallim Cevdet, Din Adamı Ahmet Süreyya Efendi, Mehmet Arif Nihat Asya, Millî Mücadele dönemindeki Belediye Başkanı Hafız Hakkı Bey, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk kadın Milletvekili Bediz Morova, Bilim İnsanı Halis Duman ve *Bolu'nun Babası* olarak bilinen Mimar İzzet Baysal yer almaktadır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Cevdet Maarif (C..MF..); Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vi-
layat Müdürlüğü (DH. UMVM); Maarif Nezareti Mektubi Ka-
lemi (MF. MKT.).

*T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Ar-
şivi (BCA):*

Kararlar Daire Başkanlığı

2. Diğer Yayınlar

AKYILDIZ, Ali, “Tanzimat Döneminde Kurulan Merkezi Eğitim Ku-
rumları (1836-1856)”, *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan Türk
Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları* ed.
Prof. Dr. Cemil Öztürk ve Dr. İlhami Fındıkçı, *Pegem Akademi
Yayınları*, Ankara, 2011, s. 167-183.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000- M.S. 2006)*, Pegem
Akademi Yayıncılık, Ankara, 2006.

AS, İzzettin, *Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam*, Nobel
Yayınevi, Ankara, 2022.

_____, *Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam*, Yayımlan-
mamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, İstanbul, 2020.

ATA, Bahri, “19.Yüzyılın Sonlarında Bolu'da Eğitim ve Bolulu Eği-
timci Muallim Cevdet”, *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Ulus-
lararası Sempozyumu*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Yayınları, Bolu, 1998, s. 34-35.

ATABEYOĞLU, Cem, “Türk Sporu'na Dünya Şampiyonluğu Kazan-
dırdılar”, *Hayat Spor*, C. 2, 1974, s. 3.

AYSAL, Necdet, “Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy
Enstitüleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Ensti-
tüsü Atatürk Yolu Dergisi*, c. 9, S. 35, 2005, s. 267-282.

AYTEKİN, Halil, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Sistemi*, Gazi Eği-
tim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1991.

BALTACI, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Mat-
baası, İstanbul, 1976.

_____, Cahit, “Osmanlılarda Mektep”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.
29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Anı Yayıncılık,
Ankara, 2005.

- BİRGÖREN, Hamdi, *1916 Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi*, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bolu, 2008.
- Bolu İl Yıllığı 1967*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.
- Bolu*
- Bolu Vilayet Gazetesi*
- BOZKURT, Nebi, "Mektep", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 5-6.
- DEMİREL, Fatih, "II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Orta Öğretim: Sultaniler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXVII, S. 2, 2012, s. 339-358.
- DEMİREL, Muammer, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 44-63.
- DEMİRTAŞ, Zülfü, "Osmanlıda Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 17, S. 1, 2007, s. 173-183.
- DUMAN, Halis, *Anılarım (1908-1924)*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 1991.
- ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, 2, Eser Matbaası, İstanbul, 1940.
- ERGÜN, Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.
- HOXNA, Rubin, *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, çev. Adnan İslamoğulları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kastamonu Vilayet Salnamesi*, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1871.
- Kastamonu Vilayeti Sâlnâmesi*, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1899.
- KAYA, Derya, *Bolu Kız Öğretmen Okulu (1952-1975)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu, 2022.
- KAYA, Derya ve KILIÇ, Fahri, "İz Bırakan Bir Eğitim Kurumu: Bolu Kız Öğretmen Okulu (1952-1975)", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3, 2022, s. 1138-1162.

- KAZAN, Metin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bolu Merkezde Eğitim Kurumları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2009.
- KILIÇ, Fahri ve TARHAN, Murat, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bolu'da Eğitim Uygulamaları", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 14, S. 3, 2014, s. 157-190.
- KILIÇ, Fahri, SOLAK, Mehmet ve TARHAN, Murat, *Altın Yaprak Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Eğitime Taşradan Bir Bakış*, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2016, s. 73.
- KILIÇ, Nermin, KAYAPINAR Ayşe, KAYA, Bilge, KILIÇ, Fahri ve KAYAPINAR, Levent, *Bolu Livası 1921-1925 Senesi Salnamesi 1921-1925 Senesi (Giriş-Metin-Tıpkı Basım-Dizin)*, Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları -1, Bolu, 2008, s. 323- 324.
- KILINÇ, Mustafa, "Darüleytamlarda Yürütülen Mesleki Teknik Eğitim Uygulamaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 64, 2019, s. 211-228.
- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- KONRAPA, Mehmet Zekai, "Bolu'da İlk Rüştüye Mektebi Ne zaman Açıldı? İlk Rüştüye Muallimi Kimdi?", *Çele*, S. 8, Yıl:1, Ekim 1963, s. 4-6.
- _____, *Bolu Tarihi*, Bolu Vilayet Matbaası, Bolu, 1964.
- KURTBASAN, Fevzi Barış, *Bolu Erkek Öğretmen Okulu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu, 2024.
- LOKMAN, Yıldız, *Sisler Ardından (1972-1980)*, Mert Form Matbaacılık, Trabzon, 2015.
- Maarif İstatistiği (1932-1933)*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1934.
- NUHOĞLU, Hidayet Yavuz, <https://İslamansiklopedisi.Org.Tr/Daruleytam> (Erişim Tarihi: 11.11.2024)
- NUREDDİN, Vâlâ, *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, İstanbul, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965.

- Osmanlı Devri Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Bolu Sancağı*, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, C. I-II, Bolu, 2011.
- ONAY, Ahmet Talat, *Millî Mücadele Yazıları*, haz. Cemal Kurnaz- Şefika Kurnaz, MEB Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÖZSOY, Selami, *Bolu Basın Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020.
- ÖZDEMİR Tiryaki, Nuray, *Cumhuriyetin Öncü Sanayicisi İzzet Bay-sal*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2022.
- ÖZKAN, İsa, “Türk Eğitiminde Öğretmen Okulları ve Öğretmen Ye-terliliklerine Dair Düşünceler”, *21.Yüzyılda Eğitim ve Top-lum*, c. 5, S. 15, 2016, s. 19-27.
- ÖZTÜRK, Cemil ve NURDOĞAN Arzu M., “II. Mahmut Döneminde Osmanlı Eğitimi: Modern Türkiye'nin Eğitimsel Temelleri”, *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan Türk Eğitim Tarihi Araştır-maları, Eğitim ve Kültür Yazıları* ed. Prof. Dr. Cemil Öztürk ve Dr. İlhami Fındıkçı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2011, s. 1021-1031.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bası-mevi, İstanbul, 1983.
- SARIKAYA, Yaşar, “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 1999. s. 23-29.
- SEZER, Cemal, “Bolu Mekteb-i İdâdîsi”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 6, S. XVI, Aralık, 2013, s. 505-523.
- SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlıda Eğitimin Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, “Öksüz Yurtları Müdüriyeti Umumiyesinin 1340 Senesi Bütçesi Hakkında Kanun Lâyihası ve Muvazenei Maliye Encümeni Mazbatası”, C. 8, 21. İctima, 25.03.1340.
- _____, “Muaveneti İctimaiye Müdüriyeti Umumiyesi Bütçesi”, C.24, 126, *İctima*, 25.10.1338.
- YAVUZCAN CEYLAN, Nevin, *Siyah Beyaz Anılarım*, Zinde Yayıncılık, İstanbul, 2021.
- <http://www.imamhatip-okullari.org/tarihce.html> (Erişim Tarihi: 11.11.2024)
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/muallim-cevdet>. (Erişim Tarihi: 11.11.2024)

Ek 1. Bolu İdadisi, Bolu Sultanisi, Bolu Orta Mektebi.

Kaynak: Fahri Kılıç, Mehmet Solak ve Murat Tarhan, *Altın Yaprak Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Eğitime Taşradan Bir Bakış*, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2016, s. 73.

CUMHURİYETİN MODERNLEŞME PRATİĞİNDE BİR ADIM: BEŞİKDÜZÜ KÖY ENSTİTÜSÜ*

Derya ELMALI ŞEN**

Emre KARADENİZ***

Giriş

Latince “son zamanlar” ve “şu an” olarak tanımlanan “modo” kelimesinden türetilen modern kelimesi zaman içinde biraz değişmiş olsa da “yeni” anlamına gelmektedir. Zamanla “modernus” a dönüşen kelime düşüncedeki açıklık, özgürlük, otoritelerden bağımsızlık ve düşünceler üzerine bilgiyi ifade eden bir sıfat olarak kullanılmaya başlanmıştır. İlk kez MS 5. yüzyılda Hristiyanlığı pagan kültüründen ayırmak amacıyla kullanılan kavram, “eski”nin karanlık bir dönem olduğunu, İsa’nın doğumuyla birlikte “yeni” dönemin başladığını ifade etmektedir. Bununla birlikte modern kelimesi bugünkü anlamına en yakın şeklini Rönesans’ta almıştır. Bu dönemde modern; deneysel yöntemle ulaşılan yeni bilimi, Tanrı yerine insanı merkeze alan özgürlükçü yaklaşımı ve soyut devletin burjuva devletine dönüşmesi gibi birçok anlamı ifade etmiştir.¹

Tarihte bir döneme işaret eden modernleşme ise büyük keşifler, köklü demografik değişimler, sanayileşme, hızlı kentleşme, dinamik kitle iletişim sistemleri, giderek güçlenen ulus-devletler, kitlesel toplumsal insan hareketleri ve tüm bu unsurları birleştiren

---

* Bu metin, birinci yazar danışmanlığında ikinci yazar tarafından Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünde 2019 yılında tamamlanan “Erken Cumhuriyet Dönemi Modernlik Arayışının Yansımaları: Beşikdüzü Köy Enstitüsü” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak üretilmiştir.

** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Trabzon, d_elmali@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1931-8927.

*** Yüksek Mimar, Trabzon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kültür İşleri Şubesi Müdürü, emresunique@gmail.com.

¹ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, 5. bs., İstanbul, 2002, s. 715-723.

kapitalist dünya pazarı gibi birçok farklı kaynaktan beslenerek 20. yüzyılda ortaya çıkmış bir olgudur.² Modernleşme, devrimle birbirinden kopan ulusları evrensel kimliği altında yeniden bir araya getirmiş ve dünyanın dört bir yanında, neredeyse benzer özelliklere sahip, akli ön planda tutan bireyler ve toplumlar yaratmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilanı ile bu sürece dâhil olan Türkiye, Modernizm çerçevesinden bakarak ulus-devlet çatısı altında yeni kimliğini oluşturmaya çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslaşma süreci, diğer toplumlarda olduğu gibi tabandan tavana bir hareketle değil tam tersi bir mekanizmayla işlemiştir. Bireysel ve toplumsal olarak üretilen yeni kimlik, siyasi bir devrimle halka kabul ettirilmiştir.³

Türkiye için yenilenmekten çok yeniden yaratılmayı ifade eden Cumhuriyet, daha önce baskı altında tutulan ve görüşleri dikkate alınmayan halkın, uluslararası düzeyde kendini var etme çabası olarak görülmekle birlikte esasında ekonomik gelişmeyi hedefleyen, toplumsal ve bireysel alanlarda bir modernleşme hareketidir. Dolayısıyla Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan modernleşme çabaları, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte radikal bir çağdaşlaşma projesi olarak yönetici elit tarafından uygulamaya konmuştur.

İlk aşamada siyasi ve hukuki alanın yeniden biçimlendirilmesi şeklinde baş gösteren yenilikleri, çok geçmeden ekonomik gelişme ve kültürel modernizasyon hedefleri takip etmiştir. Modern devletler seviyesine ulaşmada ekonomik kalkınma öncelik olarak görülmüş ve bunun için Türk halkının katılımının gerekliliği savunulmuştur. Bu bağlamda büyük çoğunluğu kırsal alanda yaşayan ve okur-yazarlık oranı yaklaşık %10,6 olan halkın katılımının eğitimle sağlanması planlanmıştır. Bu amaçla, Türkiye'nin eğitim programına yönelik araştırmalara başlanmıştır. Bu kapsamda 1924'te İngiliz eğitimci John Dewey, 1925'te de Alman eğitimci Dr. Kuhne davet edilerek birer rapor hazırlamaları istenmiştir. Dr. Kuhne raporunda Arap alfabesinden Latin alfabesine geçmenin daha faydalı olacağını belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'nin kalifiye işçi ve tekniker açığını gidermek için yerel güçler ve etkenlerle düzenlenecek teknik okulların açılmasını tavsiye etmiştir. Türk eğitim sistemini en

---

² Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ - Bülent Peker, İletişim Yayınları, 4. bs., İstanbul, 1994, s. 28.

³ Burak Asiliskender, *Cumhuriyetin ilk yıllarında mimaride 'modern' kimlik arayışı: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2002, s. 40.

çok etkileyen Dewey (1924) ise raporunda köy okullarının her yönüyle köyün toplumsal hizmet ve sosyal merkezi konumuna dönüştürülmesi gerektiğini savunmuştur. Bu sistemin sürdürülebilir olması için de kişilerce değiştirilemez bir eğitim kanunu düzenlenmesini önermiştir. Bu bakış açısıyla köylerde tesis edilmesi düşünülen eğitim; öğrencilerine milliyetçi bir tarih bilgisiyle vatandaşlık bilinci kazandıracak, temel bilgilerle desteklenebilir modern tarım yöntem ve uygulamalarını öğretecek ve dahası köyü kalkındırmaya yetecek ölçüde kültürel birikim sağlayacak nitelikte olmalıdır.⁴

1. Eğitimde Modernleşme ve Köy Enstitüleri

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ülke nüfusunun % 80'i kırsal alanlarda yaşamakta olup, modern toplumun tüm getirilerinden yoksundurlar. 1930-40'larda Anadolu'da ilkokul çağındaki nüfusun %78'i okuma yazma bilmemektedir. Köylerde ise okul sayısının azlığı nedeniyle bu oran % 90'a yakındır. Bu okullara şehirden gelen az sayıda öğretmen köylerde tutunamazken, eğitilen işgücü de üretim sürecinden kopmaktadır. Ayrıca köylerdeki eğitim ihtiyacı sadece okuma yazma ile sınırlı değildir. Köylüler eski yöntemlerle üretim yapmakta ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele edememektedir.⁵

Bu yıllarda köye hizmet götürmenin zorluğunun yanı sıra köylünün ihtiyaç, istek ve beklentilerine cevap verilemediği için hizmetler yarım kalmıştır. Nüfusun büyük kısmını oluşturan kırsal Türkiye'nin bu yolla aydınlanabilmesi pek mümkün görünmemektedir. Cumhuriyet'in hedeflerine ulaşabilmesi için modernleşmenin kırsal kesime yayılması gerekmektedir. Bu hedefe ulaşmak için köylünün dilinden anlayan yeni bir aydın tipine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da köylünün kendi içinden çıkarılabilecektir. Diğer bir ifade ile bu sorun ancak köylerde köylülerle birlikte çözülebilecektir.⁶

Bu iklimde yeşeren Köy Enstitüleri düşüncesi, kurumlarla inşa edilmeye çalışılan yeni kimliğin temel yapı taşlarından biri

⁴ Özlem Altun, "İdealin Peşinde Köy Enstitüleri", *Mimarlık & Dekorasyon Dergisi*, S. 205, Mart 2011, s. 74-81.

⁵ Necdet Aysal, "Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 35-36, Mayıs 2005, s. 267-282; Sadık Kartal, "Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.4, S.1, 2008, s. 22-36; Kasım Doğan, *Cumhuriyet Dönemi Kimlik İnşası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

⁶ Aysal, agm, s. 267-282.

olan eğitim faaliyetlerine getirilen yeni bir soluk, yeni bir örgütlenmedir. “İş için iş içinde eğitim” sloganı ve “yaparak öğrenme” metoduyla kurgulanan Köy Enstitüleri'nin hedefi, halka okumayazma öğretmek amacıyla öğretmen yetiştirmenin yanı sıra modern tarım tekniklerini de öğretmekle kendine yetebilen ve üreten köyler elde etmektir. Bu sayede köy-öğretmen bütünlüğü sağlayarak kırsal kesimin kalkınması sağlanacaktır.

İsmail Hakkı Tonguç, dönemin Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan tarafından İlköğretim Genel Müdürü olarak atanmıştır. Tonguç, öncelikle köylere yönelik detaylı bir araştırma yapmış; daha önce yapılan çalışmaları ve sayısal verileri değerlendirmiştir. Bu değerlendirmenin ardından 20 yıllık bir plan taslağı hazırlamıştır. Bu plana göre 1954 yılında tüm köylere öğretmen, koruyucu sağlık hizmetleri ve ziraat teknisyenleri ulaştırılacaktır. Bu amaçla öncelikle Köy Eğitmeni Projesi uygulamasına başlanmıştır. Askerliğini tamamlamış okuryazar gençler, Ziraat Bakanlığı ile işbirliği içinde, Eskişehir Mahmudiye Devlet Üretme Çiftliği'nde 4 aylık bir kursta modern ziraat teknikleri ve aletleri konusunda eğitilmişler ve öğretmen olarak köylere gönderilmişlerdir. Amaç, köylere modern üretim araçları ile hem öğretmen hem de çiftçilik yöntemlerini sağlarken eğitimin mali yükünü de azaltmaktır. Böylece ilk Eğitmen Kursu 1936 yılında Eskişehir Mahmudiye'de açılmıştır. İlk Köy Öğretmen Okulları ise 1937 yılında çıkan Köy Eğitmenleri Yasası ile Eskişehir Çifteler ve İzmir Kızılçullu'da açılmıştır. Tonguç yönetiminde başlatılan bu projenin başarısı ile 1937 ve 1939 yıllarında çıkarılan yasalarla köy eğitmeni yetiştirme deneyimi yaygınlaştırılmıştır. Ardından Trakya Kepirtepe'de (1938) ve Kastamonu Gök köy'de (1939) Köy Öğretmen Okulları açılmıştır.⁷

Bu eğitim uygulaması, daha sonra kurulan Köy Enstitüleri için uygun koşulları yaratmıştır. “Köy Öğretmen Okulu” adıyla açılan kurumlara, 17 Nisan 1940 tarihinde mecliste kabul edilen ve 22 Nisan 1940 tarihinde *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu ile “Köy Enstitüsü” adı verilmiştir.⁸ Bu kanuna göre bu enstitülerin amacı sadece öğretmen yetiştirmek değil; teknisyen, sağlık memuru vb. meslek elemanları da yetiştirmektir. Enstitüde eğitilen gençler, köylüleri modern

⁷ Semavat Karabıyıkoglu Boduroğlu, *Türk Sanat Eğitiminin Tarihsel Gelişimi ve Bauhaus Ekolünün Türk Sanat Eğitimine Yansımaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir, 2010, s. 39.

⁸ T.C. *Resmî Gazete*, “3803 Sayılı Köy Enstitüleri Yasası”, S. 4491, 22.04.1940, s. 233-237.

dünya görüşü ile eğitecek; onlara pratik ve modern tarım yöntemlerini öğretecektir. Böylece köy-öğretmen bütünlüğü sağlanarak kırsal kesimin kalkınmasına katkıda bulunulacak ve toplum ile vatandaş arasındaki denge sağlanacaktır.

Daha önceden kurulmuş olan 4 Köy Öğretmen Okulu, çıkarılan kanunla enstitüye dönüştürülmüştür. Ayrıca yeni 17 okulun açılmasına karar verilmiştir. Bunlardan 10'u 1940 yılında Antalya Aksu, Adana Düziçi, Balıkesir Savaştepe, Kayseri Pazarören, Isparta Gönen, Sakarya Arifiye, Samsun Akpınar, Trabzon Beşikdüzü, Malatya Akçadağ ve Kars Cılavuz'da açılmıştır. Ankara Hasanoğlan (1941), Sivas Pamukpınar (1941), Konya İvriz (1941), Erzurum Pulur (1942), Aydın Ortaklar (1944), Diyarbakır Dicle (1944), Van Erciş (1947) olmak üzere diğer 7 enstitü ise diğer enstitülerin yardımlarıyla yapılmıştır. Köy Enstitülerinin misyonu sadece okuma yazma öğretmekle sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda çevre bölgeler için bir tür bölgesel kalkınma kurumu işlevi de görmüştür. Bu nedenle her enstitünün sorumlu olduğu, ekonomik açıdan benzerlik gösteren 3-4 ili kapsayan bir bölgesi bulunmaktadır⁹ (Şekil 1).

Şekil 1. Köy Enstitüleri ve Etkinlik Alanları Haritası¹⁰

Köy Enstitüleri beş yıllık karma eğitim veren ve köy öğretmeni yetiştiren kurumlardır. Dersler üç gruptur: %50'si genel bilgi ve kültür dersleri (tarih, coğrafya, Türkçe, yurttaşlık bilgisi, matematik, fizik, kimya, öğretmenlik bilgisi, yabancı dil, resim, müzik, okuma, tartışma, piyes, gezi, araştırma vb.), % 25'i tarım (tarla ve

⁹ Pakize Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. bs., İstanbul, 2013, s. 162.

¹⁰ Ebru Baysal, *Erken Cumhuriyet Döneminde Köy Mekânına Bakış ve Köy Enstitülerinde Mekânsal Deneyimler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 66.

bahçe ziraatı, zooteknik, kümes hayvancılığı, ipek böcekçiliği, arıcılık, tavukçuluk, balıkçılık, su ürünleri yetiştiriciliği vb.) ve % 25'i de teknik konular ve uygulamalar (marangozluk, demircilik, kalaycılık, köy yapıcılığı vb. ile biçki, dikiş, nakış, dokumacılık gibi ev ve el sanatları) şeklindedir. Derslerde uygulanan yöntemlerin özü, öğrencilere bilgiyi “iş içinde iş” yoluyla, onları çalışmaya yönlendirerek vermektir.¹¹ “Yaşayarak, görerek, gözlem yaparak, inceleyerek, araştırarak, deneyerek, öğrenerek, karşılaştırmalar yaparak ve yerinde kullanarak” öğrenci merkezli bir eğitim amaçlanmıştır. Öğrenciler modern tarım tekniklerini, ders saati geldiğinde kazma kürekleri sırtlayıp Ziraat Marşı eşliğinde enstitü tarlalarına giderek, uygulamalı olarak öğrenmişlerdir. Üstelik bu, gerçek anlamda verimli bir ders olmuş; eğitim sırasında ekilen tarlaların mahsulü, daha sonra yiyecek olarak değerlendirilmiştir.¹²

Genel olarak enstitülerde gündelik akış/program; tarım, teknik ve kültür alanları çerçevesinde, enstitünün yeri, mevsimler ve olanaklara göre “iş içinde iş ile eğitim” düşüncesiyle, tüm enstitü halkının katılımıyla belirlenmekteydi. Küme olarak adlandırılan ekip çalışmaları ve öğrencilerin bireysel aktiviteleri, öğrencilerin kişiliklerinin gelişimi açısından vazgeçilmez olarak kabul edilmekte ve yaşam, kümeler tarafından belirlenen programa göre bir düzen içinde yürütülmekteydi.¹³

Köy Enstitülerinin mekânsal oluşumuna bakıldığında, yeni bir hayata göre yeni bir dünya kurmak üzere oluşturduğu köye yönelik mekânsal kurgunun organizasyonu için mimara ve mimarlık eserine başvurduğu görülmektedir. 21 köy enstitüsünden 15'i için yarışma açılmış ve enstitüler, kuruluş dönemi yapıları dışında açılan mimari proje yarışmalarıyla edinilen projelere göre yapılandırılmıştır. Köy Enstitülerinin mimari projeleri için Tebliğler Dergisi'nde şartnameler yayımlanmıştır. Yapılacak projelerde yerel özellikler, manzara, yerel mimari üsluplar, orman ve denizin fiziksel koşulları; arazi tasarımının sağlaması gereken ölçütler olarak sıralanmış ve vaziyet planlarının da bu ilkelere cevap vermesi gerektiği belirtilmiştir (Bölüm I/2). Buna ek olarak; sınırlı bütçe büyük boşaltma ve dolgulara izin vermediğinden topografya önemli bir değer haline gelmiştir. Enstitülerin tasarımında yerel ve kırsal özelliklerin dikkate alınacağı, mevcut bina ve yolların,

¹¹ Kartal, agm, s. 22-36.

¹² Can Dünder, *Köy Enstitüleri*, İmge Kitabevi Yayınları, 8. bs., Ankara, 2011, s. 44.

¹³ Baysal, agt, s. 90-91.

yapılması gerekli köprülerin korunacağı, amaca uygun planlamanın önemseneyeceği belirtilmiştir (Bölüm 4/d).¹⁴

Her bir bina birimi, farklı mimari programa göre, 50 ila 100 kişilik kapasiteye sahip olacak şekilde tasarlanmıştır. Bu durum, 1000 kişi kapasiteli tek bir ünite tasarlamaktan daha pratik ve faydacıdır. Böylece Köy Enstitülerinde, tamamlanması 2-3 yıla kadar sürebilen büyük birimler inşa etmek yerine, sınırlı bütçeyle daha az işgücü gerektiren bir ya da iki katlı pavyonlar inşa edilmesi tercih edilmiştir.¹⁵

Enstitüler için tasarlanan vaziyet planları, geometrik bir düzende tasarlanmış bir küme oluşturan dağınık binalardan oluşmaktadır. Bu tür bir mekânsal düzenleme enstitüdeki günlük yaşam için uygun olmakla birlikte mevcut köy dokusundan farklı bir örüntü düzeni göstermektedir. Gridal düzen, mimari program ve faaliyet zaman çizelgesine dayalı olarak geliştirilmiştir. Kümeler arasındaki boşluklar daha sonra açık hava etkinlik alanları olarak kullanılmıştır. Bu da açık alanların öğrenci grupları tarafından farklı etkinlikler için kullanılabilmesine olanak sağlamıştır. Küçük ölçekli, tek katlı ya da az katlı yerel malzemelerle yapılmış binaları, yeşil alanları, boşlukları ve açık alanları ile yerleşim, üçüncü boyutta monotonluğu kırar ve uyumlu bir bütün oluşturur.¹⁶

İnşa aşamasında zaman ve bütçe kısıtlamaları göz önünde bulundurularak yerel malzeme ve yapım yöntemleri kullanılmıştır. Taş, ahşap, tuğla yığma binaların ana malzemeleri olarak kullanılmış, ancak zaman kısıtlamaları nedeniyle büyük binalarda kerpiç ve beton tercih edilmiştir. Tekniğe ve mevcut malzemelere bağlı olarak kemerli kapı ve pencereler ile taş işçiliği binaların bazı bölümlerinde görülebilir. Döşemeler ve çatı açıklıkları da yapının geneline uyacak şekilde tasarlanmıştır. Ahşap malzemedен inşa edilen ve kiremitle kaplanan yapılarda genellikle kırma veya semer çatı kullanılmıştır. Binaların cepheleri genellikle basit geometrik şekilli pencere ve açıklıklarla simetrik bir düzende tasarlanmıştır. Kübik formda zaman zaman açık merdivenler, basit ama dikkat çekici girişler, yatay denizlikler ve pencereler boyunca uzanan şeritler Köy Enstitüsü binalarının cephe detaylarından bazılarıdır. Ay-

---

¹⁴ *Tebliğler Dergisi*, "Köy Enstitüleri Binalarının Avan Projelerine Ait Yarışma Şartnamesi - 1", 13.05.1940, s. 199-204.

¹⁵ Şevket Gedikoğlu, *Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri*, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 1971, s. 51-53.

¹⁶ Baysal, *agt*, s. 30.

rıca bazı yapılarda da çeşitli simetrik biçimlenmeler, vurgulu girişler, kemerli pencereler, hitap balkonları ya da cephe boyunca şerit balkonlar tasarlanmıştır.¹⁷ Bununla birlikte her enstitü yöresine özgü yerel unsurlarla da biçimlenmektedir.

Açılan 21 enstitüden biri de Beşikdüzü Köy Enstitüsüdür. 1939 yılında Eğitim Kursu'yla başlayıp 1940 yılında 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu ile enstitüye dönüşen Beşikdüzü Köy Enstitüsü, sadece Trabzon'dan değil; çevre illerden gelen öğrencilerin de yetiştirildiği bir eğitim kurumudur.

2. Beşikdüzü Köy Enstitüsü

Trabzon'un batı sınırındaki ilçesi olan Beşikdüzü'nün eğitim alanındaki tarihsel gelişimi, Beşikdüzü Eğitim Kursu'nun açılışı ile başlar. İlk zamanlar Sürmene Aksu'da kurulması düşünülen Eğitim Kursu, Nahiye Müdürü Mürşit Bey ile halkın kendi imkân ve gayretleri ile yeni bir ilkokul binası yaptırmaları nedeniyle Beşikdüzü'nde açılmıştır.¹⁸ Beşikdüzü Eğitim Kursu, halk ve devlet nezdinde geniş katılımlı bir açılış töreniyle, 16 öğretmen ve 100 öğrenci ile birlikte 4 Mayıs 1939'da eğitim öğretime başlamıştır.¹⁹ (Şekil 2). 1940'da 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu ile Köy Enstitüleri yasalaşmış, böylece Eğitim Kursu Beşikdüzü Köy Enstitüsü'ne dönüştürülmüştür. Denizli Milli Eğitim Müdürü Hürrem Arman enstitünün kurucu müdürü olarak göreve getirilmiştir.

Şekil 2. Eğitim Kursu Binası ve Açılış Töreni²⁰

¹⁷ Baysal, *agt*, s. 142.

¹⁸ *Yeniyol*, "Eğitim Kursunun açılış töreninde Beşikdüzü İntibaları", 13 Mayıs 1939, s. 2.

¹⁹ Hürrem Arman, *Piramidin Tabanı Köy Enstitüleri ve Tonguç - Anılar 1*, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 1969, s. 266.

²⁰ Erdinç Kalay, *Tarlası Deniz Olan Okul - Beşikdüzü Köy Enstitüsü (1939-1954)*, Ema Matbaacılık, 1. bs., İstanbul, 2010.

Beşikdüzü Köy Enstitüsü, 8 Temmuz 1940 tarihinde Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane Rize ve Artvin gibi çevre illerden gelen 25 öğrenci ile eğitime başlamıştır. Gelen öğrenciler, saç kesimi ve banyo gibi bir ön hazırlıktan sonra bakanlıktan gelen kıyafetler giydirilerek eğitim öğretime hazır hale getirilmekteydi.²¹

Beşikdüzü Köy Enstitüsündeki dersler; tüm enstitülerde olduğu gibi kültür ve uygulamalı olarak iki kategoride yapılırdı. Dersler sabah erken saatlerde halk oyunları gösterileri ile başlardı (Şekil 3). Bahar aylarında tarımsal faaliyetler yapılır, kışın ise kültür ve sanat derslerine ağırlık verilirdi.²² Beşikdüzü Köy Enstitüsü'nde günlük faaliyetlere göre haftalık ve aylık programlar öğrenciler tarafından öğretmenlerle birlikte hazırlanırdı. Ücretli elemanın en az düzeyde tutulması nedeniyle kendi işlerini yapan öğrenciler, akışın yönlendirilmesinde söz ve sorumluluk sahibiydi. Her Cumartesi program komisyonları bir sonraki haftanın programını tartışırdı. Pazar günleri ise grup liderleri öğrencilere o haftanın ders ve çalışma programını açıklardı.²³

Şekil 3. Öğrencilerin Güne Horonla Başlaması²⁴

Çiftçilik/tarım eğitimi tüm öğrenciler için zorunluydu, ancak sanat dersleri için öğrencilere tutkularını anlamaları için farklı dersler deneme ve bir ay sonra ilgili oldukları dersleri takip etme

²¹ Emre Karadeniz, *Erken Cumhuriyet Dönemi Modernlik Arayışının Yansımaları: Beşikdüzü Köy Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2019, s. 77.

²² İlkfer Erdem, *Bir Öğretmen Yetiştirme Modeli Olarak Köy Enstitüleri ve Beşikdüzü Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2001, s. 74.

²³ Karadeniz, *agt*, s. 79.

²⁴ Erdem, *agt*, s. 17.

fırsatı verilirdi. Beş yıllık eğitimi tamamlamaya uygun olmayan öğrencilere, üç yıllık sanat kursunu tamamlama şansı ve sanat belgesi verilirdi. Köy sağlık memuru olmak isteyen erkek öğrenciler üçüncü sınıftan, köy ebesi olmak isteyen kız öğrenciler ise dördüncü sınıftan sonra sağlık bölümüne yönlendirilirdi.²⁵

Genel çerçevesi belirli dersler her enstitüde aynı olmakla birlikte yerin niteliklerini ortaya koyan (balıkçılık, dokumacılık, vb.) farklı etkinlikleri öne çıkaran anlayış önemszenmiştir. Bu bağlamda Beşikdüzü Köy Enstitüsü'nde sahip olduğu arazilerin sınırlı olması ve denize olan yakınlığı nedeniyle balıkçılığa ağırlık verilmiştir. Ayrıca zaman içinde duyulan gereksinim üzerine öğretmen ve öğrenciler demircilik, marangozluk, inşaat, araba yapımı, kunduracılık, nalbantlık, hayvan bakımı, hasta bakıcılık, terzilik ve dokumacılık gibi çeşitli atölyeler kurmuşlardır. Hatta son zamanlarda ipek-böceği yetiştirilmiş ve Çamlıküzü'ne arı kovanları yerleştirmişlerdir.²⁶

Kurulan atölyelerde öğrencilerin iyi bir eğitim alması için ihtiyaç duyulan yetenekli usta öğretici kadrosunun sağlanamadığı durumlarda, özel sektördeki insanlara teklif götürülmekteydi. Örneğin; inşaatların doğrama işlerinin Trabzon'da yapımı ve nakliyesinin pahalı olması nedeniyle, marangozluk derslerini yürütmesi için Bedri Birol usta öğretici olarak davet edilmiş, marangozluk atölyesi de bu şekilde kurulmuştur.²⁷

Deniz kıyısında bulunan tek enstitü olan Beşikdüzü, Sapanca Gölü'ne yakın olan Arifiye ile programında balıkçılık olan iki enstitüden biridir.²⁸ Zira Köy Enstitüsüne tahsis edilen alan Karadeniz kıyısına yakın olmasına rağmen toprak tarımsal üretim için uygun değildir. Bu nedenle Arman, balıkçılıkta uzmanlaşmaya karar vermiştir.²⁹ Bu tercihin diğer bir nedeni ise yeni gelişmekte olan enstitülerin ekipmana ihtiyacı olmasına rağmen bakanlık tarafından ödenen bütçenin çok sınırlı olmasıdır. Bütçe günlük ihtiyaçlara, yeni ekipmanlara ve inşaat harcamalarına cevap vermek için yeterli değildir. Enstitüler ihtiyaçlarını karşılamak için para kazanmak zorundadır.

²⁵ Erdem, *agt*, s. 63.

²⁶ Erdem, *agt*, s. 38.

²⁷ Arman, *age*, s. 305-306.

²⁸ Türkoğlu, *age*, s. 202.

²⁹ Arman, *age*, s. 264.

Tonguç (1969)³⁰'un “Senin tarlan Karadeniz olacak” sözü zamanla gerçek olmuştur. Fehmi Reis ile usta öğretici olarak anlaşılan Beşikdüzü Köy Enstitüsü, zamanla balıkçılık ve deniz ürünleri üretiminde profesyonelleşmiş ve doğuda Hopa ile batıda Sinop arasında ürün satmaya başlamıştır (Şekil 4). Öğrenciler, ürünleri piyasa fiyatlarının altında satarak satışlarını artırmış ve halkın sevgisini kazanmışlardır. Hamsinin bol olduğu 1942 yılında ise kazandıkları 14.500 lira ile hem araç gereçlerin masrafını ödemişler hem de dört kat kâr elde etmişlerdir. Balıkçılık seferleri 2-3 ay kadar sürerdi. Köy Enstitüleri'nin eğitim anlayışında iş sırasında kültür dersleri mekân arayışı gözetilmeden her yerde yapılabildiğinden, öğrenciler bu süre zarfında kitap ve enstrümanlarını yanlarına alarak çalışırlardı. Döndüklerinde ise kültür derslerine daha çok katılarak diğerlerine yetişirlerdi.

Şekil 4. Beşikdüzü Köy Enstitüsü Deniz Filosu³¹

Türkiye’de ilk defa çok partili seçimin yapıldığı 1946 yılı sadece Beşikdüzü Köy Enstitüsünün değil tüm enstitülerin sonunu getiren sürecin başlangıcı olmuştur. Seçimle birlikte hakkında uzun zamandan beri şikâyetler bulunan Köy Enstitüleri, bir kez daha eleştirilerin odak noktası haline gelmiştir. Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, 5 Ağustos 1946'da bazı nedenlerle görevinden istifa etmiştir. Köy Enstitülerinin “Tonguç Baba”sı olarak anılan İsmail Hakkı Tonguç da 21 Eylül 1946'da görevden alınmıştır. Sonraki süreçte Köy Enstitülerinde önce uygulamalı dersler programdan çıkarılmış, öğrencilerin karar alma sürecine katılımı ile kız ve erkek

³⁰ Arman, *age*, s. 264.

³¹ Kemal Kocabaş, *Tanıklıklarla Beşikdüzü Aydınlığı*, Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği Yayınları, 1. bs., İzmir, 2017.

öğrencilerin bir arada eğitim görmesi yasaklanmıştır. Enstitülerin kuruluş aşamasında ortaya koyulan eğitim felsefesine aykırı uygulamalarla yavaş yavaş kapanma sürecine giren Köy Enstitüleri 27 Ocak 1954'te tamamen kapatılmıştır.³²

Beşikdüzü Köy Enstitüsü de tüm bu gelişmelerden payını almıştır. 1951 yılında karma eğitimin yasaklanmasıyla kız öğrenciler, İzmir Kızılçullu Köy Enstitüsüne gönderilmiş ve okul Erkek Köy Enstitüsü haline getirilmiştir. Ancak bir yıl geçmeden Kızılçullu Köy Enstitüsünün kapatılması üzerine erkek öğrenciler farklı köy enstitülerine dağıtılmıştır. 1952 yılında bu kez tüm enstitülerde okuyan kız öğrenciler Beşikdüzü'nde toplanarak Beşikdüzü Kız Köy Enstitüsü haline getirilmiştir.³³ 1954'te kapatılana kadar Beşikdüzü Köy Enstitüsünde 499 eğitimciyle 1572 öğretmen yetişmiştir.³⁴

3. Beşikdüzü Köy Enstitüsü'nün Mimari Biçimlenmesi

Enstitülerin teşvik edici bir odak noktası olabilmesi ve yakın bölgelerin iyileştirilmesine hizmet edebilmesi için yer seçimi bazı kriterlere dayandırılmıştır.³⁵ Bununla birlikte bu yıllarda temel sorun arazinin kısıtlı olmasıdır. Bu nedenle Enstitülere genellikle devlete ait, uzak ve kurak araziler tahsis edilmektedir. Beşikdüzü Köy Enstitüsü için o güne kadar yapılan çalışmaların özetlendiği 27.01.1942 tarihli raporda, Enstitünün sahip olduğu araziler şu şekilde ifade edilmiştir. Kuruluş aşamasında 15-20 kilometrelik alan içerisinde devlet arazilerine yönelik yapılan araştırmalar sonucunda, Beşikdüzü'nde iki saat uzaklıktaki Ambarlı köyünde devlete ait 11 dönüm arazi ile Vardallı köyü Çamlıküzü mevkiinde devlete ait 30 dönüm kumluk arazi tespit edilmiştir. Her iki arazi de Enstitünün kullanımına verilmiştir.³⁶

³² Karadeniz, *agt*, s. 80.

³³ Osman Tokgöz, *Trabzon İlinde Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim*, Trabzon Valiliği, Trabzon, 1998.

³⁴ Karadeniz, *agt*, s. 80.

³⁵ Şehir merkezleri ile bağlantıyı sağlamak için enstitüler araçla ulaşılabilecek alanlara yerleştirilmiştir. Yer seçiminde su kaynakları, yükseklik, rüzgâr gibi fiziki koşulların yanı sıra, hammaddeye erişim ve mahsul verimliliği gibi hususlar da dikkate alınmıştır. Köylerin çevresinde bulunan ve üzerinde yaşam olmayana verimli boş araziler enstitüler için uygun görülmüştür. Ayrıca, çevre yerleşimlerden ulaşılabirlik, malzeme bulunabilirliği ve yaklaşık bin kişinin ihtiyaçlarının karşılanması da diğer yer seçimi ilkeleridir. Baysal, *agt*, s. 64-70.

³⁶ Erdem, *agt*, s. 54.

Enstitünün yer seçiminde en etkili faktör, devlete ait verimsiz Çamlıkdüzü arazisi ve bu arazinin hemen doğusunda yeni yapılmış olan ilkokul (Kübik Bina) binasıdır.³⁷ Ayrıca daha önce de belirtildiği üzere köy enstitülerinin ana yollar üzerinde, büyük köylere ve tren istasyonlarına yakın olmaları istenmektedir. Bu açıdan enstitü kurulması için seçilen Çamlıkdüzü arazisi; Giresun-Trabzon yolu güzergâhında, Beşikdüzü ilçe merkezinin doğusunda ve anayol üzerinde bulunmaktadır. Beşikdağı'nın eteklerine uzanan bu arazi kuzeyden Karadeniz ile sınırlanmaktadır.

Yoğun nüfusun geçimini sağlayabilmesi için tarım gereklidir. Ancak köy enstitüleri verimli topraklara yerleşmeyi planlasa da çoğu durumda kuru topraklara yerleştirildiler. Beşikdüzü Köy Enstitüsünün arazisi de tarım için elverişli yapıda olmayıp kumluktur. Bu nedenle ilk zamanlarda tüm personel ve öğrencilerin yanı sıra yerel halkın da desteğiyle tarım yapmak için kıyıda ki kumluk arazideki bataklıklar kurutulmuş ve arazi uzak mesafelerden taşınan toprakla doldurularak işlenir hale getirilmeye çalışılmıştır. Eldeki verimsiz toprakların bu şekilde sağlıklı hale getirilmesi ile sahildeki kumluk alanda tarım yapılmaya başlanmıştır. Devam eden süreçte arazi arayışı sürmüştür. Çünkü yapılan planlamada Enstitü nüfusunun gelecekte 1000 kişi olacağı öngörüsüyle yeni arazilere gereksinim duyulmuştur. Karadeniz'in topografyası nedeniyle kişi başına düşen arazi miktarının az olması ve mevcut arazilerin engebeli olması, arazi kamulaştırmasında büyük sorunlara neden olmaktadır. Hatta Enstitü tarafından kamulaştırılması planlanan araziler için Arman'ın yolu kesilip tehdit dahi edilmiştir.³⁸

Sonradan satın alınarak Enstitü bünyesine katılan araziler arasında Beşikdüzü'ne 3,5 saat uzaklıktaki Türkeli köyünde bulunan 15 dönümlük eski mezarlık da vardır. Beşikdüzü halkının, Bakanlığa telgraf çekerek almayı vaat ettiği ancak alamadığı 4,5 dönümlük arazinin parası Enstitü tarafından ödenmiştir.³⁹ Bunlardan başka devlete ait arazi olmadığı için arazi kiralanmaya, ortak ekim ve kamulaştırma için arazi edinilmeye çalışılmıştır. Böylece 3,5 dönümlük bir fındık bahçesi, 30 dönümlük bir sebze bahçesi sağlanmıştır. Bu şekilde tarım dersleri ve uygulamaları için az da olsa arazi sağlanabilmiştir.

---

³⁷ Karadeniz, *agt*, s. 81.

³⁸ Arman, *age*, s. 297-298.

³⁹ Arman, *age*, s. 299.

13 Mayıs 1940 tarihli Tebliğler Dergisi'nde 12 Köy Enstitüsü'nün mimari projeleri için ilk şartname yayımlanmıştır. Beşikdüzü Köy Enstitüsü de *Tebliğler Dergisi*'nde açılacağı ilan edilen 12 enstitüden biridir ve projesi ulusal alanda açılan yarışma yoluyla elde edilmiştir. Şartname 1'de 12 enstitü için her bina, sayıları ile tanımlanmıştır. Beşikdüzü için belirtilen toplam bina sayısı 42'dir: 10 adet okul, 4 adet atölye, 1 adet idare, 1 adet toplantı, 1 adet mutfak, 1 adet çamaşırhane ve banyo, 6 adet kümes, ahır, tavla, 11 adet depo, 1 adet revir, 2 adet umumi tuvalet, 6 adet lojman.⁴⁰

Beşikdüzü Köy Enstitüsü, ihtiyaç duyulan bina gereksinimi açısından bazı enstitülere oranla biraz daha avantajlı durumda olmuştur. Yarışması hazırlanan enstitüler arasında Eskişehir Çifteler Köy Enstitüsünden sonra en az bina öngörülen enstitü Beşikdüzü'dür. Bunun nedeni daha önce de belirtildiği üzere yer seçiminde de etkili olan ve enstitü kurulmadan önce faaliyet gösteren Eğitim Kursu'ndan kalan "Kübik Bina" olarak adlandırılan okul binası ile hükümet konağı ve revir birimlerinin varlığıdır. Buna ek olarak Eğitim Kursu öğrencilerinin Mayıs 1939'dan sonra inşa ettikleri küçük ölçekli yapılar yeni bina ihtiyacını azaltmıştır.⁴¹

Enstitünün uygulama projeleri gerçekleştirilinceye kadar birkaç acil binanın inşa edilmesi gerekmiştir. İlk inşaatlar, hamam ve tuvaletler olmuştur. Arman (1969), bu ilk inşaatların, inşaat öğretmenlerinin yokluğunda, inşaat işleri konusunda bilgili Eğitim Kursu ve Köy Enstitüsü öğrencilerinin yardımıyla kabataslak projeler eşliğinde gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Çevrede taş ocağı bulunmadığı için inşaat malzemesi olarak yaygın bir yapı malzemesi olan briket kullanılmıştır. Arman, inşaatın deneme yapılma yöntemiyle yapıldığını dile getirmektedir.⁴² Çabalar kısa sürede sonuç vermiş, iki ay içinde üç kurnalı bir hamam ile gerekli

⁴⁰ *Tebliğler Dergisi*, "Köy Enstitüleri Binalarının Avan Projelerine Ait Yarışma Şartnamesi 1", 13.05.1940, s. 199-204.

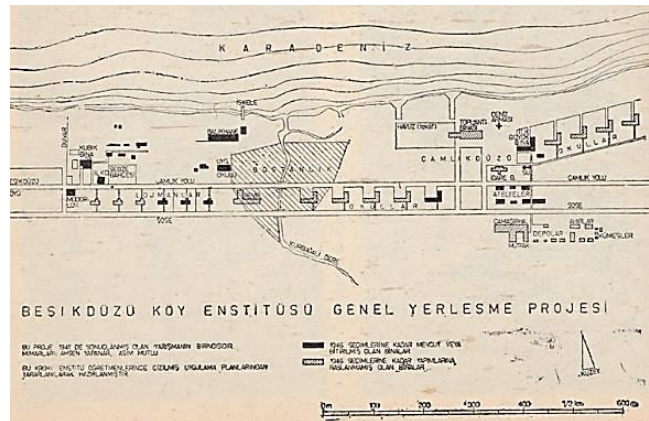
⁴¹ Neredeyse tüm Köy Enstitülerindeki gelişim süreci o kadar hızlı olmuştur ki, mimari proje yarışması sonuçlanmadan önce yapıların inşaatına başlanmıştır. Sürecin bu kadar hızlı işleminin nedeni; enstitü yapılarının enstitüde sürekli bulunan az sayıda yapı ustasıyla birlikte öğretmen ve öğrenciler tarafından inşa edilmesidir. Başlangıçtan itibaren bina, yol, elektrik ve su gibi altyapı iyileştirmeleri ve inşası eğitimin bir parçası olarak ele alınmıştır. Yapılar aşama aşama yapılmış, bu da alanın yerleşme ve yaşantıyla birlikte gelişmesine olanak sağlamıştır. Her enstitü inşaat aşamasına daha erken başlamış olsa da projeler teslim edildikten sonra binalar projelere göre yapılmıştır. Baysal, *agt*, s.80-87, 115.

⁴² Arman, *age*, s. 271-290.

sayıda tuvalet, demircilik atölyesi, marangoz atölyesi, mutfağın genişletilmesi ve su deposuna İlyas Gözaçan'ın fındık bahçesindeki gözeden su getirilmesi işleri tamamlanmıştır. Bu arada sanat okulu mezunu demircilik ve yapıcılık öğretmeni Fehim Akıncı Enstitüye ustabaşı olarak atanmıştır.⁴³

İlk inşaatlar tamamlanırken Köy Enstitüleri proje yarışması ilan edilmiştir. Beşikdüzü Köy Enstitüsü Mimari Proje Yarışması, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 15 Ağustos 1940 tarihinde ilk Şartname ile açılmış ve 7 Şubat 1941'de sonuçlanmıştır. Yarışmada Yüksek Mimar Ahsen Yapanar'ın projesi birinci seçilmiştir.⁴⁴ Arman'ın notlarında ise yarışmayı Asım Mutlu ile Ahsen Yapanar'ın birlikte hazırladıkları proje ile kazandıkları ifadesi yer almaktadır.⁴⁵

Enstitü'nün vaziyet planı, dış bağlantı yolunun alanı tanımlamasına uygun olarak biçimlenmiştir. Binalar, alanın kuzeyinden geçen otoyoldan geriye çekilerek kıyıya paralel olarak düzenlenmiştir. Enstitü'nün içinden anayola paralel ikinci bir yol olan Çamlık Yolu geçmektedir. Binalar, yola ve Beşikdağı'na bakacak şekilde, sahile paralel olarak konumlandırılmıştır. Yapanar, enstitü binaları ile kıyı arasında tarım için açık alanlar bırakmıştır. Binalar birbirleriyle uyumlu bir şekilde yan yana sıralanmış ve tanımlı bir bahçe alanı oluşturmuştur. Benzer işlevlere sahip binalar bir arada gruplanarak kendi dış mekânlarını tanımlamıştır. Binalar, enstitülerin genelinde hâkim olan kümeler yerine lineer konumlarıyla yol ve kıyı ile uyum içindedirler (Şekil 5).

Şekil 5. Beşikdüzü Köy Enstitüsü Vaziyet Planı⁴⁶

⁴³ Karadeniz, *agt*, s. 88.

⁴⁴ *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1941, s. 3.

⁴⁵ Arman, *age*, s. 304.

⁴⁶ 1946 yılında Beşikdüzü Köy Enstitüsü öğretmenleri tarafından uygulama planlarından yararlanılarak çizilmiştir. Arman, *age*, s. 304.

Yarışma sonuçlandıktan sonra zorlu bir inşa süreci başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın zor ekonomik koşulları altında, yarışma sonucunda elde edilen projeler, yapıcılık öğretmeni önderliğinde öğrencilerle birlikte hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçteki en zor konulardan biri de yapı malzemelerinin tedarikidir. Arman (1969)⁴⁷ inşaat malzemelerinin; özellikle de cam, çimento, çivi ve boru gibi malzemelerin karaborsaya düştüğünü vurgulamıştır.

Enstitü binaları, yerel özelliklere uygun olmakla birlikte binaların yapımı taş malzeme sağlamadaki güçlükler nedeniyle diğer enstitülere göre daha çok emek gerektirmiştir. Ana inşaat malzemesinin taş olması büyük bir sorun yaratmıştır. Proje müellifi mimar Yapanar'dan yakın çevrede taş ocağı bulunmaması nedeniyle taşın briket ile değiştirilmesi talep edilmiştir. Bu talebe olumsuz yanıt alınması üzerine Arman ve yapıcılık öğretmeni Durmuş Gök'ün araştırması ile Enstitüye 2 kilometre mesafedeki bir fındık bahçesinde taş bulunmuştur. Uzun bürokratik çabalar sonucunda fındık bahçesi, ederinden fazla para ödenerek kamulaştırılmıştır. Arman, Beşikdüzü halkının taş konusunda uzmanlığı olmadığı için taşı ihale usulüyle dinamitle patlatarak söktürmüştür. Projede binaların zemin katları taş olup, özellikle köşe taşları ve pencere lentolarının yontma taş olması istenmiştir. Bu isteği karşılamak üzere taş oymacılığı bir yapıcılık öğretmeni tarafından 15-20 öğrenciye öğretilmiştir⁴⁸ (Şekil 6).

Şekil 6. Beşikdüzü Köy Enstitüsünde Taş İşlemeyi Öğrenen Öğrenciler⁴⁹

⁴⁷ Arman, *age*, s. 344.

⁴⁸ Karadeniz, *agt*, s. 88.

⁴⁹ Güler Yalçın ve Filiz Kamacıoğlu, *Beşikdüzü Köy Enstitüsü – Hikayesi Bitmedi*, Köy Enstitülerini Araştırma ve Eğitimi Geliştirme Derneği Yayınları, 1. bs., İstanbul, 2007.

Binaların ahşap işleri bir başka zorlu konu olmuştur. Binaların doğrama ihtiyacını Trabzon'dan karşılamamanın ve uzun yol masraflarını ödemenin pahalı olacağı düşüncesiyle satılık makineler aranmıştır. Trabzon'da Bedri Birol'un makineleri satın alınmış ve kendisiyle usta öğretici olması konusunda da anlaşılmıştır. Bedri Birol ve Durmuş Gök önderliğinde 15 gün gibi kısa bir sürede briketten bir atölye binası inşa edilmiştir. Arman (1969)⁵⁰, atölye binasının geniş ve aydınlık olduğunu, makine seslerinin Beşikdüzü halkı için ilgi çekici olduğunu belirtmektedir. Demircilik atölyesi marangozluk atölyesine göre daha geç olgunlaşsa da zamanla ihtiyaç duyulan inşaat malzemelerinden beton demiri, iskele kancası, at nalı, çivi, soba bacaları üretilmeye başlanmıştır.⁵¹

Öte yandan usta öğretmenler ve yapıcılık öğretmeni öncülüğünde inşaat çalışmaları devam ederken vali, memurlar ve halk genel olarak bu binaların öğrencilerle tamamlanamayacağını düşünmüşlerdir. Ancak yapıcılık öğretmeni önderliğinde binaların yapımına devam eden öğrenciler, öğretmenin güvenini boşa çıkartmamışlardır.⁵² (Şekil 7)

Şekil 7. 1948 yılında Beşikdüzü Köy Enstitüsü⁵³

Faaliyette olduğu 14 yıl boyunca Enstitüye birçok bina hizmet vermiştir. 17 Nisan 1940'tan sonra Eğitim Kursu, binalarıyla birlikte Enstitüye devredilmiştir. Bu binalar arasında Arman'ın anılarında bahsettiği Hükümet Konağı'nın bir kısmı, "Kübik Bina", caminin yanındaki revir ve Enstitü kurulana kadar inşa edilen genel lavabolar gibi geçici yapılar da bulunmaktadır. Süreç boyunca kullanılmaya devam eden Kübik Bina'ya, kimi zaman yarışma proje-

⁵⁰ Arman, *age*, s. 305-306.

⁵¹ Karadeniz, *agt*, s. 90.

⁵² Arman, *age*, s. 305.

⁵³ *Emre Karadeniz Kişisel Arşivi.*

sinde yer alan kimi zaman da mevcut zorluklar nedeniyle öngörülen proje dışında yeni binalar eşlik etmiştir. Bunlar arasından 2 adet “L” şeklinde okul binası, 3 adet serander şeklinde lojman, toplantı salonu, idari bina (revir), balıkthane ve atölyeler proje yarışması ile inşa edilmişlerdir. Geri kalan tekil öğretmen lojmanı, müstakil öğretmen lojmanları, derslikler, uygulama okulu, revir, laboratuvar, çamaşırhane ve hamam, depolar, 4 adet su deposu ve çeşme ise yarışma dışı inşa edilen yapılardır. Bunların dışında varlığı bilinen ancak yeterli bilgi ve veri elde edilemeyen kümes, ahır, tavla ve lavabo gibi yapılar da köy enstitüsü yapıları arasındadır.⁵⁴

Şartnamede on adet yapılması planlanan okul binalarının yalnızca ikisi inşa edilebilmiştir. “L” formunda ve üç katlı olan okul binalarının bodrum ve zemin katı yontma taş duvarlı, üçüncü katı ise bağdadi sistemlidir. Bütün kapı ve pencere üstleri de taş kemerlidir. Kuzey cephesinde pilotiler kullanılarak zemin katta oluşan geri çekilme ile yaratılan yarı açık mekânıyla da kütle düzenlemesi bakımından genelden farklılaşır. Pencere modüler mantıkta yatay bant şeklinde dizilmişlerdir⁵⁵ (Şekil 8).

Şekil 8. L Formlu Okul Binası⁵⁶

Yine şartnamede 6 adet yapılması planlanan lojmandan sadece üçü yapılmıştır. İkiisi asimetrik, üçüncüsü simetrik cepheye sahip lojmanların zemin katı taş örgü kolon ve duvarlardan oluşurken, üst katı bağdadi sistemdedir. Ayrıca üst katta diğer enstitülerdeki küçük binalarda pek rastlanmayan taş kolonlar üzerine oturan ahşap dikmeli ve kiremit sundurmalı bir balkon bulunmaktadır⁵⁷ (Şekil 9).

⁵⁴ Karadeniz, *agt*, s. 90.

⁵⁵ Karadeniz, *agt*, s. 98-99.

⁵⁶ Atilla Bölükbaşı, *Anılarda Trabzon*, Serander Yayınları, c. 2, 1. Bs., Trabzon, 2006, s. 929.

⁵⁷ Karadeniz, *agt*, s. 99-100.

Şekil 9. Serander Formlu Lojman⁵⁸

Günümüzde hala varlığını koruyan iki binadan biri olan toplantı salonu binası ise projesinde kıyıya paralel yerleştirilmesine rağmen dik konumda inşa edilmiştir. Açık planlı olup geniş saçaklı çatısı ara taşıyıcı eleman kullanılmadan geçilmiştir. Simetrik cephe-deki düşey anıtsal pencere dizisi bant etkisi yaratmaktadır⁵⁹ (Şekil 10). Bugün hala fiziksel olarak iyi durumda olan diğer bina ise sonradan revir olarak da kullanılan idare binasıdır. Simetrik cepheleri geleneksel ahşap pencereli, geniş saçaklı bir yığma yapıdır⁶⁰ (Şekil 11).

Şekil 10. Toplantı Salonu Binası⁶¹

⁵⁸ Yalçın ve Kamacıoğlu, *age*, s. 39.

⁵⁹ Karadeniz, *agt*, s. 100-101.

⁶⁰ Karadeniz, *agt*, s. 101.

⁶¹ Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü (TKVKBKM) Arşivi, 3383.

Şekil 11. İdari Bina⁶²

Enstitünün yarışma sonucu elde edilen proje ile yapılan bakkhane binası ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Atölye binaları ise demircilik, inşaat ve iki adet marangozluk olmak üzere dört adettir, briketten inşa edilmişlerdir. Cepheleri asimetrik düzende olup kuzeye bakan pencereleri büyük, güneye bakan pencereleri ise küçük açıklıklardan oluşmaktadır. Kıyıya paralel yerleşen ve gün boyu gün ışığı alan atölyeler yüksek tavanlıdır.⁶³

Yarışma projesine bakıldığında birçok binanın yapılamadığı ancak projeye kısmen sadık kalındığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte projede öngörülmeven bazı binalar da ihtiyaç üzerine inşa edilmiştir. Bunlar arasında yer alan müstakil öğretmen evleri toplam 5 adet olup atölyelerin doğusunda konumlanmıştır. Geleneksel plan şemasına sahip evlerin girişleri güney cepheden alınmıştır (Şekil 12). Sonradan lojman olarak işlevlendirilen 8 adet derslik ise şose yolun kuzeyinde konumlanmıştır. Her bina iki ayrı bölümden oluşup, her bölüm kuzey yönünden ayrı girişi mevcuttur (Şekil 13). Simetrik cephe laboratuvar ise dersliklerin kuzeyinde, büyük pencere açıklıkları ile inşa edilmiştir.⁶⁴

⁶² TKVKBKM Arşivi, 3383.

⁶³ Karadeniz, *agt*, s. 100-102.

⁶⁴ Karadeniz, *agt*, s. 103-104.

Şekil 12. Müstakil Öğretmen Evleri⁶⁵

Şekil 13. Derslikler⁶⁶

İnşa edilen binaların şartnameleri değerlendirildiğinde projelerin yere özgü, rasyonel ve ekonomik olması istenmiştir. Modern Mimarinin niteliklerini kısmen barındıran binalar, kısıtlı koşullar nedeniyle nicelik olarak yetersizdir. Şartnamede Beşikdüzü Köy Enstitüsü için 42 yapı öngörülmesine rağmen, Enstitü proje dışında yapılan binalar da dâhil olmak üzere toplam 33 yapıyla faaliyet göstermiştir.⁶⁷ Bugün birçoğu yıkılmış olan binaların bir kısmı tescilli kaldırılarak yıkılmıştır. Halen tescilli olan binalar; kampüsün kuzeyine taşınan serander biçimli iki lojman binasıdır. Gelineen noktada Beşikdüzü Köy Enstitüsü'nden günümüze sadece 6 yapı ile bir anıt ulaşabilmiştir. Söz konusu yapılar ve anıt; taşınan serander şeklindeki çift lojman ve tek lojman, toplantı salonu, idari bina (revir), su deposu, çeşme ve Atatürk büstünden oluşmaktadır.

⁶⁵ Kocabaş, *age*, s. 613.

⁶⁶ Kocabaş, *age*, s. 600.

⁶⁷ Karadeniz, *agt*, s. 46.

Değerlendirme ve Sonuç

Metnin başında da değinildiği gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte Türkiye'nin modern bir Türk kimliği yaratma isteği, sadece siyasi değişimlerle sınırlı kalmamalıdır. Cumhuriyet modernleşmesinin temel hedefleri; toplumun büyük bir kısmını oluşturan köylü nüfusunu okur-yazar hale getirmek, ülkenin sahip olduğu tarıma dayalı ekonomik potansiyeli modern tarım yöntemleriyle verimli hale getirmek, elde edilen ürünü sanayi yatırımları yaparak değerlendirmek ve bu sayede hem ülke ekonomisini geliştirmek, hem de modern bireylerden oluşan bir toplum yaratmaktır. Bu amaçlarla, ülke genelinde siyasi ve hukuki reformlarla başlayan çağdaşlaşma hareketleri, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla devam etmiştir.

Köy Enstitüleri Projesi, hem kültürel hem de ekonomik kazanımları nedeniyle Cumhuriyet'in modernleşme çabaları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu oluşumda; her öğrenci özgür bir birey olarak algılanmaktadır. Öğrenci odaklı eğitim öğretim yöntemi, "öğrenciyi merkeze" koymakta ve onu etkin kılmaktadır. Enstitülerdeki yaşam, "tam birliktelik", "katılım", "yetki" ve "sorumluluk" kurallarına dayanmaktadır. Kararlar yönetici-öğretmen-öğrenci üçlüsünün katılımı ve onayı ile alınmakta ve öğrenciler her konuyu yöneticilerle tartışabilmektedirler. Köylerden gelerek ellerinden gelen tüm çabayı gösteren, kendi okulunu kendisi yapan, koyun güden, balık tutan, müzik yapan, klasik eserler okuyan köy çocuğu; süreç sonunda çok yönlü yetişmiş, karşılaştığı sorunları çözebilen, sorumluluk bilinci ve özgüveni gelişmiş, yetenekli, üretken ve özgür bireylere dönüşmektedir. Diğer bir ifadeyle, Köy Enstitülerinde yetişen gençler, yaptıklarının sorumluluğunu üstlenmek kaydıyla kendi kararlarını almakta özgür birey olarak ifade edilen modern insan tanımıyla örtüşmektedirler. Beşikdüzü Köy Enstitüsünden yetişen 1.572 öğretmen yurdun dört bir yanına dağılarak hizmet etmiş, ülkenin geleceğine ışık tutmuşlardır.

Köy Enstitüleri eğitim felsefesi açısından da diğer okullardan farklıdır. Bu açıdan Köy Enstitülerine yüklenen sorumluluk ağır ve anlamlıdır. Köy Enstitülerinin kapsamı, eğitim sürecine "iş için iş içinde eğitim" ve "yaparak öğrenme" yöntemlerini yerleştirmektir. Böylece öğrenciler hem teoride hem de uygulamada mevcut en yüksek teknoloji ile ilerleyebileceklerdir. Beşikdüzü Köy Enstitüsü yapıları da çoğunlukla malzemesi devlet tarafından karşılanmak su-

retiyile, öğretmenler ve usta öğreticiler gözetiminde öğrenciler tarafından yapılmıştır. İlk yapıya başlamadan önce yapılan ilk iş, alanın çevre kazıklarının çakılması, yolların belirlenmesi ve inşa edilecek ilk binanın yerinin tespit edilmesi olmuştur. Bu işler için inşaat ekibi şerit metre, filamanlar, eşit yükseklikleri bulmak için içinde su bulunan plastik boru ve 3-4-5 metrelik üçgenleri oluşturmak üzere ipler getirmişlerdir. Arman (1969) bu durumu; “Bu işler yapılırken, enstitü öğrencileri ile beraber, o güne kadar kuramsal olarak bildiğimiz hesapları, paralel bulma yollarını, Tales, Pisagor teoremlerini, bileşik kaplar ve daha birçok geometri, matematik, fizik konularını tekrarlamamız, gerçek işte kullanmamız gerekiyordu. İnşaat alanına götürdüğümüz karatahtada, uyguladığımız işlemlerin teorilerini, denklemlerin çözümlerini, öğrencilerle beraber yeniden öğrenmek ve öğretmek zorundaydık. Bilimin yeryüzüne inmesi bu demektir.” şeklinde dile getirmektedir.⁶⁸ Bu durum hem Tonguç’un “iş için iş içinde eğitim” ilkesiyle örtüşmekte, hem de modernizmin kurucusu Bauhaus Okulu’nun uygulamalı atölye eğitimine dayalı anlayışıyla ilişkilendirilebilmektedir.⁶⁹

Beşikdüzü Köy Enstitüsü mimari açıdan değerlendirildiğinde, özelliklerini birebir taşımasa da diğer tüm enstitüler kadar döneminin Modernizm akımıyla uyum içindedir. Çünkü her alanda olduğu gibi mimarlık da yeni ve modern olanın peşindedir. O dönem Batı mimarlığında hâkim olan Bauhaus ekolü, oluşturulmaya çalışılan yeni ve ulusal mimariye de öncülük etmiştir. Bauhaus’un mimari üründe yalınlık, ekonomiklik, rasyonellik ve işlevsellik savunularıyla gelişen Modernizm, zorlu özgürlük mücadelesinden zaferle çıkan ve rejim değişikliğine giderek yeniden yapılanan 1930’lar Türkiye’sinin mimari düşüncesine karşılık gelmektedir. Modernizm, farklı tartışmalar ve farklı anlamlar taşıyabilen açık uçlar barındırırsa da genel anlamda; işlevi ön plana alan, yalın bir anlayışa sahiptir. Ülkede çok sayıda ve çabuk yapılması gereken yapı ihtiyacı, yapı sanayinin geri olması, para ve emek gerektiren detaylardan kaçınma gibi sebepler de mimaride Modernizmin benimsenmesine yol açmıştır.

Genel olarak Köy Enstitüleri binaları tek katlı, köy ölçeğine uygun, taş, tuğla, ahşap, kiremit kaplama gibi yerel malzemelerle

---

⁶⁸ Arman, *age*, s. 315-316.

⁶⁹ Karabıyıkoglu Boduroğlu, *agt*, s. 42-44.

ve yerel inşaat teknikleriyle inşa edilmiş olup, yerli ve milli bir tavır sergilemektedirler. Ancak, enstitülerin vaziyet planı ölçeğinde düzenli ve takip eden düzgün geometrik formlar, ızgara ve çizgisel yollarla kurulan eşit aralıklı açık alanları; üçüncü boyutta dik açılı, birbirinden kopuk, sade/yalın binalardan oluşması; cephe kurgusunda eşit aralıklı diziler halinde pencereler, yer yer pencere denizliği ve lentosundaki vurgularla oluşan şerit çizgi uygulamaları; üretim aşamasında daha az ustalık, işçilik ve emek gerektiren işler; projelerin etaplar halinde, hızlı ve ekonomik bir şekilde uygulanabilirliği gibi nitelikleri Modern Mimarının biçim anlayışı ile süsten uzak, yalın ve ekonomiye önem veren tavrıyla örtüşmektedir. Gerek yarışma projesiyle yapılan gerekse proje dışında ihtiyaca binaen inşa edilen binalar olsun Beşikdüzü Köy Enstitüsünün yapıları da buna dâhildir. Bununla birlikte Beşikdüzü Köy Enstitüsüne ait binaların Modern Mimarının saf örnekleri oldukları söylenemez. Ancak burada mimari tarzdan çok düşüncenin modernliği öne çıkmaktadır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin eğitim bağlamında modern bir yaklaşımı olarak ortaya çıkan Köy Enstitüleri düşüncesi zaten bu yönüyle değerlidir ve korunma niteliğine sahiptir.

Sonuç olarak, yukarıdaki tüm ifadeler göz önünde bulundurulduğunda; her bir köy enstitüsü kendi bölgesinde Cumhuriyet'in yeni ve modern kimliğini temsil ederken, bu kurumlarda yetişen gençler de modern bireylerin temsilcileridir. Beşikdüzü Köy Enstitüsü de Trabzon ve yakın çevresi için gerek entelektüel birikimi ve eğitim sistemi, gerekse mimari üretim tarzı ile her açıdan döneminin Modernizm özelliklerini taşımaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyet'in modernleşme pratiğinde atılan önemli bir adım olan Beşikdüzü Köy Enstitüsü, Trabzon'da "modern"i simgelemektedir. Buna rağmen anılan özellikleri ile birlikte yapısal niteliklerinin yanı sıra yoğun bir anlamsal değere sahip olan Enstitü binalarının zamanla tescilden düşürülerek yok edilmesi ise oldukça üzücü ve düşündürücüdür.

Kaynaklar

- ALTUN, Özlem, "İdealin Peşinde Köy Enstitüleri", *Mimarlık & Dekorasyon Dergisi*, S. 205, Mart 2011, s. 74-81.
- ARMAN, Hürrem, *Piramidin Tabanı Köy Enstitüleri ve Tonguç - Anılar 1*, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 1969.

- ASİLİSKENDER, Burak, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mimaride 'Modern' Kimlik Arayışı: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2002.
- AYSAL, Necdet, "Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 35-36, Mayıs 2005, s. 267-282.
- BAYSAL, Ebru, *Erken Cumhuriyet Döneminde Köy Mekânına Bakış ve Köy Enstitülerinde Mekânsal Deneyimler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006.
- BERMAN, Marshall, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ - Bülent Peker, İletişim Yayınları, 1. bs., İstanbul, 1994.
- BÖLÜKBAŞI, Atilla, *Anılarda Trabzon*, Serander Yayınları, C. 2, 1. Bs., Trabzon, 2006.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, 5. bs., İstanbul, 2002, s. 715-723.
- Cumhuriyet*, 9 Şubat 1941, s. 3.
- DOĞAN, Kasım, *Cumhuriyet Dönemi Kimlik İnşası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- DÜNDAR, Can, *Köy Enstitüleri*, İmge Kitabevi Yayınları, 8. bs., Ankara, 2011.
- Emre Karadeniz Kişisel Arşivi*.
- ERDEM, İlker, *Bir Öğretmen Yetiştirme Modeli Olarak Köy Enstitüleri ve Beşikdüzü Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2001.
- GEDİKOĞLU, Şevket, *Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri*, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 1971.
- KALAY, Erdiñç, *Tarlası Deniz Olan Okul - Beşikdüzü Köy Enstitüsü (1939-1954)*, Ema Matbaacılık, 1. bs., İstanbul, 2010.
- KARABIYIKOĞLU BODUROĞLU, Semavat, *Türk Sanat Eğitiminin Tarihsel Gelişimi ve Bauhaus Ekolünün Türk Sanat Eğitimine Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir, 2010.

- KARADENİZ, Emre, *Erken Cumhuriyet Dönemi Modernlik Arayışının Yansımaları: Beşikdüzü Köy Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2019.
- KARTAL, Sadık, "Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 4, S. 1, 2008, s. 22-36.
- KOCABAŞ, Kemal, *Tanıklıklarla Beşikdüzü Aydınlığı*, Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği Yayınları, 1. bs., İzmir, 2017.
- T.C. Resmî Gazete, "3803 Sayılı Köy Enstitüleri Yasası", 4491, 22.04.1940, s. 233-237.
- Tebliğler Dergisi*, "Köy Enstitüleri Binalarının Avan Projelerine Ait Yarışma Şartnamesi", 13.05.1940, s. 199-204.
- Trabzon Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü (TKVKBKM) Arşivi*, 3383.
- TOKGÖZ, Osman, *Trabzon İlinde Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim*, Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon, 1998.
- TÜRKOĞLU, Pakize, *Tonguç ve Enstitüleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. bs., İstanbul, 2013.
- YALÇIN, Güler ve KAMACIOĞLU, Filiz, *Beşikdüzü Köy Enstitüsü-Hikayesi Bitmedi*, Köy Enstitülerini Araştırma ve Eğitimi Geliştirme Derneği Yayınları, 1. bs., İstanbul, 2007.
- Yeni yol*, "Eğitmen Kursunun açılış töreninde Beşikdüzü İntibaları", 13 Mayıs 1939, s. 2.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ORMANCI YETİŞTİRMEK İÇİN AÇILAN BİR MESLEKİ EĞİTİM KURUMU: BOLU ORMAN MEKTEBİ

Nuray ÖZDEMİR TIRYAKI*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyıla kadar ormanlardan bilinçsiz bir şekilde yararlanılmıştır. Devlet sadece tersane, tophane, barut-hane gibi kurumların askeri ihtiyaçlarına yönelik ormanları belirleyerek buraları denetim altına almış geriye kalanlar için ise herhangi bir önlem almamıştır. Dolayısıyla özellikle ormanlara sınır olan yerleşim alanlarında ikamet eden halk, orman ürünlerinden ihtiyacı doğrultusunda istediği şekilde faydalanmıştır. Türkiye'de ormanların korunması meselesi Tanzimat dönemiyle gündeme gelmiş ve buna paralel olarak ormancılık alanında nitelikli personele ihtiyaç da doğmuştur.

Tanzimat dönemiyle ormanların korunması ve düzenli gelir sağlanmasına yönelik çalışmalar başlamıştır. Bunda Avrupalıların Osmanlı Devleti'ndeki orman ve madenlerin işletilmesine yönelik talepleri de etkili olmuştur. Hazinesinin ihtiyaç duyduğu geliri sağlamak için ormanların işletilmesi ve ormancılık tekniğini uygulama gereği üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda Fransa'dan ormancılık alanında uzman M.Aleksandr Stem ile Louis Tassy Türkiye'ye davet edilmiştir. İlk olarak 1857 yılında Ticaret Nezareti tarafından İstanbul'da ormancılık kursu mahiyetinde bir "orman mektebi" açılmıştır. Bu okul yükseköğretim düzeyinde modern ormancılık eğitiminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Fransız orman uzmanı Prof.Louis Tassy'in öncülüğünde açılan okulda orman memurları yetiştirilmiştir. Bu okul halk arasında "Tassy Orman Mektebi" adıyla da anılmıştır. Yükseköğretim düzeyinde Fransızca eğitim veren okul 1861'de ilk mezunlarını vermiştir. Okuldan 9 kişi mezun

---

* Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ozdemir_n@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0001-6427.

olmuştur.¹ Bu kurs 1871 yılında rüştiyeler üzerine iki yıllık yükseköğrenim veren bir orman okulu haline gelmiştir. 1881 yılında Maadin Mektebi ile birleştirilerek Orman ve Maadin Mektebi adıyla Maliye Nezaretine bağlanmıştır. Dört yıllık eğitimin ilk iki yılında öğrencilere ortak dersler verilmiş son iki yılda ise orman ve maden kollarına ayrılarak branş eğitimi yapılmıştır. Bu okul 1892'de kapatılmış ve Halkalı Ziraat Mektebi'nin açılmasıyla ormancılık dersleri burada verilmeye başlanmıştır. 1909'da ise Orman Mektebi Âlisi açılarak Cumhuriyet döneminde de eğitime devam etmiştir.²

Yükseköğretim düzeyinde başlayan ormancılık eğitimi yanında alt kademedeki muhafaza memuru ve bekçi yetiştirmeye yönelik eğitime ise 1915 yılında başlanmıştır. Eğitim süresi 10 ay olan orta dereceli okul düzeyinde Orman Ameliyat Mektepleri açılmıştır. Okulun müfredatında matematik gibi günlük ders saatlerinin yanında fidanlık yerleri belirlemek, tohum toplamak, ormanı sıklaştırmak, fidanların korunması, gibi uygulamalara yer verilmiştir. Bu okullar 1915-1920 yılları arasında faaliyet gösteren Hendek Orman Ameliyat Mektebi ile Islahiye Orman Ameliyat Mektebi olup eğitim süresi iki yıldır. Savaş yıllarının sıkıntılılarının altında yürütülen eğitim-öğretim faaliyetlerine karşın Orman Ameliyat Mekteplerinin ormancılık alanında Osmanlıdan Cumhuriyete nitelikli bir eleman birikimi kazandırdığı söylenebilir.³

Cumhuriyet döneminde ise ormancılık mesleğinde ikinci derecede personel yetiştirmek zorunluluğu karşısında İstanbul'da bir orman ameliyat okulu açılmıştır. 1930-1934 devreli Bahçeköy Orman Ameliyat Mektebi'nin adı 1934 yılında Orta Orman Mektebi olarak değiştirilmiştir. Aynı yıl ormancılık eğitiminde yeniden bir yapılanmaya gidilmiştir.⁴ 2538 sayılı 23 Haziran 1934 tarihli "Orta

¹ Kamuran Ardic, "Ormancılık Tarihimize Kısa Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi*, 36/1, 1986, s.10; Cantürk Gümüş, "Türkiye'de Orman Mühendisliği Eğitimi ve KTÜ Orman Fakültesi Orman Mühendisliği Bölümü", *Ormancılık Araştırma Dergisi*, 2022, 9.Özel Sayı, s. 370-371.

² Mustafa Kılınç, *Türkiye'de Mesleki Teknik Eğitimin Tarihi Gelişimi (1908-1986)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013, s. "62-63.

³ Ümüt Akagündüz-Ahmet Nizamoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Ormancılık Eğitiminin Değişen Boyutları ve Orman Ameliyat Mektepleri", *Atatürk Yolu*, 69, 2021, s.21.

⁴ Mustafa Ergün, *II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, s. 251; Fehim Fırat-Bekir Sıtkı Evcimen-Faik Yaltırak., "Türkiye'de Ormancılık Öğretim ve Esaslarına Genel Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, XXII/11, 1972, s.48.

Orman Mektebi Teşkili ve Muallimleri Hakkında Kanun” çıkartılmıştır. Kanuna göre Orman mühendis muavini yetiştirmek üzere Ziraat Vekâletine bağlı bir orman mektebi kurulacaktır. Orta Orman Mektebi'ne Yüksek Ziraat ve Yüksek Orman Mekteplerinden mezun olanlar muallim olabilecektir. Okulun memur kadrosunda müdür, müdür muavini, 5 muallim, 1 muallim muavini, 1 fidanlık memuru, 1 muhasebe memuru ve mutemet, 1 ayniyat memuru, 2 şef, 1 aşçı, 1 şoför ve 7 müstahdem görev yapacaktır.⁵

Bu kanuna dayanarak İstanbul'daki okul Bursa'ya nakledilerek Bursa Orta Orman Mektebi açılmış ve 1934-1949 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Ormanların korunması ve işletilmesinde eğitim görmüş orman memurlarına olan ihtiyaç 1937 tarihli Orman Kanunu'nun kabulü ile daha çok kendini hissettirmiştir. Ziraat Vekâletince Batı Karadeniz Bölgesinin orman varlığı konusundaki önemli yeri düşünülerek ormancı yetiştirmek üzere lise düzeyinde Bolu'da da bir bölge okulu açılması uygun görülmüştür.

1. Bolu'da Ormancılık Faaliyetleri ve Ormanların Korunması

Ormanlar, Bolu'nun en büyük doğal zenginlik kaynağı olduğundan Osmanlı'dan günümüze Bolu'da iktisadi yaşamda öne çıkan en önemli faaliyet kolu ormancılık olmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra yeni Türk Devleti'nin izleyeceği iktisat politikası belirlenirken daha İzmir'de toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde (17 Şubat-4 Mart 1923) ormanların ve madenlerin işletilmesi konusunda önemli kararlar alınmıştır.⁶ Savaştan yeni çıkmış, tüm kaynakları neredeyse tükenmiş bir ülke için ormanlar ve madenler eldeki en büyük servet olduğundan bunlar öncelikli olarak değerlendirilmek istenmiştir. Bu doğrultuda Cumhuriyetin ilanından hemen sonra 1924 yılında Bolu ve Kastamonu çevresindeki ormanların devlet tarafından işletilmesine yönelik projelerin hazırlanması gündeme gelmiştir.⁷ Ancak Kastamonu ve Bolu-Karadere ormanlarının devlet tarafından işletilmesi için çeşitli çalışmalar yapılsa da bir sonuca ulaşılammıştır.

Kurtuluş Savaşı sonrasında yıkıma uğramış ülkenin onarımı için kereste ürünlerine olan büyük gereksinim Bolu ve çevresinde

⁵ “Orta Orman Mektebi Teşkili ve Muallimleri Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 3 Temmuz 1934, S. 2742.

⁶ Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 36.

⁷ “Bolu-Karadere Ormanları”, *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1924, s. 4.

orman ürünlerine dayalı sanayinin hızla gelişmesine neden olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Bolu'da açılan birkaç sanayi kuruluşunun neredeyse tamamı orman ürünleri alanında faaliyet göstermiştir.⁸ 1927 yılında çıkartılan Sanayi Teşvik Kanunu'nun verdiği imkânlardan yararlanılarak sözleşmeli orman işletmesi yöntemiyle Bolu'daki kereste fabrika sayılarında artış yaşanmıştır.⁹ Şeref Beyzade Vasıf ve Kemal Beyler 1927 yılında Seben Dağı'nda Karatepe'de ve Örencik Yaylası'nda "Hilal Kereste" adı altında işletmeler kurmuşlardır. Tahir (Hitit) Bey, Nuhzade Vasfi Bey ve Silistrelili Muharrem Bey'ler de 1927 yılında milli bir şirket kurarak Bolu ormanlarının işletilmesi yolunda önemli bir adım atmışlardır. 29 Şubat 1928 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesiyle de Bolu Orman İşletmesi Türk Anonim Şirketi'nin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Orman işletmek, kereste alım ve satımı yapmak üzere yüz bin lira sermayeli bir şirket kurulmuştur.¹⁰

Özel sektörün işlettiği kereste fabrikalarının yanında 1933 yılında Bolu'da 235 adet hızar vardır. Bunlar, tahta ve kereste biçmeye yarayan, su gücüyle çalışan büyük bıçaklar, testerelelerdir. Özellikle ormancılıkla uğraşan köylerde akan sularla işleyen testereleler sayesinde halk imal ettiği keresteyi satabilmiştir. Ancak zamanla kereste fabrikalarının artması ile bu hızarların faaliyet alanı daralmıştır.¹¹ Özel sektörün işletmesinde denetim ve kontrollerden uzak gelişigüzel yapılan kesimler ve kaçakçılıktan dolayı Bolu ormanları bilinçsiz bir şekilde kullanılmıştır.

1935 yılı istatistiklerine göre Türkiye'de ormanların kapladığı alan toplam 8.816.000 hektardır. Bunun 4.238.000 hektarı Karadeniz bölgesinde, 3.000.000 hektarı Akdeniz bölgesinde, 600.000'i İç Anadolu'da, 978.000'i de Doğu Anadolu'da bulunmaktadır. Karadeniz bölgesi ormanlarının dörtte biri yani 1.402.000 hektarı Batı Karadeniz bölgesinde toplanmış olup ormanların yoğun olarak bulunduğu yerlerin dağılımı ise şu şekildedir:¹²

⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1925-1926*, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1926. s. 544.

⁹ Esat Korkmaz, Türkiye'de Ormanlar ve Ormancılık, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yayınları, s. 1594.

¹⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928*, Matbuat-ı Müdüriyet-i Umumiye, İstanbul, 1928, s. 869.

¹¹ *T.C. On Yıl Bolu Ticaret ve Sanayi Odası*, Bolu, 1933, s. 20.

¹² Mehmet Ali Kağıtçı, "Orman Sanayii", *Orman ve Av*, İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1938, Yıl:11, S. 11-12, s. 235-236.

334.000 hektarı Kocaeli'nde
 337.000 hektarı Bolu'da
 378.000 hektarı Zonguldak'ta
 353.000 hektarı Kastamonu'da.

Ormanların korunması ve ormancılık faaliyetlerinin denetim altına alınması için TBMM'de 8 Şubat 1937 tarih ve 3116 sayılı Orman Kanunu kabul edilmiştir. Ardından da 4 Haziran 1937 tarih ve 3204 sayılı kanun ile Tarım Bakanlığı'na bağlı olarak bir Orman Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Ormanları işletme, yetiştirme, imar etme ve verimli hale getirmek için ihtiyaç duyulan kuruluşları kurma, teknik elaman yetiştirme gibi görevler üstlenmiştir.¹³ 1923'ten 1937 yılına kadar müteahhitler tarafından işletilen ormanların devlet tarafından işletilmesi esas alınmıştır. Ormanların devletleştirilmesi ile Bolu ve çevresinde Orman Bakanlığı merkez idare teşkilatına bağlı olarak Bolu Hanyeri Orman Depo Memurluğu ve Seben İşletme Kavaklıdağ Orman Bölge Şefliği oluşturulmuştur.¹⁴

1937 tarihli Orman Kanunu ile ormanların korunması ve işletilmesinde eğitim görmüş orman memurlarına olan ihtiyaç da daha çok kendini göstermiştir. Yüksek ve orta düzeyde mesleki eğitim almış ormancılardan sayıları ihtiyacın yaklaşık biri kadar olup bu personelin de büyük bölümünü 1930-1935 yılları arasında yetişen ormancılar oluşturmaktadır. Orman Kanunu'nun kabulü ile Orman Fakültesi'nde öğrenci kontenjanlarının artırılması yoluna gidilmiş "orta ormancılık eğitimi" gören personele olan ihtiyaç karşısında Orman Genel Müdürlüğü bünyesinde Bursa Orta Orman Mektebi'ne ek olarak yeni okulların açılması gündeme gelmiştir.¹⁵

2. Bolu Orman Mektebi'nin Kuruluşu

Ormanlara yakınlığı ve ormanlarında çok çeşitli ağaçlara sahip olmasıyla Türkiye'nin en büyük orman parçası olan Karadeniz ormanlarını temsil edecek konumundan dolayı bir bölge okulu olarak hizmet vermek üzere orta orman mektebinin açılacağı şehir olarak Bolu seçilmiştir. Okulun kuruluşu için Orman Genel Müdürlüğü'nün 1937 yılı bütçesinden ödenek tahsisine gidilmiştir. 2538

¹³ Nadir Yurtoğlu, "II.Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'de Orman ve Ormancılık Politikası Hakkında Bir Araştırma (1939-1945)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXII/44, 2022 Bahar, s. 366.

¹⁴ Korkmaz, *age*, s. 1591-1593.

¹⁵ "Ormanlarımızda Devlet İşletmesine Başlıyoruz!", *Ulus*, 4 Ocak 1938, s. 5; "Ormancılık Aleminde", *Orman ve Av*, Mayıs-Haziran 1937, Yıl 10, S. 5-6, s. 253.

sayılı 23 Haziran 1934 tarihli “Orta Orman Mektebi Teşkili ve Muallimleri Hakkında Kanun” çerçevesinde okulun açılması için hemen Bolu’da uygun bir bina arayışına başlanmıştır. Ziraat Vekâletine bağlı Orman Genel Müdürlüğü’nün Bolu’da bir mesleki okul açma kararı Bolu kamuoyunda büyük bir memnuniyet ve sevinçle karşılanmıştır. Bolu Vilayet Encümeni tarafından okul için Vilayete ait bir binanın okula tahsisi kabul edilerek Orman Genel Müdürlüğü’ne bu karar bildirilmiştir. Bu bina günümüzde Bolu İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nün bulunduğu geniş alanda, 1922’de açılan Bolu Sanayi Mektebi için yapılmış bina olup, okul için ilk düşünülen yer olmuştur. 1926’da Bolu Sanayi Mektebi’nin kapatılmasından sonra erkek okulunun eğitim verdiği bina kız ve erkek okullarının birleştirilmesi üzerine 1934 yılından itibaren Sakarya İlk Yatılı Okulu’na tahsis edilmiştir. Ziraat Vekâletinin isteği üzerine Bolu Orman Müdürlüğü tarafından okul binası ve civarının bir planı çıkartılarak Ankara’ya gönderilmiştir. Ziraat Vekâletince mevcut binanın orman okulu açılmasına uygun olduğu kararı verilmiştir. 1937 yılından itibaren eğitime başlamak üzere Bolu Orman Mektebi’nin açılması için çalışmalar hızlandırılmıştır.¹⁶

Parasız yatılı olarak açılacak okula 50 öğrenci alınması ve eğitim süresinin üç yıl olması planlanmıştır. Ortaokul mezunu alan bu okul, askerlik ve devlet memurluğu bakımından lise derecesinde kabul edilmiştir. Hatta okul birinci derecede “orta ihtisas mektebi” olarak tescil edilmiştir. Okuldan mezun olanlar kanunen “orman mühendis muavini” unvanını alacaklar ve barem kanuna göre dereceleri A serisine kadar yükseltilecektir. Okulda öğrenim göreceğ öğrencilerin seçiminde, 1934 yılında açılan Bursa Orman Mektebi Müdürlüğü’nce benimsenen koşullar esas alınmıştır. Bursa Orman Mektebi’nin öğrenci kayıt ve kabul şartları Bolu Orman Mektebi’ne giriş için de aynen geçerli olmuştur. Ormancılık, zorlu arazi koşullarından dolayı “erkek mesleği” olarak görülmüş ve okula sadece erkek öğrenci kabul edilmiştir.

Bolu Orman Mektebi’ne alınacak ilk öğrencilerin seçimiyle ilgili işlemleri Bursa Orman Mektebi yürütmüştür. Bursa ve Bolu Orman Mektebi’ne alınacak öğrencilerin kabul ve kayıt koşulları 1937 yılı ağustos ayında yerel ve ulusal gazeteler yoluyla kamuoyuna

¹⁶ “İlimizde Bir Orta Orman Mektebi Açılması Düşünüyor”, *Bolu*, 19 Ağustos 1937, s. 1; “Ormancılık Aleminde”, *Orman ve Av*, Mayıs-Haziran 1937, Yıl 10, S. 5-6, s. 253; Nuray Özdemir, “Bolu Orman Mektebi”, *Mudurnulular Derneği Bülteni*, S. 9, Kasım 2016, s. 55.

ilan edilmiştir. Bursa Orman Mektebi Müdürlüğü'nce hazırlanan ilan Bolu vilayet gazetesinde de yayınlamıştır Okula başvuru koşulları şu şekilde ilan edilmiştir:

1- Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak

2- Yaşı yirmiden yukarı olmamak

3- Sağlık durumu normal derecede yani dil, göz, kulak ve vücudunda sakatlık ve eksiklik bulunmamak, arızalı ve dağlık yerlerde yürüyüp gezmeye, hayvana binmeye bünyesi müsait ve dayanıklı olmak

4- İyi ahlâklı, iyi hâl sahibi ve geçmiş mahkûmiyeti olmamak

5- Ortaokulu bitirmiş olmak

6- Bu şartlara sahip olanlar, Bursa Orman Mektebi Müdürlüğü'ne hitaben yazacakları dilekçeyi, fotoğraflı olarak Bursa'da Orman Mektebine, taşrada buldukları mıntıkanın Orman müdürlüklerine vereceklerdir.

7- Başvuru kayıtları 20 Ağustos 1937 tarihinde başlayacak ve 13 Eylül 1937'ye kadar devam edecektir. Sınav 13 Eylül 1937'de iki grup halinde riyaaziye ve biyoloji dersinden yapılacak ve üç saat sürecektir.

8- Bu şartlara sahip olanlar sınav sonucunda başarılı olup okula alındıkları taktirde tahsil esnasında okulu terk ettikleri veya bitirdikten sonra tayin olundukları vazifeye gitmedikleri durumda okulun yapmış olduğu masrafları ödeyeceklerine dair kendilerine verilecek örneğe uygun olarak noter tasdikli taahhüt senedi vereceklerdir.¹⁷

Bursa ve Bolu Orman okulları için yapılan sınavlara değişik vilayetlerden yaklaşık 1000 öğrenci başvuruda bulunmuştur. Sınavlar, Bursa Orman Mektebi tarafından hazırlanarak gönderilen sorular üzerinden orman müdürlükleri merkezlerinde yapılmıştır. Okula Bolu'dan başvuran öğrencilerin sınavları 13 Eylül 1937 günü Bolu Vilayet Umumi Meclis Salonu'nda gerçekleştirilmiştir. Bolu ve kazalarından sınava 50 öğrenci katılmıştır. Sınav evrakları Bursa Orman Mektebi'ne gönderilmiş, burada yapılan inceleme sonucunda kazananlara tebligat yapılmıştır.¹⁸

Bir taraftan da okul binasının ihtiyaçları karşılanarak eğitime hazır hale getirilmeye çalışılmış ve eğitim kadrosu da şekil-

¹⁷ "Bursa ve Bolu Orman Mekteplerine Alınacak Talebenin Kayıt ve Kabul Şartları", *Bolu*, 26 Ağustos 1937, s. 3; "Bursa Orman Mektebi Müdürlüğünden." *Ulus*, 23 Ağustos 1937, s. 6.

¹⁸ "Orta Orman Mektebi", *Bolu*, 16 Eylül 1937, s. 1.

lendirilmiştir. Orman Genel Müdürlüğü bünyesinde yaptıkları başarılı çalışmalarla öne çıkan ormancılardan Orman Amenajman Başmühendisi Salih Sıtkı Evren okulun müdürlüğüne, Orman Amenajman Başmühendisi Mustafa Remzi Bey Müdür muavinliğine, Orman Mühendisi Ferit Şevket Bey de öğretmen olarak atanmıştır.¹⁹ Okulun kuruluş çalışmaları Ziraat Vekâletince Ankara'dan büyük bir dikkatle takip edilmiştir. Ziraat Vekâleti Müsteşarı Naki Bekman, Orman Genel Müdürü Fahri Bük ve Ziraat Vekâleti Teftiş Heyeti Başkanı Bekir Şase Bolu'da açılan Orman Orta Mektebinin durumunu ve yakıt ihtiyacını tetkik etmek üzere 12 Ekim 1937 tarihinde Bolu'ya gelmişlerdir. Yapılan incelemeler sonrasında eski Sanaayi Mektebi binasında açılan okulda yapılması gereken küçük çaplı tadilat için ihtiyaç duyulan malzemeyi tedarik amacıyla okul müdürü Salih Sıtkı Evren İstanbul'a gönderilmiştir.²⁰

Bolu Orman Mektebi, yapılan hazırlıkların tamamlanmasıyla 1 Aralık 1937 tarihinde yatılı olarak eğitime başlamıştır. Okula olan ilginin fazla olması nedeniyle nehari (yatısız) 20 öğrenci daha okula kabul edilmiştir.²¹

Bolu Orman Mektebinin açılışıyla ormancılık gençler arasında tercih edilen bir meslek olarak öne çıkmıştır. Öğrencilerin, ormancılık mesleğini bakışını yansıtmaya açısından Bolu Orman Okulu öğrencisi Şerafettin Erbay'ın Bolu Gazetesi'nde yayınlanan "Bolu Orman Okuluna" başlıklı şu şiiri dikkat çekicidir:²²

Bolu Orman Okuluna

Bu yıl da Türk'ün azmi yeni bir varlık kurdu,
Bu varlığa bağlıyız ona açık yolumuz.
Süsleyeceğiz baştan sevgi dolu öz yurdu,
Varlığımız hep senin yeşil Anadolumuz.

Ormanları, serveti bulan bizi toprakta,
Gider gamlı gönlümüz ömürlerimiz uzun.
Gücümüz aşar dağlar, olsa bile uzakta,
Bir ormanı severiz zevkidir ruhumuzun.

¹⁹ "Orman Direktörlüğünde Yeni Tayin ve Terfiler", *Ulus*, 7 Eylül 1937, s. 2.

²⁰ "Ziraat Müsteşarı ve Orman Umum Müdürü", *Bolu*, 14 Ekim 1937, s. 1; "Bolu'da Açılacak Orta Orman Mektebi", *Ulus*, 25 Ekim 1937, s. 2.

²¹ "Orman Orta Okulu", *Bolu* 23 Aralık 1937 s. 1

²² "Bolu Orman Okuluna", *Bolu*, 3 Aralık 1937, s. 2.

Ünlü orman gençleri çoğaldı, çoğalacak,
Bursa'dadır eşimiz, mesleğimizin kolu.
Öz yurdun noksanını bütünleyip yapacak.
Bursa Orman Okulu, Bolu Orman Okulu...

3. Bolu Orman Mektebi'nde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Okulun eğitim kadrosu deneyimli ormancılardan oluşturulmuştur. Okulun kurucu müdürü Salih Sıtkı Evren Halkalı ve Orman Mekteb-i Âlisi müdürlüklerinde, şube müdürlüğünde ve yıllarca amenajman grubu başmühendisliği görevlerinde bulunmuş başarılı bir ormancıdır. Ancak mesleğine bağlılığıyla dikkat çeken Orman Mektebi Müdürü Salih Sıtkı Bey'in görevi başındayken vefatı hem öğrencileri hem de Bolu halkınca üzüntüyle karşılanmıştır.²³ Bolu Orman Mektebi Müdürlüğü'ne hayatını ormancılığa adanmış bir ormancı olan Necati Karabekirlioğlu atanmış ve uzun yıllar bu görevi sürdürmüştür. 1949 yılında atanan Hilmi Akyamaç ise Bolu Orta Orman Okulu'nun son müdürü olmuştur.

Orman Genel Müdürlüğü bünyesinde değişik görevlerde bulunan başarılı personeller de dönem dönem Bolu Orman Mektebi'nde görevlendirerek deneyimlerini genç ormancılara aktarmaları sağlamıştır. Örneğin 1940 yılında okulun kadrosuna Orman Genel Müdürlüğü Şube Müdürlerinden Kemal Ergin atanmıştır.²⁴

Bolu Orta Orman Mektebi kuruluşundan itibaren Orman Genel Müdürlüğü'nün yakın takibinde olmuştur. Okulun yedi aylık durumu hakkında tetkikte bulunmak üzere Ağustos 1938'de Orman Genel Müdürlüğü Muhasebe-i Umum Müdürü Adil Tokösöz ile Tedrisat Şube Müdürü M. Ali Gökyerin Bolu'ya gelmişlerdir. İncelemeleri sonucunda okulun eğitim kadrosunun yetersizliğine rağmen yapılan eğitimin ve elde edilen sonuçların çok memnuniyet verici olduğuna dair beyanatta bulunmuşlardır. Başta okulun müdürü ve öğretmenlerini tebrik etmişlerdir.²⁵

Dönemin yöneticileri de Bolu Orman Orta Mektebi'nin eğitim öğretim faaliyetlerine büyük ilgi göstermişlerdir. Örneğin Ziraat Vekâletine bağlı olduğu için Ziraat Vekilleri Bolu ve çevresine yap-

²³ "Kayıplarımız-Salih Sıtkı Evren", *Orman ve Av*, İkinci Kanun 1940, Yıl: 12, S. 6, s. 43; Orman Mektebi Müdürünü Kaybettik", *Bolu*, 18 Ocak 1939, s. 1.

²⁴ "Orta Orman Mekteplerinde Nakiller", *Orman ve Av*, İkinci Kanun 1940, Yıl: 12, S. 6, s. 40.

²⁵ "Orman Mektebimiz", *Bolu*, 18 Ağustos 1937, s. 2.

tıkları seyahatlerde mutlaka okulu ziyaret etmişlerdir. Orman Genel Müdürlüğü yöneticileri için de bir uğrak yeri olmuştur. Örneğin Ocak 1940'da Ziraat Vekili Muhlis Erkmen ve Orman Genel Müdürü Fahri Bük Bolu ormanlarını gezdikten sonra Bolu Orman Mektebi'ne de bir ziyarette bulunmuşlardır.²⁶

Bolu Orman Mektebi parasız yatılı olması ve mezunlarına iş imkânı sunmasıyla kısa zamanda rağbet gören bir okul olmuştur. 1938-1939 ders yılında okula başvurunun çok olmasından dolayı biyoloji ve riyaziye gruplarından 16 Eylül 1938 günü aynı anda Bolu ve Bursa'daki okullarla Ankara, İstanbul, Edirne, İzmir, Antalya, Konya ve Eskişehir'de Orman Bölge Müdürlüklerinde sınav yapılmıştır. Bolu'da yapılan sınava Düzce, Adapazarı ve İzmit'ten 62 öğrenci iştirak etmiştir. Sınav evrakları incelenmek üzere Bolu Orman Mektebi Müdürü Salih Sıtkı Evren tarafından Bursa'ya götürülmüş ve sınavın sonuçları Cumhuriyet, Ulus, Son Posta gibi ulusal gazeteler yoluyla halka duyurulmuştur. Bolu Orman Mektebi'ne sınavda başarılı olan 50 öğrenci kabul edilmiştir. Seçilen öğrenciler Bursa, Bolu, İstanbul, Samsun, İzmir, Trabzon, Kars, Antalya, Konya, Diyarbakır, Adana, Edirne, Eskişehir gibi şehirlerden olup Bolu Orta Orman Mektebi bir bölge okulu olmaktan öte okula Türkiye genelinden ilgi büyük olmuştur. Hatta okula olan ilgi ve orman teşkilatının personel ihtiyacı dikkate alınarak okulun kontenjanında artışa gidilmiştir. 25 nehari öğrenci daha alınarak 1 Ekim 1938 günü eğitime başlanmıştır.²⁷

Okula ilginin her geçen gün artmasında parasız yatılı olması ve öğrencilerinin ihtiyaçlarının okul yönetiminin karşılaması da son derece etkili olmuştur. Gelir düzeyi düşük aileler için hem masrafsız olması hem de kısa sürede çocuklarının meslek sahibi olmaları ve devlette kadro bulmaları okula ilgiyi artırmıştır. Öğrencilerin okul kıyafetleri dahi okul yönetimince karşılanmıştır. Her yıl okul yönetimi ilana çıkararak öğrenciler için kıyafet tedarik etmiştir.

²⁶ "Tetkik ve Teftiş Seyahatleri: Sayın Ziraat Vekilinin Bolu Seyahati", *Orman ve Av*, İkinci Kanun 1940, Yıl:12, S. 18, s. 26.

²⁷ "Orman Mekteplerine Talebe Alınıyor", *Orman ve Av*, Haziran-Temmuz-Ağustos 1938, Yıl: 11, S. 6-7-8, s. 192; "Orman Orta Okulu'nun İmtihani", *Bolu*, 29 Eylül 1938, s. 2; Bursa ve Bolu Orman Mekteplerine Seçilen Öğrenciler, *Ulus*, 2 Ekim 1938, s. 9.

Örneğin 1938 yılı için 100 takım harici elbise, 100 takım dâhili elbise, 50 adet pelerin, 50 adet harici kasket, 100 adet dahili kasket olmak üzere toplam 5452.50 kuruş tutarında ihaleye çıkmıştır.²⁸

Bolu Orman Mektebi'nin açılışının ikinci yılında (1938) müfredat programları Orman Genel Müdürlüğü'nde toplanan bir heyet tarafından yeniden tetkik edilerek ihtiyaç duyulan reformlar yapılmıştır. Okula öğrenci kabulünde sınav usulü 1938 yılında kaldırılmıştır. Orman mühendisliği, ekoloji, tarih ve coğrafya gibi dersler eklenmiştir. Bu düzenleme ile okul talimatnamesi de değiştirilerek imtihan ve eğitim-öğretim şekilleri de yeniden tespit edilmiştir. Okulun eğitim kadrosunun iyileştirilmesi için de yeni atamalar yapılmıştır. Riyaziye muallimliğine Cevad Emel, tabiiye muallimliğine Reşit Yener, iktisat, hukuk ve edebiyat muallimliğine de Roma'da hukuk doktorası yapmış olan defterdar Nejat Taş tayin edilmiştir.²⁹

Sınav sistemi kaldırıldığından 1939-1940 eğitim öğretim dönemi için okula öğrenci seçiminde kuraya başvurulmuştur. Başvuru yapan öğrencilerden Bursa Orman Mektebi'ne 50, Bolu Orman Mektebi'ne de da 48 parasız yatılı, 25 nehari ve 11 paralı yatılı öğrenci kabul edilmiştir. Okul kontenjanı ihtiyaç oranında zaman zaman artırılmış ya da azaltılmıştır.³⁰ 1941-1942'de 60 kişi ile sınırlandırılmış 1943 yılında yeniden 100'e çıkartılmıştır.³¹

Okulda verilen eğitime dair bilgi vermesi açısından 1942-1943 eğitim öğretim yılı 2.sınıf programında yer alan dersler şunlardır: Orman topoğrafyası, orman mühendisliği, orman ağaçları, orman zoolojisi ve av, toprak bilgisi, orman yetiştirme, ağaç ölçme, ulusal iktisat ve orman iktisadı, Trigonometri, meteoroloji ve klimatoloji, kimya, coğrafya, beden terbiyesi, askerlik, hal ve hareket.³²

Bolu Orta Orman Mektebi 1945 yılı eğitim kadrosu ve yürütülen dersler ise şöyledir: Okul Müdürü Necati Karabekiroğlu amejman, geometri ve trigonometri, müdür muavini Kemal Erkin

²⁸ "Bolu Orman Orta Okulu Diktatörlüğü'nden", *Bolu*, "8 Aralık 1938, s. 4.

²⁹ "Orta Orman Mekteplerinde", *Orman ve Av*, İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1938, Yıl: 11, S. 11-12, s. 284.

³⁰ "Tedrisat İşlerimiz", *Orman ve Av*, İkinci Kanun 1940, Yıl: 12, S. 18, s. 34.

³¹ "Bursa ve Bolu Orman Mekteplerine Alınacak Talebenin Kayıt ve Kabul Şartları", *Ulus*, 15 Ağustos 1939, s. 5; "Bursa ve Bolu Orman Mekteplerine Alınacak Talebenin Kayıt ve Kabul Şartları", *Ulus*, 18 Ağustos 1941, s. 6.

³² Bkz: Ek 3:1942-1943 Ders Yılı Bolu Orman Mektebi Talebe Not Karnesi.

aynı zamanda topoğrafya, ağaç ölçme, cebir ve matematik derslerine girmektedir. Tabiiye öğretmeni Remzi Köktürk, orman mühendisliği, fizik ve meteoroloji öğretmeni Ferit Çıkınoğlu, hukuk, iktisat, muhasebe, tarih, coğrafya ve edebiyat öğretmeni Sait Çolakoğlu, silvikültür, orman koruması, toprak bilgisi, jeoloji ve kimya öğretmeni Mustafa Salkaya'dır.³³

Bolu Orta Orman Mektebi mesleki bir eğitim kurumu olması nedeniyle müfredatında uygulamaya öncelik verilmiştir. Ormanlarla zengin Bolu ve çevresinde sık sık uygulama gezileri düzenlenmiştir. Okul yönetiminin rehberliğinde öğrenciler arasından seçilen gruplar başlarında öğretmenleri Muharrrem Girginer ve yine öğretmenlerinden genç orman mühendisi Refik Alaçam'la birlikte on beş günde bir Bolu çevresindeki ormanlarda tatbikat gezilerine çıkarılmıştır. Böylece genç ormancıları mesleklerinde daha çok alıştırmak maksadıyla disiplin içinde tatbikat yapmaları sağlanmıştır. Örneğin 29 Nisan-1 Mayıs 1939 tarihleri arasında Orman Mektebi öğrencilerinden bir grup Abant'a giderek incelemelerde bulunmuşlardır.³⁴

Mesleki eğitimde uygulamanın önemi görüldüğünden öğrencilere daha çok uygulama imkânı sağlamaya yönelik geniş bir arazi üzerine kurulu olan okulun bahçesi de etkin bir şekilde kullanılmıştır. 1940 yılında Bolu Vilayetince okul civarındaki yaklaşık 30 hektar arazi istimlak edilerek fidanlık yapılmıştır. Okul için güzel bir tatbikat sahası olacak olan bu arazinin aynı zamanda Bolu ve çevresinin de fidan ihtiyacını karşılayacağı düşünülmüştür.³⁵

Öğrencilerin her türlü ihtiyacının devlet tarafından karşılanması ve hazır iş imkânı sunmasının yanında okul mezunlarına yedek subay hakkının tanınması da okula ilgiyi artırmıştır. Orman Genel Müdürlüğü bünyesinde yıllarca çeşitli görevlerde bulunacak 1942 Bolu Orman Mektebi mezunlarından İsmet Tezcan'ın bir röportajına binaen bu okula gidiş öyküsü şöyledir: İsmet Tezcan, 1925 Romanya doğumlu olup ve 1937 yılında Türkiye'ye gelmiştir. Ankara'da dayısı vardır onun yanında okumaya gelmiştir. Gazi Lisesi'nin orta kısmından pekiyi dereceyle mezun olduktan sonra liseye devam etmemiştir. Yeğeni Necati Şaklar, bir yıl önce Bursa

³³ "Enerjik Eleman Kaynaklarından: Bolu Orman Mektebi", *İktisadi Yürüyüş*, 10 Ocak 1945, Yıl: 6, C. 6, s. 120.

³⁴ "Orman Okulu Talebelerinin Gezileri", *Bolu*, 27 Nisan 1939, s. 2.

³⁵ "Bolu Orman Mektebi İçin Arazi İstimlakı", *Orman ve Av*, İkinci Kanun 1940, Yıl: 6, S. 18, s. 34.

Orman okuluna kaydolmuştur ve ona bu okuldan bahsetmiştir. Bu okulda “yatılı kalınıyor, her türlü ihtiyacı devlet karşılıyor ve okuldan mezun olunca iş” hazırdı. Bu nedenle orman okulunu tercih etmiş ve Bolu Orman Okuluna kaydını yaptırmıştır.1939 yılında Bolu Orman okuluna başlamış ve Haziran 1942’de orman mühendis muavini olarak mezun olmuştur. Okulu bitirdikten sonra 1942 yılında Daday Orman İşletmesi’nde göreve başlamıştır.”³⁶

Okul ilk mezunlarını 1940 yılında vermiş, okulu başarı ile bitiren mezunların bir kısmı hemen Orman Genel Müdürlüğü teşkilatında görevlendirilmiştir. Bolu Orman Mektebi mezunlarından Mehmet Aktaş-Reşadiye, Şemsettin- Konya, Salih Şentın-Şarkikaraağaç, İsmail Yalçın-Gülнар, Hakkı Kahvecioğlu-Şavşat, Sabri Gülses-Sinop, Reşat Özcan-Daday, Mustafa Koyuncuoğlu-Düzce, Azmi Bozkurt-Kars, Lütfi Tonguç-Erzurum, Hulusi Kayaalp-Fenike, Nihat Oktay-Kars, Ahmet Aksan-Göle, Abdurrahman Özkurt-Akhisar, Rahmi Aygün-Artvin, Mazhar Bakkalbaşı-Tosya, Şecaattin Ünlü-Diyarbakır, Lütfi Gürcan-Kastamonu orman mühendis muavinliklerine aday olarak tayin edilmişlerdir.³⁷

Okulun mezuniyet törenleri düzenli olarak yapılmış ve Bolu protokolü de törenlere büyük ilgi göstermiştir. Hatta dönemin ulusal gazetelerinde de mezuniyet törenleri haber olarak yer bulmuş genç ormancılarla gurur duyulduğuna vurgu yapılmıştır. Örneğin 1947-1948 ders yılı mezuniyet töreniyle ilgili 6 Ağustos 1948 tarihli Son Posta Gazetesi, 34 öğrencinin mezun olduğu törene Bolu Valisi Kemal Hadımlı’nın da katıldığını ve İstiklal Marşının ardından valinin “gençlere hayattaki vazifelerini bildiren” bir konuşma yaptığını sonrasında da okul müdürünün öğrencilere seslendiğini haber yapmıştır.³⁸ Öğrencilere Ziraat Vekâleti Orman Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanan diplomalar verilmiştir.

Ulus Gazetesi’nin yaptığı habere göre 1948-1949 ders yılı mezunlarının diploma töreni ise 23 Temmuz 1949 saat:18’de okul binasında yapılmıştır. Bolu protokolünün katıldığı törende 42 öğrenciye diplomaları verilmiştir. Okul müdürü Hilmi Akyamaç bir konuşma yapmış öğrencileri tebrik ederek “okul hayatından mes-

---

³⁶ <https://www.opcovak.org.tr/userfiles/ismet-tezcan-roportaj.pdf>. (Erişim Tarihi 10 Ekim 2024)

³⁷ “Terfi ve Tayinler”, *Orman ve Av*, Ağustos 1940, Yıl: 12, S. 8, s. 255.

³⁸ “Bolu Orman Orta Okulu Mezunları”, *Son Posta*, 6 Ağustos 1948, s. 6.

lek hayatına geçtikleri şu andan itibaren yurda ve memlekete hayırlı ve başarılı olmalarını” dilemiştir. Ardından Orman Genel Müdürlüğü’nden gelen tayin emri zarfı açılmıştır. Genç ormancuların tayin oldukları yerler okunarak kendilerine tebliğ edilmiştir. Törenin sonunda davetliler büfede ağırlandı. ³⁹

Bolu Orman Mektebi mezunları genç yaşta ormancılık mesleğine atanıp Türkiye’nin değişik bölgelerindeki ormanlarda görev yapmışlardır. Mezunların bir kısmı eğitim hayatını sürdürerek lise diploması alıp üniversiteye de gitmiştir. Bu isimlerden biri de 1945 yılında Bolu Orman Okulu’ndan mezun olduktan sonra kısa bir süre ormancılık yapıp hukuk eğitimi alan Akçakoca doğumlu Prof. Dr. Baki Kuru’dur. Prof. Dr. Baki Kuru bir röportajında Bolu Orman Mektebi ile ilgili şunları aktarmaktadır:⁴⁰

“Bolu’da bir Orman Okulu vardı, oraya girdim ben de. O da öyle kolay olmadı tabii. Bolu Orman Okulu’na girmek için “ata binebilir” raporu isteniyor. Akçakoca’da hükümet doktoru yok, izinli, yerine kimse gelmemiş. Düzce’ye gitmek lazım, vasıta beş lira, annemin yevmiyesi on beş kuruş düşünün... Yürüyerek gittik, oradaki doktor da izinli, bereket askeri bir doktor vekâlet ediyormuş, raporu aldık, okula girdik. Sene 1943. Bolu Orman Okulu sıkı bir okul, o yıllarda meslek okullarında ciddi anlamda kalite var. Yüksek tahsilli değil, ikinci derece eleman yetişiyor; şimdi ara derece mezunu yok, herkes orman mühendisi. Bakın biz şimdiki bir üniversite kadar eğitim aldık ama hâlâ orman mühendisi olmadık, orman mühendisi muavini olduk biz, öyle de kaldık. Beyşehir’in bir köyüne orman şefi olarak atandık, on sekiz yaşında çocuğum, herkes “şefim şefim!” diyor, ben ne oldum diye şaşırardım...”

4. Bolu Orman Mektebi’nin Sosyal ve Kültürel Faaliyetleri

Orman Orta Mektebi Bolu’nun sosyal hayatında da önemli bir yere sahip olmuştur. Okulun açılışı üzerine 2 Aralık 1937 tarihli Bolu Gazetesi’nde “Orman Mektebi” başlıklı yazısında T.Z.İşitman

³⁹ “Bolu Orman Okulu Mezunlarına Diplomaları Verildi”, *Ulus*, 24 Temmuz 1949, s. 6.

⁴⁰ <http://www.ankarabaru.org.tr/siteler/ankarabaru.org/hgdmakale/2013-1-1/5.pdf> (Erişim Tarihi:16 Eylül 2024), Baki Kuru 1928 doğumlu olup Bolu Orman Mektebi mezunudur. 1946-1950 yılları arasında orman bölge şefi olarak görev yapmıştır. Lise bitirme sınavlarına girmiş ardından da 1955 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden mezun olmuştur. 1958 yılında Almanya’da doktorasını tamamladıktan sonra Ankara Hukuk Fakültesi’nde asistan olarak göreve başlamıştır. 1960 yılında doçent 1966 yılında da profesör olmuştur. bkz: Erhan Kılıç, “Osmanlı Ormancılığında Teknik Eleman Yetiştirme Çabası: Islahiye Orman Ameliyat Mektebi (1917-1919)”, *Turkish Journal of Forest Science*, 6/2, 2022, s. 625.

Bolu halkının bu okuldan beklentilerini şöyle dile getirmiştir: “Memlekete nurlu bir ışık veren bu yuva, aynı zamanda gençliğe ve diğer mekteplere her sahada öncü olmağı, memleketin bu yetişmiş gençlerinden bilhassa enerjiyle bir spor varlığı bekleriz.”⁴¹ Okul kendinden beklendiği üzere Bolu'nun spor hayatına damgasına vurmuştur.

Bolu Orman Mektebi hem sahip olduğu spor tesisleri hem de okul spor teşkilatı ile adından çok söz ettirmiştir. Okulun spor kolu için bir oda düzenlenmiş ve gençlik bayramı münasebetiyle 19 Mayıs 1938'de törenle açılışı yapılmıştır. Törene Bolu protokolü de büyük ilgi göstermiştir. Okul Dâhiliye Memuru Muharrem Girginer tarafından bir açılış konuşması yapılmış ardından da Bolu Valisi öğrencilere seslenmiştir. Ardından spor kolu odası kapısına asılan kurdele kesilmiştir. Hazırlanan program çerçevesinde futbol, voleybol, atletizm, pehlivan takımları gösteriler yapmışlardır. Futbolda Bolu Valisi, voleybolda da alay komutanı ilk pası vermiştir. Çeşitli pozlarda fotoğraflar çektiler bu tarihi gün ölümsüzleştirilmiştir. Ardından okulun toplantı salonunda davetlilere çay ziyafet verilmiş ve öğretmenlerden Remzi Görkmen bir konuşma yapmıştır. Kısa sürede Bolu Orman Okulu öğrencilerinin oluşturduğu spor kulübü için gerekli malzeme temin edilmiş ve okulun renkleri olarak “yeşil-beyaz” seçilmiştir.⁴² Ayrıca 1948 yılında bir de kayak kursu açılmıştır. 15 Şubat 1948'de 20 kişilik sporcu kafilesi kayak yapmak üzere Abant'a gitmişlerdir.⁴³ Okul; futbol, voleybol, güreş, kayak alanlarındaki başarılarıyla öne çıkmıştır.

Okulun sahip olduğu stadyum yıllarca Bolu'da 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarının merkezi olmuştur. Orman Okulu Stadyumunda düzenlenen törenleri izlemek üzere sabahın erken saatlerinde kadın-erkek yüzlerce halk tribünleri doldurarak törenlere büyük ilgi göstermiştir. İlk ve Orta Okul ve Kız ve Erkek Sanat okulları öğrencileriyle birlikte Orman Okulu öğrencileri de spor kıyafetleriyle stadyumda geçit töreni yapmışlardır. Örneğin 1946 yılı 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarında Bolu

⁴¹ T.Z.İşıtman, “Orman Mektebi”, Bolu, 2 Aralık 1937, s. 1.

⁴² “Orman Okulunda Spor Teşkilatı”, Bolu, 5 Mayıs 1938, s. 2; “Orman Orta Okulunda”, Bolu, 26 Mayıs 1938, s. 1.

⁴³ “Orman Okulunun Kayak Kursu”, Yeşil Bolu, 29 Şubat 1948, s. 3.

Orman Okulu öğrencileri öğretmenlerinin eşliğinde stadyumda çeşitli beden hareketleri yapıp gösteri düzenleyerek halkın hayranlıklarını toplamıştır.⁴⁴

Orman Okulu stadyumu Bolu'da sportif faaliyetlerin yapıldığı bir merkez olurken Bolu Orman Okulu öğrencileri de çeşitli spor dallarındaki başarılarıyla Bolu spor tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Örneğin 1947 yılında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye ithafen düzenlenen "İnönü koşuları" Bolu Orman Okulu stadyumunda yapılmıştır. 7500 metre uzunluğunda düzenlenen bu koşuya 12 atlet katılmış ve 28 dakika 24 saniye ile Orman Okulu'ndan Suat Ergün birinci, Gençlik Kulübünden Mustafa Ceylan ikinci Orman Okulu'ndan Yaşar Yirmibeşoğlu üçüncü gelmiştir. Yüz metrede orman Okulu'ndan Servet Güveli, 12.4 saniyede birinci, 400 metrede Orman Okulundan Galip Metin birinci olmuşlardır. Ayrıca ciritte de Orman okulundan İsmail Ön 38 metre ile birinci gelmiştir.⁴⁵

Bolu Orman Okulu tarafından 1950 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne mensup 22 kişilik bir sporcu kafilesini Bolu'ya davet edilerek pingpong, voleybol, basketbol, futbol müsabakaları düzenlemiştir.⁴⁶ Bolu'ya gezi ve spor teması için gelen Siyasal Bilgiler Fakültesi spor takımı Bolu Orman Okulu ile yapılan Voleybol ve basketbol karşılaşmalarında kazanmıştır. Pingpong ve futbol karşılaşmalarında ise Orman Okulu spor takımı galip gelmiştir.⁴⁷

Bolu Orman Okulu'nda, her eğitim-öğretim yılı sonunda büyük ilgi gören yılsonu müsamereleri düzenlenmiştir. Öğrenciler tarafından hazırlanan programlarda tiyatro, konser vb. etkinliklere yer verilmiştir. Bolu il yöneticileri ve halk bu organizasyonlara büyük ilgi göstermiştir.⁴⁸ Örneğin 1940 yılında öğrenciler tarafından Kurban Bayramı münasebetiyle Kızılay yararına bir müsamere dü-

⁴⁴ "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Şehrimizde Çok Eğlenceli Geçti", *Bolu*, 23 Mayıs 1946, s. 1.

⁴⁵ "Bolu'da İnönü koşuları", *Ulus*, 7 Nisan 1947, s. 3.

⁴⁶ "S.B.F. Sporcuları Bolu'ya Gidiyor", *Ulus*, 21 Aralık 1950, s. 4.

⁴⁷ "Ankara Siyasal Bilgiler Okulu ile Yapılan Spor Temasları", *Bolu*, 28 Aralık 1950, s. 3.

⁴⁸ "Bolu Orman Okulu Bir Müsamere Verdi," *Ulus*, 21 Mayıs 1947, s. 3.

zenlenmiştir. Dört perdelik “Mavi Yıldırım” ve “Kanun Adamı” piyesleriyle “Dişçi” isimli komedi temsil edilmiş ve yardımsever halkın istifadeleri için iyi bir fırsat olmuştur.⁴⁹

Bolu Orman Okulu, İstanbul Büyükdere Yüksek Orman Okulu ile de bağlantı içinde olmuştur. Örneğin 19 Mayıs 1938 günü Karadere ormanlarında incelemede bulunmak üzere Zingal Orman Şirketi Genel Müdürü Prof.Dr.Tevfik Ali Çınar'ın riyasetinde Orman Fakültesi Dekanı Alman Profesör Hans Mayer-Wegelin ve asistanı Adnan Berkel ile 31 son sınıf öğrencisi birlikte Bolu'ya gelmişlerdir. İstanbul'dan gelen kabile Vali Vekili Nur Akman, Orman müdürü, Orman Okulu Dâhili Şefi Muharrem Girgener'in idaresinde 25 Bolu Orman Okulu öğrencisi tarafından Elmalık Köyü'nde karşılanmışlardır. Otman Okulu öğrencilerinden Suzi Özmen tarafından misafirlere ithafen Profesör Hans Mayer-Wegelin'e bir buket çiçek takdim edilmiştir. Hep birlikte Bolu Orman Okuluna geçilerek misafirler burada ağırlanmıştır. Misafirlere ayrı ayrı ikram edilmiş ve Orman Okulu öğrencileri adına 5 numaralı İsmail bir hoş geldin konuşması yapmıştır. Ardından da misafirler kendilerine tahsis edilen yatakhane de istirahat etmişlerdir. Ertesi gün Bolu'yu gezen öğrenciler Bolu şehitliğine bir de çelenk koymuşlardır. Sonrasında kereste fabrikalarında incelemede bulunmak üzere Misafir öğrenci grubu, Karacasu'da kurulan TİTAŞ Orman Fabrikası'na gitmişlerdir. TİTAŞ fabrikası tarafından teşriflerine bir çay ziyafeti de verilmiştir. Akşam Bolu Orman Okulu temsil salonunda bir çay ziyafeti verilmiş Bolu Halkevi bandosu caz grubu tarafından müzik yapılmıştır. Yüksek Orman Mektebi öğrencilerinden iki kişi tetkikatlarına dair konuşmalar yapmıştır. Ardından Prof. Dr. Tevfik Ali Çınar tarafından bir mesleki konferans verilmiştir. Misafir öğrenciler havanın yağmurlu olmasından dolayı ormanlarda inceleme yapmadan Adapazarı üzerinden İstanbul'a dönmek zorunda kalmışlardır. Bu gezi vesilesi ile iki okulun öğrencileri birbirini tanıma fırsatı bulmuş ve mesleki paylaşımında bulunmuşlardır.⁵⁰

Bolu Orman Okulu öğrencilerinden bir grup ise, 1950 yılında ormancılık tesislerini incelemek amacıyla Ankara'ya gitmiştir. İlk

---

⁴⁹ “Kızılay Menfaatine Müsamere”, *Bolu*, 35 Ocak 1940, s. 1.

⁵⁰ “Yüksek Orman Okulu Son Sınıf Talebeleri”, *Bolu*, 26 Mayıs 1938, s. 2.

olarak Atatürk'ün muvakkat kabri olan Etnografya Müzesi'ni ziyaret ederek saygı duruşunda bulunmuşlardır.⁵¹ Öğrenciler tarafından Türkiye Ormancılar Cemiyeti adına Ankara Halkevi'nde ormanın değerini anlatan bir müsamere verilmiştir. Müsamerede milli oyunlar oynanmış, şiirler okunmuş, "Orman Dile Geldi" adında bir perdelik temsil gösterisi yapmışlardır. Ağaç ve ormanın değerini halka ve münevverlere anlatmak bakımından bu gösteri önemsenmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Meclis Başkanı Şükrü Saraçoğlu ve Başbakan Şemsettin Günaltay, Tarım Bakanı Cavit Oral ve birçok milletvekilinin de izlediği müsamere büyük ilgi toplamıştır. Dönemin ulusal basınında da haber olarak yer bulmuştur.⁵²

Bolu Orman Okulu binası 1 Şubat 1944 tarihinde yaşanan Gerede-Bolu depreminde büyük hasar görmüş ve eğitimine kısa bir süre ara vermek zorunda kalmıştır. TBMM'ce okulun yıkılan kısımlarının yeniden inşası için Orman Genel Müdürlüğü 1944 yılı bütçesinden 200.000 lira ödenek aktarılmıştır.⁵³ Deprem sonrasında da okul eğitime devam etmiştir.

5. Bolu Orman Okulu'nun Düzce'ye Taşınması

Bolu Orman Okulu, 1952 yılında İzmir'de eski Amerikan Koleji binasında eğitim veren Kızılçullu Köy Enstitüsü'nün Bolu'ya taşınması kararı üzerine Düzce'ye nakledilmiştir. Okul binası NATO Karargâhı yapılmak üzere alelacele ABD'ye devredilen Kızılçullu Köy Enstitüsü 20 Ekim 1952 tarihinde Bolu Orman Okulu binasında eğitimine başlamıştır.⁵⁴ Orman okulunun tüm eşyası Düzce'ye taşınmış; okulun müdür, öğretmen ve diğer memurlarının tayinleri de Düzce'ye yapılmıştır.⁵⁵ 1953 yılından itibaren Düzce Tatbikat Okulu adı ile faaliyet gösteren okul, 1958 yılında Düzce Orman Tekniker Okulu'na dönüşmüştür.⁵⁶

Türkiye'de Bursa'dan sonra ikinci olarak Bolu'da açılan ve mesleki eğitim veren Bolu Orman Mektebi'nden 1937-1952 yılları arasında orman mühendis yardımcısı unvanıyla 683 öğrenci mezun

⁵¹ "Bolu Orman Okulu Öğrencileri Ankara'da", *Ulus*, 5 Şubat 1950, s. 3.

⁵² "Bolu Orman Okulu Öğrencileri Bir Müsamere Verdi", *Ulus*, 7 Şubat 1950, s. 2.

⁵³ [https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTA-](https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTA-NAK/TBMM/do7/co10/b053/tbmmo70100530054.pdf)

NAK/TBMM/do7/co10/b053/tbmmo70100530054.pdf. (Erişim Tarihi:10 Eylül 2024)

⁵⁴ Mehmet Tunçkol, "Bolu Kız Öğretmen Okulu (Kızılçullu Köy Enstitüsü) ve Öğretmen Muhittin Özgen" *Mudurnulular Derneği Bülteni*, Yıl: 6, S. 6, Aralık 2011, s. 56-57; "Bolu Kız Enstitüsü Derslerine Başladı", *Bolu*, 23 Ekim 1952, s. 1.

⁵⁵ "Bolu Orman Okulu Düzce'ye Naklediliyor", *Bolu*, 18 Eylül 1952, s. 2.

⁵⁶ Fırat, agm., s.48.

olmuştur.⁵⁷ Bolu Orman Mektebi mezunları ülke ormanlarının korunmasında önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Okulun mezunları ormancılıktan başka aldıkları eğitim ve mesleki tecrübeyle başta siyaset olmak üzere farklı alanlarda da kendilerini göstermişlerdir. Örneğin, Afer Tütüncüoğlu 1955-1960 yılları arasında Düzce Belediye Başkanlığı,⁵⁸ Muzeffer Işın 1968-1980 ve 1984-1989 yılları arasında Bolu Belediye Başkanlığı⁵⁹, yapan Bolu Orta Orman Mektebi mezunlarıdır. Ormanlar bakımından Türkiye'nin en zengin bölgesinde kurulan okulun Düzce'ye taşınması Bolu için büyük bir kayıp olmuştur. Bolu Orman Okulu 15 yıllık faaliyeti ile mesleki eğitim konusunda öncü okullardan biri olması itibarıyla Bolu'nun önemli eğitim kurumları arasında yerini almıştır.⁶⁰

Bolu Orman Mektebi'nin 1937-1952 yılları arasında öğrenci ve öğretmen mevcudu şöyledir:⁶¹

Ders Yılı	Öğrenci Mevcudu	Öğretmen Mevcudu
1937-1938	76	3
1938-1939	149	6
1939-1940	224	8
1940-1941	239	9
1941-1942	201	8
1942-1943	189	6
1943-1944	168	7
1944-1945	178	9
1945-1946	185	7
1946-1947	155	8
1947-1948	134	9
1948-1949	99	10
1949-1950	89	12
1950-1951	49	7
1951-1952	21	7

⁵⁷ Nurullah Kırkpınar, *Türkiye'de Zirai Eğitimin Tarihçesi ve Kurumsallaşması*, ATAM Yayınları, Ankara, 2024, s. 385.

⁵⁸ <https://duzce.bel.tr/6424-afere-tutuncuoglu-vefat-etti> (Erişim Tarihi: 2 Ekim 2024)

⁵⁹ Bolu Belediyesi 1880-1989 Bülteni, Bolu Belediyesi Yayınları, Bolu 1989, s. 10.

⁶⁰ Nuray Özdemir Tiryaki, *Cumhuriyet Döneminde Bolu'da İktisadi Hayat (1923-1960)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019, s. 33.

⁶¹ Kırkpınar, *age*, s. 388.

Sonuç

Cumhuriyetin döneminde ormanların korunması için ormancılık eğitiminde yeniden bir yapılanmaya gidilerek ortaokul düzeyinde eğitim vermek üzere Bursa'da Orta Orman Mektebi kurulmuştur. Ormanların korunması ve işletilmesinde eğitim görmüş orman memurlarına olan ihtiyaç 1937 tarihli Orman Kanunu'nun kabulü ile daha çok kendini hissettirmiştir. Ziraat Vekâleti'nce Batı Karadeniz Bölgesinin orman varlığı dikkate alınarak 1937 yılında lise düzeyinde Bolu'da bir bölge okulu açılmıştır.

Orman Genel Müdürlüğü'ne bağlı Bolu Orta Orman Mektebi parasız yatılı olması ve mezunlarına iş imkânı sunmasıyla kısa zamanda rağbet gören bir okul olmuştur. Hatta bölge okulu olmaktan öte Türkiye'nin değişik bölgelerinden öğrenci çekmiştir. Okul mezunları "*orman mühendis muavini*" unvanıyla meslekte yerlerini almışlardır. Bölge şefliğine kadar yükselerek Türkiye ormanlarının korunmasında önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bolu Orman Mektebi'nde 1937-1952 yılları arasında çok sayıda ormancı yetiştirilmiş ve bunlar Orman Genel Müdürlüğü bünyesinde ülke ormanlarının korunmasında önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Okul sadece verdiği mesleki eğitimle değil gerek tiyatro gerekse spor kulüpleriyle de öne çıkan bir eğitim kurumu olmuştur. Yeşil-beyaz renkleri seçen okul spor kulübü, sahip olduğu spor tesisleri ve özellikle kayak ve futbol alanlarındaki başarılarıyla dikkat çekmiştir. Bolu Orman Mektebi, 15 yıllık faaliyeti ile Türkiye'de mesleki eğitim konusunda öncü okullardan biri olmuş ve Batı Karadeniz Bölgesi'nin önemli eğitim kurumları arasında yerini almıştır.

Kaynaklar

1. Süreli Yayınlar

Bolu

Cumhuriyet

İktisadi Yürüyüş

Orman ve Av

Resmî Gazete

Son Posta

Ulus

Yeşil Bolu

2. Araştırma ve İnceleme Eserleri

AKAGÜNDÜZ, Ümüt-NİZAMOĞLU, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nde Ormancılık Eğitiminin Değişen Boyutları ve Orman Ameliyat Mektepleri”, *Atatürk Yolu*, S.69, 2021, s.1-24.

ARDIÇ, Kamuran, “Ormancılık Tarihimize Kısa Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi*, 36/1, 1986, s.98-114.

Bolu Belediyesi 1880-1989 Bülteni, Bolu Belediyesi Yayınları, Bolu, 1989.

ERGÜN, Mustafa, *II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara, 1996.

FIRAT, Fehim-EVCİMEN, Bekir Sıtkı- YALTIRAK, Faik, “Türkiye’de Ormancılık Öğretim ve Esaslarına Genel Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, XXII/11, 1972, s.33-54.

GÜMÜŞ, Cantürk, “Türkiye’de Orman Mühendisliği Eğitimi ve KTÜ Orman Fakültesi Orman Mühendisliği Bölümü”, *Ormancılık Araştırma Dergisi*, 9.Özel Sayı, 2022, s.369-380.

İŞİTMAN, T.Z., “Orman Mektebi”, *Bolu*, 26 Ağustos 1937, s.1.

İNAN, Afet, *İzmir İktisat Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

KAĞITÇI, Mehmet Ali, “Orman Sanayii”, *Orman ve Av*, İkinci Teşrin-Birinci Kanun 1938, Yıl:11, S.11-12, s.235-236.

KILIÇ, Erhan, “Osmanlı Ormancılığında Teknik Eleman Yetiştirme Çabası: İslahiye Orman Ameliyat Mektebi (1917-1919)”, *Turkish Journal of Forest Science*, 6/2, 2022, s.615-628.

KILINÇ, Mustafa, *Türkiye’de Mesleki Teknik Eğitimin Tarihi Gelişimi (1908-1986)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2013.

KIRKPINAR, Nurullah, *Türkiye’de Zirai Eğitimin Tarihçesi ve Kurumsallaşması*, ATAM Yayınları, Ankara, 2024.

KORKMAZ, Esat, “Türkiye’de Ormanlar ve Ormancılık”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:6, İletişim Yayınları, İstanbul, s.1593-1596.

ÖZDEMİR, Nuray, “Bolu Orman Mektebi”, *Mudurnulular Derneği Bülteni*, S.9, 2016, s. 50-56.

ÖZDEMİR TİRYAKİ, Nuray Cumhuriyet Döneminde Bolu’da İktisadi Hayat (1923-1960), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019.

T.C. On Yıl Bolu Ticaret ve Sanayi Odası, Bolu, 1933.

TUNÇKOL, Mehmet, “Bolu Kız Öğretmen Okulu (Kızılçullu Köy Enstitüsü) ve Öğretmen Muhittin Özgen” *Mudurnulular Derneği Bülteni*, 6/6, 2011, s. 56-58.

YURTOĞLU, Nadir, “II.Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’de Orman ve Ormancılık Politikası Hakkında Bir Araştırma (1939-1945)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXII/44, 2022 Bahar, s.363-467.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1925-1926, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1926.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928, Matbuat-ı Müdüriyet-i Umumiye. İstanbul, 1928.

3. İnternet Kaynakları

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/do7/co10/b053/tbmm070100530054.pdf> (Erişim Tarihi:10 Eylül 2024)

<http://www.ankarabarosus.org.tr/siteler/ankarabarosus/hgdma-kale/2013-1-1/5.pdf> (Erişim Tarihi:16 Eylül 2024)

<https://www.opcovak.org.tr/userfiles/ismet-tezcan-roportaj.pdf>. (Erişim Tarihi 10 Ekim 2024).

<https://duzce.bel.tr/6424-afet-tutuncuoglu-vefat-etti> (Erişim Tarihi: 2 Ekim 2024)

EKLER

Ek 1. Bolu Orta Orman Mektebi- Bolu Kent Müzesi Fotoğraf Koleksiyonu.

Ek 2. Bolu Orta Orman Mektebi Spor Sahası- Bolu Kent Müzesi Fotoğraf Koleksiyonu.

Ek 3. 1942-1943 Ders Yılı Öğrenci Karnesi-Nuray Özdemir Arşivi

126)

BOLU
ORMAN OKULU
Talebe Not Karnesi

Sınıf : 2 Ders yılı : 942 - 943

No. 379 Adı ve soyadı. Cemal Barış

Bolu Vilâyet Matbaası

Dersler	Notlar			Ders yılı içinde talebe- nin aldığı cezalar ve devamsızlık günleri	Yolamadan		Toplam
	Yok- lama	İm- han	Sınıf geçme notu (Ortalama)		Evvel	Sonra	
Or. Topografyası	6	8	7 yedi				
Or. Mühendisliği	4	4	4 dört				
Or. Ağaçları	5	10	8 sekiz				
Or. Zoolojisi ve AV.	10	10	10 on				
Toprak bilgisi	6	7	7 yedi				
Orman yetiştirme	4	9	7 yedi				
Ağaç ölçme	5	8	7 yedi				
U. iktisat ve Or. İK.	4	9	7 yedi				
Trigonometri	3	7	5 beş				
Meteoroloji ve Klimatoloji	5	8	7 yedi				
Kimya	6	4	5 beş				
Coğrafya	6	9	8 sekiz				
Beden terbiyesi	10	10	10 on				
Askerlik			8 sekiz				
Hal ve hareket			10 on				
Toplam			110				
Ortalama		7	yedi				
Sınıf geçme durumu	Temsal (Mühendislik)						
Sınıf geçme derecesi							

Cezalar	Yolamadan		Toplam
	Evvel	Sonra	
İzinsiz			
İhtar			
Tevbih			
Aleni tekdir			
Muvakkat ihraç			
Kalı ihraç			
Devamsızlık günleri	9.5	-	9.5

Velisinin imzası S. Barış

Müdür S. Barış Müdür Muavini M. Ediz

Ek 4. 1944-1943 Ders Yılı Bolu Orta Orman Mektebi Diploması

Türkiye Cumhuriyeti
Ziraat Bakanlığı
Orman Umum Müdürlüğü

Orta Orman Mektebi Diploması

1943-1944 Ders yılında Bolu Orta Orman Mektebinde tahsilatı bitiren, tahsilatnamesine uygun olarak yapılan imtihanlarda muvaffak olmuş ve neticelerine göre kendisine İst. Dereceden Orman Mühendisi Muaviniği diploması 3/7-1944 gününde verilmiştir.

Ziraat Vekili : **Orman Umum Müdürü**
S. R. Hatipoğlu
Mektep Müdürü
M. N. Saralır

Diploma No.
Seri 28
Gözet 289

Diploma tarihi
1/6/1944

Adı : Yeniaklıtan
Soyadı : Barış
Babasının adı : Şehit İsmail
Doğduğu yer : İstanbul
Doğduğu yıl : 1924
Mektebe girdiği yıl : 1941
Mektebi bitirdiği yıl : 1944

1 12 5 1944
TC
0 0 0

Kaynak: Kırkpınar, age, s.386.

KARADENİZ BÖLGESİNDE VE ÜLKEMİZDE OKULÖNCESİ EĞİTİMDE KARŞILAŞILAN TEMEL SORUNLAR

Melek DEMİR*

Asiye KÖSE**

Pınar ÖZDENER***

Giriş

Coğrafi özelliklerin eğitim üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Okul dönemi kışları sert ve yağışlı bir iklime sahip olan Karadeniz Havzası'nda okulöncesi eğitim coğrafi faktörlerden yakından etkilenir. Bu durum okulöncesi dönemde çocukların okul ortamına ve çevreye uyumuyla alakalı belli başlı bir kısmı öngörülebilir bir kısmı daha önceden tecrübe edilmediği için öngörülemeyen bazı temel sorunları beraberinde getirir. Buna karşın okulöncesi eğitimin karşılaştığı sorunlar gerek ülkemizde gerekse Karadeniz Havzası'nda birbiriyle benzerlik gösterir. Öncelikli olarak çocuklar ilk basamak eğitim kurumuna adım attıklarında yeni bir dünyayla, yeni bir ortamla, yeni bir çevreyle ve hiçbir şekilde alışık olmadıkları yeni bir yaşamla karşılaşmaktadırlar. Çocukların bu sürecin ilk günlerinde kendilerinin de adlandırıp anlamlandıramadıkları karmaşık duygularla baş etme çabaları doğrudan davranışlarına yansiyabilir. Bu süreçte okul idaresi, okulöncesi öğretmeni ve aile yakın işbirliği içinde yapı tamamlayıcı bir yaklaşımla çocukların uyum sürecindeki problemleri davranışlarına yerinde ve etkili çözümler üretebilir.

Okulöncesi eğitim kurumlarında karşılaşılan çevre ve ortam uyum sorunlarının önemli bir kısmı ebeveyn davranış ve tutumla-

---

* Trabzon Ortahisar Milli Eğitim Müdürlüğü Çukurçayır Anaokulu Müdürü, melekdemir61@hotmail.com.

** Trabzon Ortahisar Milli Eğitim Müdürlüğü Çukurçayır Anaokulu Okulöncesi Öğretmeni, asiyekosetr@hotmail.com.

*** Trabzon Ortahisar Milli Eğitim Müdürlüğü Çukurçayır Anaokulu Rehber Öğretmeni, pinarkaratuna@hotmail.com.

rından, daha az bir kısmı çocukların kendi her bireyde farklı gelişen kişisel özelliklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Mevcut sorunlara okuldaki uyum ve idareci, öğretmen tutumu da ilk dönemde etkili şekilde dahil olur. Ayrıca, çocukların okula ve çevreye uyum sürecinde gösterdikleri kazanımlar sosyal gelişimleri açısından dikkatle takip edilmesi gerekli bir faktördür. Eğitim kurumlarında bütün dünyada akran zorbalığı çokça karşılaşılan bir sorundur.¹ Söz konusu problemin çözümünde çocukların sosyal gelişimlerini desteklemek ve bu sayede akranlarıyla sağlıklı, barışçıl, empati yapabilen, pozitif ilişkiler geliştirebilmeleri okul aile etkileşimiyle güçlendirilerek teşvik edilmelidir. Böylece adaptasyon sorunları etkili bir şekilde çözülebilir ve gelecek yıllardaki eğitim kademelerinde karşılaşılabilecek olası akran zorbalık problemlerinin çözümüne yerinde katkı sağlanmış olur. Zira ilk adım eğitim kurumlarında ön alıcı bu tür adımların atılmış olması eğitim sürecinde ve toplumsal yaşamda tolere edilemeyecek davranışların en baştan rehabilite edilmesini sağlar.

Bu süreçte çocukların bireysel farklılıkları, duygusal gelişimi, ailede edinilen kazanımları, yaşam becerileri, algılama farklılıkları, öğrenme yetkinliği, okul olgunluğuna ulaşabilme düzeyi, motor becerileri, konsantrasyon yeterliliği, ayrılık kaygısı, konuşma ve dil becerileri, sosyal uyum kapasitesi, dikkat ve odaklanma potansiyeli de etkili faktörlerdir.² Bu sürecin sağlıklı yürütülebilmesi için okul idaresi, aile, okulöncesi öğretmeni ve rehber öğretmen koordineli olarak uygulamaya koyacakları müşavirlik çalışmalarını marifetiyle yapılandırılmış bir nitelik kazandırılarak çocuğun süreci arzulanan yönde kabul gören toplumsal normlara uygun şekilde geliştirmesi ve yönetmesi sağlanabilir.

Yukarıda bahsedilen sorunlara ülkemiz genelinde etkili çözümler üretilebilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve

---

¹ Akran Zorbalığı için bkz. Becky J. Kochenderfer and Gary W. Ladd, "Peer Victimization: Cause or Consequence of School Maladjustment?" *Child Development*, vol. 67, No. 4 (August 1996), s. 1305-1317.

² Thomas P. Carpenter, Ellen Ansell, Megan L. Franke, Elizabeth Fennema and Linda Weisbeck, "Models of Problem Solving: A Study of Kindergarten Children's Problem-Solving Processes", *Journal for Research in Mathematics Education*, vol. 24, No. 5, November 1993, s. 428-441.

Rehberlik Genel Müdürlüğü'nün 2024-2025 eğitim-öğretim yılı genel hedefi "sosyal beceriler" şeklinde belirlenmiştir.³ Bu yaklaşım çok değerlidir zira uyum sürecinde yapılacak iyileştirmeler eşliğinde alınacak önlemler sosyal becerilerin gelişmesi ve desteklenmesi açısından önemlidir. Uyum sürecindeki bu çıktılar çocukların güçlüklerle baş edebilmesi için uygulamaya konulacak önlem ve tedbirlerin belirlenmesinde yol gösterici olabilmektedir.

Bu çalışmada, Karadeniz Bölgesi coğrafi özellikleri dikkate alınarak ilk adım eğitim kurumları olan okulöncesi çocukların okul ve çevreye uyum sürecinde yaşadıkları, iç dünyalarında biriktirip aktarmakta ve anlatmakta güçlüklerle karşılaştıkları problemlerin çözümüne yönelik uygulanabilecek sıralı adımlar irdelenerek, olası çözümler ele alınacaktır.

1. Okulöncesi Çocukların Gelişim Alanları ve Sosyal Becerileri

Her birey farklı bir potansiyel ile dünyaya gelir ve sahip olunan becerilerin ortaya çıkmasında aile, çevre ve eğitim yaşamsal önemdedir. Doğuştan getirilen beceri ve kabiliyetlerin gelişimi birey olarak topluma katılacak çocuğun sosyalleşmesinde doğrudan etkili olur. Çocuğun var olan potansiyelini ortaya çıkartmasında en önemli etken yakın çevresinin sağladığı ya da sağlayamadığı destekle yine bu yakın çevre ile kurduğu bağıdır. Doğumdan itibaren gelişimde en çok etkiye sahip olan yakın çevre ailedir. Gelişim sürecinin parçalardan oluşan bir bütün olduğunu söylemek mümkündür ve bu bütünü temsil eden gelişim alanları ise şu şekildedir: (1) Çocuklarda Fiziksel Gelişim (2) Çocuklarda Bilişsel Gelişim (3) Çocuklarda Dil Gelişimi (4) Çocuklarda Duygusal Gelişim (5) Çocuklarda Sosyal Gelişim. Söz konusu başlıkları sırasıyla ele alırsak:

1.1. Çocuklarda Fiziksel Gelişim

Bu gelişim alanında çocukların bedensel olarak sağlıklı bir şekilde büyüme sağlaması, yaşının gerektirdiği hareket kabiliyetine erişmiş olması beklenen bir göstergedir. Yürüme, koşma, zıplama, tutma, kaldırma, atma ve fırlatma gibi daha çok bedeninin büyük kas kısımlarının kullanımıyla oluşan kaba motor becerilerin yanında çocukların el ve parmaklarını kullanarak gerçekleştirdiği

---

³ <https://orgm.meb.gov.tr/>; chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_04/19204340_2023mebfaaliyetraporu.pdf (Erişim Tarihi: 08 Kasım 2024)

makas kullanma, kesme, dikme, yazma olarak örnekleyebileceğimiz küçük kaslardan faydalanılmasıyla kendini gösteren ince motor kabiliyetlerini kapsadığı söylenebilir.

Erken çocukluk döneminde okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların düzenli olarak fiziksel etkinliklere dahil olması, akranlarıyla birlikte hareket kabiliyetlerini geliştirerek kendilerini yansıtan spor alanlarını keşfetmeleri açısından önemlidir. Güçlü yanlarını keşfeden çocuklar aynı zamanda kendilerini tanıma ve geliştirme hususunda daha istekli olabilirler. Etkin bir hareket eğitimi çocuklarda dikkat süresini artırarak, denge, temel motor kapasite gelişimi ve esneklik düzeylerini yükseltmektedir. Bu sürecin çocuğun bedensel gelişimine ve biyolojik yapısına olumlu katkı sunduğu bilinmektedir.⁴ Fiziksel gelişimin önemli bir parçasını oluşturan sağlıklı beslenme bilincinin de çocukların ilk okul deneyimlerini yaşadıkları bu dönemde günlük rutinlerine eklenmesiyle birlikte yaşamlarının devamında yeterli ve dengeli beslenme kavramını benimsemelerine kolaylık sağlayacağı öngörülmektedir.

1.2. Çocuklarda Bilişsel Gelişim

Çocukların ilk eğitim deneyimlerini yaşadıkları okul öncesi dönem öğrenmeye karşı en istekli oldukları zaman olarak bilinmektedir. Bu dönemdeki öğrenme meraklarının peşinden giderek; fark etme, odaklanma, algılama, anlama, fikir yürütme, neden sonuç ilişkisi kurma, problem çözme şeklindeki zihinsel becerilerini kullanarak bilişsel gelişimlerini ilerletirler. Böylece eğitim-öğretim sürecinde kazanmaları gereken göstergeler ve öğrendikleri bilgileri, ifade etme yöntemini kullanarak var olan potansiyellerini ortaya koymaları öğretmenlerin çocuklar hakkında gerçekçi değerlendirmeler yapabilmelerine olanak sağlar. Kendi kapasitesinin farkına varan çocuklar öğrendikleri bilgileri akranları ile paylaşarak akran öğreniminden de faydalanmış olurlar.⁵ Akran eğitimi ile öğrencilerin birbirleri arasında fikir üretebilmesi ve tartışarak sorunlara çözüm bulabilmeleri için öğretmenlerin kolaylaştırıcı rol oynaması gerekir.⁶

---

⁴ Dilek Erol, "Ahmet Taşdere, Okulöncesi Öğretmenlerinin Hareket Eğitimi Hakkındaki Görüşleri", *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 5 (Özel Sayı 1), 2022. s. 414-428.

⁵ Kochenderfer ve Ladd, agm, s. 1305-1317.

⁶ Tolga Gök, "Akran Öğretimi Yöntemiyle Öğrencilerin Kavram Öğrenme ve Problem Çözme Başarısının Değerlendirilmesi", *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 20, S. 1, 2018, s. 18-32.

Öğrenme ile ilgili gelişim gösteren ve beceriye dönüşen zihinsel adımlar sayesinde çocuklar gerektiği yerde uygun sorular sorabilmeyi, sorgulama yapabilmeyi ve anlamlı sonuçlar çıkartabilmeyi keşfederler. Küçük yaşta neden-sonuç ilişkisini kurmayı öğrenen ve sınıf ortamında bunu deneyimleyen çocuklar problem çözme becerilerini yaşamlarının diğer alanlarında da kullanmayı bilinçli bir şekilde tercih edebilirler. Bireysel farklılıkların da öğrenme süreçlerini doğrudan etkilediği ele alındığında; öğretmenlerin sınıf ortamındaki etkinlikleri yapılandırırken, çok yönlü planlama yapması ve farklı araç gereçler kullanılarak öğretim yöntem ve tekniklerini zenginleştirmesi çocuğun kendine en uygun öğrenme şeklini fark etmesi açısından fayda sağlayacaktır.

1.3. Çocuklarda Dil Gelişimi

Dil ve konuşma becerisi çocukluğun ilk yıllarından başlayarak kişiler arası iletişimin en güçlü yolu olarak yaşam boyu devam etmektedir. Konuşma yolu ile kurulan iletişimde çocuğun hem kendini ifade edebilmesi hem de diğer insanları dinleyerek anlamaya çalışması çevresi ile ilişki kurmasına olanak sağlar. Bir çocuğun büyüme sürecinde ilk yakın çevresini oluşturan ailesinden sonra daha çok akranlarıyla iletişim kurduğu ilk çoklu, akran etkileşim ortamı olan okul ortamında; kendisini konuşarak ifade edebilmesi, bulunduğu bu yeni ortamda duygu ve düşüncelerini kolaylıkla aktarabilmesi arkadaşları tarafından anlaşıldığını fark etmesi açısından önemli bir etkiye sahiptir. Okulöncesi dönemde karşılaştığımız, otizm spektrum bozukluğu, özgül öğrenme bozukluğu, hiperaktivite bozukluğu ve dikkat eksikliği, sosyal iletişim bozukluğu, hafif düzey zihinsel yetersizlik şeklindeki özel gereksinim gerektiren durumları saptayabilmek için dil konuşma ve konuşma alanı önemli bir parametredir.⁷ Daha öncesinde tıbbi bir işlem yapılmamış ya da tanı konulmamışsa, okul öncesi öğretmenleri sınıflarındaki dil ve konuşma bozukluğu olan çocukları ilk fark edenlerdir. Bu sayede dil ve konuşma bozuklukları erken yaşta tespit edilerek tedavi süreci için gerekli işlemler başlatılabilir.⁸

Duygu ve düşüncelerini anlaşılır şekilde karşısındakine aktarabilen çocuklar bu sayede yeni bilgiler edinmeye, öğrendiklerini

---

⁷ Yasemin Yolal Duru, Ahsen Erim ve Esra Nur Küçük, "Anneler ve Okul Öncesi Öğretmenlerin Gecikmiş Konuşmaya Yönelik Bilgi Düzeylerinin Karşılaştırılması", *Dil Konuşma ve Yutma Araştırmaları Dergisi*, c. 3, S. 1, 2020. s. 61.

⁸ Duru vd., agm, s. 67.

aktarmaya, merak duygularını giderici sorular sormaya karşı daha istekli olurlar. Dil ve konuşma becerilerinin yeterli düzeyde desteklenebilmesi için ihtiyaç duyulan en etkili yöntemlerin başında nitelikli çocuk kitapları gelmektedir. Çünkü çocuk kitapları yaratıcı düşünme becerilerinin gelişmesinde önemli bir rol alarak; çocukların hayal dünyalarını yansıtmalarına, kendi cümlelerini kurarak özgün bakış açılarını ifade etmelerine ve farklılıklarını ortaya koymalarına olanak sağlar.

1.4. Çocuklarda Duygusal Gelişim

Aile ortamında büyüyen çocuklar ebeveynlerinin davranışlarını gözlemledikleri gibi duygularını da yaşama biçimlerini dikkatlice izlerler. Buradan edindikleri izlenimlerle kendi duygularını ifade etmeyi anne ve babalarından öğrenirler. Duyguların ifade edilmesi; çocuğun duygusunu fark etmesi, hissettiği duyguları tanımlaması ve iletişim yoluyla içinde bulunduğu ruh halini karşısındakine aktarması yoluyla gerçekleşir. Kendi duygularını güven duyarak ve rahatlıkla paylaşabilen çocuklar, akranlarının duygularını anlama ve dinleme konusunda daha yatkın olurlar. Çocuk benimsediği bu tutum sayesinde çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurarak öz güvenini geliştirir. İletişim kurduğu kişinin duygularını fark eden ve anlayabilen çocuklar; kendi duygularını yansıtırken karşısındakine etkisini öngördüğü için duygularını yaşarken sonuçlarını düşünerek davranır. Sınıf ortamında akranlarıyla yaşadığı çatışmalarda öğretmen bu sürecin sağlıklı bir şekilde çözüme ulaşması noktasında bir yol göstericidir. Çocuk ile öğretmen arasında sağlıklı duygusal bağ kurulamadığında öğrenme ve akademik başarının olumsuz etkilenmesi kaçınılmazdır.⁹

Erken çocukluk döneminde karşılaştıkları öfke, korku, üzüntü, kaygı, utanma, kıskançlık gibi zorlayıcı duyguları yönetmekte zorlanan öğrenciler bu hususta öğretmenin yardımına ve rehberliğine ihtiyaç duyar. Çünkü henüz duygularını yönetme noktasında yeteri kadar tecrübe edinmediği için özellikle kendisini zorlayan duygularla karşılaştığında öğretmenin ona duygularını kabul edici yaklaşımı, yaşadığı durumla daha kolay baş etmesini sağlar. Yetişkinlerde olduğu gibi bir çocuğun da yönetmekte en çok zorlandığı duygunun öfke olduğu varsayımından yola çıkarak ken-

---

⁹ Neslihan Durmuşoğlu Saltalı, "Okul Öncesi Dönemde Duygusal Becerilerin Geliştirilmesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, S. 6, 2013, s. 111.

disine, öfkenin de diğer duygular gibi sağlıklı ve gerekli olduğu ancak kaçınması gereken noktanın öfke duygusunun şiddete dönüşmesi kısmı olarak açıklanmalıdır. Duygularını sağlıklı bir şekilde yaşamasına hem aile ortamında hem de okul öncesi eğitim döneminde olanak tanınmış çocuklar yaşamlarının ilerleyen sürecinde de duygusal anlamda mutlu bireyler olarak devam etme ihtimaline sahiptirler.

1.5. Çocuklarda Sosyal Gelişim

Çocuğun ilk sosyal ortamı olan ailesinden sonra yakın çevresi ile kurduğu iletişim erken çocukluk döneminde sosyal gelişim sürecini aktifleştirir. Bu süreçte kendisinin de içinde bulunduğu sosyal çevrenin bir parçası olduğunu fark eder. Yakın çevresini oluşturan kişiler ile iletişimi başlatma ve devam ettirme şeklinde ilerleyen bu süreç çocuğu okul öncesi eğitim kurumlarında karşılaştığı akranlarıyla oluşturacağı sosyal ortamına hazırlar. İlkokuldan önce okulöncesi eğitim kurumunda eğitim alan çocuklar burada dahil oldukları sosyal ortamda; bir gruba dahil olmak, içinde bulunduğu ortamın kurallarını anlamak ve uyum sağlamak, yaşlılarının bireysel farklılıklarına saygılı olmak, farklı düşüncelere saygılı olmayı öğrenmesi beklenir.

Oyunlarda ve etkinliklerde nasıl davranması gerektiğini öğrenmek, arkadaşları ile iletişime başlayarak devam ettirmek, davranışlarının sonuçlarını düşünerek hareket etmek ve çatışma çözme becerilerini geliştirerek buldukları ortamın bir parçası haline gelirler. Bu sayede kendilerine özgü sosyal yaşantılarının temellerini atmış olurlar. Sosyal ve kişisel gelişimi sağlıklı desteklenen çocuklar ait olduğu sosyal kültürü daha kolay özümser. Çünkü içinde yaşadığı toplumun bir bireyi olduğunu sosyal gelişimi sayesinde fark etmiştir.¹⁰ Çocukların kendilerine özgü sosyal yaşamlarının temelini oluşturacakları ilk adım kurumlarına başladıkları dönemde okula ve çevreye uyum çalışmaların okullar tarafından gerçekleştirilmesi büyük öneme sahiptir. Yapılacak uyum çalışmalarının çocuğun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak planlanması ve okul-aile iş birliği ile yürütülmesi çocuğa sağlayacak fay-

---

¹⁰ Gülsüm Karakaş, "Çocuklarda (3-6 Yaş) Sosyal Gelişim ve Sosyal Gelişimi Destekleyen Etkinlikler" *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, c. 11, S. 4, 2024. s. 1.

dayı arttıracaktır. Özellikle uyum aşamasında karşılaşılan güçlükleri aşmak açısından aile ile yakın ilişki halinde olmak uyum sürecinin kolay ve kısa sürede tamamlanmasına olanak sağlar.

2. Okula ve Çevreye Uyumda Yaşanan Güçlükler

Uyum: toplumsal bir çevreye ya da duruma uygun davranışlar sergileme, o ortama uygun davranma, intibak ve entegrasyon olarak tanımlanmaktadır. Kısaca uyum: bireyin sahip olduğu özellikler ile içinde yaşadığı çevreyle dengeli bir iletişim ve ilişki içinde olması, yaşam boyu bu süreci sürdürebilmesidir.¹¹ Okula uyum ise çocukların birçok yeni deneyim yaşadıkları gelişime ve değişime uyum sağlamalarının beklendiği bir süreçtir. Yaşanılan her yeni deneyim yeni duyguları beraberinde getirirken çocuğun okula entegrasyonunu da etkiler. İntibak sürecinde okul, aile ve çocuk bu yeni deneyim ve duygulara hazır olmalıdır. Çünkü okul yenilik ve değişimi ifade etmektedir. Çocuğun okula başlaması; erken çocukluk dönemi yaşantılarında karşılaştıkları önemli dönüm noktalarından birisidir. Çocuğun kimliğini, yaşamdaki rolünü, beklentilerini, sosyal ortama ve topluma katılımını etkin bir biçimde değiştirmektedir. Çocuğun okula olumlu bir başlangıç yapması sonraki okul yaşantısının niteliğini belirlerken sosyal ve akademik başarıyı etkileyen önemli bir faktördür. Çocukların bu dönem içinde yaşadıkları sosyal ve davranışsal uyum süreci ilerleyen yıllardaki yaşantılarını doğrudan etkiler.¹²

Okul; çocuk için kendini güvende hissettiği, yaşamsal beceriler kazandığı, yeni öğretmen ve arkadaşlar edindiği, ailesinden ilk defa uzakta kalarak uymak zorunda olduğu kurallarla birlikte birçok farklı özelliği içeren yeni bir sosyal çevredir. Çocuğun ailede edindiği ilk eğitim deneyimleri ve kazanımları sonrasında karşılaştığı okulun ebeveyn ve çocuk için ayrı bir önemi vardır. İlk kez evden ayrı kalacak olan yeni yaşamsal becerilerin kazanılacağı okula başlama süreci ve söz konusu sürecin gerektirdiği uyumu etkileyen çok sayıda faktörden bahsedilebilir. Okula entegrasyonu zorlaştıran etkenler aileden, çocuktan ve okuldan kaynaklanabilir.

---

¹¹ Ayhan Bulut, "Okul Öncesi Eğitime Başlangıçta Yaşanılan Uyum Sürecine İlişkin Ebeveynlerin Görüşleri", *OPUS International Journal of Society Researches*, c. 13, S. 19, 2019. s. 656-681.

¹² Bulut, agm, s. 659.

Ailenin, okulun ve çocuğun hazır olması uyum sürecinde kilit noktalar. Uyum sürecinin etkin yürütülmesi için yapılacak çalışmaların planlanmasında çocuk, aile ve okul birlikte hareket ederek sorumlulukları ortak anlayışla üstlenmelidirler. İlk kez okulla karşılaşan çocuklar okula uyumda güçlük yaşayabilirler. Çocuğun bu güçlüğü yaşaması ilk defa karşılaştığı okul ortamında beklenen bir durumdur. Okula başlar başlamaz uyuma tepki geliştiren çocuklar olabileceği gibi iyi bir başlangıç yapıp daha sonra uyum sorunu yaşayarak tepkisel davranış geliştiren çocuklarla da karşılaşılabilir. Böylesi durumlarla çokça yaşanır, bunlar genellikle geçicidir ve doğal sürecin bir parçasıdır.

Çocuğa yardımcı olabilmek için öncelikle çocuğu zorlayan faktörün ne olduğu bilinmelidir. Her çocuğun okula uyum süreci farklı zorluklar barındırabilir. Okula başlamak çocuk için heyecan vericidir ancak çocuğun kendi dünyasında stres ve kafa karışıklığına da neden olabilir. Heyecanla karışık bu duyguların temel nedeni bilinmezliğe doğru attığı adımlardır. Çocukların sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını anlamak onlara destek olmak gelecek yaşantılarındaki başarıları için temel yapıtaşını niteliğindedir. Çocuğa bu dönemde temel alışkanlıkları kazandırmak, özgüvenlerini desteklemek, kaygılarını anlamaya çalışarak etkili ve kalıcı çözüm bulmak aile ve eğitimcilerin işbirliği ile mümkündür.¹³

Öğretmenle iş birliği yapmak, pozitif bir iletişim kurmak, belli bir rutin içinde hareket etmek uyum sorunlarının çözümünde etkin adımlardır. Çocuğun okul uyumunu ve deneyimini olumlu hale getirmek için sabırlı olmak ve çocukların gösterdikleri çabayı desteklemek gerekir. Çocuğun okula uyumunu daha kolay ve hızlı hale getirmek eğitimcilerin ve ailelerin ortak sorumluluğudur. Okula ve çevreye uyum sürecinde karşılaşılan güçlükler üç başlık altında değerlendirilebilir. Bunlar (1) Çocukla ilgili güçlükler (2) Aile ile ilgili güçlükler (3) Okul ile ilgili güçlüklerdir.

Çocukların değişen yaşam koşullarına, buldukları ortama ait dinamiklere uyum sağlamakta karşılaştıkları problemler her çocuk için uyum sürecini farklılaştırır. Çocuğun kişiliği ve gelişim özellikleri değişkenlik gösterdiğinden okula adaptasyonu süreci de her çocuk için farklılık gösterir. Atılacak adımların çeşitlendirilmesi sayesinde süreç çocuğa özel hale gelmiş olur. Okula hızlı uyum

---

¹³ *Okula Uyum Sorunu Nasıl Çözülür*, <https://www.sonepsikoloji.com/okula-uyum/> (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2024).

sağlaması beklenen çocuğun gerekli bilgi ve becerilerle donanmış biçimde duygusal, sosyal, zihinsel ve fiziksel anlamda okulun beklentilerini karşılamaya hazır olması gerekir. Çocuklar okulöncesi eğitim döneminde buldukları sosyal ortamda kendisiyle akranlarını gözlemleyerek, karşılaştırma yaparak güçlü ve zayıf yönlerini keşfetme fırsatı bulur.¹⁴ Çocuklar bu dönemde yaygın olarak: (a) Ayrılık kaygısı (b) Sosyal uyum problemleri (c) Dil problemleri ve (d) Dikkat eşliğinde konsantrasyon problemleri yaşarlar. Söz konusu başlıkları sırasıyla ele alırsak:

2.1. Ayrılık Kaygısı

Çocuğun güçlü bir bağ ile (anne, baba, bakıcı vb.) bağlandığı kişilerden ayrılma durumunda ortaya çıkan aşırı üzüntü ve korku durumudur. Kendilerine birincil bakım verenlerden ayrılma sonucunda hissedilen endişe doğal bir gelişim basamağıdır. Çocuk ayrılma anında fiziksel olarak tutunma, ağlama, öfke nöbeti gibi tutumlar sergileyebilir. Çocukların gelişim dönemlerine uygun olarak kaygı düzeylerinin azalması beklenmelidir. Ancak çocukların korku ve kaygı seviyeleri azalmıyor ve etkin bir şekilde devam ediyorsa ayrılık kaygısı işaretlerinden biri olabilir.¹⁵ Çocukların kaygı düzeyinin gelişim dönemlerine uygun bir şekilde zamanla azalması beklenmektedir.

Okula yeni başlayan okulöncesi çağ çocukları da anne ve babadan ayrı kalma kaygısı yaşarlar ve kendilerini güvende hissetmelerini bu kaygı engelleyerek okula uyumlarını zorlaştırır. Her ihtiyacını anında gideren ebeveynlere sahip çocuklar; anne ve babalarının her şeye muktedir olduğu duygu ve düşüncesini geliştirerek onlara bağımlı hale gelirler. Çocuk; ebeveynlerine yoğun şekilde bağımlık duyduğundan kendini güvende hissettiği aile ortamından ayrılması sonrası duygusal halini olumsuz etkileyerek yeni bir ortama uyum sürecinde problemlerle karşı karşıya kalmasına neden olabilir.¹⁶ Ailesinden ayrı kaldığında ne ile karşılaşacağını bilmeyen çocuk içinde bulunduğu kaygılarıyla baş etmekte zorluk yaşar. Sürekli ailesi ile olan ve baskı altında, özgüven eksikliğiyle büyüyen çocuklar, gerektiği kadar sosyalleşemediklerinden ayrılık

---

¹⁴ Serpil Pekdoğan, "Okul Öncesi Öğretmenlerinin Farklılıklara Saygı Eğitimi Konusundaki Görüşlerinin İncelenmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 17, S. 65, 2018, s. 91.

¹⁵ *Okula Başlama Süreci ve Ayrılık Kaygısı*, <https://kucukadimlar.k12.tr/okula-baslama-sureci-ve-ayrilik-kaygisi/> (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2024).

¹⁶ Kaya, agm, s. 659-660.

kaygısını daha yoğun yaşayabilirler. Ebeveynlerin kendi korku ve kaygılarını çocuğa yansıtmaları da aynı davranışların çocukta gelişmesine neden olabilir.¹⁷

Ailesinden ayrı kalmak özellikle küçük yaştaki çocuklar için endişe ve korku yaratırken, ayrılık fikriyle başa çıkmak zorluğu yaşamalarında karşılaştıkları doğal bir durumdur. Çocukların geçmiş yaşam deneyimleri, aile tutulumları, bağlanma türleri bu durumu etkileyen faktörlerdendir. Okulöncesi eğitime yeni başlayan çocuğun kaygıları nedeniyle okuldan uzak kalmaması gerekir. Kademeli olarak ayrılık kaygısını yaşamasını normal kabul ederek; ebeveynler anlayışlı ve karalı olmalıdır. Okul, öğretmen ve aile ile işbirliği içinde etkili iletişim kurarak çözüm üretmelidir. Sosyal uyum bu tür sorunların çözülmesiyle birlikte kolaylaşır.

2.2. Sosyal Uyum Problemleri

Çocukların temel, karşılıklı ihtiyaçlarından birisi sosyalleşmedir. Çocukların sosyal yaşamlarını daha anlamlı sürdürebilmeleri için buldukları toplum tarafından kabul görmeleri gerekmektedir. Buldukları toplumda yer edinebilmek ve kabul görmek için sosyal becerilere sahip olmak gerekir. İletişimi başlatma ve sürdürme, ilişkilerini yönetebilme, kurallara uyma, paylaşma, başkalarının duygularını anlama, yardım etme, gerektiğinde yardım isteme şeklindeki kazanımlar sosyal becerileri temsil eder. Okulöncesi eğitiminde kazanılan bahse konu sosyal beceriler uygun ilişki kurma, duygularını doğru yönetme, akranları tarafından kabul edilme, iyi bir takım halkası olma özelliklerini içermektedir.

Çocukların bütün gelişim alanları birbirleriyle ilişkili ve bir bütünlük içindedir. Bu nedenle sosyal gelişim alanı okulöncesi çağ döneminde çocuk için çok önemli bir faktördür. Erken çocukluk döneminde sosyal becerilerin kazanılmasında çocuklar en çok; aile üyelerinden, öğretmenlerinden, akranlarından ve diğer yetişkinlerden etkilenmektedir. Çocukların sosyal gelişim alanlarının desteklenmesi ve çocuğa iyi bir model olunması sosyal uyum problemlerinin çözümünde önemlidir. Okula yeni başlayan çocuklar yeni arkadaşlar edinmekte, okula, öğretmene ve sosyal çevreye uyum sağlamakta sorun yaşayabilirler. Bu noktada akranları ile sağlıklı ilişki başlatıp sürdürebilme, iş birliği yapabilme, sosyal kurallara

---

¹⁷ Saide Özbey, "Okul Öncesi Çocuklarda Uyum ve Davranış Problemleriyle Başa Çıkma Ailenin Rolü", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, c. 21, S. 21, 2010, s. 10-11.

uygun hareket edebilme davranışlarının sonuçlarına ilişkin sorumluluk almakta zorlanabilirler.

2.3. Dil Problemleri

İnsan sosyal bir varlıktır ve topluluk olarak yaşamaya ihtiyaç duyar. Duygularını, düşüncelerini o topluluğa aidiyetini dilini kullanarak ortaya koyar. Dil problemleri yaşayan çocuklarda konuşma anlaşılır bir şekilde olmayabilir, ses bozuk ve tırmalayıcı olabilir, kelime haznesinde yetersizlik görülebilir. Çocuk konuşma yoluyla kendini ifade etmeye çalıştığında söyledikleri duyulmayabilir, dilin anatomik yapısına ve yaşına göre konuşma becerisi yeterince gelişmemiş olabilir.¹⁸ Bu tarz sorunlar yaşayan dil becerilerini yeterli düzeyde geliştiremeyen ve okulöncesi eğitime yeni başlayan çocuklar, arkadaşları ve öğretmenleriyle anlaşmakta güçlükler yaşayabilir, yeni çevresinde iletişim kurmakta zorluk çekebilirler. Kendisini ifade etmekte zorlanan çocuklar duygu ve düşüncelerini sağlıklı bir şekilde ortaya koyamazlar. Dil ve iletişim sorunları okula uyumlarını zorlaştıran faktörler arasındadır. Hayatın her alanındaki kazanımların temeli dil becerileriyle ortaya konulmaktadır.¹⁹ Bu nedenle akıcı konuşmada problem yaşayan çocuklar; kendilerini ifade etmekte ve kendilerine güven duymakta zorlanırlar.

2.4. Dikkat ve Konsantrasyon Problemleri

Belli bir uyaran üzerinde uzun süre dikkatin toplanamaması, anlamına gelen konsantrasyon problemi çocukları ve ebeveynleri zaman zaman çok zorlamaktadır. Çocuklarda dikkat ve konsantrasyon bozukluğu fark edildiği andan itibaren önlem alınması gereken ve çocuğun hayatını doğrudan etkileyen bir unsurdur.²⁰ Okulöncesi dönem çocuklarında dikkat ve konsantrasyon problemleri ile karşılaşmak sık görülen bir durumdur. Bu durumun birçok farklı nedeni olabilir. Biyolojik, psikolojik ve çevresel nedenler sorunun te-

---

¹⁸ *Dil Konuşma Bozukluğu Olan Çocuklar İle Çalışanlar İçin Öneriler*, <http://www.antalyaozelegitim.com/blog/dil-konusma-problemleri/dil-konusma-bozuklugu-olan-cocuklar-ile-calisanlar-icin-oneriler.html> (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2024).

¹⁹ Rahime Filiz Kiremit, "Türkiye'de Okul Öncesi Eğitimde Dil Gelişimi Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 20, Özel Sayı, 2019. s. 160.

²⁰ *Çocuklarda Konsantrasyon*, <https://www.cocukakademi.com/blog/cocuklarda-konsantrasyon?srsltid=AfmBOoqDaxZNE-4Va6gxylvGI-8aMhAgX3z702CNFR3hpefaTKDAEfb6> (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2024).

melinde yer alabilir. Çocuğun dikkatini uzun süre bir aktiviteye verememesi sosyal ilişkilerinde zorluklar yaşamasına, öğrenme güçlüğü çekmesine ve kendini güvende hissetmemesine neden olabilir.

Okulöncesi dönem uyum sürecinde çocuklarda: kaygılı, stresli olmak, aile içi gerginlikler, eğitim sistemi ve öğrenme çevresi, aşırı teknoloji kullanımı, uyku ve beslenme düzeninin bozulması, bunlara bağlı sağlık sorunları, benzeri nedenler dikkat ve konsantrasyon problemlerine yol açabilir. Bu durumun sonucunda okula yeni başlayan çocukların bazılarında dikkat ve konsantrasyon problemleri ile karşılaşılabilir. Bahse konu sorunlarla karşılaşp, odaklanmakta güçlük yaşayan çocuklar bilişsel ve bütün gelişim alanlarındaki becerilerini ortaya koymakta ve var olan potansiyellerini açığa çıkartmakta güçlükler yaşayabilirler. Sınıf ortamında uzun süre kalmakta, etkinliklere katılmakta, okul rutinlerine eşlik etmekte ve kendilerine verilen sorumlulukları tamamlamakta zorlanırlar. Dikkatini toplayamayan ve herhangi bir duruma odaklanamayan çocuklarda okula ve çevreye uyum problemleri görülebilir. Bu durum okul başarısını ve öğrenme kalitesini düşürürken okulöncesi dönemde de çocukların sosyal hayatlarında ve arkadaşlık ilişkilerinde sorunlar meydana getirebilir. Bütün bu etkileşimler sonucunda çocukta zorlayıcı duyguları yönetememe neticesinde anksiyete ve öz güven eksikliği eşliğinde sosyallikle uyumsuz davranışlar görülebilir. Öğrencilerin kendilerine olan güven duygularının geliştirilmesi için ilk basamak eğitim kurumu okulöncesi öğretmenleri yaşamsal rol oynar.²¹

Bu başlıklara ek olarak aileden kaynaklı güçlükler de çocukların uyum sürecinde etkili faktörler olarak öne çıkmaktadır. Ailenin çocuğu ile iletişimi, yetiştirme yöntemleri, davranış ve sosyal becerileri etkilediği gibi çocuğun okula uyumunu da etkilemektedir. Çocuğun okulöncesi eğitime başlaması çocuk kadar anne baba için de yeni bir adım ve değişimdir. Ailesi tarafından gerekli ilgi ve sevgiden yoksun büyüyen çocuğun okula uyum problemi yaşaması doğaldır. Ayrıca yeterli güven ortamının ailede oluşmaması, huzursuz bir aile ortamı, iletişim eksiklikleri, çocuğun aileden şiddet görmesi ile giyinme beslenme barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmaması uyum sürecini etkileyen önemli faktörler arasındadır. İlgili anne baba tutumlarının sergilendiği aile ortamında büyüyen

---

²¹ Suna Kaymak Özmen, "Okulda Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB)", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 6, S. 2, 2011, s. 6.

çocuklar okulöncesi eğitime başladıklarında akranlarına göre bu süreci daha etkili şekilde yürütebilirler.²²

Okulöncesi çağ çocuklarında sevgi ve güven ihtiyacı hisseden çocuğun bu ihtiyacını sağlıklı bir şekilde ebeveynlerinin karşılaması okula uyum sürecini kolaylaştırır. Anne baba ve öğretmen çocuğa karşı haklı beklentiler ile farklı tutum içerisinde olabilirler. Çocukla kurulan ilişki, iletişim, kullanılan dil, önem verilen ilkeler ev ve okul arasında farklılık gösterebilir. Okula uyum sürecinde öğretmen ve ebeveyn arasında açık bir iletişim olmalıdır. Olmadığı takdirde çocuğun ve dolaylı olarak ailenin okula uyum süreci olumsuz etkilenir.

Son olarak karşılaşılan güçlükler okul kaynaklı olabilir. Eğitimciler çocukların çevreye ve okula uyum sürecinde önemli bir rol oynar. Çocuğun yaşadığı ayrılık kaygısı, kendini ifade edememe, arkadaşlık ilişkisi kuramama, kendini güvende hissetmeme, okul ve sınıf kurallarına uyum sağlayamama benzeri durumlarda öğretmenler çocukları anlayışla desteklemeli ve kolaylaştırıcı olmalıdırlar. Öğretmenin kişilik özellikleri, sınıf yönetimi, çocuğu anlamaya ve tanımaya yönelik tutumları, eğitim ortamlarını ihtiyaç dahilinde düzenlemesi, aileler ile ilişkileri de okula uyumu etkileyen faktörlerdir.²³

Okulun işleyişi, okul personelinin tutum ve davranışları, okulun fiziksel, sosyal olanaklarıyla okul kültürü de çocukların okula uyum sağlamalarında etkili unsurlardandır. Okulöncesi dönemde okula ilk defa başlayan çocuklar için uyum sürecini kolaylaştırıcı çalışmalara ve etkinliklere yer verilmelidir. Bu etkinlikler planlanırken yaşanan güçlükler analiz edilmelidir. Uyum sürecinde etkili olan faktörler ve bireysel farklılıklar göz önüne alınarak planlama yapılması gereklidir. Planlamalara aileler mutlaka dahil edilerek, ortaklaşa bir süreç yönetimi sağlanmalıdır. Okulla ilgili yaşanan bu güçlüklerin her birini ele alıp çözüme odaklanmak, nedenlerini keşfetmek, aile ve okul öncesi eğitim kurumunun iş birliği içinde yürütülmesi gereken ortak sorumluluktur. Bütün

---

²² Şenay Özen Altıncakaymak ve Berrin Akman, "Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Okula Uyum Becerilerine Anne Baba Tutumlarının Etkisi", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, c. 30, S. 1, 2019, s. 19.

²³ Aslı Bekirler ve Raziye Günay Bilaloğlu, "Okula Uyumu Etkileyen Etmenler", *Okula Uyum ve Erken Okuryazarlık Eğitimi*, ed. Seda Şahin ve Raziye Günay Bilaloğlu, Eğitim Kitap, Ankara, 2022, s. 27-66.

bu yaklaşımlar okulöncesi eğitime uyum sürecinde yapılacakların belirlenmesinde öncül belirleyicilerdir.

3. Okula Uyum Sürecinde Yapılması Gerekenler

Erken çocukluk döneminde çocukların okula uyumunda ilk haftalar problemlerin yoğun olarak yaşandığı, duygusal tepkilerin en yoğun olduğu dönemdir. Bu dönemde çocukların yaşadıkları kaygılar dikkate alınmalıdır. Ayrılık kaygısı, güvenli bağlanma ve ortam kaygısı, akran kabulü kaygısı, sosyal uyum, aile dinamikleri benzeri kaygılar çocukların okula uyum sürecinde endişe verici duygusal durumlar yaşamalarına sebebiyet verir.²⁴

Okulöncesi dönemde uyumu olumsuz etkileyen duygusal tepkiler çözüme kavuşturulmalıdır. Söz konusu sorunların çözümünde: (1) Çocukların duygularına önem verildiği ve yaşadıklarının olağan olduğu hissettirilmelidir. Okulun ilk haftaları alışma dönemidir ve bu sürecin birlikte aşılabacağı hissi çocuğa mutlaka anlatılmalıdır (2) Çocukla açık iletişim halinde olunmalı, tutarlı olunmalı ve çocuğun sorumlulukları kendisine baskı oluşturmayacak şekilde hatırlatılmalıdır. Bu kapsamda ebeveynlerin ve öğretmenlerin kendi sorumluluklarından örnekler vererek okulöncesi dönem çocukların okula uyum sürecini kolaylaştırmak için olumlu rol model olmaları önemlidir. Çocuğun okul ortamında yakın ilişkide olan öğretmeni tarafından duygularının kabul edilmesi, eğitici ve eğitilen arasında empatik bağ kurulduğunu gösterir. Öğretmenin yapıcı yaklaşımı sayesinde çocuk kabul gördüğünü hisseder (3) Aile ve öğretmen iletişim içinde olmalı ve süreci birlikte yönetmelidir. Çocuk okul-anne-baba ve öğretmen işbirliğinin farkına varmalı, kendini güvende hissetmelidir (4) Anlaşılır ve açık ifade edilen rutinler oluşturulup bunların uygulanabilirliği sağlanmalıdır (5) Çocuğun kendini ifade etmesi için güvenli ve samimi sohbet ortamı oluşturulmalı ve açık uçlu sorularla gününün değerlendirmesini kendi cümleleriyle aile ortamında aktarması desteklenmelidir.

Bunlara ek olarak; aileden ayrılma kaygısı, terk edilme korkusu, okulda unutulma endişesi, okulda bulunduğu zamanda evdeki kardeşin daha fazla ilgi ve sevgi gördüğü kanısı gibi duygusal nedenlerden dolayı, çocukta oluşan zorlayıcı duyguların anlayışla, kabul edici geri bildirimlerle çocuğun rahatlatılması gerekir. Küçüm-

---

²⁴ *Okula Uyum Sorunu Nasıl Çözülür*, <https://www.sonepsikoloji.com/okula-uyum/> (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2024).

seyici, cezalandırıcı olumsuz tepkilerin davranış problemlerini derinleştirdiği ve çözümü zor sorunlar haline getirdiği unutulmamalıdır. Ebeveynlerin çocukların davranışlarına verdikleri olumlu ya da olumsuz tepkiler çocukta pozitif davranışın oluşmasını sağlayan ya da tam tersi etki göstererek negatif davranışın pekişmesine neden olan temel öncüllerdir.

Okulöncesi çağ döneminde çözüm odaklı tepkiler sonuca ve uyum sürecinin kolay olmasına yardımcı olurken; tepkisel, negatif yaklaşımlar uyum süreci problemlerinin sorun olarak devam etmesine ve çözümün uzun zaman almasına zemin hazırlar. Çocuklar olumlu olumsuz duygularını kontrol etmeyi yetişkinlerden özellikle de ilk rol modelleri olan anne ve babalardan öğrenirler. Ebeveynleriyle yakın ilişkide olan çocuğun bütün gelişim alanlarında kendisini ortaya koyma gücü uyum becerilerini düzenlemekte etkin rol oynar. Ebeveynleri ile olumlu ilişki kuran çocuklar sosyal becerilerin uygulanmasında olumlu rutinler geliştirir. Bu beceriler erken yaş çocukların okula uyum sürecinde temel yapıtaşı görevi görür ve çocuğun karşılaştığı zorlayıcı durumların üstesinden gelmesine katkı sağlar.

Çocukların okula uyum sürecini etkileyen faktörlerden: çocukların kişilik özellikleri, mizaç, öğretmen-çocuk-akran etkileşimi, çevreye karşı tutum, ön öğrenmeler, ebeveyn tutumları ve çocuğun yaşantıları dikkatten kaçırılmaması gerekli alt başlıklardır. Söz konusu başlıkların tamamı erken çocukluk dönemi çocukların okula uyum sürecinde yaşadıkları olumlu olumsuz davranışların temelini oluşturur. Çocuğun geçmişten getirdiği her duygu ve sınıfta yaşadığı anlık tetikleyiciler davranışa dönüşebilir. Çocukların iç dünyalarındaki karmaşa davranış olarak karşımıza çıkar. Çocuklar aslında ne istediklerini ve davranışlarının temelinde yatan nedenleri bilirler. Ancak karşılaşacakları tepkileri yani yetişkin yaklaşımlarını öngöremedikleri için ya da daha önceki deneyimlerinden nasıl bir tepki göreceklarını bildiklerinden gerçek durumlardan uzak bahaneler üretmeyi tercih etme eğilimindedirler. Ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilip çözüm üretilmeye çalışılırken, davranışın altında yatan gerekçenin gerçek sebeplerden mi yoksa ba-

hanelerden mi kaynaklandığını bulmak zaman alabilir. Etkili çözüm için okul yönetimi, anne-baba ve öğretmen işbirliği içinde olmalıdır.²⁵

Ebeveynlerin uzak durması gereken olumsuzluk içeren davranışlar vardır. Çocuğun ayrılmakta zorlandığı ebeveyn tarafından okula getirilmesi, çocuğun okula teslim edilmesi sırasında vedalaşma sürecinin gereğinden uzun tutulması veya çabucak önemsiz bir durummuş gibi kısa tutulması uyum sürecini zorlaştırır. Çocuğu okula bırakan yetişkinin kendisi ile ilgili duygu durumunu yönetememesi, çocuktan ayrılmak istememesi, çocuğun okul yaşantısından önce öğretmen ya da okulda yaşanan süreçlerle ilgili korkutulması ya da okul fobisine neden olması uyumda olumsuz etkide bulunan faktörlerin başında gelir. Çocuğun hassasiyet gösterdiği dönem ve durumlarda çocuğa olumsuzluk ifade eden sorular sorulması; örneğin sıkıldın mı, korktun mu, sana kötü mü davrandılar, seni kim üzdü şeklinde yönlendirici ifadeler kullanılması tercih edilmemelidir.

Çocuğun okul kaygıları ve okula dair edindiği olumsuz yargılarının; aile bireyleri, öğretmenler arasında ya da günlük yetişkin konuşmaları yapılırken çocuğun yanında gereğinden fazla dile getirilmesi, öncül konuşma konusu haline gelmesi tetikleyici etkide bulunur. Özellikle evde bir kardeş varsa ya da misafir gelecekse ve bunlarla ilgili bir planlama varsa bu planlamaların çocuğun yanında yapılmaması tavsiye edilir. Ebeveynler arasında çocuğun okula gitmesi ile ilgili ihtilaf olması ve çocuğun bu durumu kendi lehine kullanması için fizyolojik veya psikolojik bahaneler üretebilmesine zemin hazırlanması çocuğun okula uyum sürecini zorlaştırabilen bir diğer durumdur. Bunlara dikkat edilmesi halinde çocuk önemsendiğini hissedecek yaşadığı sürecin endişe verici olmadığını akranlarının ya da varsa diğer kardeşlerin de kendisi gibi bu süreci yaşadığını kabullenecek ve uyum süreci problemlerini daha kolay atlatacaktır. Çocukların ve ailelerin etkin katılım göstereceği belirli bir program dahilinde yürütülen okula uyum haftası ile bu

---

²⁵ Semra Başaran, Büşra Gökmen ve Burçak Akdağ, "Okul Öncesi Eğitimde Okula Uyum Sürecinde Öğretmenlerin Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Yıl. 2, S. 2, s. 197-223.

kaygılar, daha kısa sürede ortadan kalkar, çocuğun okula uyum süreci sorunsuz ve kolay bir şekilde gerçekleşir.²⁶

Uyum haftası için öncelikle okul yönetiminin yapması gereken belli başlı hazırlıklar vardır. Okul fiziki şartlarının, okula uyum süreci hazırlık çalışmaları kapsamında düzenlenmesi sağlanmalıdır. Bunlar; çocukların okula uyum sürecinde okulla ilgili olumlu fikirler oluşturacağı yaşantı ortamlarıdır. Çocukların ve ailelerin birlikte katılım sağlayacağı oyun, drama, eğlenceli etkinlikleri planlamalı ve bu etkinliklerle uyum sürecine başlanmalıdır. Okula uyum etkinlikleri okulların fiziki yeterlilikleri çevre şartlarına göre ayarlanmalı, ailelerin katılım süreleri ve çocuklarla birlikte olma yeterlilikleri dikkate alınmalıdır.

Okula uyum sürecinde; süreci ve süreçte yaşanacak sorunların görüşülmesi için veli bilgilendirme toplantıları düzenlenmesi önerilir. Toplantılarda aileler, öğretmen, okul yönetimi sürecin nasıl yürütüleceği ve yönetileceği hakkında fikir alışverişinde bulunmalıdır. Velilere, çocukların kaygılarını azaltarak uyum sürecinde yaşayacakları problemleri en aza indirmek, sorunsuz bir şekilde çocukların eğitim öğretime dahil edilebilmesi için alınacak önlemler ile yapılacak çalışmalar hakkında bilgi verilmelidir. Bu sürecin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için aileden beklenenler de net bir şekilde kendilerine ifade edilmelidir. Okul ile açık bir iletişim halinde olmaları tavsiyesinde bulunulmalıdır.

Veli toplantıları sayesinde okula uyum sürecinde çocukların yaşadığı problemlerin etkili ve yerinde çözümü için çocuğun uyumu ebeveyn desteği sağlanarak kolaylaştırılmalıdır. Toplantılarda genel olarak çocukların yaşadıkları veya yaşayacakları olumsuz durum ve duygular anne babalarla paylaşılır. Organize edilecek rutin toplantılarla davranışlar karşısında çocukların bireysel ve gelişimsel özellikleri dikkate alınarak yapılması gereken öngörüler ve deneyimler paylaşılmalı, anne babalarla fikir alışverişinde bulunulmalıdır. Bu süreçte çocukları en iyi tanıyan, önceki yaşantılarını bilen kişilerin anne babalar olması nedeniyle; süreçte aktif rol almalarının okul yönetimi ve öğretmenle iş birliği içinde olmalarının

---

²⁶ Milli eğitim bakanlığı Temel eğitim Genel müdürlüğü 2022-2023 Okulöncesi Eğitim Okula Uyum Rehberi, https://tegm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_08/31121627_Okul_Oncesi_Egitim_Uyum_Rehberi.pdf (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2024).

uyum sürecine ve çocuğun gelişimine sağlayacağı katkıları vurgulanarak dikkat çekilmelidir. Ayrıca tüm veliler çocukların bireysel farklılıklarına göre akranlarıyla yaşanacak olası zorlayıcı durumlarda akran ilişkilerinin nasıl olması gerektiği konusunda bilinçlendirilmelidir.

Bir diğer yaklaşım ise bireysel görüşmelerdir. Bireysel görüşmeler sayesinde çocuğun davranışları daha detaylı şekilde irdele-nip, çözülmesi gereken sorunun temelinde yatan sebepler birlikte tespit edilerek etkili yaklaşımlar belirlenebilir. Yine bu süreçte okul yönetimi, öğretmen ve aile birlikte hareket ederek çocuğun yaşadığı zorlayıcı davranışı ortadan kaldırmak için duygu durumundaki aksaklık en kısa zamanda giderilip, sorunun çözülmesine odaklanılmalıdır. Bireysel veli görüşmelerinde, özellikle uyum problemi yaşayan çocuğa odaklanması, çocuğun psikolojisi ve davranışları üzerine yoğunlaşılması çözüme yönelik sonuca hızlı ulaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Bir diğer seçenek çocukla bireysel görüşmeler yapılmasıdır. Çocuğun okul hakkındaki düşünceleri, öğretmeni ve arkadaşları hakkında edindiği yargıları; ön öğrenmeleri ve yaşantı deneyimleri çocuğun ağzından diğer bir ifadeyle birincil kaynaktan dinlenilmesi önerilmektedir. Çocuğun okuldan öğretmeninden ve ailesinden bu süreçteki beklentileri tespit edilerek ihtiyacını karşılamaya yönelik adımlar atılmalıdır. Ancak süreçte etkisi olmayacağına inanılan ya da uyum sürecindeki sorunların devam etmesini sağlayacak beklentileri çocuğun anlayabileceği dil ve uygun yaklaşımlarla çocuğa ifade edilmelidir. Bu süreçte okul psikolojik danışmanından ya da gerek görüldüğü durumlarda ruh sağlığı uzmanından destek alınması önerilir.

Okulöncesi eğitimi gören çocukların okula uyum sürecinde, özellikle problem yaşayan çocukların sorunlarının aileleriyle işbirliğiyle çözüme kavuşturulması önemlidir. Soruna neden olan davranışlarda çocukların ve örneklem oluşturabilecek ailelerin gözlemlenebilmesi için aile katılımı etkinlikleri ile anne babaların istedikleri zaman, ihtiyaç duyduklarında, ya da planlanan çalışmalarda okula gelebilecekleri; çocukların ihtiyaç duyduklarında ailelerin de eğitim ortamında olacağı yaşam alanlarında çocuklara gösterilerek kaygıların azaltılmaya çalışılması okulöncesi normların yerleştirilmesinde etkili bir yöntemdir. Çocuklara yapılan sözel açıklamalar aile katılımı çalışmalarıyla desteklenerek çocuğa güven ortamı yaratılmalıdır. Çocukların aktif olacağı drama çalışmaları da bu dönemde faydalı olacaktır. Yapılan ön görüşmeler, aileyle

fikir alışverişleri ve gözlemler ile edinilen bilgilerden yola çıkılarak çocuğa kendisini ifade edebileceği ya da güvende hissedeceği roller verilerek problem durumu ve kaygılarını aşması sağlanmalıdır.²⁷

Oyun çocuğun gerçek yaşamla bağ kurma yoludur. Çocuk oyun yoluyla hayatını yaşayabilir. Çocuklar oyun yoluyla sadece eğlenmezler aynı zamanda öğrenirler ve yansıtırlar. Bu nedenle oyun yoluyla çocuğun dünyasına girilebilir ve çocukla iletişim kurulabilir. Oyun okula uyum problemi yaşayan çocukların sorunlarını çözmeye de çok önemli rol oynayabilecek bir araçtır. Çocukla birlikte oyun kurmak ya da onun kurduğu oyuna dahil olarak çocuğun hassas dünyasına erişime olanak sağlayabilir. Bu sayede çocukla psikolojik bir fiziksel bağ kurularak güveni kazanılır. Kendini güvende hisseden çocuk güvende olacağına inandığı ortamda kendisini rahat hisseder ve rahat ifade eder. Güven sorununu ve kaygılarını aşan çocuk için uyum problemleri süreci sona ermiş demektir. Artık çocuk okula dahil olmuş eğitim ortamına adapte olmuştur. Süreç içinde dönemsel kaygı ve adaptasyon sorunları yaşayabilir ancak bunlar geçici dönemlerdir. Bu gibi durumlarda süreci uzatmadan okul idaresi, öğretmen ve veli iş birliği ile geçici uyum sorunları hızlıca çözülebilir.

Sonuç

Okul öncesi dönemde okulla ilk kez karşılaşan çocuk, yeni çevresine ya da duruma uygun davranışlar sergilemekte ve okula intibak sağlamada güçlükler yaşayabilir. Çocuğun bu güçlüğü yaşaması ilk defa karşılaştığı okul ortamında beklenen bir durumdur. Okula ve çevreye uyum sorunları her yaşta görülmekle beraber okul öncesi dönemde yer alan çocuklarda bu oran daha fazladır. Çocuk, sahip olduğu özellikler ile ilk kez girdiği okul ortamı ve çevresiyle dengeli bir iletişim içinde olmalı, iletişimini sürdürebilmelidir. Birçok yeni deneyim yaşayacak olan, gelişime ve değişime uyum sağlaması beklenen çocuk için okula başlama heyecan verici bir süreç olsa da ilk kez okula başlama birçok değişikliği beraberinde getirmektedir. Okulöncesi dönemde okula uyum sürecine bazı çocuklar kolay uyum sağlarken bazı çocuklar uyumda zorlanmakta ve kaygı yaşamaktadırlar. Ebeveynler için çocuklarının okulöncesi eğitime başlaması yeni karşılaşılan bir durumdur. İntibak sürecinde okul, aile ve çocuk bu yeni deneyim ve duygulara hazır olma-

---

²⁷ Haluk Yavuzer, *Çocuk Eğitimi Kitabı*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1999.

lıdır. Okul çocuğun kimliğini, beklentilerini sosyal ve toplumsal ortama katılımını etkin bir biçimde değiştirir. Bu nedenle okula olumlu bir başlangıç yapan çocuğun sonraki okul yaşantısının niteliği, sosyal ve akademik başarısı olumlu yönde etkilenmektedir.

Okula entegrasyonu zorlaştıran etkenler aileden, çocuktan ve okuldan kaynaklanabilir. Bu nedenle ailenin, okulun ve çocuğun uyum sürecindeki sorumlulukları paylaşarak işbirliği içinde hareket etmesi önem arz etmektedir. Her çocuğun okula uyum süreci farklı zorluklar içerirken çocuğa okula intibak sürecinde yardımcı olabilmek için ilk adım çocuğu zorlayan faktörün ne olduğunun bilinmesidir. Okula uyum sürecinde etkili ve kalıcı çözümler bulmak aile ve eğitimcilerin işbirliği içinde olmaları ile mümkündür. Çocuklara bu süreçte gösterdikleri çabaya destek vermek, kaygılarını anlamak, sabırlı olmak belli bir rutin içinde hareket etmek etkin adımlardır. Çocuğun okula uyumunu kolay ve hızlı hale getirmek eğitimcilerin, okulun ve ailenin ortak sorumluluğudur.

Çocuk, aile ve okuldan kaynaklanan güçlükler uyum sürecinin kilit noktalarıdır. Her çocuğun kişilik ve gelişim özellikleri değişkenlik gösterdiğinden okula entegrasyon sürecinde de farklılıklar görülebilir. Okulöncesi dönem çocuğunun okula hızlı uyum sağlaması beklenirken, gerekli bilgi ve becerilerle donanmış biçimde duygusal, sosyal, zihinsel ve fiziksel anlamda okulun beklentilerini karşılamaya hazır olması gerektiği unutulmamalıdır. Çocukla ilgili uyum sürecini zorlaştıran sorunlar genellikle, ayrılık kaygısı, sosyal uyum, dil, dikkat ve konsantrasyon problemlerinden kaynaklanmaktadır.

Anne ve babadan ayrı kalma kaygısı okula yeni başlayan okulöncesi dönem çocuklarında oldukça sık görülen bir durumdur. Çocukların kendilerini güvende hissetmelerini engelleyen bu kaygı okula uyumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çağ çocuklarının gelişim dönemlerine uygun olarak kaygı durumlarının azalması beklenmelidir. Çocuklarda kaygı seviyesi azalmak yerine yoğunlaşarak devam ediyorsa bu durum ayrılık kaygısının işaretlerinden birisi olabilir. Ebeveynlerin kaygılarını çocuklara yansıtmaları da aynı kaygıların çocuklarda ortaya çıkmasına neden olabilir. Geçmiş yaşam deneyimleri, aile tutumları, bağlanma türleri ayrılık kaygısı yaşayan çocukları etkileyen faktörlerdendir.

Sosyal uyum problemi yaşayan çocukların okula uyum sürecinde zorlandıkları görülmektedir. Okulöncesi çağ çocuklarının gelişim alanları birbiriyle ilişkili ve bir bütünlük içermektedir. Okula uyum problemlerinin çözümünde çocuğun sosyal gelişim alanının desteklenmesi önemlidir. Akranları tarafından kabul görme, duyguları doğru yönetme, sağlıklı ilişki kurma, yardım etme, gerektiğinde yardım isteme şeklindeki kazanımlar sosyal beceriler kapsamında yer alır. Söz konusu sosyal becerilerin çocuklara kazandırılması için yetişkinlerin iyi bir rol model olunması gerekmektedir. Okulöncesi dönemde çocuklar sosyal beceri kazanırlarken ailesinden, öğretmenlerinden, akranlarından ve çevresinde bulunan diğer yetişkinlerden etkilenmektedir. Sosyal bir varlık olan insan duygularını, düşüncelerini, içinde bulunduğu topluluğa aidiyetini dilini kullanarak ortaya koyar. Çocukta kendini konuşma yoluyla ifade ederken sorun yaşaması okula uyumunu zorlaştıran bir faktöre dönüşebilir. Duygu ve düşüncelerini sağlıklı bir şekilde ortaya koymayan, akıcı konuşmada zorluk yaşayan çocuklar kendilerine güven duymakta zorlanırlar.

Okulöncesi dönemde okula ve çevreye uyumu etkileyen bir diğer faktör de çocuklardaki dikkat ve konsantrasyon problemleridir. Sosyal ilişkilerde zorluk, öğrenmede güçlük, uzun süre dikkatini toplamada sorun yaşama, özgüven eksikliği gibi uyum sorunlarını ortaya çıkmasına neden olan dikkat ve konsantrasyon problemlerinin biyolojik, psikolojik ve çevresel nedenleri olabilir. Kaygılı, stresli olmak, aile içi gerginlikler, eğitim sistemi ve öğrenme çevresi, aşırı teknoloji kullanımı, ekran süresinin aşırılığı, uyku ve beslenme düzeninin bozulması, bunlara bağlı sağlık sorunları, dikkat ve konsantrasyon problemlerine yol açabilir. Dikkat ve konsantrasyon problemleri yaşayan okulöncesi dönem çocuğu: okul rutinlerine eşlik etmekte, sınıf ortamında uzun süre kalmakta, kendilerine verilen sorumlulukları tamamlamakta, etkinliklere katılmakta zorlanırlar. Bu durum çocuğun okul başarısını, öğrenme kalitesini, arkadaşlık ilişkilerini, okula ve sosyal hayata uyumlarını etkilemektedir.

Çocukların okul uyum sürecine etki eden faktörlerden biri de aile kaynaklı güçlüklerdir. Ailenin çocuğu yetiştirme yöntemleri davranış ve sosyal beceriler üzerinde belirleyici olduğundan çocuğun okula uyumunu da etkilemektedir. Ailesinden gerekli ilgi ve sevgiyi görmeyen, güven duygusu yeterince desteklenmeyen, hu-

zursuz bir aile ortamında büyüyen, temel ihtiyaçları karşılanmayan, doğru iletişim kurulmayan çocuklarda okula entegrasyonda problemler yaşanması doğal bir süreçtir. Okula uyum sürecini okul öncesi çağ çocuklarında kolaylaştıran faktörlerden birisi, sevgi ve güven hissedilen çocuğun bu ihtiyacının zamanında ve sağlıklı bir şekilde ailesi tarafından karşılanmasıdır.

Okula uyum sürecinde okul kaynaklı güçlükler yaşanabilir. Çocuğun uyum güçlüklerini öğretmenler anlayışla desteklemelidir. Okulun işleyişi, ortaya koydukları uyum programları, okul personelinin tutum ve davranışları, okulun fiziksel, sosyal imkanları çocukların okula uyum sağlamalarında etkili unsurlardandır. Okulöncesi çağ çocuklarının okula uyum stratejileri belirlenirken okul, öğretmen ve aile işbirliği içinde hareket etmelidir. Çocukla kurulan ilişki, iletişim, kullanılan dil, önem verilen ilkeler ev ve okul arasında farklılık gösterebilir. Anne baba ve öğretmen çocuğa karşı haklı ve farklı beklentiler içerisinde olabilirler. Okula ve çevreye uyum sürecinde öğretmen, ebeveyn ve okul arasında açık bir iletişim olmalıdır. Uyum sürecinde etkili olan faktörler tespit edilmeli ve bireysel farklılıklar göz önüne alınarak planlama yapılması gereklidir. Yapılacak planlamalara aileler dahil edilerek tüm paydaşlarla süreç ortak yürütülmelidir.

Bütün bunlara ek olarak okulöncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların gelişim alanları ele alınarak; bütüncül bir yaklaşım ile ihtiyaç duydukları destek derinlemesine karşılandığında okula ve çevreye uyum süreçlerinin hızlı bir şekilde gerçekleşmesine katkı sağlanmış olur. Erken çocukluk çağında okul ortamını ilk kez deneyimleyen öğrencilerin buldukları yeni sosyal çevreyi tanıyarak sağlıklı ilişkiler kurmaları sayesinde var olan kapasitelerini en üst düzeyde ortaya koymaları kuvvetli bir ihtimaldir. Bahse konu olan gelişim alanlarının ilk adım eğitim basamağındaki etkileri üzerinden yola çıkıldığında: fiziksel becerileri desteklenen çocuklar fiziksel aktivite ve hareketli yaşam bilincine erken yaşlardan itibaren erişmiş olacaktır. Sahip olduğu bilinç sayesinde hayatının ilerleyen dönemlerinde bedensel gelişimini destekleyici ve geliştirici etkinlikleri tercih etme eğiliminde olacaktır. Aynı zamanda fiziksel sağlık kadar ruh sağlığını da olumlu yönde etkileyen spor yapma alışkanlığını hayatlarına entegre etmelerini sağlayacaktır. Bilişsel becerileri desteklenen çocuklar bireysel öğrenme yöntemlerini erken yaşlarda keşfederek devam edecekleri bir sonraki eği-

tim kademelerinde yüksek zihinsel performans göstererek akademik başarılarına katkı sunabileceklerdir. Bu sayede neden sonuç ilişkisi kurma, problem çözme, akıl yürütme, algılama, dikkat ve konsantrasyon sağlama, farklı düşünme ve çözüm odakla olma becerilerini kullanabilen çocukların topluma kazandırılması sağlanacaktır.

Sonuç olarak bütün bu bulguların çerçevesinde okula uyum sürecinde çocukların ve ailelerin yaşadıkları okul öncesi dönem uyum süreci sorunları; çocuk-ebeveyn-okul yönetimi-öğretmen işbirliği içinde aktif ve organize bir şekilde çözülebilir. Çocuğun okula uyum süreci döneminde yapılacak etkinlik ve çalışmalarla bu sürecin çocukta istendik davranışlara dönüşmesi, davranışların sonraki dönem okul yaşantılarına yönelik temel adımlar olması ve bu adımların kendini yerleşmiş davranış olarak göstermesi beklenir. Çocuğun planlı ilk öğrenme yaşantısı tüm öğrenme yaşantısının temelini oluşturacağından çocukların okul öncesi dönemde uyum süreci problemlerinin çözümüne tüm gelişim alanları açısından bir bütün olarak bakmak, süreci bütünlük içinde değerlendirmek gerekir. Yapılacak olan rehberlik çalışmaları dinamik merkezli planlanmalarla güçlendirilmelidir.

Kaynaklar

1. Araştırma ve İnceleme Eserleri

- ALTINKAYMAK, Şenay Özen ve Akman, Berrin, "Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Okula Uyum Becerilerine Anne Baba Tutumlarının Etkisi", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, c. 30, S. 1, 2019. 19-36.
- BAŞARAN, Semra, GÖKMEN, Büşra ve AKDAĞ, Burçak, "Okul Öncesi Eğitimde Okula Uyum Sürecinde Öğretmenlerin Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Yıl. 2, S. 2, s. 197-223.
- BEKİRLER, Aslı ve BİLALOĞLU, Raziye Günay, "Okula Uyumu Etkileyen Etmenler", *Okula Uyum ve Erken Okuryazarlık Eğitimi*, ed. Seda Şahin ve Raziye Günay Bilaloğlu, Eğiten Kitap, Ankara, 2022, s. 27-66.
- BERK, L. E., *Development through the lifespan*. Seventh edition. Hoboken, NJ, Pearson Education, Inc, 2018.

- BULUT, Ayhan, “Okul Öncesi Eğitime Başlangıçta Yaşanılan Uyum Sürecine İlişkin Ebeveynlerin Görüşleri”, *OPUS International Journal of Society Researches*, c. 13, S. 19, 2019. s. 656-681.
- CARPENTER, Thomas P. vd., “Models of Problem Solving: A Study of Kindergarten Children's Problem-Solving Processes”, *Journal for Research in Mathematics Education*, vol. 24, No. 5, November 1993, s. 428-441.
- DURU, Yasemin Yolal, ERİM, Ahsen ve KÜÇÜK, Esra Nur, “Anneler ve Okul Öncesi Öğretmenlerin Gecikmiş Konuşmaya Yönelik Bilgi Düzeylerinin Karşılaştırılması”, *Dil Konuşma ve Yutma Araştırmaları Dergisi*, c. 3, S. 1, 2020. s. 61-90.
- EROL, Dilek ve TAŞDERE, Ahmet, “Okulöncesi Öğretmenlerinin Hareket Eğitimi Hakkındaki Görüşleri”, *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 5, Özel Sayı 1, 2022, s. 414-428.
- GÖK, Tolga, “Akran Öğretimi Yöntemiyle Öğrencilerin Kavram Öğrenme ve Problem Çözme Başarısının Değerlendirilmesi”, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 20, S. 1, 2018, s. 18-32.
- KARAKAŞ, Gülsüm, “Çocuklarda (3-6 Yaş) Sosyal Gelişim ve Sosyal Gelişimi Destekleyen Etkinlikler”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, c. 11, S. 4, 2024. s. 1-22.
- KİREMİT, Rahime Filiz, “Türkiye’de Okul Öncesi Eğitimde Dil Gelişimi Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 20, Özel Sayı, 2019, s. 159-174.
- KOCHENDERFER, Becky J. and LADD, Gary W., “Peer Victimization: Cause or Consequence of School Maladjustment?” *Child Development*, vol. 67, No. 4, August 1996, s. 1305-1317.
- ÖZBEY, Saide, “Okul Öncesi Çocuklarda Uyum ve Davranış Problemleriyle Başa Çıkmada Ailenin Rolü”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, c. 21, S. 21, 2010, s. 9-18.
- ÖZMEN, Suna Kaymak, “Okulda Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB)”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 6 S. 2, 2011, s. 1-10.
- PEKDOĞAN, Serpil, “Okul Öncesi Öğretmenlerinin Farklılıklara Saygı Eğitimi Konusundaki Görüşlerinin İncelenmesi”,

Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, c. 17, S. 65, 2018, s. 90-102.

SALTALI, Neslihan Durmuşoğlu, "Okul Öncesi Dönemde Duygusal Becerilerin Geliştirilmesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, S. 6, 2013, s. 107-120.

YAVUZER, Haluk, *Çocuk Eğitimi Kitabı*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1999.

2. İnternet Kaynakları

Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu (Ocak-Aralık 2023), https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_04/19204340_2023mebfaaliyetraporu.pdf (Erişim Tarihi: 08 Kasım 2024).

Çocuklarda Konsantrasyon, <https://www.cocukakademisi.com/blog/cocuklarda-konsantrasyon?srsltid=Afm-BOoqDaxZNE-4Va6gxylvGI-8aMhAgX3z7O2CNFR3hpfaTK-DAEfb6> (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2024).

Dil Konuşma Bozukluğu Olan Çocuklar İle Çalışanlar İçin Öneriler, <http://www.antalyaozelegitim.com/blog/dil-konusma-problemleri/dil-konusma-bozuklugu-olan-cocuklar-ile-calisanlar-icin-oneriler.html> (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2024).

Milli eğitim bakanlığı Temel eğitim Genel müdürlüğü 2022-2023 Okulöncesi Eğitim Okula Uyum Rehberi, https://tegm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_08/31121627_Okul_Oncesi_Egitim_Uyum_Rehberi.pdf (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2024).

Okula Başlama Süreci ve Ayrılık Kaygısı, <https://kucukadimlar.k12.tr/okula-baslama-sureci-ve-ayrilik-kaygisi/> (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2024).

Okula Uyum Sorunu Nasıl Çözülür, <https://www.sonepsikoloji.com/okula-uyum/> (Erişim Tarihi: 11 Kasım 2024).

ISBN: 978-605-2271-71-1